

ISSN: 1300-7874
e-dergi ISSN: 2564-6915

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH

*uluslararası hakemli dergi
international peer reviewed journal*

**Yılda iki sayı yayımlanır.
*Biannual***

**28. Yıl/Year
53. Sayı/Volume**

**Niğde
2023-Bahar/Spring**

Kurucu ve Baş Editör
Founder and Editor in Chief
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT

Filoloji Alan Editörleri / *Field Editors of Philology*
Doç. Dr. Dinçer APAYDIN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Arş. Gör. Dr. Merve AKBAŞ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Felsefe Alan Editörü / *Field Editor of Philosophy*
Doç. Dr. Recep Batu GÜNÖR
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Tarih Alan Editörü / *Field Editor of History*
Doç. Dr. Bilal KOÇ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

İngilizce Editörü / *English Manuscripts Editor*
Okt. Hale DEDE
(Kadir Has Üni.)

Yazı İşleri Müdürü / *Executive Editor*
Doç. Dr. Ramis KARABULUT
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Haberleşme / Communication
turklukbilimi@gmail.com

Ramis KARABULUT
Ahmet Kuddusi Mah. 247. Sk. No: F/19
Bor / NİĞDE
☎ 0542 626 24 56

ISSN: 1300-7874
e-dergi ISSN: 2564-6915

Ağ Adresi / *Website*
www.tubar.com.tr

Baskı/Printing
Bizim Büro Mat.

Büyük Sanayi 1. Cad. Sedef Sok.
Nu: 6/1 İskitler / ANKARA
☎ (0 312) 435 82 07 - 229 99 28

Basım Tarihi: Haziran / June 2023

Banka Hesap Nu.
Bank Account Number
Garanti Bankası/*Bank*
Niğde Şubesi/*Branch*
Hikmet KORAŞ
TR49 0006 2000 2560 0006 6945 66

TÜBAR'ın *Yazım ve Yayın İlkeleri*'ne
www.tubar.com.tr
adresinden ulaşabilirsiniz.

TÜBAR'ın tarandığı dizinler
TÜBAR is indexed and abstracted by

TR DİZİN Tübitak Ulakbim
EBSCO Academic Complete Search
MLA Modern Language Association
SOBİAD Sosyal Bilimler Atfı Dizini
ACADEMINDEX

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Vahit TÜRK
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Abdürreşit KARLUK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Prof. Dr. Necdet OSAM
(KKTC Doğu Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
(Ankara Üni.)

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ
(Ahi Evran Üni.)

Doç. Dr. Halide İMAMOVA
(Taşkent Devlet Şarkınaslık Ens.)

Doç. Dr. Ergin JABLE
(Priştine Üni.)

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Em.)

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Muhsin MACİT
(Anadolu Üni.)

Prof. Dr. İrfan MORİNA
(Priştine Üni.)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Doç. Dr. Elza SEMEDLİ
(Hazar Üni.)

Dr. Ablet SEMET
(Georg-August Universität Göttingen)

Dergimiz; editörleri, kurul üyeleri, hakemleri ve yazar-
larına, her türlü akademik faaliyette COPE (*Committee*
on Publication Ethics)'ün ölçütlerinin esas alınmasını
önermektedir.

<https://publicationethics.org/>

53. Sayının Hakemleri / Referees

Prof. Dr. Rahman ADEMİ
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Ali BUDAK
(Yeditepe Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Özlem BATĞI AKMAN
(Siirt Üni.)

Doç. Dr. Eray BAYRAMOL
(Alanya Alaaddin Keykubat Üni.)

Doç. Dr. Cengiz BUYAR
(Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.)

Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN
(Dokuz Eylül Üni.)

Doç. Dr. Musa DEMİR
(Kırıkkale Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Seher ERDOĞAN ÇELTİK
(Gazi Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA
(Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Bahattin GENÇAL
(Bolu Abant İzzet Baysal Üni.)

Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN
(Hacettepe Üni.)

Doç. Dr. Tayfun HAYKIR
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. Necdet HAYTA
(Gazi Üni.)

Prof. Dr. Mustafa İSEN
(Emekli Öğr. Üyesi)

Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU
(İnönü Üni.)

Doç. Dr. Mustafa KALKAN
(Çankırı Karatekin Üni.)

Prof. Dr. Beyhan KANTER
(Fırat Üni.)

Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN
(Başkent Üni.)

Prof. Dr. Hatice ORUÇ
(Ankara Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Duygu OYLUBAŞ KATFAR
(Kapadokya Üni.)

Doç. Dr. Salim PİLAV
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
(Erciyes Üni.)

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
(Giresun Üni.)

Prof. Dr. Cafer ŞEN
(Dokuz Eylül Üni.)

Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ
(Hitit Üni.)

Prof. Dr. Mesut TEKŞAN
(Ordu Üni.)

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
(Atatürk Üni.)

Prof. Dr. Osman ÜNLÜ
(Bandırma Onyedli Eylül Üni.)

Prof. Dr. Süheyla YÜKSEL
(Sivas Cumhuriyet Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa Page
Prof. Dr. TAKDİM Nâzım H. POLAT	7-8 9-10
Araştırma Makaleleri / <i>Research Articles</i>	
Prof. Dr. Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde Sultan Abdülaziz'e Yaşar AYDEMİR Doç. Dr. <i>Elegies Written for Sultan Abdulaziz in Tercuman-ı</i> Fatih YERDEMİR <i>Hakikat</i>	11-39
Arş. Gör. Sâib-i Tebrîzî'nin Bir Gazeline Yapılan İki Şerh Züleyha Nurgül ERTUĞRUL <i>Two Commentaries on a Ghazal of Sâib-i Tebrîzî</i>	41-61
Dr. Moğolların Azerbaycan Saldırıları ve İlhanlılar Dö- Gurban HÜSEYNOV <i>nemi Azerbaycan'da Moğol Yerleşim Yerleri</i> <i>Mongolian Attacks on Azerbaijan and Mongolian Settle- ments in Azerbaijan in the Ilkhanate Period</i>	63-79
Dr. Öğr. Görevlisi Özbekistan'ın Yenilikçi Yol Haritası: Mirziyoyev Dö- Ömer Faruk KOCATEPE <i>neminde Dış Politika Değişimi ve Etkileri</i> <i>Uzbekistan's Innovative Roadmap: Changes in Foreign Policy and Their Effects during the Mirziyoyev Era</i>	81-106
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Külliyyatına Girmeyen Dört Seda ÖZBEK <i>Mektubu</i> <i>Abdülhak Hâmid Tarhan's Four Letters That Were Not Included in His Corpus</i>	107-120
Doç. Dr. 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Yabancı Gö- Ayşe ÖZKAN <i>nüllüler</i> <i>Foreign Volunteers in the 1876 Ottoman-Serbian-Mon- tenegrin War</i>	121-137
Doç. Dr. Yahya Kemal'in Külliyyatına Girmemiş Bazı Makaleleri Nuri SAĞLAM <i>Some Articles by Yahya Kemal That Are Not Included in His Corpus</i>	139-158
Arş. Gör. Dr. Tanzimat Yenilikleri'nin Romana Yansıması: Kamusal Zeynep SANCAKTUTAN <i>Bahçeler</i> <i>Reflection of Tanzimat Innovations on the Novel: Pub- lic Gardens</i>	159-174

Doç. Dr. Ümmühan TOPÇU	Safahat-ı Kalp ve Kitabe-i Gam Karşılıklı mı Yazıldı? <i>Were Safahat-ı Kalp and Kitabe-i Gam Written Mutual?</i>	175-190
Doç. Dr. Hakan YALAP Hakan ÇIRÇIR	Bir Devrin Mekânı: Edebiyat-ı Cedide Romanlarında Beyoğlu <i>Space of an Age: Beyoğlu in the Novels of Edebiyat-ı Cedide</i>	191-222
Yayın Tanıtım	<i>/ Book Review</i>	
Doğanay DAĞLAR	Murat GÜR <i>Başka Bir Tarih Hayal Etmek: Türk Edebiyatında Ükronya</i>	223-229
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ	Mehmet Fatih KÖKSAL <i>Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-necât (İnceleme-Tenkitledi Metin-Dil İçi Çeviri-Açıklamalı Dizin)</i>	231-234
Yayın İlkeleri	<i>/ Principles</i>	235-240

TAKDİM (53)

DERGİPARK - 100. YIL

Türkiye'deki akademik yayıncılığa tüm eksiklikleri ve aksaklıklarına rağmen ölçünlü bir düzen getiren Dergipark sistemini, karşılaştığımız zorluklar açısından daha önce eleştirmiştik. Dergipark'ı faydasız bulmuyoruz. Hatta TÜBAR gibi arkasında resmî bir kurum veya vakıf bulunmayan, yalnız ve yalnızca bilim gönüllülerinin gönlündeki zenginlikten beslenen dergiler için güvenli bir liman olduğu rahatlıkla söylenebilir. Şüphesiz bu mekanizma hem yazarları hem hakemleri hem de yayıncıları daha şeffaf ve denetlenebilir davranmaya sevk ve teşvik etmiştir. Hele hele akademik dergileri geçmiş yazı süreçlerini arşivlemek yükünden de kurtarması -ilgililerin hepsi ikrar edecektir ki- oldukça büyük bir yardımdır. Bununla birlikte madalyonun arka yüzüne de bakmak gerekir.

İnsan eliyle kurulan her sistemde olduğu gibi Dergipark'ta karşılaşılan eksikliklerin de zaman içinde tamir edilmeye ihtiyaç duyması olağandır. Ne var ki sistem üzerinde denenen bu revizyon faaliyetlerinin, henüz birine alışkanlık kazanamadan peşi sıra diğerinin gelmesi, yayın süreçlerinin öngörülemez biçimde aksamasına neden olmaktadır. 2023 yılı başından beri sistemde yapılan birkaç değişiklik sonrası kullanıcılara bildirim gitmemesi, sisteme yüklenen kimi dosyaların görünürken kimilerinin görünmemesi, yeni ortaya çıkan etiketleme sisteminden ötürü arayüzün daha kullanışsız hâle gelmesi gibi sorunlarla karşılaşmayı mutat sayar olduk.

Yetkililerden istirhamımız en azından yapılacak yenilikleri bir süre “beta testi”nden geçirmeleri, bu sırada bir önceki arayüz ve kullanım alışkanlıklarına erişimi ortadan kaldırmamalarıdır. Böylelikle, sistemin işlemesi gerektiği şekilde, dergiler için hayatî sayılabilecek birtakım hataların yapılması en başından önlenilecektir.

Sistemle ilgili noktaları olabilirlik sınırları içinde düşünebiliriz. Fakat yanlış bilgilendirme sayılabilecek hatalı yazımlardan kurtulmak, harfleri tanıyan birinin bir tuşa basmasıyla düzeltilebilecek basitlikte / kolaylıkta bir iştir. TRDİZİN’de (<https://search.trdizin.gov.tr/tr/dergi/detay/518/turkluk-bilimi-arastirmalari>) TÜBAR editörünün adı, -defalarca hatırlatmamıza rağmen- pek uzun zamandan beri “Hâzım Hikmet” olarak ve “yayıncı” sıfatıyla gösterilmektedir. Daha önce doğru iken sonra yanlış yazılması bir harf nedeniyle, düzeltilmesi de ilk harfi “N” şeklinde değiştirmekten daha zahmetli değildir.

2023, Cumhuriyet’imizin 100. yılı tacıdır. Ama bunun yanında iki büyük olay, yarınlara mihenk taşı olarak işaretlenecektir. Bunlardan biri; Türkiye’nin şehircilikteki yanlışlarının, aldırmaçlığının, plansızlığının, kırsaldaki

üretimi yok edip şehir varoşlarına yığılan kitleleri belediye yardımıyla yaşatmayı tercih ettiğimiz acılarıyla dolu faturasıdır. 6 Şubat depremi, bu olumsuzlukların sağlıksız konut veya beton rantı olarak yüzümüze tutulmuş aynasıdır. Ne kadar görmezden gelinirse gelinsin özellikle büyük şehirlerde gettolaşan sığınmacı blokları da bu sorunu büyütücü nicelik ve niteliğe bürünmüştür.

100. yıldaki diğer bir işaret levhası, 14 ve 28 Mayıs seçimleridir. Bu da yukarıda (sadece bir alanda) sıralanan hatalarımızı yapan / yaptıran elin değişmesi için düşünülen hamledir. Seçimlerin rakamlarla ifade edilen sonuçları önümüzdedir. Ama bunun müzminleşen sorunlara ne ölçüde çare olacağı birkaç yıllık bir deneyle ortaya çıkacaktır. Bütün görevliler / sorumlular gözlerini göstergelerden ayırmaksızın azamî dikkati göstermek mecburiyetindedirler: Deney, laboratuvarı patlatmamalıdır.

Dileriz ki 100. yıl tecrübeleri, doğadaki ve toplumsal yapıdaki depremlere dayanıklılığın garanti belgesi olsun.

Nâzım H. POLAT
31 Mayıs 2023

NOT: TÜBAR'ın 52. sayısında Asena Yağmur Çelik'in yazdığı kitap tanıtım yazısının künye bilgilerinde sehven başka bir yazarın ismi de çıkmıştır. Alıntı bilgisinin doğrusu şu şekildedir: Çelik, Asena Yağmur. "Yayın Tanıtımı: Üstün, Koray. Çağdaş Türk Romanında Teknolojik Gerçeklik." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 52, 2022, ss. 217-220.

EDITORIAL: DERGIPARK AND 100th YEAR

(53)

Despite all the drawbacks and problems, we have already criticized Dergipark's system, which has brought a moderate standard to academic publishing in Turkey, in terms of difficulties we encounter. We do not find it useless. In fact, it can be easily said that it is a safe home for academic journals such as TUBAR which do not receive any support of authorized institution or foundation and only emerges from the richness of science volunteers' heart. Undoubtedly, this mechanism has encouraged both authors and referees and publishers to act more transparently and controllably. More importantly, those concerned will acknowledge that it is a great support of Dergipark to save academic journals from archiving the past writing processes. Besides that, we need to look at the other side of the coin.

As it happens in every system created by people, it is usual to need to fix some problems of Dergipark at times. However, these revision practices tried over the system come up on and on before getting used to the previous one, which hinders publishing processes. Since the beginning of 2023, after several changes in the system, users have not received any notifications, some folders have been visible but others have not been; and due to the new label system, the interface has become more impractical.

Our kind request from the authorities is to check the upcoming new changes through a 'betatest' and not to eradicate the previous interface and the access to application habits while doing this. Therefore, they will prevent possible mistakes that can be vital for academic journals by running the system, as it should be.

We can consider the points about the system within the feasibility limits. Yet, by just pressing a button, it is highly an easy job to eliminate wrong spellings that can lead to misinformation. Despite our several warnings, in TRDIZIN, the name of TUBAR's editor has been shown as "Hazım Hikmet" and the title "publisher" for a long time. While it was written correctly beforehand, its wrong spelling is just because of a letter, and its correction is not more difficult to change the first letter with "N".

2023 is the crown of the Republic's 100th anniversary. In addition, two significant events will be signified as a benchmark for the future. One of them is the cost -full of pains- of our choice to make the crowds live with the help of municipalities. The mistakes, indifference and lack of planning of urbanization in Turkey have demolished the production in rural areas, and the crowds pile up in the outskirts of cities. February 6th earthquake is the mirror of all these negativities as unhealthy houses or cement income. Even though it is ignored, refugee blocks which are ghettoized especially in big cities have increased this problem.

The other benchmark is the elections of May 14th and 28th. It is an attempt to change the maker of those mistakes we mentioned above (only one area). We have seen the numeric results of the elections. However, to what extent it will solve these chronic problems will be revealed with a few year experiment. All the responsible and authorities have to pay utmost attention to indicators. The experiment must not explode the laboratory.

We hope that 100th year experiences become the warranty of durability against earthquakes in natural and in social structure.

Nâzım Hikmet POLAT
May 31st, 2023

P.S. In the 52nd issue of TÜBAR, the name of another author has inadvertently appeared in the imprint information of the book introduction written by Asena Yağmur Çelik. The correct citation information is as follows: Çelik, Asena Yağmur. "Yayın Tanıtımı: Üstün, Koray. Çağdaş Türk Romanında Teknolojik Gerçeklik." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 52, 2022, ss. 217-220.

TERCÜMÂN-I HAKİKAT GAZETESİNDE SULTAN ABDÜLAZİZ'E YAZILAN MERSİYELER

Öz: Sultan II. Mahmud ve Pertevniyal Valide Sultan'ın oğulları Sultan Abdülaziz 8 Şubat 1830'da dünyaya gelmiş ve 25 Haziran 1861 tarihinde tahta çıkmıştır. Osmanlı devlet yönetiminde zaman zaman iç mücadeleler olmuş; tahttan indirilmeler, sonu ölümlerle sonuçlanan hadiseler gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz de darbeyle tahttan uzaklaştırılmış ve 4 Haziran 1876 tarihinde vefat etmiştir. Kaynakların bir kısmı Abdülaziz'in hal'inden sonra geçirdiği buhran nedeniyle intihar ettiğini, bir kısmı padişahın öldürüldüğünü belirtirken bir kısmı da kesin kanaat belirtmekten kaçınmıştır. Konunun yeniden soruşturulması için II. Abdülhamit döneminde mahkeme kurulmuş ve Sultan'ın öldürüldüğü kanaatine varılarak sorumlular değişik cezalara çarptırılmışlardır. Sultan Abdülaziz için yazılmış şimdiye kadar tespit edilebilen 11 mersiye bulunmaktadır. Bunlardan altısı; 23 Mayıs - 16 Temmuz 1881 tarihleri arasında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanmıştır. Burada yayımlanan mersiyelerden ikisi daha önce çalışmalara konu olsa da kalan dört mersiyeden ilk defa bu yazıda söz edilmiştir. Çalışmamızda *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde neşredilen mersiyeler yazarlarıyla birlikte incelemeye tabi tutulacaktır. Bu incelemede daha önce bir şekilde akademik çalışmalara konu olmuş mersiyelerin; Abdülaziz'in halli, ölümü ve hadisedeki rollerine dair verdikleri bilgilerden de yararlanılacaktır. Değerlendirme sonrasında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yer alan mersiyeler Latin harflerine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, Mersiye, Tercümân-ı Hakikat, Mithat Paşa, Hal'.

Elegies Written for Sultan Abdulaziz in *Tercuman-ı Hakikat*

Abstract: Sultan Abdulaziz, the son of Sultan Mahmud II and Pertevniyal Valide Sultan, was born on February 8th in 1830 and succeeded to the throne on June 25th in 1861. There were internal struggles in the Ottoman state administration from time to time; dethronisations and events that ended in death took place. Sultan Abdulaziz was also dethroned by a coup d'état and died on June 4th in 1876. Some of the sources state that Abdulaziz committed suicide due to the depression he suffered after his dethronisation, some of them claim that the Sultan was murdered, while others refrain from expressing a definite opinion. During the reign of Abdulhamid II, a court was established to investigate the case again, and those responsible were sentenced to different penalties after it was concluded that the Sultan had been murdered. There are 11 elegies written for Sultan Abdulaziz that have been identified so far. Six of them were published in *Tercuman-ı Hakikat* newspaper between May 23th and July 16th in 1881. Although two of the elegies published here have been the subject of previous studies, the remaining four ones are mentioned for the first time in this article. In this study, the elegies published in *Tercuman-ı Hakikat* newspaper will be analyzed together with their authors. This analysis will also benefit from the information provided by the elegies, which have already been the subject of academic studies in one way or another, on the dethronisation and death of Abdulaziz and their role in the event. After the evaluation, the elegies in *Tercuman-ı Hakikat* newspaper will be transferred to Latin letters.

Keywords: Sultan Abdulaziz, Elegy, Tercuman-ı Hakikat, Midhat Paşa, Dethronisation.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

1) Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR

Gazi Üni.
Gazi Eğitim Fak.
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl.

aydemir@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3402-1312

2) Doç. Dr. Fatih YERDEMİR

Gazi Üni.
Gazi Eğitim Fak.
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl.

fatihyerdemir@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3147-5012

Gönderim Tarihi

Received

09.05.2023

Kabul Tarihi

Accepted

10.06.2023

Atf

Citation

Aydemir, Yaşar, ve Fatih Yerdemir. "Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde Sultan Abdülaziz'e Yazılan Mersiyeler." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 11-39.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

19. yüzyıl Devlet-i Aliye'nin isyanlarla, savaşlarla uğraştığı en uzun yüzyıldır. Bu dönemde padişahlar ve devlet adamları Batı karşısındaki geri kalmışlığı telafi etmenin yolu olarak askeri alanda yeniden yapılanma yolunu seçmişlerdir. Bunun yanında her alanda Batı tarzı modernlik yanlısı olan yöneticiler de vardır. Abdülmecid kadar değilse de Sultan Abdülaziz de modernlikten yana olan isimlerdendir. Ancak daha ölçülü davrandığını söylemek gerekir. Abdülaziz, kardeşinin başlattığı meşrutiyet rejimini devam ettirmiştir. Bazı yenilik hareketlerini Batı taklitçiliği özentisi olarak algılayanlar Abdülaziz'i geleceğin Yavuz'u gibi görmüşlerdir. Özellikle yenilikçi olup da israf noktasında Abdülmecid'i eleştirenler Abdülaziz'in tahta çıkışını memnuniyetle karşılamışlardır. Abdülaziz'in Batı hayranlığından uzak duracağı, Avrupa âdetlerine rağbet etmeyeceği ve Devlet-i Aliye'yi kurtaracak tek padişah olacağı kanaati toplumda hayli yaygındır (Küçük 179).

Sultan Abdülaziz okullardan telgrafa, yollardan tren raylarına kadar neredeyse bütün Osmanlı mülkünü yenilemeye çalışmıştır. Ordunun ve donanmanın da yenilenmesi borç yükünü artırmıştır. İçeriden ve dışarıdan alınan borç ve faizlerinin zamanında ödenememesi huzursuzluğa yol açmıştır. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Rus General Ignatıyef'in borçların geri ödemesiyle ilgili tavsiyesine uyararak 6 Ekim 1875 tarihinde, devletin borç taksidi ve faizi olan yıllık on dört milyon liranın yarısının beş yıl için ödenmeyeceğini duyurmuş, buna karşılık; gümrük, tuz, tütün gelirleriyle Mısır vergisine istinaden yüzde beş faizli “esham” verileceğini ilan etmiştir. Bu duyurunun ardından hem içeride hem de dışarıda nümayişler olmuş; içeride medrese talebeleri hareketlenmiş, dışarıda elinde tahvil bulunanlar Osmanlı elçilikleri önünde protestolar gerçekleştirmişlerdir (Küçük 183).

Bu durum siyasi hareketlenmeyi de beraberinde getirmiş, devlet adamları arasındaki çekişmeler gün geçtikçe artmıştır. Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar Abdülaziz'i devlet ve kendileri için zararlı göyerek düşmanca bir tavır içerisine girmişlerdir. İstanbul medreselerindeki talebeleri Sultan Abdülaziz'e karşı kıskırtmışlardır. Bunun sonucunda içte ve dışta Sultan Abdülaziz'in düşmanları artmıştır (Küçük 183).

Mütercim Rüşdü, Midhat ve Hüseyin Avni Paşalarla Hasan Hayrullah Efendi, Fetva Emını Kara Halil Efendi'den “Padişah mülk ve milleti tahrip ve müslüman beytülmalını israf etti. Halkın halini ıslah için tahttan indirilmesi düşünülüyor. Buna şer'an cevaz var mıdır?” diye fetva istemişlerdir. Kara Halil Efendi'nin “Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetva veririm” demesi üzerine Dolmabahçe Sarayı askerlerle kuşatılmıştır. Veliht Murad'a biat edilmiş, 30 Mayıs 1876 günü Abdülaziz tahtan indirilmiştir. Ailesi ile birlikte kalacak yer sorunu yaşayan Sultan Abdülaziz, 1 Haziran 1876 tarihinde Sultan Murad'dan Fer'ıye Sarayı'na nakledilmesini istemiş, isteği gerçekleştirilen Abdülaziz 4

Haziran 1876 günü odasında bilekleri kesilmiş halde bulunmuştur (Küçük 183).

Sultan Abdülaziz'in cesedi Hüseyin Avni Paşa'nın direktifleriyle Fer'îye Karakolu'nun kahve ocağına götürülerek otopsi yaptırılmıştır. 5 doktor tarafından hazırlanan rapor "vuzuhsuz" bulunarak kabul edilmemiştir. 14 yeni doktorun katılımıyla hazırlanan ikinci rapor da aynı gerekçeyle kabul edilmemiştir. Bu husus daha sonra Abdülhamid'in padişahın katledildiği iddiasına zemin teşkil etmiştir. 19 doktorun ikinci muayenesinden sonra raportör olarak Prof. Dr. Marvan (Marraoin) görevlendirilmişse de ilgili rapor "sathi" görüldüğü için 4 Haziran 1876 tarihli son rapor hazırlanmıştır. Fransızca aslından tercüme edilen raporda Sultan Abdülaziz'in intihar suretiyle öldüğü kanaatine varılmıştır (Uzunçarşılı 92-93). Son raporu hazırlayan 19 doktordan 13'ü Müslüman olmayan isimlerdir (Uzunçarşılı 94-95). İngiliz, Avusturya Macaristan ve Fransız elçiliklerinden gelen doktorların belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Hüseyin Avni Paşa'nın muayene için gelen elçilik hekimlerinin de katıldığı on dokuz kişiden oluşan doktorlar heyetinin tam bir muayene yapmasına müsaade etmediği, Mabeynci Fahri Bey'in emriyle Sultan'ın intihar ettiği şeklinde rapor düzenlettiği iddia edilmiştir. Sultan'ın naaşını yıkayan imamların sonraki ifadelerinde; Sultan'ın yalnız kollarından değil kalbinden de kan aktığı, iki dişinin kırık olduğu ve sakalının sol tarafının da bir miktar yolunmuş olduğu belirtilmiştir (Balcı 47-71). Ancak Uzunçarşılı, o tarihteki İngiltere elçisi Sir Hanri Elyet'in "Bir Hakikatin Tezahürü" isimli makalesinde Hüseyin Avni Paşa'nın tam bir muayene yaptırmadığı iddiasının doğru olmadığı yönündeki düşüncesinden de hareketle (Uzunçarşılı 92-93) Abdülaziz'in ölümünün intihar olduğu kanaatine varır. Yıldırım (2023) ve Topraklı (2020; 2021; 2023) da Abdülaziz'in intihar ettiği kanaatindedirler. Abdurrahman Şeref ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal kesin hükümden kaçınırlar. Vakanüvis Lütfi öldürüldüğünü düşünür (Baykal IX).

Abdülaziz'in ölümü devletin yayın organı *Ceride-i Havadis* gazetesinden duyurulmuştur (Küçük 183). Ölüm halk tarafından inandırıcı bulunmamış; yıllar içerisinde bir Müslümanın inancı gereği intihar etmeyeceği görüşü yaygınlık kazanmıştır (Orpilyan 1). II. Abdülhamit, Abdülaziz'in ölümünden beş yıl sonra Yıldız Sarayı'nın bahçesinde bir mahkeme kurdu muştur. Üç gün içerisinde altı celse yapan mahkeme 30 Haziran 1881 tarihinde suikaste parmağı olduğu düşünülen birçok kişiyi cezalandırmıştır. Midhat, Mahmud ve Nûri paşalarla Binbaşı Necib ve Binbaşı Nâmık Paşazâde Ali beylere idam cezası verilmiştir. II. Abdülhamid, idam cezalarını Taif'te kürek cezasına çevirmiştir (Küçük 185).

Tespitlerimize göre Sultan Abdülaziz için 11 mersiye yazılmıştır. Bunlardan 7'sinin konuyla ilgili yapılan değişik çalışmalarda adından söz edilmiştir (İsen 71-73; Özdemir 250-252; Özgül 215-221; Hasar 338-342; Öztürk 341-348; Balcı 327-332). *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan 6 mersiyeden Kâzım Paşa ve Kemal Paşa'nın mersiyeleri başka çalışmalara konu

olmuştur (İsen 71-73; Hasar 338-342). 4'ü ilk kez bu çalışmada kendisine yer bulacaktır. *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde Sultan Abdülaziz'e yazılan mersiyelerin neşri 23 Mayıs-16 Temmuz 1881 tarihleri arasındadır. Yazımızda *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde neşredilen 6 mersiye, gazetede ki yayım sırasına göre yazarlarıyla birlikte tanıtılacak ve metinlerine yer verilecektir.

Şairler ve Mersiyeleri

1. Kemal Paşa

Seyyid Ahmed Kemal Paşa (1808-1887), II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid dönemlerinde yaşamış yurtiçi ve yurtdışı görevlerde bulunmuştur (Bardak 46). Sultan Abdülaziz döneminde Maarif Nazırlığı, Takvimhane ve Tabhane Nazırlığı, Evkaf Nazırlığı, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliği, Şûrâ-yı Devlet üyeliği, paşalık gibi makamlarda görev almıştır (Aksoyak 2023). Kemal Paşa'nın Sultan Abdülaziz ve ailesi ile yakın ilişkileri vardır (Hasar 144).

Kemal Paşa'nın 12 bentlik mütekerrir müseddes nazım şekliyle yazdığı mersiyede vakanın süreci başından itibaren şu şekilde özetlenmiştir:

Abdülaziz'in gizli bir emirle öldürüldüğü gerçeği ortaya çıkmıştır. Din ve devlet düşmanı, lanetli ve Yezid kılıklı birtakım insanlar bu işe karışmış; ölümün sır perdesinin üzerinden 5 yıl geçtikten sonra konu aydınlatılmıştır. Bazı art niyetliler bir plan dâhilinde Sultan'a kıymışlar, intihar süsü vermişlerdir. Bugün bu açığa çıkmış; yönetim, zalimleri tespit etmiştir (I-IV. B.). Abdülaziz düşman elinden kurtulamayıp cennete revan olmuştur (V. B.). Devrin sultanı büyük bir gayretle suçluları tespit ederek Abdülaziz'in intikamını almış ve devlete sadakat gösterenleri memnun etmiştir (VI. B.). Abdülaziz'in hal'inden sonraki süreçte; padişahın tahttan indirilmesini takip eden 3. günde şehzadeler Nisbetiye Kasrı'na gönderilmek istenmiştir. Bu planın arkasındaki niyeti Sultan Abdülhamid sezmiş, oraya gitmeyerek kendisinin ve şehzadelerin canlarını kurtarmıştır. İhtilalcilerin tahtın varisi olan herkesi imha etmek gibi bir niyetleri olduğu, böylelikle niyetlerini bir bir gerçekleştirmeyi düşündükleri ortaya çıkmıştır (VII-VIII. B.):

*Hal'dan soñra mürûr itmişdi üç gün nâgehân
Nisbetiye Kasrına med'ûv olup şehzâdegân
Añladı maksad nedir Sultân Hamîd-i nüktedân
İtmeyüp kasra 'azîmet kıldılar tahlîs-i cân
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd*

Hadisede dönemin vezirinin de işin içinde olduğu kendi ikrarıyla sabit olmuştur (IX. B.). Burada Abdülhamid'in gayreti halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (X. B.). Manzume, Abdülhamid Han'ın medhi ve ona dua ile tamamlanmıştır (XI-XI. B.). Kemal Paşa mesiyesinin her bendinin sonunda;

*Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd*

mısralarını tekrar ederek Abdülaziz Han'ı din ve devlet düşmanı, Yezit tabiatlı birkaç hainin şehit ettiğini belirtmiştir.

2. Mehmet Mekki Efendi

Mehmet Mekki, Musul Nâ'ib-i sâbıkı Sîrozî-zâde Tâhir Efendi'nin torunudur (TH, 1881: N. 909). Mekki (1843-1910); müderrislik, naiblik, Meclis-i İdare-i Emvâl üyeliği, Mahkeme-i Teftîş-i Efkâr Müsteşarlığı ve Anadolu Kazaskerliği yapmıştır. Abdülaziz döneminde İstanbul Bab Mahkemesi kitabesinde ve farklı yerlerde naiplik görevlerinde bulunmuştur (Arslan 2023).

Mekki, terkîb-bent nazım şekliyle 11 bentten oluşan bir mersiye yazmıştır. Manzumenin başında "müseddes" yazılmışsa da her bendin son iki mısrai bentlerin diğer mısralarından ve diğer bentlerin vasıta beyitlerinden farklı kafiyede olduğu dikkate alındığında (Kurnaz ve Çeltik 373) manzumenin terkîb-bent olduğu anlaşılır.

Mekki mersiyesinde, Abdülaziz'e cinnet geçirdi isnadıyla hakaretler edildiğini, hainlerin maksadının saltanatı ayaklar altına almak ve mal toplamak olduğunu, haktan görünerek tuzaklar kurduklarını belirtir (I-II. B.). Onlar padişaha yoktan birşeyler isnad ederek şeriatı fesatlıklarına alet etmişler, fasıklar dalalet yolunda birleşerek fetva veren Yezîd'i de yanlarına almışlardır. Ancak fesatlıkları bugün ortaya çıkmıştır (III. B.):

*Hal'-i cenâb-ı pâdişeh'e yokken istinâd
Hâşâ ki şer'i itmek için âlet-i fesâd
Fâsıklar itdi râh-ı dalâletde ittihâd
Hâ'inlerin sakın sözüne kılma i'timâd
Efkâr-ı fâsidâneleri oldı âşikâr
Fetvâ veren Yezîd'e ola la'net-i hezâr*

Hanedana akraba (Nuri ve Mahmud Paşa) olmuş iken nankörlük ederek Abdülaziz'in alçakça kanına girmişlerdir (IV. B.). Ansızın bu vakanın ortaya çıkması bütün ayanları huzursuz etmiş, dünyayı keder, hasret ve ümitsizliğe düşürmüştür (V. B.). Âlem matem elbisesi giyerek acıya ortak olmuş, ayrılıkla sinesini yırtmıştır (V-VI. B.). Abdülaziz'in masumiyetine şahit gerekmemektedir. Onun günahsız olduğuna Allah'ın şahitliği yeter. Zalimlerin gidecekleri yer kalmamış, şimdi cezalarını bulmuşlardır (VII. B.). Abdülaziz mağfîret içerisinde yatarken zamanın padişahının da derd ü kederden uzak olması, neşe ve sevinç içerisinde bulunması beklenir. Âlemin şahlar şahının lütfuna mazhariyetle âlem adaletle dolmuş, padişahın lütfuna gark olmuşlardır. Abdülhamid Han'ın adaleti, lütfu, şehidin kanını yerde bırakmamış, bu durum düşmana korku salmıştır (VIII-IX). Terkîb-bendin son iki bendi (X-XI. B.), padişah veya şehzade mersiyelerinde sıklıkla karşılaştığımız örneklerde

olduğu gibi, Sultan Abdülhamîd'in övgüsüne ayrılmış ve kendisine iyi dileklerde bulunulmuştur.

3. Koniçeli Kâzım Paşa

Harbiye Nezareti Muhasebât ve Tetkîk-i Muhâsebât Dâiresi Reîsi Kâzım Paşa (1821- 1889) Koniçe'de doğmuştur. Haremeyn muhasebeciliği ve rûznâmçe-i sâni görevlerinde bulunan Hüseyin Hüsnü Bey'in oğludur. Kâzım, babasıyla birlikte İstanbul'a gitmiş, eğitim hayatından sonra Dîvân-ı Hümâyün Kalemî'nde memuriyete başlamıştır. Mühimme ve Maliye Mektûbî kalemelerindeki başarılarından dolayı Asâkir-i Hâssa kitâbetine tayin edilmiş ve askerliğe intisap etmiştir. Birkaç yıl sonra Livâ kitâbeti ve Alay eminliğine yükselmiştir. Hicviyeleriyle tanınan şair Abdülaziz döneminde Mütercim Rüştü Paşa'yı hicvettiği bir kıtasından dolayı binbaşı rütbesi geri alınarak Kıbrıs'a sürülmüştür. 7 Mayıs 1890'da Üsküdar'daki evinde vefat etmiştir (Uzun 152).

Kâzım Paşa, 9 bentlik bir terkîb-bentten oluşan mersiye yazmıştır. Anlatımına göre ölüm, yaratılanlar için kaçınılmazdır. Merhametli, inayetli padişah Abdülaziz Han bile dâr-ı bekâya azm etmiştir (I. B.). Abdülaziz, fazilet sahibi, din, devlet, hukuk ve kitabın hamisidir. Kalbi selim, azmi kavi, himmeti yüksektir. Sağlam fikirli, düşmana karşı kılıcı keskin, kalemi dostların gönül bahçesindeki su gibidir. Yazık ki birkaç cehennemlik o idraki yüksek padişahı tahttan indirip şehid etmiştir (II. B.). Cinayete karışanlar: Rüşdî, Celâl, Nuri, Avnî, Midhat, karşıtlığı ile bilinen birisi; Fahri, Ali, Seyyid ve beş neferdir. Söz konusu isimler bununla yetinmeyip şehzadelerin tamamını imha ederek devleti yıkmayı planladılarsa da Çerkes Hasan'ın gayretiyle daha büyük bir facianın önüne geçilmiş hastalıklı altısından biri öldürülmüş (Hüseyin Avni Paşa) ilk beşi de kanunun pençesine düşmüştür (II. B.):

*Rüşdi Celâl u Nûrî vü 'Avnî vü Midhat' uññ
Bir de nakîzi ile müsemma musîbetiññ
Fahrî vü 'Ali Seyyid ile beş nefer dahi
Cellâd-ı dîv-sîret ü ef'î-tabî'atuññ
Zehr-âbe nûş gadri olup ol şeh-i kerîm
Çekdi kemân sahtını tîr-i şehâdetiññ
Gadriñ bu rütbesinde dahi tutmayup karâr
'Azm itdiler nihâyet[in]e deşt-i şiddetiññ
Şehzâdegânuñ itdiler imhâsını murâd
Tahrîb için esâsını bünyân-ı devletiññ
Fi'l-hâl berk-i gayret-i Bârî idüp zuhûr
Çerkes Hasan muzâhiri düşdi o gayretiññ
Katl oldı gitdi sitte-i mu'teleden biri
Bu hams-i nâ-mübâreki kaldı nühûstiññ
Anlar da düşdi pençe-i kânûna 'âkıbet
Derkâr olup 'inâyet-i sâhip-şerî'atuññ*

*Minnet Hudâya bulmuş ise her nasıl vücûd
Kıldı bu gizli vâkı'ayı halka rû-nümûd*

Abdülaziz'in iyilikleri ile kaybına duyulan hüznün (III. B.); hayıflanma, tabiatın ve halkın hüzne ortak olması (IV-V-VI. B.); Abdülhamid Han'ın hukuka uygun olarak cinayeti aydınlatması, amcasının intikamını yerde komaması, vakıayı araştırıp hukuk yoluyla canilerin suçunu ispat edip âleme kanun kudretini göstermesi (VII. B.) belirtildikten sonra canilere lanet edilmiş (IX); dünyanın geçiciliği vurgulanarak Abdülhamid için duada bulunulmuştur.

4. Ömer Lütfî

Lütfî, 1818 yılı ortalarında Adana'da doğmuştur. Asıl adı Ömer Lütfî'dir. Mûsâ Bâlf-zâde sanıyla tanınmıştır. Adana'nın ileri gelenlerindedir. Sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da vefat etmiş olan Lütfî'nin vefat tarihi meçhul olmakla beraber Sultan Abdülmecîd devri (1839-1861) sonlarında hayatta olduğu bilinmektedir (Özcan 2023).

Lütfî'nin mersiyesi, 7'şer beyitli hane ve bendiyeden oluşan 5 bentlik bir terkîb-benttir. Lütfî'ye göre, iblisin ders okuttuğu birtakım kötü niyetliler akla sığmaz ifsat dolabı çevirmişlerdir. Abdülaziz'in öldürülme haberi âleme gam ateşi olarak düşmüş; milletin feryat ve fîganları kâinatı kaplamıştır. Kâinat da bu hüzne eşlik etmiştir (I. B.). Şeytaniyetin ocağı Mithat; alçak Rüşdî; hayâsız Yezid Avni; asiler ordusunun rehberleri damatlar; Nuri ve Mahmud kin ve garazda ittifak ederek adalet ve merhamet sahibi Abdülaziz'i hal' edip şehid etmiştir (II. B.). Şaha kastetmek için melanet düşünceli bir grup hal'in altıncı günü seher vaktinde bu cinayeti işlemişlerdir. Alçak, rezil Fahri; şer ve fesat mayası Muhammed; melun Mustafa; kötü huylu Ali ile inatçı Necîb gönül yakan bu olayın işbirlikçileridir. Seyyid ve İzzet namında kötü tabiatlı; cehennemlik, Allah'ın kahrından korkmaz nankör iki kişi padişahı olmadık hakaretlerle şehid etmiştir (III. B.). Bu mücrimler tahtın varislerini ortadan kaldırmaya karar vermişler, hile ile Abdülhamid dâhil bütün şehzadeleri halktan uzak, boş bulunan Nisbetiye Kasrı'na davet etmişlerdir. Abdülhamid Hakk'ın gönlüne ilham etmesiyle düzenbazların maksadını anlayıp Nisbetiye Kasrı'na gitmeyi reddetmiş, böylelikle masumları katledilmekten kurtarmıştır (IV. B.). Hadise canilerin hile ve desiseleriyle 5 yıl kadar şüpheli kaldıktan sonra Sultan Abdülhamid'in gayretleriyle aydınlatılmıştır. Sorumluların her biri sorguya alınmış; itiraflarıyla olay gün yüzüne çıkarılmış ve gerekli cezalar verilmiştir (V. B.).

5. Muallim Sadî Efendi

Muallim Sadî, 1853'te Harput'ta doğmuştur. Babası Şirinzâdelerden Hacı Hafız Şeyh Yusuf'tur. İlk tahsilini babasından almış, sonra Harput'ta iptidai mektebini ve rüştiyeyi bitirmiştir. Yüksek tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Memuriyet hayatının büyük bir bölümünü Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinde geçirmiştir. İstanbul Altıncı Belediye Dairesi Tahrîr-i Nüfus

Muharrirliği ve Selanik Mekteb-i Osmânî müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Drama ve Siroz'da polis komiseri olarak çalışmıştır. Sonra Siroz'da özel bir okul açarak öğretmenlik yapmaya başlamıştır. İdadi mektebinde Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Hüsnühat dersleri okutmuştur. Rüştîye mektebinde Rika, Musevi mektebinde Lisan-ı Osmânî öğretmenliği yapmış, Maarif meclisi üyeliği görevinde bulunmuştur. Üsküp nüfus kâtipliğine, sonradan da Üsküp hâşimane müdürlüğüne atanmıştır. Oradan Kosova vilayetinde Seniçe Livası Tahrirat Müdürlüğüne geçmiştir. Bu görevdeyken 1912'de Balkan Savaşı sırasında altı ay esir kalmıştır. İzmir Kız Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaparken 13 Ocak 1916'da vefat etmiştir (Selçuk 2023).

Sadî, ilk şiir ve yazılarını gazete ve dergilerde Deli Şair, Gonca-i Edeb, Yıldız gibi müstear isimlerle yayımlamıştır. “Muallim Sadî” imzasıyla ilk şiirleri *Cerîde-i Sofîye* dergisinde yayımlanmıştır (Selçuk 2023).

Sa'dî'nin, *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde Abdülaziz'in ağzından 10 bentlik muhammes nazım şekliyle “Şehîd-i cennet-mekân ağzından söylenmiş bir mersiye” başlıklı bir şiiri yayımlanmıştır. Söz konusu şiir, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nın 30 Eylül 1920 tarih ve 31. sayısında mükerreren yayımlanmıştır (921-923).

Sultan'ın ağzından “Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı” mütekerrir mısra ile yazılan muhammese göre Sultan'ın canını alan ecel eli değil kahr ve zulüm elidir. Ölümü dünyaya intihar süsüyle duyurulmuştur. Zalimlerden intikamını almasını istediği muhatabı “iki gözüm” dediği devrin sultanı Abdülhamid'dir (I. B.). Aziz canına kıyanlar, ekmeğini yiyenlerdir. Melanet ehli kişiler kendisini tahttan indirip üç gün aç bırakmışlar, arkasından da canına kıymışlardır (II. B.). Sonra intihar etti diye beyanat verip sevinçle muratlarına ermişlerdir (III. B.):

*Tuttular zulm ile zâlimler beni öldürdüler
Göz göze eyvâh tenden cânımı ayırdılar
Kendi kendini telef etmiş deyu bildirdiler
Şâd ü hurrem oldular tâ kim murâda erdiler
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı*

Şair, devrin padişahından hukuka uygun olarak kana kan isteyip ilgili-lerin idamına ferman dilemiştir (IV). Güç ve kuvveti âlemi aydınlatırken heybet kandilini karanlıkla söndürmüşler, cinayetle servetini yağmalamışlardır (V.B.). Gözünün nuru gördüğü dinsiz Nurî, fitneci, kör olası Yahudi Mahmud, mürted Mithat, hile ve tuzakla tahttan indirmişler; arkasından o edepsiz grup günahsız Abdülaziz'i katletmişlerdir (VI-VII. B.). İri yapılı birkaç lanetli, feryat ve figanlarına aldırmandan hayat ırmaklarını/damarlarını kesmişlerdir (VIII. B.). Böyle şanlı bir padişaha kıyılmış olmasının matemi geçecek gibi değildir. “Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı” mısraı da bir başka matem nedenidir (IX-X. B.).

6. Mustafa Âsım Bey

Mustafa Âsım, Filibeli Abdullah Efendi'nin oğludur. 1855'te İstanbul'da doğmuştur. Küçük Filibelizade olarak meşhur olmuştur. Sıbyan mektebinden sonra amcası Halil Efendi'den ve başka âlimlerden ders okumuştur. Bir müddet Daire-i Meşihat Aklâmına devam etmiş, Kudüs Mukavelat Muharriri ve daha sonra tahrirat müdürü olmuştur. 1904'te Trabzon'da vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilir. Talik hatta mahir olup bir divançe tertip edecek kadar şiiri vardır (İnal 65).

Vasıta beyitleriyle 7'şer beyitli beş bentlik terkîb-bentten oluşan mersiye gönlün muhatap alındığı, feryat ve figanın nedeninin Abdülaziz'in katli olduğunun beyan edildiği bentle başlar (I. B.). Abdülaziz'in katledilişi ve küfran-ı nimet olan garaz ehlinin mahşer gününe kadar lanetle anılacağı belirtilir (II. B.). Birkaç kötü düşünceli ve nifak ehlinin padişahı tahtından indirmeyi ve katletmeyi planladıkları ifade edilen manzumede Mithat, Rüşdî, iki merhametsiz ve eşkıya damatlar (Nuri ve Mahmud Paşa) anılmış; hayırsız müftü de bunlara aldanmıştır (III. B.):

*Çend 'aded efkârı bed etvârı bed ehl-i nifâk
Hal' u katl-i pâdişâha eylemişler ittifâk
Oldı muhtî bunlara müftî-i dehr ü nâ-bekâr
Mahz-ı şerden kendisi hayr olmuş ismi bî-tübâk
Biri Midhat'dır ki kârı mel' anetdir dâ'imâ
Biri Rüşdî'dir ki zerre rüşdi yok dûzah-liyâk
İki dâmâd-ı şekâvet-pîşe vü bî-merhamet
Muhdisân-ı sû-i kasd-ı şâha itmiş iltiyâk*

Üçbeş kuruşa aldanan şer ehli Abdülaziz'i şehit etmiştir. Bunlar; Fahrî, Acı Muhammed, iki kara yüzlü Mustafa, merdud Ali, Seyyid ve İzzet'tir. Allah hepsini kahretsin, yerlerini cehennem eylesin (IV. B.). Mersiye Abdülhamid'e dua ile tamamlanmıştır (V. B.).

Tarihi Kaynaklar ile Mersiyelede Geçen İsimlerin Karşılaştırılması

Sultan Abdülaziz'in hal'i ve ölümüyle ilgili olarak mersiyelede birtakım isimlerden söz edilir. Yazımızda bu isimlerle kaynakların verdiği isimlerin birbiriyle ne ölçüde örtüştüğü hususuna değinilecektir.

Ekrem Ekinci, Sultan Abdülaziz'in hal'inde Veliâht Şehzade Murad ile birlikte 9 isim sayar: Mithat Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Askerî Şura Reisi Redif Paşa, Fetva Emîni Filibeli Kara Halil Efendi, Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Askerî Mektep Kumandanı Süleyman Paşa (2023). Mahmut Celeddin Paşa *Mir'ât-ı Hakikat*'te Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi'yi anmazken Rüştü Paşa, Miralay Ahmed, Kolağası Bedri Bey, Rıfat Bey ile Ârif Paşa'nın da isimlerini listeye dâhil eder (116).

Abdülaziz'in hal'i ve ölümü uzun süre kamuoyunun gündeminde kalmıştır. Halk arasında değişik bölgelerde ağıtlar yakılmıştır. Denizli'den Kerkük'e kadar varyasyonları olan “Uyan Aziz Sultan uyan / Kan ağlıyor şimdi cihân” dizeleri bunlardan biridir (Hasar 141-142). Hadiseden yaklaşık 5 yıl sonra konu mahkemeye taşınmıştır. 27 Haziran 1881 tarihinde İstinaf Mahkemesi Birinci Başkanı Sururi Efendi'nin başkanlığında 3'ü Müslüman, 2'si Hıristiyan üyelerden oluşan hâkim heyeti yargılama yapmıştır (Yener 108). 30 Haziran 1881 tarihinde sonuçlandırılan mahkemede; Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa ile Mabeyinci Fahri Bey taammüden öldürmeden; Mithat, Mahmut, Nuri Paşalarla Binbaşı Necip ve Binbaşı Nâmık Paşazade Ali beyler de suç ortağı sayılarak idam cezasına çarptırılmışlardır (Küçük 184-185). Ancak idam cezası uygulanmamış, ilgililer sürgüne gönderilmişlerdir.

Mahkeme kararıyla hüküm giyen isimlerden Mahmut Celeleddin Paşa ve Nuri Paşalar; mersiye yazan Kemal Paşa, Mekkî, Kâzım Paşa, Ömer Lütfi, Mustafa Âsım, Sa'dî ve Yenişehirli Avnî'nin manzumelerinde damatlıkları da vurgulanarak anılmıştır. Mithat; Kâzım Paşa, Ömer Lütfi, Mustafa Âsım, Sa'dî ve Yenişehirli Avnî'nin mersiyelerinde zikredilir. Fahrî ismi, Kâzım Paşa, Ömer Lütfi, Mustafa Âsım ve Bahâ'nın mersiyelerinde; Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa, Ömer Lütfî ve Mustafa Âsım'ın mersiyelerinde, hangi Mustafa olduğu belli olmadan da Bahâ'nın mersiyesinde adları anılır. Necîb ismi, Ömer Lütfî ve Mustafa Âsım'ın mersiyelerinde geçer. Namık Paşazade Ali'nin ismi Kâzım Paşa, Mustafa Âsım ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılmıştır. Mahkeme kararında adı bulunan Hacı Mehmet'in mersiyelerde ismi anılmamıştır. Ancak Ömer Lütfî ve Mustafa Âsım'ın mersiyelerinde geçen Acı Muhammed isminin Hacı Mehmed olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklardaki Hacı yerine mersiyelerde Acı sıfatının kullanılması mersiye yazarlarının öfkesi ve Mehmed, Muhammed isimlerinin seslendirilmesinin farklılığıyla izah edilebilir.

Mahkeme kararında olmayıp da Kâzım Paşa ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılan Avni Paşa, Abdülaziz'in ölümünden 12 gün sonra Çerkes Hasan tarafından öldürülmüştür (Miroğlu 128). İzzet ve Seyyid isimleri Binbaşı Nâmık Paşazade Ali ile müştereken Kâzım Paşa, Mustafa Âsım ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılmıştır. Rüşdî ismi, Kâzım Paşa, Mustafa Âsım, Yenişehirli Avnî ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılmıştır. Rüşdî, ilgili mahkemece hastalığı dikkate alınarak üç gün süreyle İzmir'de sorgulanmış ancak ceza almamıştır (Saydam 203). Hal' fetvasını yazan Müfti Kara Halil'in ismi Yenişehirli Avnî Bey'in mersiyesinde geçmiştir. Kara Halil, yargılamanın yapıldığı tarihten önce 1880'de ölmüştür (İpşirli 361). Hal'de ismi geçen; Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mirliva Süleyman Paşa, Miralay Ahmed, Kolağası Bedri, Rıfat, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Ârif Paşa, Redif Paşa ve Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi'lerin isimleri mersiyelerde anılmaz (Ekinci 2023; Mahmud Celeleddin Paşa 116).

Sonuç

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve şaibeli ölümü hem siyasi hem toplumsal etkileri olan bir vakıdır. Konu sadece Osmanlı coğrafyasında değil bütün dünyada ciddi gündem olmuş, ölümüyle ilgili resmî açıklamalar yeterli bulunmamıştır. Sorumluların adalet önüne çıkarılması istenmiş, adalete olan güvensizlik kişisel çözümleri devreye sokarak başka ölümlere sebebiyet vermiştir. Hadiseden 5 yıl sonra yeniden mahkeme kurulmuş sorumlu olduğu düşünülen kimseler değişik cezalara çarptırılmıştır. Verilen idam cezaları uygulamaya konmamış, sürgün ve kürek cezalarına çevrilmiştir. Bu kez de mahkemenin sıhhati tartışılır olmuştur.

Yaşananlar edebiyata da yansımıştır. Abdülaziz'in hal'i ve ölümü mersiyelere konu olmuştur. Yıldız Mahkemesi kararı sonrasında ciddi bir kısmı devlet yönetiminde de olan şairler tarafından mersiyeler yazılmıştır. Abdülaziz'in ölümüyle ilgili tespit edebildiğimiz 11 mersiyenin 6'sının *Tercümân-ı Hakikat*'te yayımlanmış olması dikkat çekicidir. Bu mersiyelerden bazıları akademik çalışmalara konu olurken bir kısmı hakkında bilgi ve değerlendirme bulunmamaktadır.

Tarihî kaynakların Sultan Abdülaziz'in hal'i ve ölümü ile ilgili verdikleri bilgi ve isimler şimdiye kadar tespit edilen 11 mersiyedeki isimlerle de mukayese edildiğinde; mahkeme kararıyla hüküm giyen 9 isimden 8'i mersiyelerde de geçmektedir. Adı geçmeyen tek isim Hacı Mehmed'dir. Ancak mersiyelerde Acı Muhammed olarak geçen ismin Hacı Mehmed olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda hüküm giyen isimlerin tamamının mersiyelerde yer aldığı söylenebilir.

Hüseyin Avni Paşa, İzzet, Rüşdî ve Müfti Kara Halil, Abdülaziz'in ölümüyle ilgili mahkeme kararında adı olmayıp mersiyelerde anılan isimlerdir. Bunlardan Hüseyin Avni Paşa, Çerkes Hasan tarafından olaydan 12 gün sonra öldürülmüştür. Rüşdî, Kâzım Paşa'nın mersiyesinde cinayete zemin hazırlayanlar içerisinde anılmakla birlikte mahkeme kararında hüküm giyenler arasında değildir. Yargılanma sonucunda ceza almamıştır. Abdülaziz'in hal' fetvasını veren Kara Halil Efendi yargılamadan önce 1880'de ölmüştür. Miralay İzzet Bey'in yargılandığına dair bilgimiz yoktur. İzzet, 1903'te Taif'te ölmüştür.

Yararlandığımız kaynaklarda Sultan Abdülaziz'in hal'inde rol aldığı belirtilen; Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mirliva Süleyman Paşa, Miralay Ahmed, Kolağası Bedri, Rıfat, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Ârif Paşa, Redif Paşa ve Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi'lerin isimleri mersiyelerde geçmez.

Mersiyeye yazmak peşinen kanaat belirtmektir. Sultan Abdülaziz için mersiyeye yazan şairler de bu çerçevede hareket etmişlerdir. Anlatımları, kelime kadroları ve kompozisyonları klasik mersiyelerle benzerdir. Sultan Abdülaziz

için yazılan mersiyelerin ortak kanaatine göre padişah kimi menfaat grupları tarafından planlanarak haksız yere hal’ edilmiştir. Fer’iye Sarayı’nda ikamete mecbur edilen Abdülaziz, darbeye karışan kimi isimlerin planı dâhilinde bilekleri kesilerek öldürülmüş ve konuya intihar süsü verilmiştir. Toplum nezdinde intihar olduğu ile ilgili beyanlar kabul görmemiştir. Yaklaşık 5 yıl sonra Yıldız sarayında kurulan mahkemede hayatta olan sorumlular yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Mahkeme sonrasına rastlayan mersiye şiirlerinin 6’sı *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde bir seri hâlinde yayımlanmıştır. Çalışmada bu şiirler incelemeye birlikte Latin harflerine aktarılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adile Sultan. “Mersiye”, Ali Emiri. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, c. 1, no. 7, ss. 123-124, 1334.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. “Kemâl, Seyyid Ahmed Kemâl Paşa”. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kemal-seyyid-ahmed-kemal-pasa> (Erişim Tarihi: 3.3.2023).
- Arslan, Mehmet. “Mekkî Mehmed, Mekkeli”. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mekki-mehmed-mekkeli> (Erişim Tarihi: 3.3.2023).
- Balcı, Ramazan. *Beyaz Atlının Ölümü Sultan Abdülaziz*. Nesil Yayınları, 2007.
- Bardak, Musa. “Son Dönem Osmanlı Eğitimci-Bürokrati Ahmed Kemal Paşa’nın Hayatı.” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (13), 2020, ss. 40-71.
- Baykal, Bekir Sıtkı. *İbretnümâ*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Çiftçi, Cemil. *Divan Şiirinde Kerbelâ Ağrıları*. Kevser Yayınları, 2008.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Düzmece Fetva Sultan Abdülaziz’i Nasıl Tahtan Etti”. <https://www.gzt.com/derin-tarih/duzmece-fetva-sultan-abdulazizi-nasil-tahtan-etti-2748691> (Erişim Tarihi: 09.04.2023)
- Hafız Mehmet. *Sultan Abdülaziz Niçin İntihar Etti*. Hazırlayan İbrahim Yıldırım, Yüzleşme Yayınları, 2023.
- Hasar, Recep. *Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzade Mersiye*. 2018. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü, Yüksek lisans tezi.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969.
- İpşirli, Mehmet. “Kara Halil Efendi.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss. 361-62.
- İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Akçağ Yayınları, 1993.
- Kemâl Paşa. “Mersiye.” Ali Emiri. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, c. 3, no. 29, ss. 815-818, 1336.
- Kocahanoğlu, Osman Selim. *Midhat Paşa’nın Hatıraları 2*. Temel Yayınları, 1997.

- Kurnaz, Cemal ve Halil Çeltik. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. H Yayınları, 2010.
- Küçük, Cevdet. "Abdülaziz." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, ss. 179-185.
- Mahmud Celaleddin Paşa. *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihî Hakikatlerin Aynası*. Hazırlayan İsmet Miroğlu, Berekât Yayınları, C. I-II-III. 1983.
- Odunkıran, Fatih. *Mehmed Memdûh Paşa ve Divân-ı Eş'ârı (İnceleme-Metin)*. 2011. Trakya Ü, Yüksek Lisans Tezi.
- Orpilyan, Sarkis. *Sultan Abdülaziz'in Katilleri*. Artin Asaduryân Matbaası, 1326.
- Özcan, Tahsin. "Ömer Lutfi Efendi." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, ss. 73-74.
- Özdemir, Hikmet. *Âdile Sultan Divânı*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Öztürk, Murat. "Bir Darbenin Şiire Yansıması: Sultan Abdülaziz'e Yazılan Mersiyeler." *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 18 - 21 Mart 2014, ss. 341-348.
- Sa'dî. "Mersiyeler." *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, c. 3, no. 31, ss. 921-923, 1336.
- Saydam, Abdullah. "Mütercim Rüşdü Paşa." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 202-203.
- Selçuk, Bahir. "Sa'dî, Muallim Sa'dî Efendi." <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-de-tay/sadi-muallim-sadi-efendi> (Erişim Tarihi: 3.3.2023).
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 874, 23 Mayıs 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 909, 2 Temmuz 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 912, 6 Temmuz 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 914, 8 Temmuz 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 921, 16 Temmuz 1881.
- Tomaidis, Hirisantos. *Midhat Paşa ve Rüfekâsının Muhâkemesi Hakkında Esbâb-ı Mûcibeyi Hâvi İade-i Muhâkeme Lâyihası*. Hazırlayan İbrahim Yıldırım. Yüzleşme Yayınları, 2023.
- Topraklı, Ramazan. "Sultan Abdülaziz'e ait olduğu söylenen iki zabit arasındaki resim kime ait?" <https://www.dikgazete.com/yazi/sultan-abdulazize-ait-ol-dugu-soylenen-iki-zabit-arasindaki-resim-kime-ait-makale,2496.html-2496.html>. (Erişim Tarihi: 16.04.2023)
- Topraklı, Ramazan. "Sultan Aziz ve Oğlu İzzettin Nelerle İntihar Etti?" <https://www.dikgazete.com/yazi/sultan-aziz-ve-oglu-yusuf-izzeddin-efendi-nelerle-intihar-ettiler-3800.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2023)
- Topraklı, Ramazan. "Sultan Aziz'e nokta." <https://www.dikgazete.com/yazi/sultan-azize-nokta-makale,3826.html-3826.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2023)
- Uzun, Mustafa. "İsmet Kâzım Paşa." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, ss. 152.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.

Yener, Abdülnasır. “Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndiriliş ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet.” *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, no. 2, 2016, ss. 102-113.

Yıldırım, İbrahim. “Sultan Abdülaziz’in İntiharı.” <https://www.egeman-set.com/yazi-sultan-abdulaziz-in-intihari> (Erişim Tarihi: 16.04.2023).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TERCÜMÂN-I HAKİKAT"TEKİ MERSİYELER:

1. Kemâl Paşa¹

'Ayân-ı fihâmdan olup hürrem-i hümayûn-ı mülûkâne mesârifâtı ve cennet-mekân 'Abdülazîz Hân merhûmuñ umûr-ı hândânı nâzırı devletlü Kemâl Paşa hazretleriniñ şehâdet-i dil-sûz-ı 'Abdülazîz Hân için tanzîm eyledikleri mersiye hakkâ ki edebiyât u siyâsiyye sahâif-i târîhinde pek büyük bir ehemmiyet kesbine lââyık âsâr-ı celîleden olmağla gazetemiziñ takımı içinde bulunması arzusuyla, bervech-i âtî derc olındı:

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Tâzelendi vak'a-ı dil-sûz-ı deşt-i Kerbelâ
Zâhire çıkdı bir emr-i mübhem-i hayret-fezâ
Dîdelerden yaş yerine kan revân olsa sezâ
La'net olsun her kim itdiyse bu kâra ictirâ
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Beş sene olmuşdı zîr-i perde-i şekde nihân
Oldı tahkîke muvaffak şimdi Hâkân-ı zamân
Şâh-ı 'âdil Hazret-i 'Abdülhamîd-i kâm-rân
Kalmadı şübhe mahalli herkese oldı 'ayân
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Birtakım ehl-i garaz tedbîr-i pinhân eylemiş
Yol bulup ol şâhı idhâl-i şehîdân eylemiş
Kendine kıydı deyü dünyâya i'lân eylemiş
Korkmayup Allâh'dan bir böyle bühtân eylemiş
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Bir gürûh-ı mefsedet endîşe-i güm-kerde-râh
Bir takım zulm u şekâvet pîşe-i bî-intibâh
Kıymış ol sultân-ı bî-cürm ü günâha âh âh
Buldı ol zâlimleri şimdi şeh-i 'âlem-penâh
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Hayf ol sultân-ı mazlûm u şeh-i 'âlî-mekân
Hayf ol hâkân-ı 'adl-âyîn ü İskender-nişân
Dest-i a'dâdan müyesser olmayup tahlîs-i cân
'Âkıbet kıldı şehîden 'azm-ı gül-zâr-ı cinân
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

¹ Kemal Paşa'nın bu şiiri daha önce yayınlanmıştır (Hasar 338-342).

Hazret-i şâh-ı cihân sa'y-ı firâvân eyledi
 'Amm-ı pâki intikâmın aldı ihsân eyledi
 Asdikâ-yı devleti memnûn u şâdân eyledi
 Buldı ol zâlimleri teşhîr u i'lân eyledi
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Hal'dan soñra mürûr itmişdi üç gün nâgehân
 Nisbete Kasrına med'ûv olup şehzâdegân
 Añladı maksad nedir Sultân Hamîd-i nûktedân
 İtmeyüp kasra 'azîmet kıldılar tahlîs-i cân
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Vârisân-ı tahtı isterlerdi imhâ eylemek
 Bunca ma'sûmı şehîd-i tûg-i ifnâ eylemek
 Soñra her nesne murâdı bir bir icrâ eylemek
 Şimdi vâcib muktezâ-yı şer'i ifâ eylemek
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Nûr-ı îmândan mu'arrâ bir denî-i bed-güher
 Nîl-i sıhriyetle olmuşdı vezîr-i kâm-ver
 İttifâk-ı sû-i kasde ol da dâhilmiş meğer
 Kendi ikrânıyla imzâsıyla sâbit ser-te-ser
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Hazret-i 'Abdülhamîd'in mahz-ı sa'y u himmeti
 Koydı meydân-ı sübûta sâhibân-ı töhmeti
 Bu teşebbüs şâdmân itdi 'umûma milleti
 Görsün erbâb-ı cinâyet hükm-i hakkâniyeti
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Sâye-i şâh-ı 'adâlet-pîşede bî-irtiyâb
 Ehl-i zulm ü i'tisâfîñ hâlidir artık harâb
 Zâhir oldu itdi dest-i ma'adelet ref'-i nikâb
 Bir büyük cürm ü cinâyet eylemişler irtikâb
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Kâmrân itsün şeh-i devrânı dâ'im zü'l-celâl
 'Âdeti her kârda ahkâm-ı şer'e imtisâl
 Görse lâyıkdır cezâsın kâtîlân bed-fi'âl
 Kalmadı inkâra şimdi kimsede tâkat Kemâl
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd
 No. 874, 23 Mayıs 1881.

2. Mekkî Bey

Musul nâ'ib-i sâbıkı Sîrozî-zâde Tâhir Efendi hafîdi fazîletlü Mekkî Beyefendi'nin hâkân-ı esbâk cennet-mekân 'Abdülazîz Hân hazretlerinin vâkı'a-i fâci'a-i şehâdetleri hakkında mersiye-güne inşâd eyledikleri müseddes matba'amıza teblîg olunmağla ber-vech-i âtî dercine ibtidâr olundu:

[Mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün]

Vallâhi şu'lelendi yine âteş-i derûn
Yaksun firâk-ı hüzn ile bağrını çerh-i dûn
Kalsun bu fâci'ayla zamânın gözünde hûn
Bir pâdişâh-ı 'âkile isnâd idüp cünûn
İcrâ-yı mel'anetle şekâvetler itdiler
Ol şerhriyâra dürlü hakâret[ler] itdiler

Maksad hukûk-ı saltanatı pâymâl idi
Efkâr-ı hâ'inân hemân cem'-i mâl idi
Bu tavr-ı zâlimâne Yezîd'e misâl idi
Zîrâ ki ehl-i sünnete emr-i muhâl idi
Bunlar hemîşe sûret-i hakdan görindiler
Kâbûs u mekr ü mel'anet içre büründüler

Hal'-i cenâb-ı pâdişeh yokken istinâd
Hâşâ ki şer'i itmek için âlet-i fesâd
Fâsıklar itdi râh-ı dalâletde ittihâd
Hâ'inlerin sakın sözine kılma i'timâd
Efkâr-ı fâsidâneleri oldı âşikâr
Fetvâ veren Yezîd'e ola la'net-i hezâr

Sihriyeti kazanmış iken hânedânına
Kasd itdiler o pâdişâhın vâh cânına
Nânkörlük ile girdiler alçakça kanına
Rûz-ı cezâda gör çıkalar Hak divânına
Tecdîd olındı vak'a-i dilsûz-ı Kerbelâ
Bir şâh-ı 'âdil² oldı şehîd ağlasun semâ

Bu vak'a ki tâ eyleyicek nâgehân zuhûr
Vallâhi itdi kâffe-i a'yâm bî-huzûr
Dünyâyı kapladı keder ü hasret ü fütûr
Gerdûn şaşırđı 'aksine devr itdi bî-şu'ûr
'Âlem libâs-ı mâteme girdi firâk ile
Çâk eyler idi sînesini iftirâk ile

² Kelime metinde "âdili" olarak imla edilmiştir.

Boynı büküldi âh ile gülşende fülfulün
 Ham³ olmuş idi kâmeti firkatle sünbülün
 Gördüm zebânı hüzn ile lâl idi bülbülün
 Al oldu rengi hûn-ı ‘Azîz Hân ile gülün
 ‘Aks itdi âsumâna kadar nâle vü efgân
 Zâlimlerin elinden emân âh el-emân

Ma’sûm idi o pâdişeh-i dehr bî-güvâh
 Vallâhi bî-günâh idi billâhi bî-günâh
 Hâk-i şehîde rahmet ide Hazret-i Allâh
 Zâlimler ilticâ idecek bulmasun penâh
 Anlar da şimdi bulmada el-hak cezâsını
 Zâlim bulur hemîşe cezâ-yı sezâsını

Yatdıkça hâk-i mağfiret içre ‘Azîz Hân
 Olsun masûn derd ü kederden şeh-i zamân
 Zevk ü sefâ nedîm ola bezminde ân-be-ân
 Müstağrak ola lutf-ı şehinşâh ile cihân
 ‘Âlem pür oldu velvele-i ‘adl u dâd ile
 Diller şen oldu lutf-ı şehinşâhı yâd ile

Lutf u ‘inâyet itdi ‘inâyet zamânıdır
 El-hak ‘adâlet itdi ‘adâlet zamânıdır
 Hûn-ı şehîdi çünkü himâyet zamânıdır
 Kalb-i ‘adûya düşse mehâbet zamânıdır
 Ol pâdişâh-ı ma‘delet ‘Abdülhamîd’dir
 Necl-i necîb Hazret-i Sultân Mecîd’dir

Zât-ı şerîfi fazl u kemâl iktirânıdır
 Şems ü kamer ‘adâletiniñ şâhidânıdır
 Dehrün vücûd-ı akdesi sâhib-kırânıdır
 Medh-i resûle mazhar olan hânedânıdır
 Hak ‘âfiyetle saltanatın kâ’im eylesin
 Tâ haşr olunca şevketini dâ’im eylesin

Bir şehriyâr-ı ‘âdil ü sâhib-vakârdır
 Her ferde hükm-i ‘âtufeti âşikârdır
 Dürc-i dehânı gevher-i hikmet-nisârdır
 Tab‘-ı selîmi nâdire-i rûzgârdır
 Yâ Rab nakîse vırme anuñ zât u şânına
 Mekkî hemîşe eyle du‘â hânedânına

No. 909, 2 Temmuz 1881.

³ Metinde “خسَم” olarak imla edilmiştir.

3. Kâzım Paşa

Şu'arâ-yı benâm-ı 'asrdan harbiye nezâreti muhâsebât ve tedkik-i muhâsebât dâ'iresi re'îsi sa'âdetli Kâzım Paşa hazretlerinin vâkı'a-i dil-sûz-ı şehâdet hakkında nazm u inşâd buyurmuş oldukları mersiye Cerîde-i Havâdis'de görülmüş ve bu mersiye hakîkaten enfes âsâr-ı edebiyeden bulunmuş olmağla gazetemiz takımında dahi bulunmak için teberrüken ber-vech-i âtî nakl u derc olunmuştur:

[Mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün]⁴

I

Her kim 'abîd-i muhlis-i Rabbi'l-'alâ olur
Sultân-ı 'âlem olsa dahi mübtelâ olur
Ashâb-ı kurb-ı kısmetine derd ü gam düşer
Erbâb-ı ba'd kurb-ı belâdan cüdâ olur
Tefsîr olursa sırr-ı hutût-ı mükevvenât⁵
Her noktası netîce-i hükm-i kazâ olur
Bir âsiyâb-i hükm ü hikemdür bu nüh revâk
Döndükçe dürlü dürlü garâbet-nümâ olur
Yandık bu hükm-i hikmete ammâ çi fâ'ide
Kilk-i zebân bürîde-i mikrâs-ı lâ olur
İnsân için ikâmete yol yok bu 'arsada
Her kim gelürse 'âzim-i dâr-ı bekâ olur
'Abdül'azîz Hânı düşün hem bu cümleden
Kim hâl u şâmî mäsadak-ı müdde'â olur
Mâh-ı felek medâr idi elbet felekde mâh
Bedr-i münîr olunca husûf âşinâ olur

*Nâdir kılır erîke-i dünyâyı cilve-gâh
Bir öyle merhametli 'inâyetli pâdişâh*

II

Hakkâ ki bir vücûd-ı fezâ'il-nisâb idi
Sultân idi kerîm idi 'âlî-cenâb idi
Olmuşdı 'unsurında 'ayân pâdişâhlık
Hâmî-i dîn ü devlet ü şer' ü kitâb idi
Seyr eyleyen sanurdı münevver cemâlini
Rûz-ı sa'îd-i 'ıydda bir âfitâb idi
Kalbi selîm ü 'azmi kavî himmeti bülend
Fikri metîn re'y-i rezîni sevâb idi
Cem'-i tezâda var idi zâtında iktidâr
İdrâki pîr ü tâlî' ü ikbâli şâb idi

⁴ Bu şiirin kimi bent ve beyitleri bir yayında kullanılmıştır (İsen 71-73).

⁵ Metinde "meknûnât" yazılmışsa da vezin ve anlam dikkate alınarak "mükevvenât" olarak okunmuştur.

Tîğî vüçüd-ı kevkeb-i a'dâya kâtı'â
 Kilki riyâz-ı hâtır-ı ahbâba âb idi
 Eylerdi tîğ-i satvetine ser-fürû cihân
 Mihr-i sipîhr-i kevkebe vü meh rikâb idi
 Teslîm iderdi hâmesini hançer-i kazâ
 Ol rütbe fehmi tîr ü sözi şu'le-tâb idi

*Sad hayf u sad dirîğ ki birkaç cehennemî
 Hal' u şehîd itdiler ol şâh-ı efhâmî*

III

Rüşdî Celâl u Nûrî vü 'Avnî vü Midhat'îñ
 Bir de nakîzi ile müsemmâ musîbetiñ
 Fahrî vü 'Ali Seyyid ile beş nefer dahi
 Cellâd-ı dîv-sîret ü ef'î-tabî'atîñ
 Zehr-âbe nûş gadri olup ol şeh-i kerîm
 Çekdi kemân sahtım tîr-i şehâdetiñ
 Gadrüñ bu rütbesinde dahi tutmayup karâr
 'Azm itdiler nihâyet[in]e deşt-i şiddetiñ
 Şehzâdegânîñ itdiler imhâsını murâd
 Tahrîb içün esâsını bünyân-ı devletüñ
 Fi'l-hâl berk-i gayret-i Bârî idüp zuhûr
 Çerkes Hasan muzâhiri düşdi o gayretiñ
 Katl oldı gitdi sitte-i mu'teleden biri
 Bu hams-i nâ-mübâreki kaldı nühûstiñ
 Anlar da düşdi pençe-i kânûna 'âkıbet
 Derkâr olup 'inâyet-i sâhip-şerî'atîñ

*Minnet Hudâya bulmuş ise her nasıl vüçüd
 Kıldı bu gizli vâkı'ayı halka rû-nümûd*

IV

Ebnâ-yı şûmuna uyup itdi zamâne hayf
 Bir kahramân-ı pür-dil u sâhib-kırâna hayf
 Söndi çerâğ-ı lâle-i sırâb-ı saltanat
 Gelmez nazîri bir dahi bâğ-ı cihâna hayf
 Dehrüñ bozıldı tılsım-ı kenz-i sa'âdeti
 Düşdi ziyânı millet-i İslâmiyâna hayf
 Gitdi gurûba mihr-i emel rûz-ı haşre dek
 İtsün çerâğ-ı çarh-ı denî yana yana hayf
 Kıldı vüçüd-ı âlemiñ âsâyışıñ harâb
 Berk-i kazâ isâbet idüp mağz-ı câna hayf
 Oldı şikeste gülbinî gülzâr-ı şevketiñ
 Bâd-ı hazân tokundı riyâz-ı cinâne hayf
 Yokdur bunuñ misâli sicill-i zamânede
 Gerçi zamânda eylediler çok şehâna hayf

La'net o eşkiyâya [ki] billâhi görmedi
Çeşm-i felek bu mertebe-i zâlimâne hayf⁶

*Olsun hemîşe cânlarına su gibi revân
La'n-i Hudâ vü ta'n-ı melek şetm-i ins ü cân*

V

Kâş ol zamân ki oldu o şâh-ı cihân telef
Olsaydı âsumân u zemîn ü zamân telef
Dil-hûn olup bu vâkı'adan şîve-i kader
Kılsaydı kâ'inâtı ser-â-ser hemân telef
Ehl-i fesâdı hemçü şeyâtîn-i recm için
Nakd-i nücûmun itse idi âsumân telef
Mest itmeden şerâb-ı şehâdet o dâveri
Olsaydı câm-ı Kevser ü bezm-i cinân telef
Yâ Rab ne kanlı kâfir imiş ol pelîdler
Zill-ı Hudâ'yı eylediler bî-emân telef
Lâyıkdır intikâmı için kılsa zü'l-celâl
Her katre kanı uğruna bir hânûmân telef
İtmişdi dest-i mâder-i eyyâm o gevheri
Gehvâre zîb idince nice nakd-i cân telef
Tecdîd olındı vak'a-i dil-sûz-ı Kerbelâ
Gûyâ Hüseyini eyledi Mervâniyân telef

*Allâh için te'emmül-i hâl ile Müslümân
Bir de o vakti fikr ü hayâl ile Müslümân*

VI

Ansın şehâdetüñ o şehûñ âdem ağlasın
Gelsin hurûşa nâle kılup 'âlem ağlasın
Her subh pâ-yı tahtını devr eyleyüp nesîm
Çeksın sehâb âh-ı seher şebnem ağlasın
İzhâr-ı mevc-i dehşet idüp ıztırâbdan
Döksün kenâra cevher-i eşkin yem ağlasın
Dönsün şafakla şîşe-i haccâma âsumân
Kılsun hemîşe halk-ı cihân mâtem ağlasın
Yansun kebâb-ı âteşe def sînesin döğüp
İtsün rebâb nâle vü câm-ı Cem ağlasın
Ebrüñ kıyâm-ı haşre kadar dîñmesin yaşı
Cûy-ı revân gibi sürünüp her dem ağlasın
Âbâ'ine revâk idüp ibrâz-ı infi'âl
Efrâd-ı ümmehât-ı 'anâsır hem ağlasın

⁶ Mısra metinde "Çeşm-i felek ü mertebe bu zâlimâne hayf" yazılmış ise de vezin ve anlam gereği böyle okundu.

Büksün o rütbe kim feleğîñ bâr-ı gam belin
Olsun hamîde kâmetime tev'em ağlasın

*Kılsın lisân-ı hâl ile feyâd taht u tâc
'Abdülhamîd'e eylesin izhâr-ı ihtiyâc*

VII

Sad Bârekâllah ol şeh-i zî-şân-ı kâmkâr
Zıll-ı Hudâ halîfe-i mahbûb-ı Kirdgâr
Şâhenşeh-i kerîm ü merâhim-şiyem ki Hak
İtmiş gubâr-ı hâk-i derin kühl-i rûzgâr
Desti riyâz-ı hâcete evvel bahâr-ı feyz
Ruhsârı evc-i saltanata mihr-i tâbdâr
'Amm-i şehîdiniñ komayıp yerde kanını
Tedkîk-i vâkı'ât iderek kıldı ahz-ı sâr
Mîrân-ı kıst u ma'deletiñ virdi hakkını
İhkâk-ı hakk eyleyüp ikdâm-ı bî-şumâr
Tatbîk idüp⁷ mesâ'il-i kânûna hem işi
Cânîleriñ muhâkemesin kıldı âşikâr
Bi's-sâf-ı Hak netîce-pezîr oldı müdde'â
Sedd eyledi derîcesini çeşm-i intizâr
Ağyâr u yâra kalmadı cây-ı mu'âraza
İkrâr-ı ehl-i cürm ile hükm oldı üstüvâr

*İcrâ idüp şer'atini Rabb-i 'izzetiñ
Gösterdi hikmet 'âleme kânûn kudretiñ*

VIII

Feryâd ol gürûh-ı şekâvet-nihâdden
Ol nâ-şenîde şer-zeme-i pür-fesâddan
Nefrîn ol cinâyete ol ehl-i cürme kim
Mefrûz ola izâleleri her bilâddan
İnsân mıdır o zümre-i nâ-kes kim işleri
Hem-vâre inhirâf ide râh-ı sedâddan
Bak dûrbîn-i dîde-i 'ibretle ey gönül
Bed-ter değil mi her biri ibn-i Ziyâd'dan
Meydâna çıkdı şeş-cihet-i ka'be fitne lîk
Geçmez ne çâre dil yine bu i'tikâddan
Vardır bu nerd-i mel'aneti oynayan daha
Bâzî-şinâs-ı devlet olan rû-sevâddan
Budur hemîşe nuhbe-i mesûl-i bendegân
Şemşîr-i hükm-i şer' ile Rabbü'l-'ibâddan

⁷ Kelime metinde “eyleyüp” okunacak biçimde imla edilmiştir. Vezin dikkate alınarak bu şekilde okunmuştur.

Nahl-ı şekânîñ 'ırkıñı kat' eyleyip tamâm
Ref' eylesin memâlik-i sıdk i 'tiyâddan

*Rûz-ı refâh görmesin erbâb-ı mefsedet
Devr eyledikçe kâse-i eflâk u şeş-cihet*

IX

'Âlem kim olmuş âdem için dâr-ı imtihân
Bir âdem olmaz 'âlem ü dünyâda kâmrân
Hubb-ı cihân ki re's-i cemî'-i hatîedir
Elbet cihâna mâ'il olan cürm ider hemân
Reşk ü hased o 'ârif-i billâha kim olur
Vâreste-i dü-'âlem ü müştâk-ı müste'ân
Devlet odur cihânda idüp kesb-i nîk-nâm
Âdem şehâdet ile ola 'âzim-i cinân
Nikbet odur ki Hâlık u halkı gücendirip
Vicdâna karşı dâr-ı mezelletde vire cân
Kâzım budur hemîşe temennâ vü maksadum
Oldukça ber-karâr bu nüh tâk-ı âsumân
Kılsun safâ-yı nûr-ı cemâliyle kâmyâb
Ol dâver-i şehîdi Hudâvend-i ins ü cân
Olsun tekân-ı kahr-ı ilâhiyle muztarîb
Dûzahda ol gürûh-ı şekâvet nişân şân

*Her dürlü kadr ü menziline eylesün [e]hak
İki cihânda hazret-i 'Abdülhamîd'i Hak*

No. 912, 6 Temmuz, 1881.

4. Ömer Lütfi Efendi

Garfk-i lücce-i rahmet nâ'il-i rütbe-i şehâdet cennet-mekân firdevs-âşiyân
'Abdülazîz Hân mağfûren vak'a-ı ciğer-sûzları hakkında Mâltepe Hastahânesi
cerrâhlarından olup Gülhâne Muhâcirîn Hastahânesinde fahrî olarak cerrâhlık
itmekde bulunan 'Ömer Lütfi Efendi'nin mersiye-güne inşâd eylediği terkîb-
benttir:

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

I

Düşdi cism-i kâ'inâta nâr-ı gamdan bir şerer
Devre-i âfâk-ı kevnî âteş aldı ser-te-ser
Kıpladı rûy-ı sipihri dûd-ı âh-ı milletîñ
Münkesif oldu kemâl-i hicr ile şems ü kamer
Kaldı zulmet içre 'âlem yağdı bârân-ı elem
Nüh felek kevkeblerin rîz itdi hâke pür-keder
Rîze rîze oldu dil sûrâh sûrâh oldu ten
Sîne pâre pâre oldu çâk çâk oldu ciğer

Giydi mâtem câmesin kerrûbiyân u kudsiyân
 Girdi kehf-i hasrete hûr u melek cinn ü beşer
 Asdikâ-yı devletiñ cisminde tâkat kalmadı
 Zâ'il oldu 'âşıkâmîñ dîdesinden nûr u fer
 Hazret-i 'Abdülazîz giymiş şehâdet tâcını
 Kimse bilmezdi bu râz-ı mübhemi evvel meger

*Birtakım bed-tiynete İblîs tadrîs eylemiş
 'Akla sığmaz mefsedet dölâbı te'sîs eylemiş*

II

Çend 'aded mahrûm-ı gufrân-ı Hudâ pür-seyyi'ât
 İki dünyâsı kara efkârı fâsid bed-sıfât
 Şiddet-i kîn ü garazdan eylemişler ittifâk
 Hal'ine bir pâdişâhıñ kim anıñ bu kâ'inât
 'Adl ü dâdından ser-â-ser olmuş idi müstefîd
 Şehriyâr-ı merhâmet-âsâr idi gevher-nükât
 Hal' idüp hem millete isnâd idüp bu töhmeti
 Bulmasınlar 'âlem-i bâkîde de fevz u necât
 Biri kân-ı şeytanet Midhat biri Rüşdî-i dîn
 Bir de şerrullâh ile 'Avnî Yezîd-i bî-hayât
 İki dâmâd yürek fûlâd u cellâd-ı 'tiyâd
 Nûri vü Mahmûd azlem rehber-i hayl-i 'usât
 'Amm-ı pâk-i şehriyârı itdiler zulmen şehîd
 Der lisân-ı hâl ile cümle cemâdât u nebât

*Demmer Allâhu'l-lezîne hânu zıllu'l-müste'ân
 La'netallâhu 'aleyhim ecma'in fi-küllî ân⁸*

III

Kasd-ı şâh-ı 'âli-câhâ emr alup bi'l-ittihâd
 Bir gürûh-ı mel'ânet-endîşe vü cevr-i 'tiyâd
 Hal'îñ altıncı günü vakt-ı seherde nâgehân
 Kıydılar şâh-ı şehîde oldılar la'netle yâd
 Biri Fahrî-i denî vü erzel ü bî-pây u ser
 Biri de Acı Muhammed mâye-i şer ü fesâd
 Mustafâ nâmında kim mâye dü-merdûd u la'în
 Bir dahi bed-hû 'Alî ile Necîb-i pür-'inâd
 Vak'a-i dil-sûzuñ icrâsında olmuşlar mu'în
 Seyyid ü 'İzzet iki dūzah-karîn ü bed-nihâd
 İtdiler 'âlemde olmaz bir hakâretle şehîd
 Hûna gark oldu vücûd-ı tâc-dâr-ı pür-cevâd
 Kahr-ı Hak'dan korkmayıp küfrân-ı ni'met kıldılar
 Hâ'ib ü hâsir olurlar şephesiz yevmü't-tenâd

⁸ Allah yardımcısına ihanet edenleri helak etti. Allah'ın laneti hepsinin üzerine olsun.

*İz yekûlü'l-mücrimûne 'inde ilkâ'i's-sakar
Kad vecednâ mâ 'amelnâ veylenâ eyne'l-mefer⁹*

IV

Vârisân-ı tahtda bu mücrimân-ı nâ-bekâr
Mahvı tasmîm eyleyip bu yolda virmişler karâr
Nâsdan meb'ûd u hâlî Nisbetiyye Kasrına
Mekr ile da'vet idüp şehzâdegânı her ne var
Rûh-ı millet Hazret-i 'Abdülhamîd Hânı me'an
Tîğ-i zulm ile dilerlerdi ki olsun dâgdâr
Hak Te'âlâ kalb-i pür-envârına ilhâm idüp
Bildiler maksad nedir ol pâdişâh-ı kâmkâr
Bunca ma'sûmı dahi ihyâya bâdf oldılar
Kılmayıp kasra 'azîmet çok şükür ol şehriyâr
Mazhar-ı medh-i Habîbullâh'dır bu hânedân
Anları elbette hıfz eyler cenâb-ı Kırdigâr
Hâk-i pâk-i râhım tahkîre cür'et eyleyen
Şüphesiz ber-dâr olur dünyâda vü 'ukbâda zâr

*Hazret-i 'Abdülhamîd'i ber-karâr itsün hemîn
Taht-ı 'alî-baht-ı 'Osmânî'de Rabbü'l-'âlemîn*

V

Beş sene kalmışdı şek üzre bu kâr-ı nâ-revâ
Bunların mekr ü füsûnı ile itmiş ihtifâ
Cem-haşem 'Abdülhamîd Hân eyleyüp sa'y-i vefîr
Koydı meydân-ı sübûta dehre oldı rû-nümâ
Emr ü fermân eyledi şâhinşehe gîtî-sitân
Tâ ki 'adl ü dâdını bilsün cihân ser-tâ-be-pâ
Rıfk ile cânîler isticvâb olındı yek-be-yek
Heft iklîme tuyuldu cür'et-i dehşet-fezâ
Kan ile gül-gûn olan pîrâhen oldı âşikâr
Rü'yet itdik de ciğer-hûn oldı cümle asdikâ
Eşk-rîz oldı dü-çeşm-i hûn-feşân-sâ-yı mu'în
'Âlemi teng eyledi her âdeme bu mâcerâ
İ'tirâf-ı cürm idince hâ'inân-ı kîne-ver
Katl ile mahkûm olup bâ-hükm-i kânûn-ı cezâ

*Bi'l-bedâhe düşdi bir târîh-i tâmm-ı intikâm
Oldı i'dâma sezâ yüz merre-i dûzah-makâm (1298)*

No. 914, 8 Temmuz 1881.

⁹ Cehennem ehli günahkârlarla karşılaşınca; “Yaptığımızın karşılığını bulduk eyvah ki kaçış nereye?” derler. (Kur'an, Kıyamet (75) 6-11.)

5. Sa‘dî¹⁰

Şehîd-i cennet-mekân ağzından söylenmiş bir mersiye
[*Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*]

Almadı dest-i ecel sad hayf¹¹ tenden cânımı
Dest-i kahr u gadr ile hûn ettiler dâmânımı
Verdiler dünyâya bir aksi haberle şânımı
Nûr-ı ayırım bir niyâzım var işit efgânımı
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Ni‘met ü nân-ı ‘azîzim ile toymuşlar iken
Hal‘ edip üç gün beni hem aç koymuşlar iken
Mel‘anet ehli biri birine uymuşlar iken
Cân-ı ‘âlemden azîz cânıma kıymışlar iken
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Tuttular zulm ile zâlimler beni öldürdüler
Göz göze eyvâh tenden cânımı ayırdılar
Kendi kendini telef etmiş deyu bildirdiler
Şâd ü hurrem oldular tâ kim murâda erdiler
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Dâverâ! Ben dergeh-i ‘adlinden ihsân isterim
‘İbret-i ‘âlem için bir şân-ı şâyân isterim
Şer‘ ü kânûn üzre hükmen kanıma kan isterim
Bunların i‘dâmına bir emr ü fermân isterim
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

‘Âlemi tenvîr ederken âfitâb-ı satvetim
Ser-te-ser tutmuş iken âfâkı ‘izz ü şöhretim
Zulm ile söndürdüler âhir çerâğ-ı şevketim
Bu cinâyet birle gâret ettiler hep servetim
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Çeşmimiñ nûrı sanırdım Nûri-i bî-dîni ben
Vây kör olsun o Mahmûd-ı cühûd-ı pür-fiten
La‘net itsün Midhat-ı mürtede Allâh’ın seven
Kurdular şer ile keyd ü hîleden bir encümen
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Allah Allah neydi cürm ü töhmetim bilmem ‘aceb
Etdiler bu zulme cür’et ol gürûh-ı bî-edeb
Pâdişâhım katlime vallâhi bunlardır sebep

¹⁰ Sadî’nin bu şiiri daha önceden yayınlanmıştır (Hasar 334-337).

¹¹ Kelime “hayf ki” ise de vezin ve *Tarih ve Edebiyat (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası)* dergisindeki yazım dikkate alınarak bu şekilde okundu.

Gelmişem kanlı kefenle eylerem kanım taleb
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Dîv-sîret ejdehâ-sûretde kim birkaç la'în
Titredi cânım görünce bunları 'ayne'l-yakîn
Kesdiler ırk-ı hayâtım tuttular muhkem metîn
Sızlanırdum cân-hırâşîden edip âh ü enîn
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Ey şehinşâh-ı cihân hâkân-ı dehr Abdülhamîd
Eylesün hak zâtıñı ekdâr-ı 'âlemden ba'îd
Lutf u iclâlîñle etdiñ 'âleme hâli bedîd
Der lisân-ı hâl ile rûh-ı şehinşâh-ı şehîd
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Kıydılar encâmı böyle bir şeh-i zî-şâna âh
Eyle Sa'dî bu gam-ı mâtemle yana yana âh
Ağla kim teskîn vermez bu dil-i sûzâna âh
Başka bir mâtem verir şu mısra'ı vicdâna âh
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

(*Nûmûne-i 'İrfân muharrirlerinden Sa'dî*)
No. 916, 11 Temmuz 1881.

6. Mustafa 'Âsım Efendi

Hâkân-ı huld-âşiyân 'Abdülazîz Hân-ı şehîdin vak'a-i dil-sûz-ı şehâdetlerini müte-
zammin nev-resîdegân-ı şu'âradan ve müderrisîn-i kirâmdan mekrümetli Mustafa
'Âsım Efendi'nin mersiye-güne inşâd buyurdıkları terkîb-benttir:

[*Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*]

I
Ey gönül feryâd u efgânîñ nedir n'oldı sebeb
Dûd-ı âhuñla siyeh-fâm eyledüñ eflâki hep
Gulgule saldıñ zemîne âh-ı âteş-zâd ile
İntikâm-ı şâh-ı mağfûrı mı eylersiñ talep
Zâlimâne kıydılar şâhinşeh-i devrâna âh
Toplanup bir zümre-i ehl-i fesâd u bî-edep
Devre âgâz ideli gerdûn-ı dûn olmuş değil
Böyle hüzn-âmîz-i cür'et böyle hâl-i bu'l-'acep
Vak'a-ı sâmân-sûz u cevr ü zulmi yâd idüp
Çâk çâk itdi tenin Türk ü 'Acem Rûm u 'Arap
Nâle-zen oldı bu hâle 'andelîb-i dil-firîb
Gülşen-i 'âlemde her bir gonçe oldı beste-leb

Kim cesâret eylemişse vak'a-i cân-sûza âh
Eyleye Mevlâ vücûdın kahr ile mahv ü tebâh

II

Devr-i nâ-sâzdan ey çarh-ı sitem-kâr el-emân
 ‘Âlemi dil-teng ü âzâr itme der-kârîñ hemân
 Mübtezel bir şer-zeme tedbîr-i nâ-meşrû‘ idüp
 Dürlü tahkîrâna düşdi hal‘ ile şâh-ı cihân
 Künc-i mihnetde kalup zâr u zebûn u bî-‘ilâc
 Bir kaşık şûrbâyı i‘tâ itmediler hâ‘inân
 Hazret-i ‘Abdülazîz içmiş şehâdet câmını
 Âh ider mâtem tutar ağlar bu hâle ins ü cân
 İncinirken cism-i nâzı penbe vü semmûrdan
 Hûn-ı gül-gûn ile hayfâ oldı hâk içre nihân
 Yâd ider la‘net ile ehl-i semâvât ü zemîn
 Nâmını cânîleriñ tâ rûz-ı mahşer bî-gümân

*Birtakım ehl-i garaz küfrân-ı ni‘met itdiler
 Pâdişâhı hal‘ ile eşhâda cür‘et itdiler*

III

Çend ‘aded efkârı bed etvârı bed ehl-i nifâk
 Hal‘ u katl-i pâdişâha eylemişler ittifâk
 Oldı muhtî bunlara müftî-i dehr ü nâ-bekâr
 Mahz-ı şerden kendisi hayr olmuş ismi bî-tübâk
 Biri Midhat’dır ki kârı mel‘anetdir dâ’imâ
 Biri Rüşdî’dır ki zerre rüşdi yok dûzah-liyâk
 İki dâmâd-ı şekâvet-pîşe vü bî-merhamet
 Muhdisân-ı sû-i kasd-ı şâha itmiş iltiyâk
 Taht-ı teshîrinde kalmış bunlarıñ uç mih-serây
 Pür-kıyım la‘l ü cevâhir eylemişler imtişâk
 Merhamet kılmaz Hudâ hâ‘inlere sâriklere
 Kâr olur ‘ukbâda da bî-çârelikle imtihâk

*Zâlike’l-kavmü yekâlû yevmü haşrin veyletâ
 Fi-l-kitâbı leyse li’l-insâni illâ mâ se’â¹²*

IV

Aldanup üç beş gurûşa bir alay âlât-i şer
 Kıydılar şâh-ı şehîde oldılar dûzah-makar
 Birisi Fahrî-i cevri-endîşe vü mel‘undur
 Biri de Acı Muhammed’dür şerîr-i bed-nazar
 Mustafâ dirler iki şahs-ı pelîd u rû-siyâh
 Bir dahî merdûd ‘Alî’dır meskeni olsun sakar
 Birisi oldı Necîb-i azlem ü ebter-garîm
 Seyyid ü ‘İzzet ikisidir muîn-i pür-keder

¹² Kıyamet gününde o kimseler, “Vay halimize!” derler. Kitapta (Kurân-ı Kerim’de) İnsana ancak çalışmasının karşılığı vardır.

Hazret-i Hallâk-ı 'âlem kahr u tedmîr eylesin
 Derk-i esfelde mekîn olsun denîler ser-te-ser
 Fart-ı kürbetle sezâdır eylesem vird-i zebân
 'Ayn-ı hikmetdir bu beyt-i Lutfî-i muhrik-eser

Demmer Allâhu'l-lezîne hânû zıllu'l-müste'ân
La'netallâhu 'aleyhim ecma'în fî-küllî ân¹³

Şâh-ı İskender-şiyem 'Abdülhamîd-i Cem-haşem
 'Adl ü dâdı ser-te-ser devrânı kıldı pür-ni'am
 Fırka-i Şeytân-sıfâtı kahra himmet eyleyüp
 Milleti dil-şâd itdi kalmadı renc ü elem
 Mâr-veş hâk-i mezelletde sürünsün düşmeni
 Yâ Rab ol hâkâna olsun cümlesi hâk-i kadem
 Kuhl-ı çeşm-i ehl-i 'irfândır gubâr-ı dergehi
 Şâh-ı Hâtem-ihtisâl ü menba'-ı cûd u kerem
 Nâmı evvân-ı sipihre nakş olındı 'adl ile
 Tâk-ı 'arşa seyfini ta'lîk itdi bâ-himem
 Bi'l-vekâle bendesi "Âsım" bu beyti söyledi
 Cânib-i milletden olsun 'ind-i Hak'da mültezem

Ola yâ Rabb mu'ammer sohbet üzre şehriyâr¹⁴
Dostu memnûn düşmeni mahzûn u zâtu pür-mesâr

No. 921, 16 Temmuz 1881.

¹³ Bu beyit, Ömer Lütfî'nin terkîb-bend'inde de yer almaktadır. "Allah'ın halifesine ihanet edenleri Allah helak eder. Allah'ın laneti hepsinin üzerine olsun."

¹⁴ Kelime metinde "şu şehriyâr" olarak imla edilmiştir. Anlam ve vezin gereği bu şekilde okunmuştur.

SÂİB-İ TEBRİZÎ'NİN BİR GAZELİNE YAPILAN İKİ ŞERH

Öz: Şerh geleneği, özellikle İslam medeniyetinin tesiriyle Türk edebiyatına da etkilemiş ve yüzyıllar boyunca manzum ve mensur olarak pek çok şerh kaleme alınmıştır. Bu alanda ortaya konulan çalışmalar incelendiğinde Farsça eserlerin şerhlerinin büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Yaşadığı dönemde ve sonrasında Hindistan, İran ve Anadolu'da oldukça sevilen ve okunan Sâib-i Tebrîzî'nin *Divân*'ı da seçili şiirleri esas alınarak çeşitli şerh metinlerine konu olmuştur. Bu çalışmalardan biri de Ömer Fâik'in Sâib'in "ney" konulu gazeline yaptığı şerhtir. Muhtelif kaynaklarda Ömer Fâik'in şerhinin nüshalarından biri şeklinde tanıtılan bu metnin aslında Ebubekir Nusret'e ait olduğu tespit edilmiştir. Metinde "Nusret" mahlasıyla yazılmış bir beytin bulunması ve şârihin başka bir eserinde ilgili gazeli neredeyse aynı ifadelerle şerh etmesi eserin Ebubekir Nusret'e aidiyetine dair görüşü desteklemektedir. Her şerh çalışmasında şârihler kendilerine özgü bir sistem geliştirirler. Bunların tespitinde ortak bir metin üzerine kaleme alınan şerhlerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu düşünceden hareketle makalede bahsi geçen metinler mukaddime, sebep-i teşrih, Sâib hakkında değerlendirmeler, şerh yöntemi ve şerhin kaynakları açısından kıyaslanarak değerlendirildi. Bu mukayesenin neticesinde iki eser arasında birtakım farklılık ve benzerlikler tespit edilerek bunların ortaya çıkmasında şârihlerin şerh metotlarının etkisi üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Sâib-i Tebrîzî, Ebubekir Nusret, Ömer Fâik.

Two Commentaries on a Ghazal of Sâib-i Tebrîzî

Abstract: The tradition of commentary has also influenced Turkish literature, especially with the influence of Islamic civilization, and many commentaries have been written in verse and prose for centuries. When the studies in this field are examined, it is seen that the commentaries of Persian works have a great place. The *Divân* of Sâib-i Tebrîzî, which was widely loved and read in India, Iran and Anatolia during and after he lived, has also been the subject of various commentary texts based on his selected poems. One of these works is Ömer Fâik's commentary on Sâib's ghazal on "ney". It has been determined that a text introduced as one of the copies of this work of Ömer Fâik in various sources actually belongs to Ebubekir Nusret. The presence of a couplet written with the pen name "Nusret" in the text and the commentator's commentary of the related ghazal in another work with almost the same expressions supports the view that the work belongs to Ebubekir Nusret. In each commentary work, commentators develop a unique system. In determining them, it is highly important to examine commentaries written on a common text. Based on this idea, the texts mentioned in the article were compared and evaluated in terms of the introduction, the reason of commentary, the evaluations about the Sâib, the method of commentary and the sources of the commentary. As a result of this comparison, some differences and similarities between the two works were determined and the effect of the commentary methods of the commentators on their emergence was emphasized.

Keywords: Commentary, Sâib-i Tebrîzî, Ebubekir Nusret, Ömer Fâik.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

Arş. Gör.
Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

zuleyha.ertugrul@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4358-2720

Gönderim Tarihi

Received

14.04.2023

Kabul Tarihi

Accepted

02.06.2023

Atf

Citation

Ertuğrul, Züleyha Nurgül. "Sâib-i Tebrîzî'nin Bir Gazeline Yapılan İki Şerh." *Türkük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 41-61.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Şerh, sözlüklerde “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözü kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” (İbn-i Manzûr 477), “net görülebilecek hâle koymak, yorumlamak, izah etmek” (Mutçalı 437) şeklinde açıklanır. Bir edebiyat terimi olarak ise “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlamak” (Hüseyn Kâzım Kadri 217-218), “bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” (Kortantamer 1) manalarında kullanılır. Çeşitli kaynaklardaki bu ifadelere dayanarak şerh metinleri “müskil bir metni dil, anlam, mazmun gibi çeşitli açılardan ele alıp açıklayan metinler” şeklinde tanımlanabilir (Canpolat Taşçı 73).

Şerh ve beraberinde getirdiği kavramlara dair çalışmaların sadece İslam medeniyetine ait bir telif türü olmadığı malumdur (Kara 15). Her inançtaki kutsal metinler başta olmak üzere dinî, felsefi, hikemi eserler, siyasi metinler ve şiirler çeşitli ilim ve kültür havzalarında anlaşılmalı; zamana ve mekâna göre uyarlanarak etkisini sürdürebilmek amaçlarıyla şerh çalışmalarının konusu olmuştur (Kara 15). İslam kültüründe şerh geleneğinin karakteristik özelliklerini kazanması, sınırlarının oluşması ve bir gelenek hâline gelmesindeki esas etken de *Kur’ân*’ı ve Kur’ânî ifadeleri anlamaya yönelik çalışmalar olmuştur (Saraç 122). Nitekim bu amaç doğrultusunda yapılan araştırmalardan oluşan tefsir ilmi, şerh çalışmalarının kaynağı hâline gelmiştir (Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* 19).

Şerhlerin yazılış sebepleriyle ilgili olarak eski ve yeni pek çok araştırmacı bazı değerlendirmeler yapmıştır. Bunlardan biri olan Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zünûn*’un mukaddimesinde şerhlerin yazılış amaçlarına dair verdiği bilgilerle klasik kültürümüzdeki şerh anlayışını da sunmaktadır. Kâtip Çelebi, her yazarın metnini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için kaleme aldığını ancak üç sebeple şerh edildiğini öne sürer. Bu bağlamda, yazarın ele aldığı konuyu kendi birikimi, zekâsı ve ilmi çerçevesinde okuyucularına aktarması ancak okuyucuların ilgili konuda müellifle aynı seviyede olmadığı için metnin muğlak kalması, bazı ibarelerin başka bir ilim dalını içermesi veya bilindiği zannıyla yazar tarafından açıklamaması, metinde yoruma açık, mecazlı ve kinayeli ifadelerin bulunması durumunda eserin şerhi gerekmektedir. Kâtip Çelebi, ayrıca yazarın yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırmaması, tekrara düşmesi gibi kompozisyon hatalarının da şerh etme sebeplerinden olduğunu söyler (35-37).

Son dönem araştırmacılarından Yekta Saraç ise edebî metinlerin iki amaç doğrultusunda şerh edildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda şerhlerin bir kısmının bilgilendirme amacıyla kaleme alındığını öne sürer. Bu eserlerin yazılmasının temelinde ilgili metne dair okuyucunun bilgisinin ve kavrayışının yetersiz kalacağı düşüncesi bulunur. Bu durumda şârih, kelime ve ibarelerin anlamlarını verir, okuyucuyu gramer bilgileri hususunda aydınlatır ve eserdeki kültürel ve dinî altyapıyı ortaya koyar. Saraç, Kâtip Çelebi’nin

Keşfu'z-Ziünûn'da sunduğu şerh sebeplerinin bu grupta toplanabileceğini belirtir. Şerh metni oluşturmada rol oynayan diğer etken de ele alınan metinlerin bir düşünce ve inanç sistemini açıklamak için bir vasıta olarak kullanılmasıdır. Özellikle bazı dinî-tasavvufî metinlerin farklı şârihler tarafından okuyucuya mesaj, ideoloji ve nasihat iletmek vb. amaçlarla defalarca şerh edilmesi bu gruptaki örneklerin artmasına sebep olmuştur. Bu eserlerde şârihler, metni tasavvufî görüşlerini yaymak için bir vasıta olarak kullanmışlar ve eserin açıklanmasını göz ardı etmişlerdir (Saraç 123). Hülya Canpolat Taşcı da şerhleri amaçları yönünden ideolojik ve pedagojik olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmayı, eserlerin metin veya yorum merkezli olmaları yönüyle yapmıştır (77). Osman Ünlü ise şerhlerin yazılış amaçlarının belirlenip bu hususta bir genellemenin yapılabilmesi için eserlerin sebep-i teşrih bölümlerinin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre bazen müstakil bir bölüm olarak kaleme alınan bazen de metin içinde dolaylı ifadelerle dile getirilen açıklamalar, ele alınan eserin yazılış sebebini sunmakla birlikte şerhlerin amacına yönelik de ipucu vermektedir (Ünlü, “Klasik Türk edebiyatında...” 161-162).

Şerh geleneği, Türk edebiyatında İslami eserlerin tesiriyle yer bulmuş ve asırlarca bu alanda çeşitli örnekler verilmiştir (Saraç 126). Hatta Osmanlı medreselerinde, medrese hocalarının terfi alabilmeleri için okutacakları metnin bir bölümünü şerh etmeleri şartı aranmıştır (Saraç 122). Türkçe yazılan şerhler incelendiğinde çoğunluğu Farsça olmak üzere Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin şerh edildiği görülmektedir (Saraç 126). Arapçadan Hz. Ali, Kâ'b b. Züheyr, İbnü'l-Fâriz ve Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî; Farsçadan Mevlânâ Celâle'd-din-i Rûmî, Ferîdü'd-din Attâr, Sa'dî-yi Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Hüsrev-i Dihlevî, Örfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî ile Yunus Emre, Niyâzî-i Mısırî ve Hacı Bayrâm-ı Velî gibi ediplerin eserleri çok sayıda Türkçe şerhe konu olmuştur (Ceylan, “Şerh” 565-568).

Türkçede eserleri çokça şerh edilen Fars şairlerinden biri de Sâib-i Tebrîzî'dir. Sâib, 1603'te Tebriz'de doğmakla birlikte erken yaşlarda Hac vazifesi için buradan ayrılarak Mekke'nin yanında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde de bulunmuş ve 1632'de babasının isteğiyle İran'a dönene kadar Hindistan'da yaşamıştır (Genç 172; Sadıkoğlu 541-542). Özellikle Hindistan'da bulunduğu dönemde şairlik yeteneği sayesinde devlet büyüklerinin sevgisini ve desteğini kazanmıştır. Zaman içerisinde İran, Hindistan ve Anadolu'da pek çok kişi tarafından tanınmış, sevilmiş, takipçiler bulmuştur. Şiirleriyle Türk edebiyatında Nâbî, Koca Râgıp Paşa, Şehrî gibi şairleri etkilemiştir (Diriöz 280-281). Sebki Hindi şairi olmasının da tesiriyle şiirleri ahlaki ve tasavvufî nükte ve nasihatler içermektedir (Kartal 273). Sâib'in şiirlerindeki hikmet dolu ifadeler İsmet Mehmet Efendi (ö. 1747), Pîrîzâde Osman Sâhib (ö. 1770), Ebubekir Nusret (ö. 1793), Ömer Fâik (ö. 1829), Mehmed Murad (ö. 1847), Süleyman Fehim (ö. 1845)-Ahmet Cevdet Paşa (ö.

1895), Muallim Nâcî (ö. 1893) ve Mehmed Hulûsî gibi Türk şârihlerinin ilgisini çekmiş ve *Dîvân*'ı pek çok şerhe konu olmuştur (Ünlü, "Türk Edebiyatında..." 85-96).

Bu şârihlerden biri olan Ebubekir Nusret, Harput'ta doğmuş bir âlim ve sanatkârdır. Kaynaklarda doğum tarihi ve ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Çınarcı 94). Ömrünün bir kısmını eğitimi sebebiyle yurt dışında geçirmiş ve çeşitli alanlarda tanınmış âlimlerden ders görmüştür (Bursalı Mehmed Tahir 227). Şârih, eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'da yaşadığı müddetçe Nuruosmaniye Kütüphanesinde hafız-ı kütüplük yapmış ve Farsça dersleri vermiştir (Çiftçi 483). Arapça kaleme aldığı şiirlerinin de bulunması sebebiyle şârihin belli bir düzeyde bu dile de hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Mehmed Süreyya 252). 1793 tarihinde vefat ettiği bilinen (Bursalı Mehmed Tahir 227) şârihin Türkçe, Arapça, Farsça şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ı (Alp 2015), çeşitli hastalıklara karşı tecrübe ettiği ilaçları derlediği *Mâ-hazar* isimli tıp kitabı (Yüksel Özkaya 2017; Çınar 2019), Safevî'nin *Hetk-i Esrâr*'ının özeti şeklinde kaleme aldığı *Mûlahhas min Tefsîri Keşfü'l-Esrâr* adlı Arapça eseri ve Sâib-i Tebrîzî'nin son harfi elif olan gazellerine (Ünlü 2001), te harfiyle biten gazellerine ve seçili bazı şiirlerine (Gönel 2004; Yakut 2007; Yakut 2023) yazdığı birbirinden farklı üç şerhi mevcuttur.

Sâib'in şiirlerini şerh eden bir başka isim de Ömer Fâik'dir. Şiirlerinde Fâik mahlasını kullanan Ömer Fâik'in doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir (Büyükkaya 4; Bursalı Mehmed Tahir 116). Vüzera mühürdarlığı, hâcegânlık, sipahi kâtipliği, defterdarlık gibi vazifelerle görevlendirilmiştir (Çiftçi 377). Hayatının büyük bir kısmı İstanbul'da geçen Fâik, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla tayin ve sürgünler sebebiyle bir müddet İstanbul dışında da yaşamıştır (Büyükkaya 4-5). Şârihin Türkçe ve Farsça *Dîvân*'ı, Nakşibendi tarikatı şeyhi Mehmed Sıddık Efendi'nin (ö. 1794) menkıbelerini içeren *Makâlât-ı Siddikiye* adlı mensur eseri, *Âhvâl-i Rızâiyye* adında hâl tercümesi ve devlet düzeni ile ilgili kaleme aldığı *Nizâmü'l-Atîk fî-Bahri'l-Amîk* risalesi bulunmaktadır (Büyükkaya 7-8).

Şerh geleneği içinde aynı metne farklı isimler tarafından yapılan şerhler, çeşitli mukayese ve değerlendirme imkânı vereceğinden ayrı bir önemi haizdir. Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik de Sâib'in bir şiirini ayrı ayrı şerh etmişlerdir. Bu şerhlere konu olan şiir Sâib'in "ney" ile ilgili bir gazelidir. Ebubekir Nusret'in şerhinin bilinen iki nüshası mevcuttur. Eserin birinci nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü No. 718'de bulunan bir Farsça gramer kitabının içerisinde 114b-121b sayfaları arasında yer almaktadır. Osman Ünlü, Ömer Fâik'in ilgili eserini tanıtırken metnin dört nüshasının bulunduğunu belirtmiştir ("Türk Edebiyatında..." 89). Ancak nüshalar incelendiğinde Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü No. 718/6'da bulunan metnin Ebubekir Nusret'e ait olduğu tespit edilmiştir. Metnin mukaddimesinde şârihin Nusret mahlasıyla kaleme aldığı beyte yer vermesi ve ilgili gazelin şerhinin Nusret'in *Şerhü't-Tâiye min-Dîvân-ı Sâib* eserinde de

bulunması bu görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla diğer nüsha şârihin *Şerhü't-Tâiye min-Dîvân-ı Sâib* eserinde 2a-9b sayfaları arasında bulunmaktadır. Nüshalarda şerh kısımları arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların çoğu şârihin beyitlere dair açıklamalarında içerik yönünden bir değişiklik teşkil etmemekle birlikte bunların dile getirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki örnekte de sunulduğu üzere şârih her iki nüshada da musiki makamları ile sufilerin manevi tekâmülleri arasında ilişki kurmuş ancak bunu birbirinden farklı ifadelerle dile getirmiştir.

Şerhü't-Tâiye:

Makâmâtı seyr eder ve yerinden hareket etmez gûyâ seferdir der-vatan resmin icrâ eder. Murâdı makâmât-ı musîkiyyedir. Dâ'im sokak dolaşıklık eder. Ve mahallinde kâ'imdir. Bu ta'bîrle sûflerin merâtib-i nefsiyyede vâkı' olan seyr ü sulûklarına müşâbehetin tasvîr ve bu seyr-i suverî o seyr-i ma'nevînin mümâsili oldugun takrîrdir (4b).

Kasidecizâde Nüshası:

Makâmât seyr eder ve yerinden hareket etmeyip sefer ü rihlet hükmün icrâ eder. Murâdı makâmât-ı musîkiyyedir. Dâ'im sokak dolaşıklık eder ve dâ'im yerindedir. Bu ta'bîr ile sûfîyânın meydân-ı nefeslerinde etdikleri seyr ü sulûka müşâbih oldugun ifâde eyledi. Ancak farkı nâyın seyr ü sulûku hattâ sûfleri ma'nevî olur (117b).

Bir başka açıklamasında şârih, Kasidecizâde nüshasında ele aldığı beytin sadece tercümesini vermekle yetinirken *Şerhü't-Tâiye*'de şerh etmiştir.

Şerhü't-Tâiye:

Nâydan gayrı ki dâ'imâ göz reh-güzârından feryâd eder derdmenler arasında feryâd edici göz kimin vardır. Ya'nî bu hey'et-i mahsûsa ki gözleriyle feryâd u efgân denilmekdir. Nâya mahsûsdur. Murâdı şifât hakkında bir dakik ma'nâya işâretidir ki kibâr-ı sûfîyye ba'z-ı şifât ba'zısının fi'lini icrâ eder mi yoksa herkes sırrını tecâvüz etmez mi diye bahs etmişlerdir. Hakkâ budur ki Mevlâ-yı müte'âlde ider. Meselâ basîr semî'in ve 'alîmin fi'lini icrâ eder. Ve her bir ism-i şerîfde cümle esmâ'nın me'ânîsi mevcûdedir. 'Abdîn hilâfınca görünür ve lâ'ik olan da böyle olmaktadır. Te'emmiile şâyeste makâmıdır (7b).

Kasidecizâde Nüshası:

Ondan gayrı ki dâ'imâ göz yolundan feryâd eyleye ve derdmenler arasında kimin feryâd edici gözü vardır (121b).

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında ise Kasidecizâde nüshasında özet hâlde ele aldığı konuyu *Şerhü't-Tâiye*'de daha ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Şerhü't-Tâiye:

Kalbi yoldan çıkarır ve yola götürür ve beyâbân-ı talebde hem reh-zen ve hem reh-nümâdır. Usûlden ba'zı mes'ele bu tercümede iktizâsına göre tekerrür eder ve havâle olursa yâhud meskûtün-'anh geçilse mefhûm-ı beyt nâkıs fehîm olunur. Meselâ zikri sebkât etdi ki nagmât u sâlât u tecelliyât cümlesi

isti'dâda ve mahalle tâbi' olurlar. Hâlâ bu beyinde Sâ'ib ney kalbi yoldan çıkarıp ren-zenlik eder diye buyurdu. Ya'nî sâmi'de isti'dâd-ı süflî var ise ona imdâd edip menhiyyâtdan ârzû-mend olduğu matlabın bevâ'is-i vusûlüne tahrîk edince reh-zen olmuş olur. Yok isti'dâd-ı 'ulvîye müsadîf olur ise ednâ-rûbte imdâdı nefh-i rûh-ı rûhâniyyet-engîzi âteş-i şevkin ihyâ ve merâtib-i sülûkunda bulunduğu makâmı bir sâ'at evvel kat' etmeye vesîle olup bir sâhib-nefes mürşid-i kâmilin vâsf-ı hâssında müşterek ve reh-nümâ olmuş olur (6a).

Kasidecizâde Nüshası:

Gönlü yoldan çıkarır ve yola götürür beyân taleb-i 'irfânda hem râh-zen ve hem râh-berdir. Eger şehvât-ı fâniye istid'âsıyla dinlenirse el-betde tahrîk edip müştehası ne ise vusûle 'azîmet etdirir bu cihetden reh-zendir ki tarîk-i bekâya mâ'nidir. Yok bâkiyât-ı rûhâniyyete mâ'il ise şevkini müzdâd edip tarîkinde himmetin ziyâde etdirir bu vechle reh-ber olur fe'fhem (120a).

Verilen örneklere de dayanarak Şerhü't-Tâiye'de daha kapsamlı açıklamaların bulunduğu söylenebilir. Ancak bu nüshada gazelin üç beytinin şerhi mevcut değildir.

Ömer Fâik'in şerhinde de 36 beyitlik bu gazelin üç beyti eksiktir. Ömer Fâik'in eserinin Türkiye Kütüphanelerinde dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar; Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bl. No. 622/1, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 3736, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Y. 394 (Ünlü, "Türk Edebiyatında..." 89) ve Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2454'te yer almaktadır. Yusuf Öz, bunların arasından Mevlâna Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshayı tanıtıp çeviriyazısını yapmıştır (110-125).

Ömer Fâik ve Ebubekir Nusret'in Şerhlerinin Mukayesesi

Genel hatlarıyla tanıtılan metinlerin mukayesesi, ortaya çıkan veriler doğrultusunda "Mukaddimleri", "Sebeb-i Teşrih", "Şerh Metodları", "Sâib Hakkındaki Görüşleri" ve "Şerhin Kaynakları" başlıkları altında yapılmıştır. Öncelikle şârihlerin metne ve Sâib'e yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılıkları incelemek amacıyla eserlerin mukaddimleri ve sebeb-i telif bahisleri değerlendirilmiştir. Her iki şârihin de metinlerinin muhtelif kısımlarında Sâib'e dair görüşlerini sunmaları neticesinde bu değerlendirmelerin içerikleri de mukayese edilmiştir. "Şerh Metodları" başlığında şârihlerin şerh esnasında tercih ettikleri yöntemler, metne hâkimiyetleri, eserlerinin niteliği hususundaki veriler de örneklerle ele alınmıştır. Son olarak şârihlerin açıklamalarında faydalandıkları kaynaklar, alt başlıklarla tasnif edilerek şerh metoduna etkisi üzerinden değerlendirilmiştir. Eserlerin dil ve üslup özelliklerine dair incelemeler ise mukayese imkânı sağlamamaları sebebiyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.

a. Mukaddimleri

Her iki eserde de şerhin öncesinde farklı hususlarda bazı açıklamalar mevcuttur. Ebubekir Nusret, *Şerhü't-Tâiye*'de öncelikle eserini kaleme alma

sebebini dile getirmiş ardından okuyucularına çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda özellikle eseri istinsah edeceklerin beyitleri Farsça hâlleriyle karşılaştırılmadan tamamlamaları istemektedir. Ebubekir Nusret, Türkçe'de ufak değişikliklerle özne ve nesnelere karışması sebebiyle gerçekleşmesi muhtemel anlam hatalarının da okuyuculardan tepki çekebileceğini dile getirir. Ayrıca okuyucuların eserindeki ifadelerini şeriate muhalif görmeleri durumunda kendisine bunu sorabileceklerini belirtir. Ancak şârih, bu durumun ölümünden sonra gerçekleşmesi hâlinde okuyucuların kendisine karşı bu minvaldeki eleştirilerden kaçınmalarını çünkü ömrünü şeri hükümlere uyararak geçirdiğini ifade eder. Çünkü şarihe göre böyle haksız eleştiriler kişinin kendisine dönmektedir. Kasidecizâde nüshasında ise doğrudan şerhe geçilmekle birlikte beytin tercümesinden önce mukaddime hüviyetinde bazı ifadeler yer verilmiştir. Şârih bu kısımda öncelikle Sâib'in Mevlânâ'yla ilişkisine ve *Mesnevi*'nin ilgili gazele tesirine değinmiştir. Şarihe göre Sâib, çeşitli yönlerden Mevlana'dan etkilenmekte ve bu gazelinde kendisinin de dile getirdiği gibi bazı şiirlerini bu tesirle kaleme almaktadır. Bu bağlamda, *Mesnevi*'nin ilk beytinin ney tasvirinden oluşmasından etkilenen Sâib'in ilgili gazeli kaleme aldığı dile getirmiştir. Ebubekir Nusret, bu ifadelerin ardından “ney” kelimesinin bağlamından bahseder. Ney, Farsçada “yokluk” anlamında da kullanıldığı için şarihe göre fena makamını ney üzerinden anlatmak oldukça doğru bir tercihtir. Ney, tecridin sonucunda iradesini teslim etmiş ve dünyevi zevklerden uzaklaştığı için zayıflamış kullara benzemektedir. Neyin keramet gösteren türlü türlü nağmeleri neyzen sayesinde ortaya çıktığı gibi bahsi geçen kulların da fena rütbesindeki gelişimi aslında bir mürşid-i kâmilin etkisiyle gerçekleşmektedir. Ebubekir Nusret bu açıklamalarından sonra bahsettiği durumun fena rütbelerinden yalnızca birinin misali olduğunu da belirtip Allah dostlarının fena derecesindeki hâllerinin örneklendirme ve açıklamaya konu olamayacağını dile getirerek şerhe başlar.

Ömer Fâik ise eserine Farsça bir dörtlülle başlayıp ardından naat ve Allah'ın Hz. Muhammed'e sevgisini anlatan bir dörtlülle aşka dair bazı açıklamalarda bulunur. Aşkın, kâinatın dönüş sebebi olduğunu ve onun nurunun istidatlarına göre kulların kalplerini tıpkı güneş gibi ışıklandıracağını anlatır. Ayrıca aşkı mürşid-i kâmile benzetererek yine bir kesimin istidadı nispetinde ondan gelecek güzel kokulara bulaşacağını dile getirir.

Sonuç olarak, her iki metinde de mukaddime bölümünün bulunduğu ancak içeriklerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ebubekir Nusret, bu kısımda Sâib ve Mevlana'nın şairlik yönlerindeki etkileşime dair tespitlerde bulunmuş ve Sâib'in şiiri üzerinden ney ve fena makamının ilişkisini değerlendirmiştir. Ömer Fâik ise naat bölümünün ardından sunduğu şiir örnekleriyle aşkın kâinat ve insanlar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir.

b. Sebeb-i Teşrih

Klasik edebiyatta müelliflerin eserlerini kaleme alma sebeplerini açıklamaları bir gelenek hâline gelmiş ve bu kısımlar “sebeb-i telif” başlığı altında verilmiştir. Bu isimlendirme şerh metinleri için “sebeb-i teşrih” şeklinde kul-

lanılmıştır. Ebubekir Nusret'in Şerhü't-Tâiye'de Sâib'in elif kafiyesindeki şiirlerine yaptığı şerhin halk arasında rağbet görmesi üzerine te kafiyesindeki gazellerin şerhini de kaleme aldığını belirtir. Ömer Fâik ise dostlarıyla Sâib'in *Dîvân*'ını müzakere ettikleri bir mecliste şairin neyin vasıflarını içeren bu eşsiz şiirini görüp mazmun ve ifadelerde aşk yolunun yolcularına neyin ve aşkın sırlarına dair sembollerin sunulduğunu ifade eder. Ardından kendini cehalet meydanında bir çilekeş, maarif ilminden nasipsiz biri ve tembellik köşesinin sakini olarak tanımlamakla birlikte bu gazelin şerh ve tercümesini ihvana hoş kokulu bir hediye bırakmak amacıyla kaleme aldığını dile getirir:

(...) bazı hullân-ı bâ-safâ ile dîvân-ı Sâ'ib müzâkeresi esnâsında evsâf-ı nâyı hâvî otuz üç beyt bir gazel-i bî-bedel manzûr-ı 'âcizânem oldukda me'ânî-i 'ibâre-i hakîkiyesi bazı rumûzât-ı esrâr-ı 'aşkı mütezammın ve sâlikân-ı râh-ı 'aşka sırr-ı nâyı mütebeyyin ü müte'ayyin idüğü meşhûd ve bâsıra-i yakînîm oldukda² her ne deñlü çile-keş-i meydân-ı cehâlet ve ma'ârif-i 'ulûmdan bî-behre hücre-nişîn-i batâlet isem dahi musîb-i gayr-ı musîb-i nâ-şekîb olarak kudret-i mertebe gazel-i mezkûrun şerh ü tercemesine tennûre-bend-i miyâna ârzû ve ihvâna bir berg-i sebz-i dervîşâne-i hediyye-i hoş-bû olmagla keşide-i sahîfe-i 'ayân ve nây-ı hâme-i şikeste-zebân zemîn-i varakçe-i tahrîrde dem-zenân u beyân olarak itmâm olundu (Ömer Fâik İÜ 2a-2b, YKY 1b-2a, İ 2a; Öz 111-112).

Ömer Fâik, şairin bu gazeli Mevlana'nın feziyle yazdığını belirttiği makta beytinin şerhinde bahsi geçen ifadenin kendisini hayli etkilediğini ve dolayısıyla bu eseri kaleme aldığını da ifade etmiştir:

Binâ'en 'aleyh bu makta' beyti³ derûn-ı 'âcizânemi tercemeye cezb etmekle bu ârzû ile bu mikdâr perîşân güftâr kâl u kaleme alınarak tebyîz-i varakçe-i beyâna ictisâr olundu⁴ (İÜ 18b, YKY 10b, İ 13b; Öz 124).

c. Şerh Metodları

Bilal Elbir'e göre "Her şerh, şârihin kendi dünyasından birtakım unsurları taşıdığı bir araçtır. Şârihin Arapça ve Farsçaya vukûfu derecesinde gramer bilgileri yer alırken, tıpla ya da ilm-i nücûmla ilgilenmesi derecesinde de metnin içerisine astronomi ve tıp dâhil olur. Her şerh şârihin birikimlerini döktüğü bir düzlemdir" (303-304). Bu bağlamda şerh metinlerini şârihlerin tercih ettikleri şerh yöntemleri açısından da incelemek hayli önemlidir.

Ömer Fâik, şerhinde öncelikle beytin orijinal hâlini verip ardından tercümesini yapar. Tercümeden önce neredeyse her beyitte "Ma'nâ-yı 'ibâre-i zâhireyye vü hakîkiyye, Mülâhhas-ı sühan, Hâsilü'l-me'ânî, Me'âl-i sühan, Hulâsa-i sühan, Hulâsa-i ma'nâ-yı sühan, Hulâsa-i me'ânî-i ibâre budur ki,

¹ me'ânî: ma'nâ YKY

² oldukda: olmagla YKY

³ beyti: -İÜ

⁴ olundu: kılındı YKY

Mahsûl-ı sühan, Tercüme-i sühan” ifadelerini kullanır. Daha sonra bazı beyitlerde gerekli gördüğü durumlarda birtakım kelime ve ibarelerin anlamlarını ya da beyitteki bağlamlarını açıkladıktan sonra şerhe başlar. Ömer Fâik'in uzun açıklamalar yapma gereği hissettiği beyitler mevcut olmakla birlikte metinde şerhler genellikle kısadır. Şârih, bazı beyitlerde konuyu kısaca ele almasının sebebini mevzunun yeterince anlaşılır olması veya önceki beyitlerde açıklamasının bulunması şeklinde dile getirmiştir. Bu beyitlerde şerhin hacmi hususundaki tercihini “Ma'nâ-yı tavîleye ihtiyâc olmadığı zâhirdir.” (Ömer Fâik İÜ 12a, YKY 9a, İ 12a; Öz 119), “Tafsîli mukaddemki beytlerde zıkr olunmuşdur.” (Ömer Fâik İÜ 6b, YKY 4a, İ 5a; 115), “Bu beyt tafsîl-i ma'nâyâ muhtâc degildir.” (Ömer Fâik İÜ 12b, YKY 7a, İ 9b; Öz 119), “Tafsîle muhtâc degildir.” (Ömer Fâik İÜ 17b, YKY 9b, İ 12b; Öz 123) cümleleriyle ifade etmiştir.

Ebubekir Nusret de şerhinde Ömer Fâik'e benzer şekilde klasik bir yol izlemiştir. Öncelikle her beytin orijinal hâlini vermiş, ardından tercümesini yapmıştır. Tercümenin devamında şerhe geçtiğini belirtmek amacıyla sıkça “yanî” ifadesini kullanır. Sâib'in şiiri, neyin çeşitli özelliklerinin insan karakteriyle benzerlik veya farklılığı ve sesinin etkisi üzerine kaleme alınmıştır. Bu bağlamda pek çok beyit içerik yönünden benzerlik gösterdiği için onlara yapılan açıklamalar da benzer ifadeleri barındırmaktadır. Ebubekir Nusret, başka şerh çalışmalarında benzer konulara dair yaptığı açıklamalarda tekrara düşmekten kaçındığını belirtmiş ve ele aldığı konuyu ayrıntıyla incelememiştir. Şârihin bu tercihi metindeki kısa açıklamalarının da sebebi olabilir. Eserinde tercümesini vermekle yetindiği bir beyitte “Mefhûm-ı beyt ebyât-ı sâbika mazmûnlarında dâhildir.” (Ebubekir Nusret K 118a) diyerek ilgili konuya değinmemesi bu görüşü desteklemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere şerhler, yazılış amaçları yönünden ideolojik ve pedagojik olarak sınıflandırılmıştır. İlk gruptaki eserlerde şârihler, dinî ve tasavvufî görüşlerini okuyucularına aktarmak için ele aldıkları metni araç olarak görmüş ve inceledikleri konular üzerinden fikirlerini dile getirmeyi hedeflemişlerdir. Pedagojik amaçlı şerhlerde ise müellifler metne dair gerekli gördükleri gramatik, dinî, tarihî hususları açıklayıp metnin doğru anlaşılmasını sağlamışlardır. Ömer Fâik ve Ebubekir Nusret'in şerhleri bu açıdan incelendiğinde her iki metnin de “pedagojik amaçlı şerhler” grubuna dâhil olduğu söylenebilir. Nitekim şârihlerin, açıklamalarında ilgili konular üzerinden görüşlerini yansıtmak yerine Sâib'in şiirindeki anlam dünyasını ortaya çıkarmayı amaçlamaları bu görüşün ispatı niteliğindedir.

Şerh metinlerinde ele alınan metnin muhtevası da şârihlerin şerh üsluplarını belirleyen unsurlardan biridir. Bu bağlamda ele alınan metnin konusu bazı şerhlerde gramer yönünden açıklamalar yapmak, bazılarında metnin içeriği aracılığıyla çeşitli konularda nasihat etmek bazılarında ise metnin anlam dünyasını okuyucuya aktarmak metodu temel alınmıştır. Sâib'in şerhe konu

olan şiirinde daha önce de belirtildiği gibi neyin varlığı ve sesi yönüyle insanlarla ilişkisi ve onlara etkisi, çeşitli benzetmelerle dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu benzetmeler tasavvuf sistemindeki pek çok kavram ve kabulü de barındırmaktadır. Hem Ebubekir Nusret'in hem de Ömer Fâik'in metne yaklaşımı da bu benzetmeleri açıklamak, bunların arka planındaki temel düşüncüyü dile getirmek şeklindedir. Dolayısıyla her iki şârih de şerhlerinde gramatikal incelemeler ya da nasihatlere yer vermemişlerdir. Bu yöntemin tercihi, öncesinde belirtildiği gibi şerhlerin “pedagojik” nitelik taşımalarıyla tutarlı gözükmektedir.

Şerhler, anlama ve anlatma eylemleri temelinde ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda şârihlerin inceledikleri metni anlama düzeyleri ve konuya hâkimiyetleri de şerhlerde önem verilen bir husustur. Çalışma kapsamında ele alınan şerhler bu açıdan incelendiğinde Ömer Fâik'in şerhindeki bazı ifadeler dikkat çekmektedir. Şârihin, bazı beyitlerdeki ifadelerinden Sâib'in dile getirdiği manaları doğru anladığından emin olamadığı, dolayısıyla beyitlere dair görüşlerinin doğruluğu iddiasının bulunmadığı; yalnızca beyitlerdeki mevzuları anladığı kadarıyla okuyucuya aktardığı anlaşılmaktadır. Çoğu beytin şerhini “Hulâsa-yı kelâm me'ânî-i beyt bu vechle olmak fehm olunur. Allâhu a'lem.” (Ömer Fâik İÜ 10a, YKY 5b, İ 7b; Öz 117), “Bu me'âl fehm olunur. Allâhu a'lem be-hakîkatü'l-hâl.” (Ömer Fâik İÜ 16a, YKY 8b-9a, İ 11b; Öz 122) ifadeleriyle sonlandırması bu konudaki çekingenliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca şerhlerinin son cümlelerinde “(...) me'ânî-i beyt bu gûşeleri î mâ murâdı olmak zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 10b-11a, YKY 6a, İ 8a; Öz 118) “ (...) semâ-yı Mevleviyyeye dahi hafî bir î mâ murâd olunmak zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 14b-15a, YKY 8a, İ 10b; Öz 121), “(...) rûhânî zevk-yâb olur demek zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 15b, YKY 8b, İ 11b; Öz 121), “ (...) safâ-yı rûhânî i'tâ eder demek zann olunur” (Ömer Fâik İÜ 17b, YKY 9b, İ 12b; Öz 123), “Reh-güzâr-ı çeşm ta'bîri cinâs u teşbîh olarak nâyın deliklerinden kinâye olmak zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 18a, YKY 10a, İ 13a; Öz 123) gibi ifadeler görülmekte ve bu cümlelerdeki “zann olunur” tabiri dikkat çekmektedir. Bu tabir de belirtildiği gibi şârihin açıklamalarındaki iddiasızlığının bir diğer göstergesidir. Bazı şerhlerinde ise “Bu bâbda bundan ziyâde ma'nâ-yı digere muktedîr degilim. Erbâbına aşk olsun va'llahu a'lem be-hakîkatü'l-hâl.” (Ömer Fâik İÜ 11b, YKY 6b, İ 8b; Öz 118), “Bu beytin me'ânisinde kudret-i tasarrufumuz bu mikdârdır. Allâhu a'lem bi'l-hakîka.” (Ömer Fâik İÜ 15b, YKY 8b, İ 11a; Öz 121) cümleleriyle açıkça ilgili konuya dair bilgisini eksik bulduğunu dile getirmiştir. Ebubekir Nusret ise Ömer Fâik'in aksine şerhlerini Sâib'in şiirleri konusunda temel kaynaklardan biri olarak görmektedir. Bu görüşünü şairin seçili gazellerini şerh ettiği eserinde “Kaldı ki Fârsîye ragbet eden her beytin tahtında bi'l-mutâbaka ma'nâsını bulup istidâdı kadar Sâ'ib'in murâdını tevcih edebilir. Ve ednâ rûtbeye kanâ'at eder ise bizim yazdıklarımız kâfidir.” (Ebubekir Nusret 77a) şeklinde dile getirir. Bu iddiasını başka bir eserinde belirtse de incelenen bu şerhindeki açıklamalarını şüpheye

yer vermeyerek kesin bir dille yapması aynı görüşün doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Bu husustaki tüm örneklerin verilmesi makale hacmini aşacağı düşüncesi ve şârihlerin tutumunun gösterilebilmesi amacıyla her iki şârihin aynı beyit için yaptıkları şerhlere birer örnek verilebilir:

Sâib:

*Şest der-her dil ki bended mîkeşed der-hâk u hûn
Bâ-vücûd bî-per ü bâl hadengeş bî-hatâ est*

Ebubekir Nusret:

Her gönle ki şest bağlayıp nişângâh eyleye, hâke ve hûna çekip mecrûh eder bâl ü peri olmamakla bile oku hatâsızdır. Elbetde isâbet eder. Kaldı ki ba'zı kimesneler yemîn eder ki bana sadâsı te'sîr etmez. Sâ'ib merhûmun kelâmı suverî vü ma'nevî âdem olanların hakkındadır. Yoksa nagmât-ı nefiseden müte'essir olmayan kalb elbetde fâsîd ve bâzâr-ı salâh u islâhî kâsiddir. Zîrâ rikkat-i kalbin ehass-ı sıfâtındandır. Siyyemâ tarîk-i sûfiyyede. Lâkin ba'zıları hayvânâta te'sîrin müşâhede edince çobanın kavalı koyunları cem' etdiğin görünce bu fakîre husûs-ı muharrirde insâfâne fesâd mizâcların ikrâr etmişlerdir. Hattâ fâzıl-ı pür-'ulûm Saçaklı merhûm uzakdan ba'zı taşlara ve ağaçlara ihtifâ ve çobanların kavalların istimâ' edip akladıkların şâkirdlerinden Anadolu'da işitmişimdir. Eger merhûm o teşerru'la bir ehline mukârin olaydı vaktinin Cüneyd'i ve 'asrının kemâl-i ? olur idi (Şerhü't-Tâiye 5a).

Ömer Fâik:

Hulâsa-i me'ânî-i 'ibâre budur ki her gönülge şast bağlayıp nişângâh eyleye, hâk hûna çekip mecrûh eder. Hâl bu ki bâl ü peri olmamagla bile oku hatâsızdır. Elbetde isâbet eder. Ma'nâ-yı⁵ sâni şol gönülge âfitâb-ı 'aşkdan zerre kadar bir şu'le ile behremend ola⁶, o makûle müste'idd-i 'aşk olanın derûnundaki cerîha-i 'aşkına nemek-pâş-ı feyz tahassür olup iftirâk 'âlemini iş'âr u tezâyüd-i ârzû-yı visâle mûcib isrâr olur. Mine'l-ezel tarîk-i tasavvufa müste'idd ve sipihrdir. Ve ney tâb-ı âfitâb-ı 'aşka mahall olan kesâna her ne kadar girizân ise de 'âlem-i semâyı gaybdan tîre menzîl-gîr feyz-i 'aşk be-her-hâl o kimseye isâbet eder diye bazı zevât-ı kirâm nüvişte-i sahîfe-i beyân etmişlerdir. Sâ'ib merhûm câ'iz ki bu me'âli murâd etmiş ola (İÜ 11a-11b, İ 8a-8b; YKY 6a; Öz 118).

Sunulan örnekler, Sâib'in ok ve yay temsili üzerinden kalbin hâllerini anlatan beytine yapılan şerhleri içermektedir. Her iki şârih de konuyu ney sesinin kalbe tesiri üzerinden ele almıştır. Ebubekir Nusret, neyden yahut genel itibarıyla hoş nağmelerden etkilenmeyen kişilerin maneviyatında muhakkak

⁵ ma'nâ: me'ânî İÜ, M

⁶ behremend ola: behremedir YKY

bir bozukluğun bulunduğunu iddia eder. Saçaklı Merhum isimli âlimin bir çobanın kaval sesini duyduğunda dahi ağladığını örnek göstererek onun maneviyatındaki olgunluk sebebiyle bu denli etkilendiğini belirtir. Ömer Fâik de kalbinde Allah aşkı taşıyanlara aşk güneşinden ufak bir ışık dahi gelse onların bu husustaki yaralarına tuz basılacağını ve Allah'a kavuşma isteklerinin artacağını dile getirir. Bu bağlamda ney nağmesinin de böyle kişilere isabet edeceğini ifade eder. Her iki şârihin de Sâib'in beytinde dile getirdiği konuyu bağlamından uzaklaşmadan ve gramatikal yönden incelemeyen açıklamaları daha önce belirtilen şerh metotlarının özellikleriyle uygunluk göstermektedir. Ayrıca şârihlerin açıklamalarında nasihat veya öğretici ifadeler yer vermesi de dile getirilen şerh yöntemlerine dair bir örnek niteliğindedir. Ömer Fâik'in şerhindeki "Sâ'ib merhûm câ'iz ki bu me'âli murâd etmiş ola" cümlesi şârihin açıklamalarına ilişkin şüphesine dair bir gösterge olarak kabul edilebilir.

d. Şârihlerin Sâib Hakkındaki Görüşleri

Şerh metinlerinde şârihler, şiiirlerini ele aldıklarını şaire dair çeşitli konularda fikirlerini beyan etmektedirler. Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik'in eserlerinde de şairin meslek ve meşrebi hakkında birtakım değerlendirmeler mevcuttur. İncelenen kaynaklarda Sâib'in mezhebine ilişkin bir bilgilendirme görülmemiştir (Nasrâbâdî 2017-2018; Hermann 370-372; Deyhim 351-377; Terbiyet 326-335; Rypka 560-561). Bununla birlikte Ali Enver (Erdem 117-118), Esrar Dede (Genç 170), İsmail Hikmet Ertaylan (469) ve Cemal Kurnaz (86), şairin gençlik yıllarında Konya'ya giderek Bostân-ı Evvel'den icazet alıp Mevlevî olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Ali Enver, Şii şairlerin Sâib'in feraseti ve iyiliği sayesinde mezhep farklılığına rağmen kendisinden ders almak istediklerini belirterek dolaylı olarak Sâib'in Şii olmadığını öne sürmüştür (Erdem 118). Dolayısıyla şairin dinî-tasavvufi eğilimlerine ilişkin kesinleşmiş bir verinin bulunmadığı söylenebilir. Ancak Ebubekir Nusret, Sâib'in Şii olduğu iddiasını başka şerhlerinde de dile getirdiği gibi bu eserinde de belirtir. Hatta metne başlarken öncelikle Sâib'in Nakşibendî ve Şii olduğunu ifade edip buna rağmen Mevlana'yla ilişkisinin varlığına ilgili gazel üzerinden değinir:

*Sâ'ib merhûm Nakşibendî-meşreb ve Şî'i-mezheb oldugu şâyi'dir.
Lâkin rûhâniyyet-i Hazret-i Mevlânâ kaddese sirrehudan istimdâdların
bazı eşarlarında ve bâ-husûs bu nây hakkında olan gazelinin makta'ında
tasrîh etmişdir (K 114b-115a).*

Ömer Fâik ise Sâib'in Mevlevî olduğunu öne sürmektedir. Şairin neyin yenini silkip feryat etmesinden müminlerin gönüllerine nur hâsıl olacağını belirttiği beytinin şerhinde beyti ve özellikle de "âstîn" ifadesini Mevlevî semalarıyla ilişkilendirdiğini dile getirir. Aynı şekilde ilgili beyte dayanarak şairin Mevlevî büyüklüğünden biri kabul edilebileceğini ifade eder:

*Çünkü Sâ'ib merhûm bu gazelin me'âllerinden ve makta' beyti
mefhûmundan tarîk-i Mevleviyye ricâlinden idügi fehm olunur. Ve âstîn*

dahi kula tâbi' olmagla⁷ âstîn-efşân ta'birinden ref'-i yed ile semâ'-yî Mevleviyyeye dahi hafî bir îmâ murâd olunmak⁸ zann olunur (İÜ 14b-15a, YKY 8a, İ 10b; Öz 121).

Şârihe göre şairin Mevleviliğinin bir diğer ispatı da makta beytinde gazeli Mevlânâ'nın feyzi sayesinde kaleme aldığını belirtmesidir:

Ma'nâ-yı sîhan bu gazel bana Sâ'ib Mevlânâ-yı Rûm'un feyzinden olarak zebân-ı hâme-i şeker-feşândan ister istemez ya'nî bî-tekellûf zuhûr eyledi demekdir. Hulâsa-yı ma'nâ beytden zâhirdir ki Sâ'ib merhûm ben-degân-ı tarîkat-ı 'aliyye-i Mevleviyye'den imiş (Ömer Fâik İÜ 18b, İ 13b, YKY 10a; Öz 123-124).

Şairin dinî görüşlerine ilişkin bahsi geçen ifadelerle birlikte her iki şârihin de Sâib'in şairliğine yönelik olumlu değerlendirmeleri mevcuttur. Yapılan taramada Ömer Fâik yalnızca bir beytin açıklamasında ifadeleri güzel ve hoş bulunduğunu belirterek beytin şiir sanatındaki çeşitli nükte ve mazmunlarla dolu olduğunu dile getirmiştir: “Sâib merhûmun bu beyti gâyet rengîn ve sanâyî'-i şî'riyye ve nekât u mezâmîn ile memlû ve ra'nâdır ki erbâbının ma'lûmudur” (İÜ 14a, YKY 7b, İ 10b; Öz 120).

Aynı beytin şerhinde Ebubekir Nusret de neyden gelen sesin insanların feryatlarının terci-i bendi olarak nitelendirilmesine karşı beğenisini “Bu beyt dahi mübâlaga-yı latîfdir.” (K 120a-120b), “Kaldı ki ta'birât u teşbîhâtın beyânında fi'l-vâkı' cemî' fûnûn icrâ olunmak üzere şerh olunsa tafsîline her ‘ömr vefâ etmez.” (*Şerhü't-Tâiye* 7b) ifadeleriyle belirtmiştir. Ebubekir Nusret'in Sâib'in şairliğine dair hayranlığı metnin başka kısımlarında da görülmektedir. Mukaddimede Sâib'in gazelinden bahsederken şiirde neye ilişkin pek çok belagatli vasıflar ve okuyucuyu hayrete düşüren mazmunların bulunduğunu ifade eder. Sâib, cömertlerin zor durumdaki kişilere sağladıkları ferahlık ve mutluluğu, neyzenlerin de parmaklarıyla neyin boğumlarına dokunarak çıkarttıkları seslerle sağladığını iddia etmektedir. Halk arasında cömert kişileri tanımlarken kullanılan “eli açık” tabirine de dayanarak hem cömertlerin hem de neyzenlerin yardımlarını “seha parmağı” ile meydana getirdiklerini belirtmiştir. Ebubekir Nusret ise beytin şerhinin ardından “Beytin letâfetini hiç sorma.” (K 121a) diyerek Sâib'in bahsi geçen benzetmesine karşı fikrini beyan etmiştir. Bir başka açıklamasında da Sâib'in ilim ve irfanının fazlalığı sebebiyle şiirlerindeki mazmunları açıklamakta yetersiz kalacağını şu ifadelerle dile getirmiştir: “Matla'dan mukaddem etdigimiz takrîre işâretidir. Lâkin şu kadar bilmek gerekirdi ki Sâ'ib merhûmun ‘irfânı ta'bîre gelmez vasfdan hâricidir. Her kâsd etdigi mazmûn yazılrsa nâkıs kalır” (Ebubekir Nusret K 117b).

⁷ âstîn dahi kula tâbi' olmagla: -İÜ

⁸ murâd olunmak: edâ olmak YKY

e. Şerhin Kaynakları

Peygamber Kıssaları:

Peygamber kıssaları, yüzyıllardır İslamiyet'in yazılı ve sözlü ürünlerinin en temel mevzularından biri olmuştur. Şerh metinlerinde de açıklamaları daha anlaşılır kılmak ya da pekiştirmek amacıyla sıkça başvurulan kaynaklardır (Ceylan, “Şerh” 361). İncelenen metinlerde her iki şârihin de açıklamalarında peygamber kıssalarına yer verdiği görülmüştür. Özellikle Sâib'in beytinde herhangi bir peygambere dair mevzudan bahsetmesi durumunda şârihler, açıklamalarında ilgili hususu ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. Ancak bu hususta bir birlik olmadığı dikkat çekmektedir. Sözgelimi Ömer Fâik'in “Gerçi ney zerd ü za'îf ü bî-dest ü pâdır, zâhirde bir kimseye imdâda isti'dâdı rû-nümâ degil ise de 'asâ-yı Mûsâ 'Aleyhi's-selâm misilli gam yemekde ejderhâdır” şeklinde tercüme ettiği beytin şerhinde şârih, Hz. Musa'nın esasına dair mucizeyi ve bu bağlamda şairin kurduğu ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır:

Mûsâ 'Aleyhi's-selâm'ın⁹ asâsı görenin gözlerini¹⁰ ibtâl etdi ve imân-ı bend-i mütâba'atı olanların gamlarını def etdi¹¹. Ney dahi gerçi sûretde bir kâmiş ve benzi¹² sarı ve za'îf ü lâgardır. Ancak cevheri derûnundadır. Erbâb-ı zâhirin gamını izâle ettiği gibi ehl-i butûn ki erbâb-ı kulûb ve hâmil-i bâr-ı emânet-i 'aşkdır muktezâ-yı rûhâniyyet terakkî-i 'aşk u muhabbetine sebep olan¹³ irtifâ'-yı merâtib-i maneviyye etdirir. Zâhirde mutasaddık-ı nübüvvet-i Mûsâ¹⁴ olan kavm-i benî-İsrâ'îl münker-i nübüvvet-i Mûsâ¹⁵ olan ferâ'ine-i Mısr'a maglûb iken i'ânet-i mu'cize-i 'asâ-yı Mûseviyye ile gâlib olup ferâ'ine-i Mısr'a makhûr oldular (İÜ 2b-3a, İ 2a-2b, YKY 2a; Öz 112).

Ebubekir Nusret ise ilgili beytin şerhinde Hz. Musa'ya ilişkin benzetmeye değinmeden tercümenin ardından kendi görüşlerini sunmuştur:

Egerçi ney sarı vü za'îf ve elsiz ve ayaksız ise de bir kimseye imdâda isti'dâdı tasavvur olunmaz ise de Mûsâ 'Aleyhi's-selâm'ın 'asâsı gibi gam yemede ejdehâdır. Bi-'aynihi dîbâcede takrîr olunan 'abd-i fânînin hemhâlidir. Ekseriyâ ricâlu'llâh ta'mîr-i zâhirlerine vakt bulmayıp imkânı rütbe setr-i 'avrete kâfi libâsın pek kabasında bulduklarından nâşî halk onları gördükde velî degil belki âdem zümresinden 'add etmezler. Lâkin 'ibâdu'llâha bâtın tarafından imdâdlarını nâyın erbâb-ı zâhirin ekdâr u gamların izâle etmesine teşbîh kâsd etmişdir. Zîrâ sûret vîrân oldukca ma'nâ ma'mûr olup levâzım-ı beşeriyyet ki ekl ü şürbe kemâl-i ihtimâm eden kimse lâ-cerem shevât-ı gûn-â-gûna mübtelâ olduğu gibi levâzım-ı

⁹ 'Aleyhi's-selâm'ın: 'Aleyhi's-selâm Hazretlerinin YKY

¹⁰ görenin gözlerini: seharenin sihrlerini M

¹¹ etdi: eyledi YKY

¹² benzi: çehresi YKY

¹³ sebep olan: sebebdır ki YKY, sebep olup M

¹⁴ nübüvvet-i Mûsâ: nübüvveti YKY, M

¹⁵ Mûsâ: -İÜ

vücûb ki onun 'aksidir. Muktezâ-yı rûhâniyyet cihetinden zuhûr edeceğinde bu burhân-ı celî ile şübhe yokdur. Hattâ bir velînin sûret-i ictihâdına bir mahbûb kemâliyle taklîd edebilse o ictihâdın semeresi olan havârk-ı mah-sûsa o mahbûba dahi zuhûr eder. Ehline ma'lûm mesâ'il-i muhakkakadandır (Şerhü't-Tâiye 2b-3a).

Bazı beyitlerde ise her iki şârih de şairin peygamberlere dair bahsettiği konulara şerhlerinde yer vermişlerdir. Sâib, bir kez daha neyi Hz. Musa'nın esasına benzetmiş ve asanın taştan su çıkarma mucizesine atıfta bulunmuştur. Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik de bahsi geçen mucizeyi açıklayarak beytin şerhini gerçekleştirmişlerdir:

Ebubekir Nusret:

Onun dil-hurâş olan nagmeleri 'asâ-yı Mûsâ 'a.m. gibi katı taşın tab'ından rahmet çeşmesin açtıdır. Ya'nî kulûb-ı kâsiye te'sîr edip ağlatdığı Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâmın 'asâsı taşdan su çıkarma mu'cizesine benzer demektir (K 119a).

Ömer Fâik:

Hulâsa-yı sühan onun dil-hurâş nagmeleri Mûsevî 'asâ gibi seng-i hârâdan ya'nî seng-i hârânın nihâdından çeşme-i rahmet açtıdır. Misâli budur ki Mûsâ 'Aleyhi's-selâm'ın 'asâsı seng-i hârâdan mu'cize ile çeşmeler icrâ etdiği gibi nagme-i nây¹⁶ dahi kulûb-ı kâsiyeye te'sîr edip müstemî'ini giryân etdiğine bir teşbîhdür. Bu beyt tafsîl-i ma'nâya muhtâc degildir (İÜ 12b, YKY 7a, İ 9a-9b; Öz 119).

Sâib'in beyitlerinde ismini zikretmediği hâlde şârihlerin konuyu çeşitli peygamber kıssalarıyla bağdaştırarak açıkladığı beyitler de mevcuttur. Ancak burada da şârihler arasında yorum farkı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Sâib, neyin içinde ciğer yakan dertleri ve sayısız gamı barındırmasına rağmen cisminin altına benzer hâlde bulunduğunu dile getirir. Ebubekir Nusret bu durumu Hz. Eyyüb'ün musibetlerle geçen hayatına rağmen imanı sebebiyle huzur içinde yaşaması kıssasına atıfta bulunarak açıklarken Ömer Fâik ise beyti bu bağlantıyı kurmadan şerh eder. Ayrıca Sâib, neyin nağmeleriyle gönül kabesine feyz yağmuru yağdırdığını öne sürmüştür. Ömer Fâik beyti Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed'in emriyle Hz. Ali'nin Kâbe'nin içindeki putları kırmasıyla ilişkilendirerek şerh ederken Ebubekir Nusret, bu kıssadan bahsetmeden fikirlerini dile getirmiştir. Sonuç olarak, şerhlerin en temel kaynaklarından olan peygamber kıssaları incelenen eserlerde de görülmektedir. Ancak bunların şerhlerdeki yansımaları şârihlerin beyitleri anlama ve anlatma yöntemlerine göre değişmektedir. Nitekim sıkıntılı bir durumda olduğu hâlde bu durumu zahirine yansıtmayan biri Ebubekir Nusret'e Hz. Eyyüb'ü anımsatırken Ömer Fâik için aynı ilişki söz konusu değildir. Bir başka beyitte ise Ömer

¹⁶ nagme-i nây: nây-ı nagme İÜ, M

Fâik'in gönül kabesinde puta dönüşen bağların yok edilmesini, Mekke'nin fet-hinin ardından içerisindeki putların kırılmasıyla örneklendirerek açıkladığı gö-rülmektedir. Ancak Ebubekir Nusret bahsi geçen beyitte böyle bir bağlantı kurmamıştır. Bu farklılıklar, şerhlerin "anlama" eylemi temelinde meydana geldiğini dolayısıyla şârihlerin inceledikleri konuyu anladıkları şekilde anlat-tıkları için başvurdukları kaynakların da değişkenlik göstereceğini ortaya koy-maktadır.

Şiirler:

Şârihler bazen şerh esnasında açıklamalarını örneklendirmek, kuvvet-lendirmek veya manzum olarak da dile getirmek amacıyla seçtikleri beyitleri eklemiştir. Her iki şârih de ele aldıkları Sâib'in ney konulu şiirinin Mes-nevi'nin ney bahsindeki ilk beytiyle alakasını metnin muhtelif yerlerinde be-lirtmişlerdir. Dolayısıyla bahsi geçen ve aşağıda sunulan beyit, her iki metinde de karşılaşılan tek manzum örnektir.

Ebubekir Nusret-Ömer Fâik

*Bişnev ez-ney çün hikâyet mîkoned
Ez-cüdâhâ şikâyet mîkoned /Mevlânâ*

Ebubekir Nusret, eserinin mukaddimesinde neyin "yokluk" anlamına da geldiğini ve fena makamındakilerle ney arasındaki ilişkiyi aktarmıştır. Ay-rica neyin, yokluk ve bunun tesiriyle çıkan nağmelerini neyzenle sağladığı gibi kulların bu rütbedeki ilerleyişlerinin de mürşid-i kâmillikle olacağını iddia eder. Bu görüşünü, mahlası sebebiyle kendisinin kaleme aldığı anlaşılabilir aş-ğadaki beyitle de dile getirmiştir:

Ebubekir Nusret

*Rütbe-i yoklukdadır Nusret kemâli herkesin
Hep suâl etdim bilenlerden neyin de aslı yok / E. Nusret*

Sâib'in neyin nağmeleriyle gönül kâbesine feyz yağdıracağını belirttiği beytinin şerhinde Ömer Fâik, böyle kalplerde dünyaya dair unsurların bulun-mayacağını belirtmiş ve aşağıdaki beyti açıklamasına eklemiştir:

Ömer Fâik

*Feyz-i hak nâgâh id
Bir dil âgâh id / ?*

Sâib, neyin nağmelerine dağ dahi akis aracılığıyla etkileşim verirken herhangi birinin bu sese karşı temkinli davranmasının manasızlığını ifade eder. Ömer Fâik de bu durumu âşıkların akılla ilişkiye dayanarak açıklamış ve gö-rüşünü Fuzûlî'ye ait beyti de sunarak dile getirmiştir:

Ömer Fâik

*'Aşk ile riyâ değil muvâfik
Rüsvây gerek hemîşe âşık / Fuzûlî*

Kelime ve Kavramlar:

Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik şerhlerinde inceledikleri beyitlerdeki bazı Arapça ve Farsça kelime ve ibarelerin aslını verip ardından bazen ifadelerin anlamlarını bazen de bunlarla kastedilen manaları açıklamışlardır. Aşağıda verilen örneklerden her iki şârihin de farklı ifadeleri açıkladıkları görülmektedir. Bu farklılığın şerhlerin hacminden, kapsamından ve şârihlerin okuyucularının kavrayışlarına dair önyargılarından kaynaklandığını söylenebilir.

Ebubekir Nusret:

Sâhib-i çeşmden murâdı ehl-i 'itibârdır ki 'ibret nazarıyla nâya bakıldıkda bu vechle hisse-mend olur (*Şerhü't-Tâiye* 3b).

Nevâ bi'l-iştirâk hem nagma ve hem azığa derler (*Şerhü't-Tâiye* 4a).

Çîn kâtehi ta'bîri kemend münâsebetiyle me'âli yazılandır (K 119b).

Deryâ-yı rahmetden murâdı vücûda müşâbih olan nefes-i benî-âdemdir (*Şerhü't-Tâiye* 7a).

(...) *sokak dolaşıklık* eder ve dâ'im yerindedir. Bu ta'bîr ile sûfiyânın meydân-ı nefeslerinde etdikleri seyr ü sülûka müşâbih olduğun ifade eyledi (K 117b).

Ömer Fâik:

*Câdü-nefes*¹⁷ ta'bîri iki yüzlü ma'nâya olabilir. Biri budur ki câdûnun 'ameli sihirdir. Sihar ise bâtıldır. Firîfte-i halâvet-i dünyâ olanlar nefis-i emmâresi sihriyle meshûrlardır (İÜ 6a, YKY 3b, İ 4b; Öz 114).

Musikîde râst bir makâm ismidir ki ma'lûmdur ancak *râh-ı râstdan* merâm istikâmet-i tarîk-i şerî'atdır (İÜ 9b, YKY 5b, İ 7b; Öz 117).

Âstûn-i Meryemden murâd 'iffet ü 'ismet ve bazı rivâyete göre Cibrl 'Aleyhi's-selâm Hazret-i Meryem'in âstûnine nefh-i rûh etdiğine mebnî ola (İÜ 15a, YKY 8a, İ 11a; Öz 121).

Reh-güzâr-ı çeşm ta'bîri cinâs u teşbîh olarak¹⁸ nâyın deliklerinden kinâye olmak zann olunur (İÜ 18a, YKY 10a, İ 13a; Öz 123).

Mutribden murâd ney-zendir (İÜ 18a, YKY 10a, İ 13a; Öz 123).

Sonuç

Her edebî eser, müellifiyle beraber incelendiği gibi şerh metinleri de öncelikle şârihleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Nitekim şerhler, şârihlerinin birikimi, ilgi alanları ve kabiliyetleri doğrultusunda oluş-

¹⁷ câdü-nefes: câdü İÜ

¹⁸ olarak: ola YKY

turdukları sistemin çerçevesinde şekillenmektedir. Bunların tespitinde mukayese çalışmalarının fayda sağlayacağı fikrinden hareketle Sâib'in bir gazeline yapılan iki şerh metni bahsi geçen başlıklar altında kıyaslanmıştır. Kaynaklarda Ömer Fâik'e isnat edilen şerh metninin bahsedilen gerekçeler sebebiyle Ebubekir Nusret'e ait olduğunun anlaşılması üzerine bu eserler çeşitli yönlerden kıyaslanarak eser-şerh-şârih ilişkisine dair veriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu mukayese, metinlerin sunduğu veriler doğrultusunda "Mukaddime", "Sebeb-i Teşrih", "Sâib Hakkındaki Görüşler", "Şerh Metodu" ve "Şerhin Kaynakları" başlıkları altında yapılmıştır. Mukaddime ve sebeb-i teşrih başlıklarındaki açıklamalar şârihlerin ilgili metne yaklaşımlarındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Ebubekir Nusret, Sâib'in bu şiiri kaleme almasını Mevlana'yla karşı gönül bağıyla ilişkilendirmiş ve şairin beyitler üzerinden anlatmaya çalıştığı ney-insan bağlantısına dair kendi görüşlerini bir eğitmen tavrıyla okuyucuya sunmuştur. Ömer Fâik ise eserinin girişinde Sâib ve şiiri hakkında fikir beyan etmeyerek, aşk ve onun kâinata etkisi hakkında edebî açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Sâib'in ilgili şiirini okuduğunda içerisindeki hikmet dolu ifadelerden etkilenmesi üzerine bunları şerh ederek okuyucularına güzel bir hatıra bırakmak isteğiyle eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Şârihlerin Sâib'e dair hayranlıklarını belirttikleri ifadeler eserlerinin muhtelif yerlerinde de görülmektedir. Bu noktada Ebubekir Nusret'in Sâib'in şairliğine karşı övgülerini tekraren dile getirmesi şârihin beğenisinin Ömer Fâik'e kıyasla daha fazla olduğunu göstermektedir. Şârihlerin Sâib'e dair görüşlerindeki bir diğer dikkat çeken husus da şairin dinî fikirleri hakkındaki iddialarıdır. Ömer Fâik, şairin Mevlevî olduğunu şiirindeki ifadeleri de örnek göstererek defaatle belirtirken Ebubekir Nusret'in, Sâib'in Şiiliği hususunda keskin ifadeleri bulunmaktadır.

Her iki şârihin de okuyuculara metin aracılığıyla ideolojilerini yansıtmak yerine şiirin anlam dünyasını açıkladıkları dolayısıyla şerhlerini "pedagojik" amaçla kaleme aldıkları görülmektedir. Beyitlerdeki manaları kültürel, dinî ve fonetik yönlerden açıklayarak metnin daha doğru anlaşılmasını amaçladıkları görülmektedir. Bu amaçla kaleme alınan eserlerde şârihlerin inceledikleri beyitleri benzer yöntemlerle şerh ettikleri tespit edilmiştir. İki metinde de her beytin tercümesi verilmiş ardından şerhe geçiş mahiyetinde "yani, meal-i sühan, mana-yı sühan" gibi ifadeler kullanılmıştır. Şerh esnasında ise çeşitli kaynaklardan da faydalanarak beyitleri açıklamışlardır. Şârihlerin şerh yöntemleri benzerlik gösterdiği gibi açıklamalarının hacmi konusundaki tercihleri de uyumludur. Nitekim her ikisi de Sâib'in gazelindeki bazı beyitlerin muhteva yönünden aynı manalara karşılık geldiğini belirterek açıkladıkları hususlarda tekrara düşmemek amacıyla ilgili beyitlerdeki şerhlerini kısa tutmuşlardır. Ömer Fâik'in, eserinde Sâib'in şairliğine ve bu şiirinde aktardığı mefhumları doğru anladığına dair şüphesini defaatle dile getirmesi dikkat çekmiştir. Bazı şerhlerinde konuyu açıkladığı şekilde anladığını veya anladığını zannettiğini dile getirirken bazılarında açıkça bilgi eksikliğinin bulunduğunu

belirtir. Ömer Fâik'in bu şüphesine rağmen her iki şârihin açıklamaları incelendiğinde şârihlerin beyitleri aynı bağlam üzerinden şerh ettikleri görülmektedir.

İki eser arasındaki en belirgin farklılık, şerh kaynaklarının kullanımındır. Nitekim her iki şârih de peygamberler tarihi, kelime ve kavramlar, muhtelif beyitler gibi kaynaklardan faydalanmışlar ancak bunların şerhlerindeki mevcudiyetleri hususunda farklı tercihlerde bulunmuşlardır. “Şerhin Kaynakları” başlığında örnekler vasıtasıyla da açıklandığı gibi başvuru bu kaynaklar, çoğunlukla birbirinden farklı beyitlerin şerhlerinde yer almıştır. Şârihlerin ele aldıkları konuya dair yaklaşımları, birikimleri ve okuyucularının algı düzeylerine dair önyargıları kaynakların kullanımındaki farklılığın sebeplerinden biri olabilir. Ayrıca şerhlerin ayrıntılı şekilde yapılması konuyu daha fazla kaynak aracılığıyla açıklamayı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla şârihlerin özellikle tafsilatlı açıklamalarında diğerlerine kıyasla daha fazla kaynağa başvurdukları gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Alp, Gökhan. *Ebûbekir Nusret Efendi Dîvânı*. 2015. Kırıkkale Ü, Yüksek lisans tezi.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri 3*. Hazırlayan İsmail Özen, Meral Yayınevi, 1975.
- Büyükkaya, Hande. *Fâik Ömer ve Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*. 2008. İstanbul Kültür Ü, Yüksek lisans tezi.
- Canpolat Taşçı, Hülya. “Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler.” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Editör Hatice Aynur vd. Klasik Yayınları, 2014, ss. 72-97.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. Kitabevi Yayınları, 2000.
- Ceylan, Ömür. “Şerh.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 565-568.
- Çınar, Serkan. *Ebubekir Nusret Efendi'nin Risale-i Nusret Efendi Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. 2019. Karabük Ü, Yüksek lisans tezi.
- Çınarcı, Mehmet Nuri. *Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey (Tezkiretü's-Şu'arâ)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).
- Çiftçi, Ömer. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22 Mart 2023).
- Diriöz, Meserret. “Sâib'in Türkçe Şiirleri.” *Türk Kültürü Araştırmaları*, YXVI/1-2, 1978, ss. 277-301.
- Ebubekir Nusret, [Eser adı yok], Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, No. 718, vr. 114b-121b.

- Ebubekir Nusret, *Şerhü't-Tâiye min Dîvân-ı Sâib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, No. 161.
- Elbir, Bilal. “Aynı yüzyılda yaşamış iki şârihin şerh anlayışlarının mukayesesi (Sûdî-i Bosnavî ve Sürûrî).” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*. Editör Hatice Aynur vd., Klasik Yayınları, 2014, ss. 294-307.
- Erdem, Sadık. *‘Alî Enver Semâ-hâne-i Edeb (Mevlevî Şairler)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I-II*. Akçağ Yayınları, 2013.
- Genç, İlhan. *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57762,tezkire-i-suara-yi-mevleviyyepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).
- Gönel, Hüseyin. *Şerh-i Ba’zı Gazeliyat-ı Sa’ib-i Tebrizî ve Şerh Metodu*. 2004. Fatih Ü, Yüksek lisans tezi.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-‘Arab*. Darü'l-Hadis Yayınları, 2003.
- Hermann, Ethe. *Tarih-i Edebiyât-ı İrân*. 1923.
- Hüseyin Kâzım Kadri. *Büyük Türk Lugatı 3*. Devlet Matbaası, 1943.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. Dergâh Yayınları, 2021.
- Kartal, Ahmet. *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. Kurtuba Kitap, 2011.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü’z-Zunûn, 1*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Kortantamer, Tunca. “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi.” *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 8, 1994, ss. 1-10.
- Kurnaz, Cemal. *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*. Akçağ Yayınları, 1999.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî 4*. Hazırlayan Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Muhammed Ali Terbiyet. *Danışmendân-ı Azerbaycan*. Sâzmân Çap u İntişârât, 1957.
- Muhammed Deyhim. *Tezkire-i Şu’arâ-yı Azerbaycan*. 1949.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. Dağarcık Yayınları, 1995.
- Ömer Fâik, [Eser adı yok], İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 3736.
- Öz, Yusuf. “Sâib-i Tebrizî’nin Mevlâna’dan İlhamla Yazdığı Bir Gazeli ve Ömer Fâik’in Türkçe Şerhi.” *Mevlânâ Araştırmaları 4*. Editör Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 2012, ss. 103-125.
- Rypka, Jan. *Târih-i Edebiyyât-ı İrân*. Tahran Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Sadıkoğlu, Cengiz. “Sâ’ib-i Tebrizî.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, ss. 541-542.
- Saraç, M. A. Yekta. “Şerhler.” *Türk Edebiyatı Tarihi 2*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, ss. 121-132.

- Şensoy, Sedat. “Şerh.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 555-558.
- Tahir Nasrâbâdî. *Tezkire-i Nasrâbâdî*. Çaphâne-i Armağan, 1897.
- Ünlü, Osman. *Şerh-i Divân-ı Sâib-i Tebrîzî'den Elif Harfli Gazeller*. 2001. Celal Bayar Ü, Yüksek lisans tezi.
- Ünlü, Osman. “Türk Edebiyatında Saib-i Tebrîzî Şerhleri.” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2006/1, 2006, ss. 85-93.
- Ünlü, Osman. “Klasik Türk Edebiyatında Edebî Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler.” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh*. Editör Hatice Aynur vd., Klasik Yayınları, 2014, ss. 148-167.
- Yakut, Emrullah. *Sâib-i Tebrîzî Divanı Şerhi'nin İncelenmesi*. 2007. İstanbul Ü, Yüksek lisans tezi.
- Yakut, Emrullah. *Ebûbekir Nusret Harputî Sâib-i Tebrîzî Dîvânı Şerhi*. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Yüksel Özkaya, Şule. *Bir 18. Yüzyıl Müellifi Ebû Bekir Nusret Efendi'nin “Mâ-Hazara fi't-Tıbbı'r-Rûhânî ve'l Cismânî” Adlı Tıp Eserinin İncelenmesi ve Transkripsiyonu*. 2017. Marmara Ü, Yüksek lisans tezi.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

MOĞOLLARIN AZERBAJCAN SALDIRILARI VE İLHANLILAR DÖNEMİ AZERBAJCAN'DA MOĞOL YERLEŞİM YERLERİ

Bu çalışma 2022 yılında Selçuk Üniversitesinde Doç. Dr. Sefer SOLMAZ danışmanlığında tamamlanan "İlhanlılar Döneminde Azerbaycan" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz: Moğollar, Cengiz Han öncülüğünde askeri-siyasi bir birlik altında toplandıktan sonra XIII. yüzyılda dünya tarihini değiştirecek olayların da başlamasına sebep olmuşlardır. Otrar Olayı sonrası batı seferine çıkan Cengiz Han karşısında durabilecek güçlü bir devlet olmamasından dolayı kısa sürede Türkistan'a hâkim olmuştur. Savaş sonrasında kaçan Muhammed Hârizmşah'ın peşinden gönderilen öncü birlikler geçtikleri toprakları yağmalamışlardır. Bu süreçte Azerbaycan coğrafyası da Moğol saldırılarından nasibini almıştır. Cebe ve Sebütey Noyan komutasında yapılan ilk Moğol saldırılarının ardından Celâleddin Hârizmşah Azerbaycan'a hâkim olmuştur. Onun bölgedeki hâkimiyeti kısa sürmüş ve ölümüyle birlikte Azerbaycan yeniden Moğol saldırılarının hedefi olmuştur. Cormagun ve Baycu Noyan komutasında gerçekleşen ikinci Moğol saldırısı ilkinde olduğu gibi Azerbaycan topraklarının harabeye dönmesine yol açmıştır. Cebe ve Sebütey Noyan komutasında yapılan ilk saldırı keşif amacı taşıyordu. Cormagun ve Baycu Noyan komutasında yapılan ikinci saldırının sonucunda Azerbaycan coğrafyası tamamen Moğol hâkimiyetine girmiştir. Mengü Han'ın başa geçmesiyle birlikte bu kez Hülâgü Han kalabalık bir orduyla batı seferine görevlendirilmiştir. Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlılar Devleti, Azerbaycan, İran, Batı Asya ve Anadolu coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Yıkıcı etkiler bırakan Moğol saldırıları sonucunda tahrip olmuş Azerbaycan coğrafyası İlhanlılar döneminde yeniden canlanmaya başlamıştır. İlhanlıların bölgede devleti tesis etmesinden sonra göçebe Moğol kabileleri de yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu çalışmada öncelikle Azerbaycan coğrafyasına yapılan Moğol saldırıları anlatılacaktır. Bölgeye yapılan Moğol saldırılarının ardından İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yerleşik yaşama geçen Moğol kabileleri ve Azerbaycan'daki Moğol yer adları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Moğollar, İlhanlılar, Hülâgü Han, Moğol Yer Adları.

Mongolian Attacks on Azerbaijan and Mongolian Settlements in Azerbaijan in the Ilkhanate Period

Abstract: Having gathered under one military-political union under the leadership of Gengiz Khan, the Mongols caused events that would change the world history in the XIII century. Gengiz Khan, who went on a military expedition to the West after the Otrar incident, dominated Turkestan in a short time because there was no strong state that could stand against him. After the war, the vanguard troops sent after Muhammad Harazmshah plundered the lands they passed. In this process, the Azerbaijani geography also had its share of Mongol attacks. After the first Mongol attacks under the command of Jebe and Subutai Noyan, Jalaludin Harazmshah took the control of Azerbaijan. His dominance in the region was short-lived and right after his death, Azerbaijan became the target of Mongol attacks again. The second Mongolian attacks under the command of Chormaqan and Bayju Noyan, as in the first one, caused the Azerbaijani lands to turn into ruins. The first attack under the command of Jebe and Subutai Noyan was for reconnaissance. As a result of the second attack under the command of Chormaqan and Bayju Noyan, the Azerbaijani geography completely fell under the Mongol domination. After Mengü Han's coming to power, this time Hulagu Han was assigned to the expedition to the West with a large army. The Ilkhanate State, which was established based in Azerbaijan, left deep traces in Azerbaijan, Iran, western Asia and Anatolia. The geography of Azerbaijan, which was destroyed as a result of the Mongol attacks having devastating effects, started to revive during the Ilkhanate period. After the Ilkhanates established the state in the region, nomadic Mongol tribes also settled down. In this research, first of all, the Mongol attacks on the Azerbaijani geography will be explained. Following the Mongol attacks on the region, the Mongol tribes that settled in various regions of Azerbaijan with the establishment of the Ilkhanate State and the Mongol place names in Azerbaijan will be examined.

Keywords: Azerbaijan, Mongols, Ilkhanate, Hulagu Khan, Mongolian Place Names.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Gurban HÜSEYNOV

qhuseynov@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3143-1984

Gönderim Tarihi
Received
31.03.2023

Kabul Tarihi
Accepted
25.05.2023

Atf
Citation

Hüseynov, Gurban. "Moğolların Azerbaycan Saldırıları ve İlhanlılar Dönemi Azerbaycan'da Moğol Yerleşim Yerleri." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 63-79.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Moğollar, günümüz Moğolistan Devleti sınırları içinde bulunan Onon¹ ve Kerülen² Nehirleri arasında yaşamakta idiler (Rubruk 99; Ağaldağ 265). Birbiriyle mücadele eden Nayman, Kereyit, Merkit, Oyrat ve Tatarlar, Cengiz Han'ın liderliği altında bir araya toplanıp Moğol adıyla ortaya çıkmışlardır. Cengiz Han, 1206 yılı yaz mevsimi sonunda Moğolistan dışına ilk saldırıyı düzenlemiştir. Moğolistan dışına yapmış oldukları üç saldırı sonunda Tangutları kendilerine bağımlı hâle getirmişlerdir. Bundan sonra Moğolların ortaya çıktığı dönemde zayıf durumda olan Uygurlar, Moğollara kendiliklerinden boyun eğmişlerdir (Özdemir 48-49). Kısa bir süre zarfında tüm Moğolistan'ı tek çatı altında birleştirmeyi başaran Cengiz Han'ın karşısında Asya bozkırlarında güçlü devlet olan Hârizmşahlar Devleti bulunuyordu. Otrar Olayı sonrasında iki devlet arasındaki bağlar iyice gerilmiş ve Cengiz Han, Hârizmşahlar üzerine yürümüştür. Moğollar karşısında yanlış savaş stratejisi izleyen Hârizmşahlar sürekli geri çekilerek savaştıkları için bu stratejileri devletin de sonunu getirmiştir. Batıya doğru kaçan Hârizmşah'ın peşinden bir Moğol ordusu gönderilmiştir. İbnü'l-Esîr'in "müteğarribe" (327-328) yani "batıya gidenler" adıyla anıldığını belirttiği 30 bin kişilik bir kuvvet Hârizmşah'ın işini kesin olarak bitirme görevini bizzat Cengiz Han'dan almıştır. Bu tümenlere Cebe, Sebütey ve Cengiz'in damadı Tohuçar komuta etmiştir (Özdemir 171). İbnü'l-Esîr, İslam dünyasında en büyük karışıklık, fitne ve huzursuzluğu meydana getirenlerin bu birlik olduğunu belirtmiştir (328). Bu birliğin ardından gelenler ise onların yolunu devam ettirerek gittikleri her yerde yağma hareketlerinde bulunmuşlardır.

Azerbaycan'a Yapılan Moğol Akınları

Azerbaycan'a³ yapılan ilk Moğol akınları 1220 yılına tarihlendirilmektedir (İbnü'l-Esîr 332; Alizade 95; Piriyevev 113; Nuriyeva 82). 1220'de Celâleddin Mengüberti doğuda Moğol ordularıyla savaşırken Sebütey komutasındaki bir Moğol birliği, Kıpçak ülkesinden Demirkapı da denilen Derbend'e⁴, oradan da Şirvan'a⁵ girmiştir (Vardan 221). Müverrih Vardan'ın

¹ 818 km uzunluğu ve 94,010 km² alana yayılan genişliği ile Onon Nehri, Rusya ile Moğolistan devletleri arasında bulunmaktadır. Ülkenin doğusunda bulunan Kentii Dağları'na doğru akan nehir Ingoda Nehri ile birleştikten sonra Şilka Nehrini oluşturmaktadır.

² 1.254 kilometre uzunluğunda olan Kerülen Nehri Moğolistan ile Çin devletleri arasında bulunmaktadır. Nehir, Moğolistan'daki Hentiy Dağları'ndan başlayarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde bulunan Hulun Gölü'ne dökülmektedir.

³ Azerbaycan'ın tarihi ve kültürü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Togan 91-118.

⁴ Hazar Denizi'nin kuzey batı sahilinde tarihi şehir ve liman olan Derbend şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aliyev 164-166.

⁵ Şirvan şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın 204-206.

verdiği bu bilgiye göre ilk Moğol ordusu, Azerbaycan'a Hazar Denizi'nin kuzeyinden, yani Derbend'ten girmiş ve güneye doğru yağma yaparak ilerlemişlerdir. Kaynaklarda Moğol ordusunun Azerbaycan'a kuzeyden girdiğini belirten Müverrih Vardan dışında başka kimse yoktur.

Bir diğer görüşe göre ise, Azerbaycan'a doğru ilerleyen Moğollar yolları üzerindeki küçük şehir ve köylere saldırarak diğer bölgelerde olduğu gibi her tarafı yağmalamış, önlerine çıkanı öldürmüş ve nihayet Atabeyler hükümdarı Özbek b. el-Pehlivan'ın⁶ (1210-1225) yaşadığı Tebriz⁷ şehrine ulaşmışlardır. Kale duvarlarının çok iyi bir şekilde korunduğunu duyan Moğollar şehre saldırmak yerine anlaşma yoluna gitmiştir. Buna karşılık olarak Özbek, kale duvarlarını savunamayacaklarını düşünerek Moğollarla anlaşmayı kabul etmiştir. Cebe⁸ ve Sebütay'a⁹ gönderilen elçiler onlara bol miktarda altın, yiyecek, giyecek, küçük ve büyük baş hayvan vermişlerdir. Tebriz gibi önemli bir şehirden istedikleri ölçüde haraç alan Moğollar kışı geçirmek için Mugan¹⁰ bölgesine ilerlemiştir (İbnü'l-Esîr 333; Alizade 95; Piriyevev 113).

⁶ Celâleddin'in Tebriz'e doğru ilerlediğini haber alan Özbek, ailesini geride bırakarak Gence'ye kaçmıştır. Gence'den Elince Kalesi'ne giderek orada saklanan Özbek, hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. Eşi, Irak Selçuklularının son hükümdarı olan II. Tuğrul'un kızı Melike Hatun'dur. Eşinin Celâleddin'le evlendiğini duyan Özbek, bir süre sonra saklandığı Elince Kalesi'nde hayatını kaybetmiştir. 1225 yılında Özbek'in ölümüyle Atabeyler Devleti de son bulmuştur. (Alizade 105-107; Vardan 223; Cüveynî 353; Mîrhând 198).

⁷ Kazvîni, Tebriz'i Kubbetü'l-İslam olarak tesmiye eder (85). Tebriz, Azerbaycan'ın önemli merkezlerindedir. Tuğladan yapıli kale duvarlarına sahip olan Tebriz dönemin güzel ve mamur şehirleri arasında yer almaktadır. Etrafı bağlarla çevrili olan şehrin içinden birkaç tane nehir akmaktadır. H. 618 yılında şehri kuşatan Moğollar halktan vergi alarak şehri tahrip etmeden çekilmişlerdir. (Hamavi 705). Tebriz hakkında bir başka bilgi Marko Polo'ya aittir. Tebriz, doğu ile batının ortasında bulunan ve doğudan batıya giden yol üzerinde yerleşen büyük bir pazardır. Hindistan, Bağdat, Musul ve Hürmüz'den nice tacirler gelerek burada alışveriş yapıyorlar. Sadece doğu ülkelerinden değil aynı zamanda Venedik ve Cenova'dan da buraya pek çok tacir geliyor. Tebriz'de üretilen malların yanı sıra ithal ürünler de bulmak çok kolaydır. Değerli taşlar bakımından ise doğunun en önde gelen şehirlerinden birisidir. Tacirler için bir cennet olan Tebriz'in halkı ise oldukça karışık ve çeşitli dinlere inanıyorlar. Birbirleriyle uyuşan da var uyuşmayan da. Ermeni, Ortodoks, Hıristiyan, Katolik ve Müslümanlardan oluşan halkın uyum içinde yaşayana da var yaşayamayana da. Çok değerli ipekli kumaşlar dokunan bu şehirde halkın geçim kaynağı ticaret ve el sanatları ürünleridir (Marko Polo 27-28). İlhanlı hükümdarı Ebu Said döneminde İlhanlı sikkelerinin kalıpları zaman zaman Tebriz'den gönderiliyordu (Diler 21).

⁸ Silah anlamına gelen Cebe adı, Cengiz Han tarafından verilmiştir. Gerçek ismi Cirho'adaı olan Cebe, Taiyiçi'ulardan ayrılarak Cengiz Han'ın hizmetine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Moğolların Gizli Tarihi* 75.

⁹ Moğol ordu komutanı olan Sebütay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Gömeç 230-238.

¹⁰ Aras Nehri'nin güneyi ile Hazar Denizi'nin batısı arasında bulunan bölge Mugan ya da Mugan Ovası olarak anılmaktadır. Günümüz haritasına bakıldığında bir kısmı İran'ın kuzeybatısında diğer kısmı ise Azerbaycan'ın güneydoğusunda kalmaktadır.

Mugan bölgesine varan Moğol ordusu, burada Gürcü Kralı IV. Giorgi Laşa (1212-1223) ile Atabey hükümdarı Özbek'in Moğollara karşı birlikte hareket etmek için bir anlaşma yaptıklarını öğrenince derhal Gürcistan'a saldırmıştır. Müttefiklerden önce davranan Moğollar, Gürcüleri 1221 yılında yenilgiye uğratarak bölgede yağma hareketlerinde bulunduktan sonra tekrar Azerbaycan'a dönmüş ve bir kez daha Tebriz'e doğru ilerlemiştir. Bu kez Tebriz hâkimi Şemseddin Tuğrâî devreye girerek Moğollara yüklü miktarda altın, yiyecek, giyecek, küçükbaş ve büyük baş hayvan vermiştir. Aldıkları karşılığında Tebriz'i ele geçirmekten vazgeçen Moğol ordusu, Merâğa¹¹ üzerine hareket etmiştir. Şehrin yöneticisinin Ruyendiz Kalesi'ne kaçıp saklanmasıyla halk savunma hareketini başlarında komutan olmadan yapmıştır. Kısa süren savunmanın ardından kale duvarlarını yıkarak şehre giren Moğollar yağma ve katliam yapmak için farklı bir yöntem uygulamışlardır. Onlar canlı yakalanan birisini şehir sokaklarına salarak "*Moğollar gitti*" diye duyuru yapmasını istemişlerdir. Bunun üzerine saklandığı yerden çıkan insanlar acımasızca öldürülmüş ve malları yağmalanmıştır (İbnü'l-Esîr 168; Piriyevev 113-114).

Moğolların Merâğa saldırısı devam ederken Hemedan'da¹² halk isyanı çıktığı haberi gelmiştir. Bölgedeki isyanı bastırmak üzere yola çıkan Moğolların gitmesiyle yerli halk az da olsa rahat nefes alabilmiştir. Fakat çok geçmeden Hemedan isyanı bastırılmış ve geri dönen Moğol ordusu yol üstünde bulunan Erdebil¹³ şehrine saldırmıştır. Halkın azimli bir şekilde şehri savunmasına rağmen Moğollara daha fazla direnemeyerek şehir teslim olmuştur (Alizade 97; Piriyevev 114).

Moğol ordusu Erdebil şehrini ele geçirdikten sonra üçüncü kez Tebriz üzerine yürüdü. Özbek, Moğolların şehre yaklaştığını duyunca Nahçıvan'a¹⁴

Güney Azerbaycan olarak bilinen İran sınırları içindeki kısım Erdebil şehri sınırları içindedir.

¹¹ Güney Azerbaycan olarak bilinen İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye Gölü'nün yakınında ve Sehend Dağı'nın yamaçlarından akan Sâfi Nehri kıyısında kurulmuş olan bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Özgüdenli 162-163.

¹² Elvend dağı yamaçlarındaki Kuruçay, Abbasâbâd ve Sûmîne isimli nehirlerle sulanan ve aynı isme sahip olan bereketli bir ovada yer alan bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yazıcı 183-185.

¹³ Sâsânî Hükümdarı II. Yezdicerd'in oğlu Fîrûz döneminde (459-484) kurulduğu düşünülen şehir, İslâm fetihlerinden önce Sâsânî Devleti'ne katılan Azerbaycan hâkiminin (Merzûbân) başşehri olmuştur. Erdebil, Hz. Ömer döneminde Azerbaycan valiliğine tayin edilen Huzeyfe b. Yemân'ın günlerce süren savaştan sonra yaptığı antlaşma ile 642 yılında fethedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aliyev 276-277.

¹⁴ Şehrin Sâsânîler tarafından kurulduğunu Ermeni tarihçiler söylerken buna karşılık Evliya Çelebi Turan Hükümdarı Efrâsiyâb'ın Nahçıvan şehrini kurduğunu yazmaktadır. Şehrin günümüzdeki ismi XII. yüzyıldan itibaren söylenmeye başlanmıştır. Şehrin isminin anlamı Nakş-i Cihân yani dünyanın süsü olarak bilinmektedir. Şehrin tarihiyle ilgili çeşitli bilgiler verilmiş olsa da kesin olarak hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. Bu açıdan Nahçıvan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Karamanlı 294-297.

kaçmıştır. Onun kaçmasıyla Tebriz halkı bir kez daha şehir hâkimi Şemseddin Tuğrâî'den yardım istemiştir. Bu kez Moğollarla savaşmayı göze alan halk kale duvarlarını güçlendirmiş ve mücadele için gerekli tüm önlemleri almıştır. Şehir halkının savaşmaya niyetli olduğunu gören Moğollar onlardan maddi kaynak talebinde bulunmuşlardır. Moğollarla savaşmayı göze alamayan halkın bunu kabul etmesi üzerine Tebriz üçüncü kez yağmalanmaktan kurtulmuştur (İbnü'l-Esîr 261; Piriyevev 114).

Tebriz'den ayrılan Moğollar, Serab¹⁵ şehrini ele geçirip hemen arkasından Beylekân¹⁶ üzerine yürümüştür. Şehrin yönetici tabakası Moğollarla anlaşmak için birtakım çalışmalar başlatmıştır. Şehre gönderilen Moğol elçisi Moğollarla savaşmaya hevesli olan halk tarafından öldürülünce anlaşma ihtimali ortadan kalkmıştır. Elçinin öldürülmesine öfkelenen Moğol ordusu tüm gücüyle saldırarak şehri ele geçirmiş, bu sefer daha acımasız bir şekilde katliam yapmıştır. Moğol askerleri, eli silah tutanların yanı sıra hamile kadınları karnındaki çocuklarla birlikte öldürülmüşlerdir. Bunca katliama rağmen içlerindeki öfkeyi bastıramayan Moğollar şehri içindekilerle birlikte ateşe vermişlerdir. Bu saldırıdan sonra Beylekân uzun süre harabe olarak kalmıştır (Ahmedov 85-86; Piriyevev 115).

Moğollar, Beylekân'dan sonra Berda¹⁷ gibi küçük büyük yerleşim yerlerini yakıp yıktıktan sonra Arrân'ın¹⁸ en büyük şehri olan Gence¹⁹ (Ganzak-Ganzaka) üzerine yürümüştür. Moğollar halkın savaşa hazırlandıklarını öğrenince haraç almakla yetinerek Gence üzerinden Gürcistan'a doğru ilerlemiş, Gürcistan'ı yağmaladıktan sonra oradan da Şirvan üzerine yürümüştür. Şirvan²⁰ hâkimi kalelerden birine kaçıp saklanırken Şamahı²¹ halkı düşmanla savaşmaya karar vermiştir. Merdivenle kale duvarını aşmakta başarılı olamayan

¹⁵ Miane, Erdebil ve Tebriz üçgeni içinde yer alan tarihi bir Azerbaycan şehridir.

¹⁶ Kür ve Aras Nehirleri arasında Ağdam şehrinden Mahmudabad şehrine giden yol üzerinde yer alan Azerbaycan şehri.

¹⁷ Eski Utuk eyaletinde Terter Nehri'nin aşağı kıyısında, Albania Kralı II. Vace tarafından 460 yılında inşa ettirilmiş bu şehir kaynaklarda Berze'a, Barda, Partav, Bardav, Bordav, Berda'a, Berde şeklinde kullanılırken Ermeniler Perozapat, Partaw; Araplar ise Bardha şeklinde isimlendirmişlerdir (Hewsen 263).

¹⁸ Eski Yunan ve Roma dönemlerinde Albania olarak bilinen bölge İslam fetihleri sonrasında buranın fethedilmesiyle birlikte günümüzdeki adı olan Arrân adını almıştır. Azerbaycan'ın önemli iki nehri olan Kür ve Aras nehirleri arasında bulunan geniş ve sulak bir bölgedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Özyayın 394-395.

¹⁹ Kazvîni, Gence için "İran'ın şehirlerinden birkaçı hepsinden daha yüksek; iklimi daha iyidir Arrân'da Gence, Horasan'da Merv ve Tus böyledir" der (105). Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün 363 km. batısında yer alan Gence, başkentten sonra ikinci en büyük şehirdir. Gence hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Efendizade 17-20.

²⁰ Kaynaklarda Şervân veya Şâberân/Şâburân şeklinde de yazılan Şirvan, Azerbaycan'ın eski yerleşim yerlerinden biridir. Şirvan olarak yazılmış olmasına bakmayarak halk arasında Ahvan olarak anılmaktadır. Şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın 204-206.

²¹ Kür Nehri'nin kuzeyinde yer alan Azerbaycan şehridir.

Moğollar, üst üste yığıldıkları cesetlerin üzerine çıkarak kaleye girmeyi başarmıştır. Yapılan üç günlük savaş sonrasında İbnü'l-Esîr'in de belirttiği gibi şehirde bir tane bile canlı kalmamıştır (İbnü'l-Esîr 172).

Moğollar, 1222 yılında Şamahî'dan kuzeye doğru yol alarak Derbend üzerinden geri dönmeyi planlamıştır. Fakat burada kale duvarlarının aşılması onları farklı bir yola itmiştir. Şirvanşah emirine elçi göndererek onlarla barış imzalamak istediklerini ve bunun için on kişilik bir heyet gönderilmesini istemiştir. Şirvanşah emiri de Moğolların bu isteği doğrultusunda barış yapma amacıyla bir heyet göndermiştir. Moğollar gönderilen bu on kişilik heyetten birisini öldürmüş, kalan elçilere ise Derbend'in kuzeyine giden gizli yolu göstermeleri için baskı yapılmıştır. Gizli geçidi öğrenen ve buradan geçen Moğollar, 1222 yılında kuzeyden kendi vatanlarına gitmek amacıyla Azerbaycan topraklarından ayrılmıştır (İbnü'l-Esîr 172; Qeniyev 107; Piriyevev 116; Nuriyeva 83).

Hârizmşahlar sonrasında Azerbaycan, Moğol saldırısına dayanamayacak bir durumda olsa da bazı bölgelerde halk, Moğollara karşı savaşmıştır. Merâğa şehri düşmana karşı savunma yapsa da bu hamlesinde başarılı olamamış ve şehir ikinci kez Moğolların eline geçmiştir. Merâğa'dan sonra Moğollar ülkenin can damarı olan Tebriz'i de 1231 yılında alarak bütün eyaleti boyundurukları altına almışlar (May 35). Moğollarla yapılan anlaşma sonucunda Tebriz şehri yağmalanmaktan kurtulmuştur. Şehrin birçok tanınmış sanatkar ve önde gele âlimi Moğolların isteği üzerine Karakurum'a gönderilmiştir (Piriyevev 121). Tebriz'i ele geçiren Moğol ordusu buradan Azerbaycan içlerine doğru hareket etmiştir.

Cormagun Noyan²² Azerbaycan'ı aldıktan sonra karargâhını daha önce Celâleddin Hârizmşah'ın²³ (1220-1231) da ordugâh olarak kullandığı Mugan Ovası'na kurmuş ve buradan Ermeni ve Gürcülere saldırarak onları itaat altına almıştır (May 36; Keleş 52). Moğollar için büyük bir tehlike oluşturan Celâleddin Hârizmşah ortadan kaldırıldıktan sonra İran ve Azerbaycan coğrafyasında Moğol yönetimi tesis edilerek Cormagun Noyan vali olarak bölgeye atanmıştır. Moğolların belirtilen toprakları ele geçirmesiyle bölgede

²² Cormagun Noyan, Cengiz Han'ın Korçisi görevini yürütmüştür (May 5). Cengiz Han'ın özel muhafızları olan bu birlik her daim yanında bulunan bin kişiden oluşan özel bir birlikti ve Cormagun Noyan da bu birliğin komutanlarından birisidir. Cengiz Han'ın görevlendirmesi sonrası Cormagun Noyan ilk kez 1229 yılında Irâk tarafına gönderilmiştir (Cüzcânî 107).

²³ Hârizmşah Alâeddin Muhammed ve Hintli câriye Ayçiçek Hatun'un oğlu olan Celâleddin Mengübertî'nin doğum tarihi bilinmese de kendisi Hârizmşahlar Devleti'nin son hükümdarıdır (Taneri 248-250). Moğollarla yaptığı savaşlardaki kahramanlıklarıyla bilinen Celâleddin, yine onlardan kaçarken bir dağda eşkiya Kürtler tarafından katledilmiştir. (May 31). Abû'l-Farac'e göre; Celâleddin Hârezmşah'ın yerine onun hizmetkârı öldürüldü ve kendisi bir süre daha gizlice yaşamıştır. Bu bilgileri veren yazar onun ne zaman öldüğüne dair de bir bilgi vermemiştir (Abû'l-Farac 529; Nesevî 245-246).

yaşayan Türkmenler bu kez Anadolu içlerine doğru hareket etmeye başlamıştır (Sümer 3; Yuvalı 195; Öngül 145; Akkuş ve Bağcı 155). Moğollar ikinci kez 1235 yılında Gence önlerinde görünmüşlerdir. Gence halkı bu kez Moğollara karşı savaşmakta kararlıydı. Moğolların Gence kuşatması bir hafta sürmüştür. Şehir halkı o kadar direnç göstermiş ki bir hafta sonra kale duvarları yıkıldıktan sonra bile Moğollar bir süre şehre girmekte tereddüt etmişlerdir. Şehir düşüncü bazı kimseler evlerinin Moğolların eline geçmesini istemedikleri için yakmışlardır. Moğollar yanan evlerin enkazını kaldırarak toprak altından altın, gümüş ve değerli eşyaları toplamıştır (Kiragos 37). Bu felaketten sonra Gence dört sene harabe hâlinde kalmıştır. Daha sonra Moğolların şehri yeniden inşa edilmesi kararı sonucu halk toplanarak şehri yeniden inşa etse de şehir surları yapılamamıştır (Kiragos 38). Gence ve Şemkir'in²⁴ ardından Bakü²⁵ ve Tovuz²⁶ gibi diğer önemli şehirler de istila edilmiştir. 1239 yılında Derbend şehrinin Moğollar tarafından istila edilmesiyle birlikte Azerbaycan tamamen Moğol hâkimiyeti altına girmiştir (Reşîdüddîn 423; Piriye 122). Bu tarih itibarıyla Azerbaycan toprakları Moğol valiler tarafından yönetilmiştir. Mengü Han'ın Moğol tahtına çıkmasıyla birlikte yeni topraklar elde etmek amacıyla kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e gönderirken (Cüveynî 487; Cûzcânî 153), Hülâgû'yü yanına çağırarak ona nasihatlerde bulunmuş ve görevler vererek batıya sefer yapması için hazırlıklara başlamasını istemiştir (Boyle 340; Cüveynî 487; Cûzcânî 152; Hope 101; Çelik 135).

Cengiz Han'ın küçük oğlu Toluy Han'ın oğlu olan Hülâgû Han (Cûzcânî 153) kısa süre zarfında hazırlıklarını tamamlayarak batıya doğru ilerlemiştir. XIII. yüzyılın ortalarında Hülâgû Han'ın (1256-1265) öncülüğünde Moğol ordularının askeri saldırıları sonucunda İlhanlılar Devleti²⁷ kurulmuştur. Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Gürcistan, Ermenistan, Fars, Küçük Asya (Rum), Kürdistan, Kirman, Horasan, Huzistan ve diğer devlet ve vilayetler İlhanlılar Devleti'nin sınırları içine dâhildi. Hülâgû Han ele geçireceği

²⁴ Şemkir ile Gence arası yaklaşık 40 km'dir. Bir zamanlar tarihi Azerbaycan toprakları olan ve günümüzde Ermeni işgali altında bulunan Göyçe Gölü'ne yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir.

²⁵ Hazar Denizi'nin batı kıyısında bulunan Abşeron (Âbşârân) Yarımadası'ndaki bu liman şehri, Sovyet Rusya için önemli merkezlerden olmuştur. Şehrin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemese de ismine X. yüzyıl İslam kaynaklarında rastlanmaktadır. Kaynaklarda Bâkû, Bâkûh, Bâkuh ve Bâkûye olarak zikredilen şehrin isminin Farsça Bâdkûbe olduğu ve "rüzgârın dövdüğü yer" anlamına geldiği bilinmektedir. Azerbaycan Türkçesinde "Külekler Şeheri" olarak bilinen Bakü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Dursun 550-551.

²⁶ Ermenistan sınırına yakın bölgede yerleşen Azerbaycan şehridir.

²⁷ 1256-1336 yılları arasında Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlılar Devleti'nin bir diğer adı hükümdarları Hülâgû Han'a nispetle Hülâgûler Devleti olarak bilinmektedir. Azerbaycan coğrafyasında da Hülâgûler Devleti olarak zikredilmektedir.

toprakları Moğol Han'ına tabi olarak yönettiğinden kendisine İlhan²⁸ denilmiştir. 1256 yılında kurulan ve 1295 yılından sonra tam bağımsız olan devlet Hülâgû'nün taşıdığı İlhan unvanı nedeniyle İlhanlılar adıyla da anılmıştır (Fehmi 153-154; Yuvalı 102)²⁹. Merâğa³⁰, Tebriz ve Sultaniye³¹ çeşitli dönemlerde devletin başkenti olmuştur. Hülâgû Han ve kısmen de Abaka Han (1265-1282) hâkimiyeti döneminde İlhanlı Devleti iktisadi, askeri, siyasi ve sivil yönetim açısından güçlü olduğu söylenebilir.

Yönetim biçimi ve yapılan icraatlar bakımından İlhanlı Devleti'ni dört döneme ayırabiliriz. Hülâgû ve oğlu Abaka'nın hâkimiyette olduğu 1256-1282 yılları birinci dönem olarak nitelendirecek olursak bu dönemde Batı ve Hıristiyanlıkla yakın temaslar kurulmuş ve ilk elçilik heyeti gönderilmiştir (Prawdin 370; H. Şahin 19). İslam ve diğer dinî inançların birbiriyle mücadele ettiği süreç olan 1282-1295 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Ahmed Teküder, Argun, Geyhatu ve Baydu Han tahta geçmiştir. 1295-1335 yılları arası üçüncü dönem olarak nitelendirilmiştir ki bu zaman dilimi Müslüman İlhanlılar dönemi olarak da bilinmektedir. Gâzân Han, Olcaytu ve Ebû Said bu tarihler arasında tahta çıkan önemli hükümdarlar olarak bilinmektedir. İlhanlı Devleti'nin altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde idari, mali, iktisadi ve bayındırlık alanında birçok yenilikler yapılmış ve devlet kalkındırılmaya çalı-

²⁸ İl ve han kelimelerinin birleşiminden oluşan İlhan kelimesi “tabi mülk” anlamına gelmektedir. Bu unvanın geçmişte hangi şekillerde kullanıldığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Reuven. İlhanlı siyasi tarihi konusunda eser kaleme alan Yuvalı da bu terimin bölge hükümdarı anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Geniş bilgi için bkz: Yuvalı, “İlhanlılar” 102.

²⁹ İlhanlı Devleti'nin hangi tarihte kim tarafından kurulduğu ve ne zaman yıkıldığına dair ayrıntılı bilgi için bkz: Spuler 967; Yuvalı, “İlhanlılar” 102; Forbes 99; Uzunçarşılı 192. Başta onlu sistem olmak üzere, birçok müesseseleriyle birlikte eski Türk geleneğine dayanmalarından dolayıdır ki bazı kaynaklar Cengiz ve seleflerinin kurduğu devletleri Türk devleti olarak nitelendirmektedir. Bu açıdandır ki, Cengiz İmparatorluğuna “Türk-Moğol Devleti” diyenler de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yuvalı, *Cengiz Han...* 228.

³⁰ Doğu Azerbaycan eyaleti olan Merâğa, Urmiye Gölü'nün doğusunda, Sehend Dağı'nın güney yamacında yerleşmiştir. Şehir kuzeyde Tebriz, kuzeydoğuda Bostanabad, doğuda Heştrud, güneybatıda Çaharoymag, güneyde Batı Azerbaycan eyaleti, batıda Malekan Bunab ve Acabşir, kuzeyde ise Üskü ili ile komşudur (Özgüdenli 162; Hüseyinov 168).

³¹ Olcaytu, 1305 yılında Sultanabad veya diğer adıyla Sultaniye şehrinin inşasına karar vermiştir. Sultaniye'nin inşasına ülke genelinden önemli ressam, sanatkâr, usta ve mimarları çağırmıştır. Düz bir yaylak bölgede ilk önce şehrin surları inşa edilmiştir. Şehrin inşasında İlhanlı vezirleri de adeta bir birleri ile yarışmasına faaliyet göstermişlerdir. Reşîdüddin Fazlullah şehirde bin evlik bir mahalle kurdururken Taceddin Ali Şah da birkaç imaret inşa ettirmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu Sultaniye şehri 1313 yılında tamamlanmış ve devletin idare merkezi buraya taşınmıştır. Fakat Olcaytu'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Said bu şehre gereken özeni göstermemiş ve başkenti yeniden Tebriz şehrine taşımıştır (Kâşânî 88; Hüseyinov 172-173).

şılmıştır. Gâzân Han ve Ebû Said zamanında devlet politikası olarak uygulanan sıkı idari ve ekonomik politikalar ile vergi gelirleri artmış ve hazine dinar³² bakımından en rahat dönemini yaşamıştır (Blair 313). 1335-1353 yılları arasında ise devletin yıkılma veya çöküş dönemi olarak nitelendirebiliriz (Reşîdüddîn 481; H. Şahin 19).

İlhanlılar Devleti'nin altın çağı olarak bilinen döneminin ilk hükümdarı olan Gâzân Han tahtta bulunduğu süre zarfında uyguladığı reform hareketleri sonucu göçebe Moğolların yerleşik hayata geçmesine katkı sağlamıştır. Yerleşik hayata geçiş yapan Moğol kabileleri, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleşerek burada yaşamaya başlamışlardır.

Azerbaycan'da Moğolca Kökenli Yerleşim Yerleri

Toponim sözcüğü Yunanca *topos* (yer) ve *onoma* (ad) kelimelerinin birleşiminden türemiş ve yer adları anlamına gelmektedir. Yer adlarını inceleyen bilim dalına ise toponimi denilmektedir. Türkiye'de onomastik alanının tanım ve çerçevesinin, dünyada bu alanın toponomastik terimiyle anıldığı, çerçevesinin antroponimi ve toponimi dallarıyla sınırlı kabul edildiği anlayışla devam ettiği görülmektedir. Toponomastik terimi çerçevesinde izahı yapılmaya çalışılan adbilimin terimleri de bu çerçeve dışına çıkamamıştır (İ. Şahin 1). Yer adları bölgedeki halkların yaşam biçimini yansıttığı için çoğunlukla adın hangi millete ait olduğu konusunda ipuçları içermektedir. Her ülkede belirli dönemlerde meydana gelen bazı sosyal, siyasi ve kültürel sebeplerle yer adları değişiklik göstermiştir. Azerbaycan coğrafyasında da yer adlarında yapılan belirgin değişikliklerin Türk göçleri ile başladığını söyleyebiliriz. Azerbaycan'da yer adlarının çoğunlukla Türk menşeli kelimelerden oluşması bunun bir kanıtıdır. Azerbaycan'da Türk menşeli yer adlarının yanı sıra Moğolca unsurlara da rastlanmıştır. Bu Moğolca yer adları, XIII. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da görülmeye başlamıştır.

Azerbaycan siyasi haritasına baktığımız zaman ülkenin bazı bölgelerinde Moğolca yer adları bulunmaktadır. Buradan anlaşılan şu ki bölgeyi işgal eden Moğollar yalnız bir şehre veya bir bölgeye toplanmamış ülkenin her tarafına yayılmışlardır. Azerbaycan'da yirmi iki Moğolca kökenli yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerleri günümüze kadar eski isimlerini korumuştur. Bakü, Gence, Sumqayıt, Ağsu, Tovuz, Kelbecer, Berde, Xocavend, Yardımlı, Nahcivan, Kürdemir ve Göyçay illerinde bir Moğol yerleşim yeri

³² 1 dinar: 6 dirhem temeline dayanıyordu ve geçerli sikke birimi dinardı. 6 dirhemlik gümüş paralara da "gümüş dinar" denir. Altın dinarın ortalama ağırlığı 4.25 gr olmakla birlikte, bu ağırlık zamana ve yörelere göre de değişiyordu. İran Moğollarının altın paralarında ana ölçü miskaldı. Ama daha hassas ölçüm yapabilmek ve değişik değerlerde para basabilmek için "karat" ölçüsü kullanılıyordu ve 20 karat 1 miskal geliyordu. Azerbaycan'da 4.608 gr olan miskalin 4/6 sı, yani 3.072 gr bir dirhem kabul edilmiş ve bunun 6 mislini de yani 18.432 gr'ına da "bir gümüş dinar" denir. Bu gümüş dinarların 10.000 tanesine "tümen" adı verilmiştir (Diler 20).

bulunurken Şeki, Qax, Nefçala, Lenkeran ve Lerik illerinde iki Moğol yerleşim yeri bulunmaktadır. Şeki ve Qax illerine Küngüt, Cunut, Baydarlı ve Tangıt kabileleri yerleşmişler. İlhanlı - Altın Orda sınırında bulunan illere bu kabileler muhtemelen savaşçı özelliklerinden dolayı sınırı korumak amacıyla yerleştirilmiştir. Hazar Denizi kıyısında bulunan Lenkeran, Nefçala ve Lerik illerine Oryat, Karakaşlı, Xorxatan, Gegir, Orand ve Leledulan kabileleri yerleşmiştir. Bu iller Hazar kıyısında olduğu için hem ormanlık hem de otlak alanlarının fazla olması ile öne çıkmaktadır. Muhtemelen bu kabileler, bölgeyi Moğolistan'a benzettikleri için buraya yerleşmişler.

Yukarıda Azerbaycan'a yerleşen Moğol kabileleri hakkında sunulan genel bir bilginin ardından hangi kabilenin nereye yerleştiğini ayrıntılı bir şekilde verelim.

1. Aşağı Bucak: Gence ilinin Alican Nehri kıyısında bulunan bu yerleşim yeri, yerel halkın verdiği bilgiye göre Alican Nehri'nin Bozdağ Dağları ile köşe oluşturduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. Fakat köyün bu şekilde isimlendirilmesinin bir diğer sebebi Moğollardır. Bucak, Moğol Noqay³³ kabilesinin bir kolunun adıdır. Azerbaycan'ın Mingeçevir ve Kürdemir illerinde bu isimli başka yerleşim yerleri de bulunmaktadır (Aliyeva 53; Hüseyinov 174). Aşağı Bucak adını Alican Nehri ile Bozdağ'ın köşe oluşturması sebebiyle almamıştır. Azerbaycan'da farklı illerde de bu isimle yerleşim yerlerinin olması Moğollardan kaynaklanmaktadır. Eğer yerli halkın verdiği bilgiyi doğru kabul etseydik Azerbaycan'da yalnız bir tane Bucak adlı yerleşim yeri olması gerekirdi. Gence, Mingeçevir ve Kürdemir gibi bir birine yakın olmayan üç ilde de aynı ismin görülmesi buralarda yaşayan halkla bağlıdır. Bu halk da Moğolların Noqay kabilesinin Bucak koludur.

2. Baş Elet: Bakü şehri Karadağ ilçesinde bulunan bu yerleşim yeri adını Oryat kabilesinin Elet kolundan almıştır. Elet isimli yerleşim yerleri Azerbaycan dışında Moğolistan, Özbekistan, Ermenistan ve Volga Nehri kıyısında da bulunmaktadır (Aliyeva 82; Hüseyinov 174). Moğol istilasına maruz kalan bölgelerde de Elet adlı yerleşim yerinin olması bize bu ismin Moğollardan miras kaldığını göstermektedir.

3. Baş Küngüt: XIII. yüzyılda Moğol istilalarına katılarak Azerbaycan bölgesine gelen Kingli kabilesi Şeki iline yerleşmişler. Burada Küngüt adlı bir köy ve aynı adlı bir kale mevcuttur. Hatta Şeki ilinde bu isimle bir nehir de bulunmaktadır (Aliyeva 83; Hüseyinov 174).

4. Baydarlı: Moğol istilasına katılan Baydarlı kabilesi Azerbaycan'da yerleşik yaşama geçmiştir. 1273 yılında Moğol komutan Emir Baydar'a verilen bu bölge onun adıyla Baydarlı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Baydarlı

---

³³ Kabile ilişkileri bakımından biri birine önemli bağlarla bağlanan boylardan oluşan Noqaylar'ın etnik yapısında yer alan kabile ve soylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Akbaba 235.

Köyü Azerbaycan'ın Qax ili Qıpçaq ilçesinde bulunmaktadır (Aliyeva 85; Hüseyinov 174).

5. Birinci Aratkend: Ağsu ili Arabuşağı ilçesinde bulunan bu köyün adı Moğol kabilesi Oyrat'tan geldiği düşünülmektedir. Buradaki Oyrat adı zamanla değişime uğrayarak Arat hâlini almıştır (Aliyeva 100; Hüseyinov 174).

6. Büyük Oriyat: Kür Nehri'nin Nefçala ilinden geçen kısmında nehrin sağ ve sol tarafına yerleşim yeri yapılmıştır. Sağ taraftaki yerleşim yeri Köhne³⁴ Oriyat olarak bilinirken sol taraftaki köy Teze³⁵ Oriyat olarak adlandırılmıştır. Halkın burada yoğun bir şekilde yerleşmesi sonucunda Köhne Oriyat'ın adı değişerek Büyük Oriyat olmuştur. Bu yerleşim yeri adını Moğol kabilesi Uryat'tan almıştır. Uryat kelimesi değişime uğrayarak Oriyat hâline gelmiştir (Aliyeva 110; Hüseyinov 175).

7. Corat: Sumqayıt ilinde Hazar kıyısında bulunan bu bölgeye XIII. yüzyılda gelen Curyat kabilesi yerleşmiştir. Bölgedeki köy, bu kabilenin adıyla günümüze kadar ulaşmıştır (Aliyeva 125; Hüseyinov 175).

8. Cunut: Şeki ilinin Baş Layskı ilçesinde yerleşen bu köy, adını Moğol Sunnit kabilesinden almıştır. Bu köy Zunut olarak da adlandırılmaktadır (Aliyeva 126; Hüseyinov 175).

9. Çeşmeli: Tovuz ilinde bulunan bu köyün adı 1959 yılına kadar Çirkinli olmuştur. 1959 yılından sonra Çeşmeli olarak anılan köy adını Çirkinliler kabilesinden almıştır. Moğol saldırıları zamanı buraya gelen kabile daha sonradan Kızılbaş askeri birliklerine katılmıştır (Aliyeva 134; Hüseyinov 175).

10. Damğalı: Kelbecer ili Kolatağ ilçesinde yerleşen bu köy, Moğol Damğalı kabilesinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir (Aliyeva 149; Hüseyinov 175).

11. Darğalar: Berde ili Kelenterli ilçesinde bulunan bu köy, Moğol vergi memuru olan Darğalar soyuna mensup insanlar tarafından kurulmuş ve adını da onlardan almıştır (Aliyeva 150; Hüseyinov 175).

12. Dolanlar: Moğol istilasına katılan Dolon kabilesi, Xocavend ilinde yerleşik hayata geçmiştir. Karabağ Dağlarının yamacında bulunan bu köy adını onlardan almıştır. Köyün eski adının Ergüneş (Arguneş) olduğu bilinmektedir. 1828 yılında Güney Azerbaycan bölgesinden kaçan insanlar da bu köye yerleştirilmiştir (Aliyeva 168; Hüseyinov 175).

13. Evcedulan: Adını Dolon kabilesinden alan bir başka yerleşim yeri de Yardımlı ili Vergedüz ilçesinde bulunan Evcedulan Köyü'dür (Aliyeva 190; Hüseyinov 175).

³⁴ Türkiye Türkçesinde "eski" anlamına gelmektedir.

³⁵ Türkiye Türkçesinde "yeni" anlamına gelmektedir.

14. Leledulan: Lerik ili Kirevud ilçesinde yerleşen Leledulan Köyü de aynı şekilde adını Dolan kabilesinden almıştır. Lele (lala, daye, atabey) kelimesi ile Dulan/dolan kelimesinin birleşiminden oluşan bu yerleşim yerinin adı Dolon kabilesine dayanmaktadır. Bu kabile İlhanlılar zamanında Talış bölgesine yerleştirilmiştir (Aliyeva 85; Hüseyinov 175).

15. Günnüt: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti sınırlarında yerleşen Şerur ili Celilkend ilçesindeki bu köy, adını Moğol Günnüt kabilesinden almıştır. Bura Günnüt Ceferli olarak da bilinmektedir (Aliyeva 216; Hüseyinov 175). Köyün Günnüt Ceferli olarak anılmasının sebebi Ceferli soyundan olan insanların Günnüt köyüne yerleşmesi ile bağlıdır. Ceferli soyu köye sonradan yerleşmiş olsalar da köyün ilk adını muhafaza etmişler.

16. Horhatan: İlhanlılar döneminde Talış bölgesine yerleştirilen bir diğer Moğol kabilesi Horhatanlar olmuştur. Lenkeran ili Sağleser ilçesindeki bu köy onların adıyla Horhatan olarak kalmıştır (Aliyeva 240; Hüseyinov 176).

17. Hol Karakaşlı: Moğol Karakaşlı kabilesi Neççala ilinde nehir kıyısına yakın bir bölgeye yerleşmiş ve burada yaşamlarını sürdürmüşler. Bu köy de nehir kıyısında yerleşen Karakaşlı köyü anlamında Hol Karakaşlı olarak kalmıştır (Aliyeva 250; Hüseyinov 176).

18. Köhne Gegir: Moğol Kukir kabilesi Lenkeran ili Gegiran ilçesindeki bu köye yerleşmiştir. Kukir kelimesi zamanla değişime uğrayarak Gegir hâlini almıştır. Gegir'de yaşayan bir grup aile, XIX. yüzyılda köyden ayrılarak yakın bölgede yeni bir yerleşim yeri kurmuşlardır. Kurulan bu köyün adı Gegiran olmuştur. Eski yerleşim yeri olan Gegir ise Köhne Gegir olarak kalmıştır (Aliyeva 289; Hüseyinov 176).

19. Köhne Orand: Moğol Noyanlar tarafından Talış bölgesine yerleştirilen Oyrat kabilesi burada bir köy kurmuşlar ve kurdukları köye Orand adı verilmiştir. Lerik ili Nuravund ilçesinde yerleşen bu köyün halkı bir süre sonra kendilerine yeni bir yerleşim yeri kurarak oraya Orand adı vermişler. Yeni yerleşim yeri Orand olarak adlanınca eski yerleşim yerine Köhne Orand denilmeye başlanmıştır (Aliyeva 289; Hüseyinov 176).

20. Kara Bucak: Moğol Bucak kabilesine mensup Kara Bucak kolu Kürdemir ili Ahtaçı ilçesindeki bu köye yerleşerek köye kendi kabilelerinin adını vermişler (Aliyeva 19; Hüseyinov 176).

21. Tanğit: XIII. yüzyılda Moğol ordusuna katılarak Azerbaycan'a gelen bir diğer kabile Tanqut'lar olmuştur. Qax ili Kıpçak ilçesinde bir köye yerleşen bu kabile yerleşim yerine kendi kabilelerinin ismini vermiştir (Aliyeva 231; Hüseyinov 176).

22. Üngütlü: Göyçay ili Potu ilçesinde bulunan bu yerleşim yeri adını Moğol Onqut kabilesinden almıştır. İsim zamanla değişime uğrayarak Üngütlü hâlini almıştır (Aliyeva 259; Hüseyinov 176).

Sonuç

Dağınık hâlde bulunan Moğollar, Cengiz Han komutasında askeri-siyasi bir birlik altında toplanarak bir devlet kurmuşlardır. Kurulan bu imparatorluk kısa süre zarfında istila hareketlerine başlamış ve Çin başta olmak üzere doğuda birçok devleti ele geçirerek İmparatorluk topraklarına katmıştır. Cengiz Han zamanında başlayan Hârizmşah-Moğol mücadelesi ile batıya doğru yayılma başlamıştır. İlk Moğol akınlarının ardından Azerbaycan topraklarını ele geçiren Celâleddin Hârizmşah bir süre bu coğrafyada Moğollara karşı mücadele etmiştir. Celâleddin Hârizmşah'ı yok etmeye ve bölgenin kontrolünü ele almakta kararlı olan Ögedey'in tahta çıkmasıyla birlikte batıya doğru yeni bir harekât başlatılmıştır. Moğol orduları karşısında dayanamayıp batıya doğru kaçmaya başlayan Celâleddin yine bu topraklarda Kürt eşkıyalar tarafından öldürülmüştür. Onun ölümünün ardından Azerbaycan topraklarına giren Cormagun ve Baycu Noyan komutasındaki Moğol orduları bir kez daha bu coğrafyada taş üstünde taş bırakmayarak katliamlar yapmıştır.

Ögedey'in 1241 yılında ölümü üzerine taht uzun bir süre naibe tarafından yönetilmiş olsa da 1246 yılında tahta çıkan Güyük Han'ın yönetim süresi de kısa olmuştur. Güyük Han'dan sonra 1251 senesinde bu kez tahta Mengü Han geçmiştir. İmparatorluk sınırlarının genişletilmesi hususunda bir siyaset izleyen Mengü Han tahta çıktıktan sonra kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yü ise batıya, İsmâîlîler ve Abbâsîler üzerine göndermiştir. Kalabalık bir ordu ile donatılan Hülâgû, 1253 tarihinde sefere çıkmış ve uzun bir yolculuğun ardından İran coğrafyasına ulaşmıştır. Kendisine tabii olan bölge hükümdar ve emirlerine çeşitli hediyeler verirken bağlılığını bildirmeyenleri de tarih sahnesinden silmiştir. Bağdat'ı ele geçirip şehri yakan Hülâgû Han en ağır darbeyi de İslam dünyasına vurmuştur. İsmâîlîler ve Abbâsîler'e son veren Hülâgû Han kısa süre sonra Azerbaycan merkezli devlet kurmuştur. Cengiz Han zamanında Cebe ve Sebütey Noyan öncülüğünde başlayan Moğol akınları Hülâgû Han'ın Azerbaycan merkezli devlet kurması ile sonuçlanmıştır. İran, Irak, Anadolu ve Azerbaycan topraklarında 80 yıl süren İlhanlı hâkimiyeti başlamıştır.

İlhanlı Devleti'nin kurulması ile birlikte Azerbaycan'da eski yönetim tarzı değişim göstermiştir. Kısa bir süre zarfında ülke genelinde hâkimiyet sağlayan İlhanlılar zamanında Azerbaycan bölgesinde yeniden canlanmalar baş göstermiştir. İlhanlılarda kültürel anlamda değişim Hülâgû Han zamanında başlamış ve Gâzân Han zamanında zirveye ulaşmıştır. Ata topraklarından şaman inancı ile gelen Moğolların, Gâzân Han'ın İslam dinini kabul etmesiyle tamamına yakın kısmı Müslüman olmayı tercih etmiştir. Moğolların İslam'ı kabul etmesi bu coğrafyada yaşayan Müslüman Türkler arasında erimelerine yani asimile olarak Türkleşmelerine yol açmıştır. Göçebe Moğollar, Azerbaycan coğrafyasında hem yerleşik hayata geçmiş hem de İslam dinini kabul etmiştir. Moğolların bu şekilde asimile olmaları bölge kültürünün zenginleşmesine de katkı sağlamıştır.

Moğol istilasının Azerbaycan halkı üzerindeki sosyal ve kültürel etkileri yıkıcı olsa da İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla sosyal ve kültürel alanda canlanmalar meydana gelmiştir. İstila sonucu yıkılan ve harabe hâle gelen Azerbaycan şehirlerinde imar faaliyetlerinin hızlanmasının yanı sıra yeni yerleşim yerleri inşa edilmiştir. Göçebe Moğol halkı, Azerbaycan'da yerleşik hayata geçmiş ve devletin belirlediği kurallar çerçevesinde kendi topraklarında tarımla uğraşmaya başlamıştır. Gâzân Han'ın İslam dinini kabul etmesiyle Azerbaycan'da bulunan Moğollar da Müslüman olmuş ve Türk İslam kültürü gelişmiştir. Azerbaycan'daki nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Türkler, Moğolların asimile olmasına yol açmıştır. Azerbaycan ve İran coğrafyasında birçok eğitim kurumu inşa edilerek bu kültür daha da iletilemiş ve bilime verilen önem artmıştır.

Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlı Devleti döneminde bu coğrafyaya gelerek yerleşik hayata geçen Moğollar anavatanları olan Moğolistan'daki yaşadıkları yer adlarını veya kendi kabilelerinin adlarını yeni yerleştikleri bölgelere vermişlerdir. Azerbaycan'daki günümüz yerleşim yerlerinin kökenleri incelendiği zaman bu yerleşim yerlerinden 22 tanesinin Moğol unsuru taşıdığı görülmektedir. Bu yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu Moğol kabile isimlerinden oluşmaktadır. Azerbaycan coğrafyasına bakıldığı zaman bu Moğol yerleşim yerleri tek bir ilde veya tek bir bölgede yoğunlaşmamıştır. Azerbaycan'ın Bakü, Gence, Sumqayıt, Ağsu, Tovuz, Kelbecer, Berde, Xocavend, Yardımlı, Nahçıvan, Kürdemir, Göyçay Şeki, Qax, Nefçala, Lenkeran ve Lerik illerinde Moğol yerleşim yerleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abul-Ferec, Gregory (Bar Habreus). *Abu'l-Farac Tarihi*. Tercüme Ömer Rıza Doğrul. C. I-II. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Ağaldağ, Sebahattin. "Moğol Devleti." *Türkler*. Editör Hasan Celal Güzel ve K. Çiçek. c. VIII, Yeni Türkiye Yayınları. 2002. ss. 265-277.
- Ahmedov, Qara. *Orta Çağ Beylekan Şehri*. Elm Neşriyatı, 1979.
- Akbaba, Dilek Ergönenc. "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine." *Tehlike-deki Diller Dergisi*, Yaz 2013, ss. 233-242.
- Akkuş, Mustafa ve Bağcı Büşra. "Hülagu Han Döneminde Anadolu'da Görev Yapan Moğol Komutanları." *USAD*, Güz 2018, ss. 150-171.
- Aliyev, Saleh Muhammedoğlu. "Erdebil." *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss. 276-277.
- Aliyeva, Rübabe. *Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Lüğeti*. Şerq-Qerb Yayınları, 2007.
- Alizade, A. Ali. *Soşialno-ekonomiçeskaya i političeskaya istoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv.* Elm Neşriyat, 1956.
- Aydın, Mustafa. "Şirvan." *İslam Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 204-206.
- Blair, Sheila S. "The Coins of the Later Ilkhanids. A Typological Analysis." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 26, no. 3, 1983, pp. 295-317.

- Boyle, John A. *The Cambridge History Of Iran V. 5 The Seljuq And Mongol Periods*. Cambridge At The University Press, 1968.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. *Tarihi Cihan Güşa*. Çeviren Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Cüzcani, Minhâc-i Sirac. *Tabakat-ı Nasrî. Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Çeviren Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, 2016.
- Çelik, Burak. *İran Moğollarının Atası Hülegü Han*. Çizgi Kitabevi, 2021.
- Davut, Dursun. "Bakü." *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 550-551.
- Diler, Ömer. *Islamic Mints - İslam Darp Yerleri*. c. 3. [Yayınevi bilgisi yok], 2009.
- Efendizade, Oktay. "Gence." *İslam Ansiklopedisi*, c. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss. 17-20.
- Fehmi, Abdulaziz. *Târihü'd-Devleti'l- Moğoliyye fi İran*. 1981.
- Forbes, B. M. "İlkhanid Dynasty." *Ancyclopedia of Asian History*, V. II, 1988, ss. 99.
- Gömeç, Saadettin. "Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay." *Turkish Studies*, c. 2, s. 2, 2007, ss. 230-238.
- Hamavi, Yakut. *Mudjam al-Buldan (Svedeniya Ob Azerbaydjane)* (Mücem-ül Buldan, Azerbaycan hakkında Bilgi). Elm Neşriyat, 1983.
- Hewsen, R. H. *The Geography of Ananias of Sirak (Asxarhac'oyc), The Long and Short Recensions*. 1992.
- Hope, Michael. *Power, politics and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*. Oxford University press, 2016.
- Hüseynov, Gurban. *İlhanlılar Dönemi Azerbaycan Tarihi*. Eğitim Yayınevi, 2023.
- İbnü'l-Esir. *El-Kamil fi-t Tarih*. Elm Neşriyat, 1959.
- İbnü'l-Esir. *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Tarih*. Çeviren A. Ağırakça, A. Özeydin, Türkiye Matbaacılık, 1987.
- Karamanlı, H. Mehmet. "Nahçıvan." *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 294-297.
- Kâşânî, Ebülkasım Abdullah bin Muhammed. *Tarihi Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*. Çeviren Derya Örs, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfi-yi. *Zeyl-e Tarihi Guzide*. (Farsçadan Çeviren M. D. Kazımov ve V. Z. Piriyevev, Elm Neşriyat, 1990.
- Keleş, Erol. "Moğollarda Kışlak Geleneği: İlhanlıların Arran ve Muğan Kışlakları Örneği." *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c. 3, s. 1, 2020, ss. 48-62.
- Kiragos, Genceli. *Moğol İstilas (1220-1265)*. Çeviren M. Kemal Bey, Post Yayınları, 2018.
- Marko Polo. *Marko Polo Seyahatnamesi*. Yayına Hazırlayan Filiz Dokuman, Tercüman Yayınları, 1980.
- May, Timothy. *Chormağan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*. 1996. Indiana University. Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies.
- Mîrhand, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. *Hârezmşâhlar Ravzatu's-Safa (Hârezmşâhiyân)*. Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, Kronik Kitap, 2022.

- Moğolların Gizli Tarihi*. Çeviren Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Müverrih Vardan. “Türk Futuhatı Tarihi (889-1269).” Çeviren Hırant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, c. I, no. 1, 1991, ss. 153-255.
- Nesevi, Şehabeddin Muhammed. *Jiznoopisanie sultana Djalal ad-dina Mankburnı*. Çeviren Ziya Bünyadov, Elm Neşriyat, 1973.
- Nuriyeva, İrade. *Azerbaycan Tarihi (en eski zamanlardan-XXI yüzyılın başına kadar)*. Mütercim Yayınları, 2015.
- Öngül, Ali. *Selçuklular Tarihi -2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*. Çamlıca Yayınları, 2014.
- Özaydın, Abdulkerim. “Arran.” *İslam Ansiklopedisi*, c. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 394-395.
- Özdemir, Hacı Ahmet. *Moğol İstilas Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İz yayıncılık, 2018.
- Özgülendi, Osman Gazi. “Merâğa.” *İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, ss. 162-163.
- Piriyev, Vaqif. *Azerbaycan XIII- XIV Yüzyıllarda*. Nurlan Neşriyat, 2003.
- Prawdın, Michael. *The Mongol Empire*. (Translated, E. & C. Paul). The Free Pres, 1967.
- Qeniyev, H. *Azerbaycan Tarihi*. Elm ve Tehsil Neşriyatı, 2019.
- Reşîdüddîn, Fazlullah. *Djami at-Tavarih. Tom III*. Sostavitel nauchno-kriticheskogo teksta na persidskom yazıka A. A. Alizade (Farsça metni derleyen A. A. Alizade), perevod s persidskom yazıka A. K. Arendea (Ruşçaya Çeviren A. K. Arendea), 1957.
- Reuven, A. P. “Evidence for the Early Use of the Title Ilkhân Among the Mongols.” *JRAS*, vol. 3, no. 1-2, 1991, pp. 353-361.
- Rubruk, W. V. *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. Çeviren E. Ayan. Ayışığı Kitapları, 2001.
- Spuler, Berthold. “İlhanlılar.” *İslam Ansiklopedisi*, V/2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, ss. 967-972.
- Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar.” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c. I, 1970, ss. 1-147.
- Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. Ötüken Neşriyat, 2010.
- Şahin, İbrahim. *Adbilim*. Pegem Yayınları, 2021.
- Taneri, Aydın. “Celâleddin Hârizmşâh.” *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, ss. 248-250.
- Togan, Zeki Velidi. “Azerbaycan.” *İslam Ansiklopedisi*, c. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986, ss. 91-118.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yazıcı, Tahsin. “Hemedan.” *İslam Ansiklopedisi*, c. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, ss. 183-185.
- Yuvalı, Abdulkadir. “Cengiz Han ve Halefleri Döneminde Horasan’ın İdari Statüsü.” *Fırat Üniversitesi Dergisi*, c. 2, no. 1, 1988, ss. 227-236.

Yuvalı, Abdulkadir. "İlhanlılar." *İslam Ansiklopedisi*, c. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 102-105.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ÖZBEKİSTAN'IN YENİLİKÇİ YOL HARİTASI: MİRZİYOYEV DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA DEĞİŞİMİ VE ETKİLERİ

Öz: Özbekistan, 2016 yılında kurucu Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un ölümü üzerine iktidara gelen Şevket Mirziyoyev'in, göreve başlamasından bu yana dış politikasında önemli değişiklikler gerçekleştirdi. Bu değişiklikler, Özbekistan'ın ekonomi, eğitim ve sosyal refah da dâhil olmak üzere çeşitli sektörlerde kalkınmayı hedefleyen yenilikçi yol haritasına yansdı. Mirziyoyev'in liderliğinde Özbekistan, komşu ülkeler ve uluslararası toplumla ilişkilerini geliştirmek için çeşitli adımlar attı. En önemli değişikliklerden biri, dış politikaya daha açık ve pragmatik bir yaklaşıma geçiş olmuştur. Bu, Rusya ve Çin gibi bölgesel güçlerle daha yakın bağlar kurma arayışının yanı sıra ABD, Türkiye ve Avrupa Birliği ile ilişkilere artan bir odaklanmayı da içeriyor. Bu çabalara ek olarak Özbekistan, bölgesel istikrar ve iş birliğini geliştirmek amacıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi komşu ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Buna, uzun süredir devam eden sınır anlaşmazlıklarının çözümü ve ekonomik bağları güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi anlaşmanın imzalanması da dâhildir. Bu çalışmada ilk olarak Türkistan ve Özbekistan'ın jeopolitik ve stratejik önemi ele alınacak akabinde Mirziyoyev dönemi dış politikasında yaşanan değişimler ve iş birliği süreçleri açıklanmaya çalışılacaktır. İslam Kerimov dönemi dış politikası ile Mirziyoyev dönemi dış politikası arasındaki farklılıklar ve değişen dış politika vizyonunun bölgeye yansımaları ile geleceğe ilişkin öngörülerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Dış Politika, Türkistan, İslam Kerimov, Şevket Mirziyoyev.

Uzbekistan's Innovative Roadmap: Changes in Foreign Policy and Their Effects during the Mirziyoyev Era

Abstract: After the death of the founding President Islam Karimov in 2016, Shevket Mirziyoyev came to power, and so Uzbekistan has undergone significant changes in foreign policy since then. These changes have been reflected in Uzbekistan's innovative roadmap which aims to improve various sectors including economy, education, and social welfare. Under Mirziyoyev's leadership, Uzbekistan has taken several steps to improve its relations with neighboring countries and the international community. One of the key changes has been a shift towards a more open and pragmatic approach to foreign policy. This has involved the pursuit of closer ties with regional powers such as Russia and China, as well as an increased focus on engaging with the United States, Türkiye and European Union. In addition to these efforts, Uzbekistan has also sought to strengthen its relationships with neighboring countries such as Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, with a view to promote regional stability and cooperation. This has included the resolution of long-standing border disputes and the signing of a series of agreements aimed at enhancing economic ties. In this study, first, the geopolitical and strategic importance of Turkistan and Uzbekistan will be discussed, and then the changes and cooperation processes in the foreign policy of the Mirziyoyev period will be tried to be explained. The differences between the foreign policy of the Islam Karimov period and the foreign policy of the Mirziyoyev period, and some anticipations on the reflections of the changing foreign policy vision on the region will be explained.

Keywords: Uzbekistan, Foreign Policy, Geopolitics, İslam Kerimov, Shavkat Mirziyoyev.

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Görevlisi
Ömer Faruk KOCATEPE

Millî Savunma Üni.
Kara Harp Okulu
Uluslararası İlişkiler Böl.

okocatepe@kho.msu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8647-4634

Gönderim Tarihi

Received
11.04.2023

Kabul Tarihi

Accepted
22.05.2023

Atf

Citation

Kocatepe, Ömer Faruk. "Özbekistan'ın Yenilikçi Yol Haritası: Mirziyoyev Döneminde Dış Politika Değişimi ve Etkileri." *Türkölük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 81-106.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Özbekistan, 1 Eylül 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlık sonrasında, küresel güçlerin bölgeye olan ilgisi ve Sovyetler tarafından keyfi olarak çizilen suni sınırlar nedeniyle bir dizi sorunla karşılaşmıştır. Sovyetlerden kalan bu mirasın hiçbir şekilde tarihsel dayanağı ya da dilsel-kültürel-dinsel gibi unsurları bulunmamaktaydı. Tamamen siyasi amaçlar ile hazırlanarak tarihsel birliktelikler ve bölgesel iş birliği süreçlerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Aydın 3). İki kutuplu dönemin sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemin tek kutuplu bir döneme evrilmesi Sovyetlerden bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerin de uluslararası sistemde konumlarını belirlemeleri açısından önemliydi. Bu süreçte Özbekistan için de güvenlik ve dış politika çıkarları ihmal edemeyecek kadar mühimdi. Bölgede nüfuz alanını kaybetmek istemeyen Rusya, yakın çevre doktrini bağlamında oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) vasıtasıyla bu ülkeleri yeniden etki altına almak istemiştir. Rusya'nın bu girişimine karşın ABD başta olmak üzere Batı kanadı ise, NATO üzerinden 1994 Brüksel Zirvesi'nde kabul edilen Barış İçin Ortaklık (BİO) girişimi ve Avrupa Birliği gibi yapılanmalarla bölgedeki etkinliğini artırmak ve bölge devletlerini kendi eksenine alma stratejisine yönelmiştir. Post-Sovyet ülkelerinden kimisi Rusya ekseninde kalmaya devam ederken kimisi de Batı yönünde saf tutmuştur. Ancak Özbekistan bu ülkelerden farklı olarak iki taraf arasında denge siyaseti yürütmeye çaba göstermiş ve kısmen de başarılı olmuştur. ABD ve Rusya bu politikalar ile bölgeye nüfuz etmeye çalışırken, Türkiye ise diğer ülkelere nazaran bu sürece hazırlıksız yakalanmış ve doğal olarak geri kalmıştır.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin dış politikası; uluslararası hukuka saygı, diğer devletlerin iç işlerine karışmama, barış içinde bir arada yaşama ve insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını içeren ülke anayasasının ilkelerine dayanmaktadır (URL 1). Kurucu Cumhurbaşkanı İslam Kerimov döneminde, ülke dış politikada daha izole bir yaklaşım sergilemiş ve daha çok denge politikası yürütmüştür. Kerimov'un 25 yıllık iktidarı döneminde Özbekistan, bazı uluslararası organizasyonlara katılmaktan kaçınmış ve yakın çevre ülkeleriyle daha az iş birliği içerisinde bulunmuştur. Kerimov'un iktidarı süresince Özbekistan'ı Afganistanlaşmaktan koruması ve modern Özbekistan'ın mimarı olması yönetimi süresince en büyük başarısıdır (Purtaş, "İslam Kerimov..." 113). Şevket Mirziyoyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Özbekistan'ın dış politikası değişime uğramıştır. Özbekistan, dış politikada daha açık bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Ülke, bölgesel iş birliği ve uluslararası toplumla daha fazla entegrasyon ve iş birliği arayışına girmiştir. Mirziyoyev yönetimi, çevre ülkelerle ticari ve ekonomik iş birliğini geliştirmeye, sınır güvenliğini artırmaya, çevre sorunlarına çözüm bulmaya, terörizmle mücadelede daha etkili bir şekilde çalışmaya, insan haklarına daha fazla saygı göstermeye ve uluslararası örgütlerle daha yakın iş birliğine odaklanmaktadır.

Kerimov ve Mirziyoyev dönemleri arasında Özbekistan'ın dış politikasında büyük bir değişiklik gözlemlenmektedir. Mirziyoyev yönetimi, daha açık bir dış politika yaklaşımı sergileyerek, bölgesel ve küresel düzeyde daha fazla iş birliği yapmayı hedeflemektedir. Bu makale, ülkenin ilk cumhurbaşkanı Kerimov'un ölümü ve Mirziyoyev'in seçilmesinden sonraki yıllarda Özbekistan'ın dış politika davranışındaki sürekliliği ve değişimleri açıklamayı amaçlamaktadır. Kerimov'un ölümünün ardından, Özbekistan'ın dış politikasındaki süreklilikler ve değişiklikler nelerdir? Bunlar, bu makalenin cevaplamayı amaçladığı sorulardır.

Jeopolitik Açıdan Türkistan Bölgesi ve Özbekistan

Devletlerin uluslararası alanda yürüttüğü politikalarda önem arz etmeleri açısından en önemli faktörler coğrafya, topografya ve jeopolitik konum olarak gösterilmektedir. Geçmişten günümüze dek devletlerin hem birbirleriyle ilişkilerinde hem de karşılıklı rekabetlerinde jeopolitik konumu en önemli etkenlerden biri olmuştur. Tesis edilen ilişkilerde karşılıklı fayda amacı ön plana çıkarken, rekabette ise karşı unsurun coğrafyasının sağladığı avantajlar ve zaafı devletlerin stratejilerinde yerini almıştır. Öyleyse jeopolitik konumun uluslararası ilişkilerde hayati bir husus olduğu aşikârken bu meselenin hem bölgesel hem de küresel etkileri ile incelenmesi zaruridir. Nitekim Napolyon bu gerçeği şöyle ifade etmiştir:

(...) bir ulusun coğrafyasını bilmenin onun dış politikasını da bilmek olduğunu söylediğinden söz edilir. Bir ülkenin coğrafi durumu ve ona bağlı gelişen tarihî gelenekleri, o ülkenin sonsuza kadar uygulamak zorunda olduğu doğal bir program gibidir. O ülkeyi yönetenler bu siyaseti izlemeye adeta mecburdurlar (Gündoğdu 71).

Türkistan¹ bölgesi Türklerin ata yurdunu ifade etmektedir. Batıda Hazar Denizi ile Horasan Dağları, güneyde Hindikuş ve Kuh-i Seyit Dağları, kuzeyde Kazakistan bozkırlarının kuzey sınırları arasında kalan ve 5.360.066 kilometrekarelik sahayı içerisine alan bölgedir (Birsal 17-18). Avrasya'nın merkezinde yer alan, geniş topraklarla, büyük ve son derece önemli enerji kaynaklarına sahip Türkistan, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren, güçlü imparatorluklara ev sahipliği yapmış ve büyük mücadelelere şahitlik etmiştir.

19. yüzyılın sonlarında ortaya atılmaya başlanan klasik jeopolitiğin hâkimiyet teorileri incelendiğinde hemen her birinde Avrasya bölgesi üzerinde durulduğu görülür. Türkistan bölgesi de, Avrasya'nın merkezinde yer alır.

¹ Türkistan, "Türklerin ülkesi, Türk yurdu" manalarına gelmektedir. Batı ve doğu olarak iki bölgeye ayrılmaktadır. Batı Türkistan olarak isimlendirilen bölge; SSCB'nin dağılması ile bağımsız birer devlet olan Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan Türk Cumhuriyetleri ile Tacikistan cumhuriyetini sınırları içerisine alan bölgedir. Doğu Türkistan ise; bugün hala Çin'in kontrolü altındaki Sincan-Uygur Özerk bölgesinden oluşmaktadır. Türkistan ayrıca bugün Kazakistan'da bulunan Yesi şehrinin adıdır. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA))

Kara hâkimiyet teorisinin İngiliz öncü yazarı Sir H. Mackinder; teorisinin kilit kavramı olan “kalpgâh”ın sınırlarını, 1904, 1919 ve 1943 yıllarında kaleme aldığı eserlerinde, dönemin konjonktürü dâhilinde ve stratejik şartları göz önüne alarak üç kez güncellemiştir. Ancak Batı Sibirya, İran ve Pakistan’ın kuzey bölgeleri ve Türkistan her üç haritada da yer almaktadır (Sönmez 389). Mackinder’in kara hâkimiyet teorisine karşı, Kenar-kuşak teorisi ile Sovyetler Birliği’ni “çevreleme” politikasına zihni zemin hazırlayan Spykman, gerçek gücün kenar kuşak hattında (Rimland) olduğunu savunmaktaydı (Okur 18). Spykman’a göre “Rimland’a hükmeden Avrasya’ya hâkim olur ve Avrasya’ya hükmeden dünyanın kaderini kontrol eder” (95). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Mackinder’in merkez bölge olarak adlandırdığı toprakların Rusların kontrolüne geçmesi ile kenar kuşak projesi önem kazanmıştır. Zira Kaplgâha sahip olamayacağını anlayan ABD’nin yeni bir strateji geliştirmesi gerekmiş ve neticesinde ABD karar alıcıları buranın çevrelenmesine çalışmıştır (Şahin 173). Bu proje doğrultusunda G. Kennan, ABD’nin bölgeyi Rus kontrolüne terk edemeyeceğini bölgeye kenar teşkil eden devletlerin ABD tarafından desteklenerek kontrolün sağlanması gerekliliğini ifade etmiştir (Kennan 575). Öyle ki, akabinde kurulan NATO, CENTO, SEATO gibi örgütler bu amaç doğrultusunda hareket etmek amaçlı örgütlenmişlerdir. Böylelikle ABD, Soğuk Savaş döneminde bölgeyi ele geçirememiş olsa da Sovyetlerin bu bölgenin dışarısında etki alanını artırmasının önüne geçmiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle eski jeopolitik görüşlere yenileri eklenip dünyada yeni dengeler oluşurken, Dünya Adasının merkez havzası hâlâ Avrasya coğrafyası ve burada da Türkistan bölgesi merkezî konumunu sürdürmüştür. Çağdaş ABD’li teorisyenlerden Brzezinski Avrasya’yı küresel üstünlük mücadelesinin zemini olarak göstermiş ve bölgeyi ABD için ödül olarak nitelendirmiştir (Sarıkaya ve Öztopal 52). Brzezinski’ye göre Amerika’nın küresel üstünlüğü, Avrasya’daki üstünlüğünün uzunluk ve etkinliğine bağlıdır. Avrasya’ya hâkimiyeti ABD için olmazsa olmaz görmüş; yer altı ve yer üstü zenginlikleri, bölge devletlerinin ekonomik ve kültürel güçleri, dünya nüfusunun yaklaşık %75’inin bu coğrafyada yaşaması gibi verilerden hareketle teorisini savunmuştur (Brzezinski 53).

Brzezinski’nin *Büyük Satranç Tahtası*’nda “Avrasya Balkanları”² olarak tanımladığı bölgenin kilit noktasını diğer teorisyenlerde olduğu gibi Türkistan bölgesi oluşturmaktadır. Brzezinski, Avrasya Balkanları ifadesini kullanırken, “Balkan” kelimesinin coğrafyayı kapsayan tanımından yola çıkarak o bölgede yaşanan etnik çatışmalar ve büyük güçlerin bölgesel rekabetlerini göz önünde bulundurarak zihinlerde somutlaştırmayı amaçlamıştır. Öyle ki, Brzezinski’ye göre Avrasya’nın da bir Balkanları mevcuttur ve Orta

² Avrasya Balkanlarını; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan dâhil dokuz ülkeyi teşkil etmektedir.

Asya'nın buranın bir parçası olduğu görüşünü savunmaktadır (Brzezinski 175-176).

Bir diğer çağdaş teorisyen Dugin ise, "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım" adlı eserinde Avrasyacılığı merkeze alan bir politika üzerine kurmuştur. Avrasyacılık Dugin'e göre, tarihî Rus emellerine erişmek, Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte toplumda oluşan buhranı sonlandırmak ve yeniden hayal edilen büyük Rusya sınırlarına erişmeyi amaçlamaktır (Dugin 51-53). Büyük Rusya hedefinde ise Türkistan coğrafyası hem çarlık hem de Sovyetler döneminde kontrolünde bulunmasından ötürü yeni dönemde de Rusya Federasyonu için küresel hâkimiyette vazgeçilmez bir bölgeyi teşkil etmekteydi. 1997 yılında kaleme aldığı eserinde Dugin de bunun bilincinde olarak bölgeye önem vermektedir. İlk etapta bölgeyi Hint Okyanusuna çıkarabilecek jeopolitik bir mekân olarak ele almakta, buradan da Hindistan'ın kıtasal bloğuna uyum sağlayarak, Türkiye'ye karşı Irak'ın stratejik desteğini alarak Orta Doğu'ya bir koridor açmayı hedeflemekteydi (Kurt 449). Dugin'e göre tüm bunların ışığında buradaki en önemli husus, Türkiye'nin bu bölgeye dönük her türlü nüfuz edinme girişiminin önlenmesidir.

Tarih yazıcıları özellikle Batılı stratejistler oryantalist bakış açılarıyla Türkistan'ın tarih, kültür gibi özelliklerini görmezden gelerek sadece çıkarları doğrultusunda jeopolitik tasarımlardan beslenmektedirler. Türkistan tarihinin yeterli düzeyde incelenmeyişiinden kaynaklanan bilgi eksiklikleri bölgenin tarihi, kültürü ve mazisi ile dünya medeniyetlerinin en köklüsü olduğu gerçeğini göz ardı etmişlerdir. Öyle ki, Türkistan'ın sahip olduğu zenginlikler yazılanların ve söylenenlerin aksine yani oryantalist klişelerle bezeli tarih tasavvuru dışında bir gerçekliği olduğunu göstermektedir (Okur 25-27).

Türkistan, binlerce yıldır jeopolitik önemini koruyan ve büyük medeniyetlere ev sahipliği yapan bir bölgedir. Stratejik konumu, çeşitli coğrafi özellikleri, doğal kaynakları, tarım arazileri ve zengin kültürel mirası ile her zaman ilgi odağı olmuştur. Sadece merkezî imparatorluk ve devletlerin ana coğrafyası olmakla kalmayıp, tarihî İpek Yolu'nun geçtiği bölge olması nedeniyle, ticaret yollarının kontrolü için büyük güçlerin mücadelelerine de konu olmuştur. Bugün bile, Türkistan'ın stratejik konumu ve doğal kaynakları, dünya politikalarının belirleyicisi hâline gelmiştir. Zengin kültürel mirası ve turistik açıdan cazip yerleri de bölgenin önemini artırmaktadır.

Yukarıda Türkistan jeopolitiğinin önemi üzerinde dururken yer yer de Özbekistan'ın buradaki konumunun mahiyetinden söz ettik. Öyle ki, Avrasya'nın kalbi olarak Türkistan coğrafyasını birçok kez vurgularken, Türkistan'ın kalbinin de Özbekistan olduğunu burada vurgulamak tarihî zarurettir. Batı Türkistan'daki Türk devletlerinden bir tanesi olan Özbekistan, Türkistan'ın merkezî kısmına tekabül etmektedir (Özey 173). Özbekistan, 447.400 kilometrekarelik yüzölçümü ile diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan ve Türkmenistan'dan sonra üçüncü sırayı alır. 37 milyona yaklaşan nüfusu

ile Batı Türkistan'ın en büyük Türk ülkesidir. Ayrıca "en genç ve hızla artan nüfusa sahip ülke" konumunda bulunmaktadır (Kun.uz, 2023).

Özbekistan tarihsel olarak bölgeye hükmetmiş devletlerin (Timur İmparatorluğu) ve hanlıkların (Buhara, Hiva ve Hokand) merkezlerinin bulunduğu, coğrafi olarak Türkistan'ın ortasında ve bölgedeki Türk devletlerinin tamamı ile sınırı olan tek bölge ülkesidir (Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 254). Özbekistan, güneybatıdaki Ceyhun'la (Amuderya) kuzeydoğudaki Seyhun (Siriderya) ırmakları arasında uzanan toprakların büyük bölümünü kapsar. Kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, doğu ve güneydoğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatıda Türkmenistan, güneyde ise Afganistan'ın küçük bir bölümüyle çevrilidir. 1936'da kurulan Karakalpak özerk bölgesi de Özbekistan sınırları içerisinde yer alır (TÜRKPA 48).

Merkezî konumunun vermiş olduğu stratejik yönüyle Özbekistan, sadece Türkistan'ın değil bütün dünyanın önem verdiği bir konuma sahiptir. Ayrıca nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ve tarımsal arazi olarak da bölgenin en verimli sahası olan Fergana Vadisi'nin büyük bir bölümüne sahip olması ve bölgedeki diğer cumhuriyetlerde yaşayan önemli orandaki Özbek nüfusu bölgede Özbekistan'ı diğer devletlere karşı daha avantajlı ve önemli konuma getirmektedir. Özbekistan, bitişik devletlerindeki Özbek nüfusu ve dünya genelindeki Özbek diasporasıyla da önemli bir etkiye sahiptir. Özbekistan dışında da milyonlarca Özbek yaşamaktadır. Kazakistan, Özbekistan'ın en büyük bitişik devlettir ve nüfusunun yüzde 3.3'ü Özbek'tir (Bektenov, 2021). Tahmini olarak 2021 yılı itibarıyla, Kazakistan'da yaklaşık 1 milyon Özbek yaşamaktadır. Afganistan'a ilişkin demografik verilerin doğrulanması zor olmakla birlikte ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2010 verilerine göre, Afganistan'da Özbekler nüfusun yüzde 9'unu oluşturmaktadır (Haber vd., 2012). Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi tarafından oluşturulan açık verilere göre Kırgızistan'da yaklaşık 1 milyon Özbek vatandaşı yaşamaktadır (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, n.d.). 2020 ve 2021 yıllarına ait hükümet istatistiklerine ve diğer kaynaklara göre, Tacikistan'da da yaklaşık 1 milyon (Minority Rights Group International, n.d.), Türkmenistan'da da yaklaşık 500 bin Özbek nüfusu bulunmaktadır (United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, 2016).

Türkistan coğrafyasında bulunan Türk devletlerinin nüfusları heterojen (karışık) bir yapıya sahiptir. Bu yapı Sovyetler döneminde, Stalin'in milliyetler politikası çerçevesinde planlı bir şekilde bölünmüştür. (Birsal 21). Bu süreç, Türkistan coğrafyasındaki nüfus yapısında değişikliklere ve etnik gerilimlere sebep olmuştur. Bugün Özbekistan nüfusunun etnik yapısının yüzde 85'ini

Özbekler geriye kalan yüzde 15'lik kısmını ise Ruslar, Tacikler, Kazaklar, Karakalpaklar³ başta olmak üzere diğer milletler oluşturmaktadır (URL 2). Milliyetler politikası Kafkaslarda ve Türkistan'da çeşitli "suni" halkların oluşturulması, toprağa ve dile bağlı bir sınıflandırma yapılması, son aşamada ise siyasal ve stratejik bir mantıkla toprakların bölünüp ayrıştırılarak yönetilmesi üzerine kurulmuştur (Aksakal 24). Sovyetlerin bu projedeki temel amacı oluşturulan suni sınırlar ile olası kargaşaların önünü açmak ve ileride ortaya çıkabilecek çatışmalara zemin hazırlamaktır. Örneğin; Özbekistan Kırgızistan ve Tacikistan arasında bulunan Fergana Vadisi başta olmak üzere diğer ülkelerde devletlerin sınırları birbiri içine geçmekte ve her bir cumhuriyet içinde ekslav⁴ sorunu bulunmaktadır. Öteden beri, bu ortamda yaşanacak bir çatışmada başvurulacak makam olacak Moskova, kendisini hakem tayin ederek bölgede varlığını garanti altına almayı arzulamıştır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, karayla çevrili dokuz yeni devletin kurulmasına yol açtı. Karayla çevrili eyaletler, denize kıyısı olmayan eyaletlerdir (Glassner 2). Özbekistan'ın karayla çevrili konumu yani denize çıkışı olmaması dış politika yönelimlerini ve seçeneklerini önemli ölçüde kısıtlamıştır (Idan ve Shaffer 241). Çünkü karayla çevrili devletlerin, uluslararası ticarete katılabilmeleri için komşu devletlerdeki altyapı ve tesislere erişim sağlamaları ve bunları sürdürmeleri ve mallarıyla bu devletlerden geçmeleri gerekir. Coğrafi olarak Özbekistan; büyük güçlerin ekonomik, politik, kültürel ilişkilerinin ve stratejik çıkarlarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Özbekistan, Asya kıtasındaki doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kesişme noktasında yer almaktadır. Bu nedenle, ülke, Türkistan'da bulunan diğer ülkelerle ticaret yapmak ve Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi görmek için stratejik bir konumdadır. Bu konumu karayla çevrili yapısını aşmak ve iyi ilişkiler kurması için önemli bir etkidir. Asya, Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında Özbekistan'ın katılmadığı entegrasyon hareketleri eksik kalacaktır. Nitekim Özbekistan, Rusya ve Çin arasında bir bağlantı noktası olarak da bulunmaktadır. Asya-Pasifik bölgesinden Avrupa'ya uzanan en önemli ticaret yollarından biri olan Yeni İpek Yolu'nun da önemli bir bölümü Özbekistan'dan geçmektedir.

Özbekistan, dünyanın en zengin maden kaynaklarına sahip ülkelerinden de biridir. Özellikle altın, uranyum, bakır, kurşun, çinko, kömür, petrol ve doğal gaz gibi zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Özbekistan, dünyadaki altın madenleri bakımından dördüncü sırada yer almaktadır ve BDT ülkeleri arasında altın üretiminde Rusya'dan sonra ikinci sıradadır. Ayrıca dünya genelinde altın üretimi bakımından da dokuzuncu sıradadır (United States

³ Özbekistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir. Özbekistan'ın batı kesiminde yer alır. Başkenti Nukus'tur. Karakalpakstan Cumhuriyeti'nde, Karakalpak dili ve Özbek resmî statüye sahiptir.

⁴ Siyasi olarak bağı bulunduğu hâlde coğrafi olarak bağı bulunmayan toprak parçasına verilen isimdir.

Geological Survey (USGS) 2021). Ayrıca Özbekistan toplam bakır rezervleri 1,3 milyon ton ile bu alanda dünyada onuncu sırada yer almaktadır. Dünyanın 7'nci büyük uranyum üreticisi ve 5'inci ihracatçısı konumundadır. Bu durum Özbekistan'ı bölgedeki diğer ülkeler arasında daha avantajlı konuma getirmektedir.

Tüm bunlara ek olarak Özbekistan jeopolitiğini önemli kılan etkenlerden bir diğeri de Buhara ve Semerkand şehirleridir. Türk kültürü için son derece önem arz eden tarihî şehirler, başta Türklerin dil, kültür ve tarihleri bakımından, bunun yanında Fars-Tacik kültürü, genel olarak İslâm kültür ve medeniyeti, yine Türkistan kültür ve medeniyet miraslarına ev sahipliği yapmaktadır (Sarıkaya 336). Turizm açısından da bu şehirlerin önemi büyüktür ve dünya çapında turistlerin ilgisini çekmektedirler. Bu nedenlerle, Özbekistan'ın jeopolitik ve kültürel açıdan önemi oldukça yüksektir.

İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Dış Politikasının Genel Hatları

İslam Kerimov, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Özbekistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. Kerimov'un cumhurbaşkanlığı dönemi, Özbekistan'ın dış politikasında önemli değişikliklere sahne olmuştur. Kerimov dönemi, Özbekistan'ın bağımsızlığını ve egemenliğini korumak, ulusal çıkarlarını sağlamak ve bölgesel istikrarı oluşturmak için dış politikasını yapılandırdığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Kerimov döneminde gerçekleştirilen bu yapılandırmalar dikkatle incelendiğinde yaşanan politika değişikliklerinin aşırı uçlarda yaşandığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında küresel güçlerin faaliyetleri ve Kerimov'un liderlik anlayışı yer almaktadır (Bozbağ 60-61). Bu politikalar, bağımsızlıktan 2005 yılına kadar olan dönem ve 2005'den ölümüne kadar geçen dönem olmak üzere kendi içinde iki döneme ayrılır. Andican olayları⁵ ile yaşanan siyasi gerginlik Kerimov'un dış politikasında önemli bir kırılma oluşturmuştur. Bu süreç ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.

Kerimov'un iktidarı sürecinde izlediği politikaları iki başlık altında sınırlandırmak mümkündür. İlk olarak ekonomik kalkınma ve bağımsızlık alanında yürüttüğü politikalar. Özbekistan, bağımsızlığını koruma ve ekonomik kalkınma için dış politikasını bu yönde politikalar izleyerek şekillendirmiştir (Fazendeiro 417). Bu bağlamda, Batı ülkeleriyle iş birliği yaparak ekonomisini geliştirmeye çalışmış ve yabancı yatırımları çekmek için reformlar gerçekleştirmiştir. Bunların yanı sıra Rusya, Çin ve diğer Asya ülkeleriyle iş birliği yaparak, ekonomik kalkınmayı destekleyen bölgesel ve küresel projelerde yer almıştır. Diğeri ise güvenlik ve bölgesel istikrar üzerine izlediği politikalar. Özbekistan, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır güvenliği

⁵ Andican olayları, 2005 yılı Mayıs ayında Özbekistan'ın güneybatısındaki Andican şehrinde meydana gelen şiddet olaylarıdır. Olaylar, hükümet karşıtı protestoların şiddetle bastırılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Protestocular, işsizlik, yoksulluk ve insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle hükümeti eleştirmişlerdir.

gibi konularda hem Türkistan ülkeleriyle hem de Asya ülkeleriyle iş birliği yaparak, bölgesel istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, Afganistan'ın yeniden yapılanmasında da rol almış ve bölgesel barışı ve istikrarı desteklemek için çaba harcamıştır.

Kerimov, ülkenin bağımsızlığını korumak için sert bir dış politika takip etmiştir. Özellikle, Özbekistan'ın jeopolitik konumu ve çevresindeki sorunlar göz önüne alındığında Kerimov, ülkesini bölgedeki güçlü bir aktör olarak konumlandırmak amacıyla sık sık bölgesel iş birliği girişimleri başlatmıştır. 1994 yılında Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ortak bir ekonomik alan yaratmak için Orta Asya Birliği'ni kurmuştur (Bohr 489). Ancak bu girişim ekonomik olarak istenilen sonuçları vermemiştir. Bölgesel girişimlerin başlatılmasının temelinde, bazı dış politika sorunları ile karşı karşıya kalması da gösterilebilir. Özellikle, Türkistan'da yaşanan sınır anlaşmazlıkları, Afganistan'daki savaş ve Taliban yönetimi, Tacikistan'daki iç savaş ve bölgedeki diğer sorunlar Özbekistan'ın dış politikasını zorlamış, Kerimov'u da sert politikalar izlemeye sevk etmiştir.

Kerimov, dış politikada önceliği Özbekistan'ın bağımsızlığına ve rejim güvenliğine vermiştir. Batı ile iyi ilişkiler kurarak Rusya'ya karşı bir güç elde etmek isterken aynı zamanda da Rusya ile ilişkileri devam ettirmeyi amaçlamıştır. Rusya ile egemen eşit iki devlet olarak ilişkiler kurmayı ve belirli mesafeler koymayı tercih etmiştir. Bu politikaya bağlı olarak kültürel olarak öncelikle Özbekçeyi resmî dil olarak ilan etmiştir. Rusça işaretleri değiştirmiş, Latin alfabesine geçmiştir. Ekonomik olarak da Rusya'ya bağımlılığını gidermek adına çalışmalar başlatmıştır. Ekonomik açıdan izlediği politikalar nedeniyle baskıcı ve ekonomik otarşiye sahip devlet olarak anılmıştır (Schmitz 9). Stratejik ve ekonomik sektörlerde kendi kendine yeterliliği sağlamak ve toplumsal huzursuzluktan kaçınmak da devletin ekonomi politikasının temel hedefleri olarak ön plana çıkmıştır.

Lakin Kerimov, tüm bunları yaparken de Moskova ile mesafeli dursa da Rusya ile tam olarak bağlarını koparmamıştır. Rusya ile iyi ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Rusya, Özbekistan'ın bağımsızlık ilan etmesinden sonra ilk tanyan ülkelerden olmuştur. Özbekistan, Rusya ile stratejik iş birliği yaparak güvenlik, terörizmle mücadele ve enerji konularında birçok anlaşma imzalamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiştir. Rusya liderliğinde kurulan bölgesel ekonomik ve askerî örgütlere katılarak destek vermiştir. Bu durum uzmanlar tarafından genç ve ekonomik açıdan güçsüz bir cumhuriyet olması olarak açıklanmaktadır. Özellikle ekonomik açıdan kısıtlı imkânlara sahip olmasından dolayı 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na (Toktogulov 51), 2001 yılında Çin'in liderliğinde kurulan Şanghay Beşlisi'ne katılmıştır. Özbekistan'ın üyeliğiyle birlikte örgütün adı Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir (Altundağ 100). Özbekistan, 2000'li yılların başında Rusya'nın başını çektiği Avrasya Ekono-

mik Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne de katılmış, Moskova yönetimi ile ilişkilerini geliştirerek karşılıklı iş birliğini artırmıştır (Okur 50-51).

Özbekistan, bir taraftan Batı ile yakın ilişkiler kurarak diğer taraftan Rusya ve Çin merkezli örgütlere üye olarak bu ülkelerle ilişkilerini, kendi bağımsızlığını tehlikeye düşürmeyecek şekilde dengeli bir biçimde geliştirmiştir. Nitekim 1992 yılında Rusya ve diğer cumhuriyetleriyle bir araya gelerek imzaladıkları ortak güvenlik anlaşmasına rağmen Özbekistan sınırları içerisinde Rus askerlerinin konuşlanmasına izin vermemiştir. Kerimov, ülkesinin dışarıdan gelecek tehditlere yönelik (Afganistan merkezli) korunması amacıyla ortak güvenlik anlaşmasına evet derken Moskova merkezli olası bir güvenlik endişesine de yer vermemiştir (Kodaman ve Birsal 436). Kırılgan bağımsızlığını korumak ve güvenliğini sağlamak amacıyla bağımsızlığından yaklaşık dört ay sonra Özbekistan Silahlı Kuvvetlerini kurarak millî ordusunu oluşturmuştur (Kocatepe 177).

Kerimov'un, 2000 yılına kadar Moskova merkezli yapıya mesafeli olduğu ve BDT'ye karşı bloklarda yer aldığı, GUUAM gibi örgütlere yakın olduğu, Batı ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalıştığı ve bölgesel liderlik için çaba gösterdiği gözlemlenmiştir (Sarıkaya 338). Kerimov döneminde Özbekistan, kendi çıkarları ve güvenlik algısı doğrultusunda Batı ile Rusya arasında zikzak görünümünde bir çizgide seyretmiştir. Kerimov, Rusya'ya tam olarak sırt çevirmemiş, hatta Rusya'nın başı çektiği bölgesel organizasyonlarda yer almıştır. Özellikle Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) olan yaklaşımı stratejik bir tercihten öte, ABD'ye karşı bir manevra alanı olarak değerlendirilmiştir.

Özbekistan, KGAÖ'den 1999 yılının Nisan ayında ayrılarak GUAM'a⁶ üye olmuş ve örgütün ismi GUUAM olarak değiştirilmiştir. GUUAM, eski Sovyet ülkelerindeki Rusya etkisini dengelemek adına ABD tarafından açıkça desteklenmiş bir oluşumdur. Bu dönemde Özbekistan, Moskova ekseninden uzaklaşıp ABD'ye yakın bir politika izlemekteydi (McAfee 2017). 11 Eylül olayı sonrasında Karşı-Hanabad Üssü'nün açılması da Özbekistan'ın bu dönemdeki politikasının en önemli simgesi hâline gelmişti. Üssün açılmasındaki en önemli sebepler, Taliban'ın Özbekistan sınırında kontrolü ele geçirerek Özbekistan'ın güvenliğini tehdit etme endişesi ve KGAÖ üyeliğinden çekilen ve Moskova'dan uzaklaşan Özbekistan'ın bölge politikalarında yalnız kalmak istememesiydi (Purtaş, *Orta Asya...* 116). Ancak 2005 yılında Andican olayları olarak tarihe geçen hareketin meydana gelmesiyle Kerimov, ABD ile ilişkilerinin seyrini değiştirmeye başladı.

---

⁶ GUAM-DEKÖ (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova - Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü)

Rusya'da Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan, Rusya ile ilişkileri konjonktürel şartların da etkisiyle daha yakın bir iş birliği içine girmiştir. Putin, Özbekistan'ı Rusya'nın güney sınırındaki bir tampon bölge olarak görmekte ve bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek istemektedir. Bu çerçevede, Özbekistan, Rusya ile askerî ve ekonomik iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. Öte yandan, Özbekistan'ın Batı'ya yönelik dış politika tercihleri, Putin döneminde daha az öne çıkmıştır. Özbekistan, önceden Batı ile yakın ilişkiler kurmak için çaba gösterirken, Putin döneminde daha çok Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmiş ve bu ülkelerle iş birliğine ağırlık vermiştir. Ancak ABD ve Çin ile ilişkilerini güçlendirirken dikkat ettiği önemli bir nokta ise diğer güçlerin etkisi altına girmemek olmuştur (Cornell 72).

Özbekistan'ın dış politikasının Batı'dan Rusya ve Çin'e doğru değişmesinin birçok nedeni vardır. Bunları; güvenlik kaygıları, ekonomik iş birliği ve bölgesel politikalar gibi başlıklar altında toplayabiliriz. Güvenlik kaygıları açısından bölgedeki terörizm ve aşırılıkçılık tehditleri ile mücadelede Rusya ve Çin gibi güçlü ve istikrarlı komşuların desteğine ihtiyaç duymaktadır. Ekonomik iş birliği açısından Özbekistan, ekonomik kalkınması için yabancı yatırıma yönelmiştir. Rusya ve Çin, Özbekistan için önemli ekonomik ve ticaret ortaklarıdır. Bölgedeki liderlik konumunu güçlendirmek için bölgesel politikalar izlemektedir. Rusya ve Çin, bölgede önemli birer aktör konumundadır ve bu nedenle, Özbekistan'ın bölgesel politikalarına yardımcı olabileceği düşüncesiyle hareket tarzı belirlenmiştir. Yukarıda ifade edilen üç unsurun dışında kalan belki de süreçte en çok etkili olan ise Batı ile yaşanan anlaşmazlıklardır. Nitekim Özbekistan, Batı ülkeleriyle birkaç kez anlaşmazlık yaşamıştır. Örneğin, 2005 yılında, Özbekistan'ın güneyindeki Andican şehrinde gerçekleşen bir protesto ve sonrasında güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu yüzlerce sivilin öldürülmesiyle sonuçlanan Andican Olayları⁷ nedeniyle Batı ülkeleri Özbekistan hükümetini sert bir şekilde eleştirmiş ve olayların sorumlularının adalet önünde hesap vermesini talep etmiştir. Bunun yanı sıra, bazı Batı ülkeleri, Özbekistan'a yaptırım uygulamaya başlamış ve askerî yardımlarını azaltmıştır (Pirinççi 224-225). Örneğin ABD Kongresi'nin 2005 yılında kabul ettiği "Andican Olaylarına İlişkin Yaptırım Yasası", Özbekistan'a silah satışının yasaklanması ve bazı Özbek yetkililere ABD'ye seyahat yasağı getirilmesi gibi yaptırımları içermektedir. Kerimov, ABD'nin tepkisi ve yaptırım kararı üzerine ABD ile ilişkilerinin seyrini değiştirmeye başlamıştır. İlk olarak, Kerimov Özbekistan'ı Batı destekli GUAM'dan çekti ve daha sonra Karşı Hanabad Üssü'nün kapatılması için adımlar atarak

⁷ Andican olayları olarak bilinen olaylar, 12-13 Mayıs 2005 gecesi Fergana Vadisi'nde yer alan Andican şehrinde, Özbekistan hükümetinin insan hakları ihlalleri ve baskıcı politikalarına karşı direnişi sembolize etmektedir. Andican şehrindeki bir pazar yerinde toplanan kalabalığa, polis tarafından müdahale edilmesi sonucu silahlı çatışmaya dönüşmesiyle yüzlerce kişi ölmüş ve yaralanmıştır.

ABD'ye ait bu askerî üssü Kasım 2005'te kapatmıştır (URL 3). Öte yandan, Özbekistan Batı ülkeleriyle ilişkilerini azaltarak, Rusya ve Çin'e doğru yönelmeye karar vermiştir. Bu nedenlerden dolayı, Kerimov döneminde Özbekistan'ın dış politikası Batı'dan Rusya ve Çin'e doğru kaymıştır. Ancak, Özbekistan'ın tam anlamıyla Batı ile ilişkilerini de koparmamıştır.

Kerimov, ulusal güvenliğe dayalı realist politikalar geliştirmiş ve ABD-Rusya-Çin gibi ülkelerden bağımsız hareket etmeye çalışmıştır. Bu, güçlü bir liderlik göstererek tam bağımsız bir Özbekistan'ın kurulmasını amaçladığını göstermektedir. Daha sonra, Kerimov diğer devletlerle iş birliğini artırarak, ekonomik ve askerî anlaşmalar yaparak, dış politikasını "kazan-kazan" düşüncesine kaydırmıştır.

Mirziyoyev Dönemi Özbekistan Dış Politikası: Reformlar, Yenilikler ve Bölgesel İlişkilerin Gelişimi

Başbakan Şevket Mirziyoyev, Eylül 2016'da Kerimov'un ölümünün ardından geçici cumhurbaşkanı olmuş ve Aralık ayında Özbekistan'ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı olmasından hemen sonra izleyeceği dış politikasına yönelik farklı yorumlar gündeme gelmiştir. Bazı araştırmacılar Mirziyoyev ile Rus elitleri arasında ortaya çıkan kişisel ilişki nedeniyle Özbekistan'ın Rusya'ya yaklaşacağını savunmuştur. Bazıları ise ülkenin Kerimov'un yolunu izleyeceğini ya da Türkmenistan gibi izolasyonizme dönüşeceğini öne sürmüşlerdir (Dadabayev 78).

Mirziyoyev'in iktidarında en çok merak edilen konulardan birisi de yönetimsel anlamda otorite boşluğu yaşanıp yaşanmayacağı idi. Kerimov'un baskıcı yönetim anlayışından sonra yaşanabilecek güç boşluğunda Özbekistan rejiminin tehdit hissedebileceği görüşleri ön plana çıkmaktaydı. Mirziyoyev, geçici cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca, özellikle Kerimov döneminde halkın bazı ihtiyaç ve taleplerini ihmal eden politikalara karşı uygulamalara ağırlık vererek seçimlere hazırlanmıştır. Geçmişte sıkı kontrol altında tutulan döviz piyasası liberalleştirilmiş, işletmelerin denetiminde önemli reformlar yapılmış ve çiftçilerin gelir düzenlemeleri konusunda adımlar atılmıştır (Abdurasulov 2016). Öte yandan Kerimov'un başlattığı geniş çaplı siyasi, ekonomik ve sosyal reformları istikrarlı bir şekilde devam ettireceğini de belirtmiştir (URL 4). Böylelikle otorite boşluğu yaşanacağı yönünde duyulan endişelerin aksine daha güçlü ve aktif politikalar izleyeceğinin mesajını vermiştir.

Mirziyoyev, dış politika ve güvenlik konusunda da Kerimov döneminde ortaya konan politikalarından taviz verilmeyeceği yönünde açıklamalar yapmıştır. Kerimov döneminde, dış politikada izolasyoncu bir tutum sergileniyordu ve komşu ülkelerle çeşitli sorunlar yaşanıyordu. Ancak, Mirziyoyev yönetimiyle birlikte ülkenin dış politikasında ciddi bir değişim yaşandı. Mirziyoyev, Özbekistan'ın uluslararası alanda daha açık bir politika izlemesi ve bölgesel iş birliğini artırması gerektiğine inanıyor ve buna yönelik politikalara adım atıyordu. Kerimov döneminde yaşanan durağan politikaların aksine aktif

politikaları hayata geçirmeye başlıyordu. Cumhurbaşkanlığının ilk 10 ayında 13 yurt dışı ziyaret gerçekleştirmiş, seyahatlerinin çoğunluğunu, dış politikasının temellerinden birini oluşturan iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek istediği komşu ülkelere yapmıştı (URL 5). Bu ziyaretlerinden ilkinin 2017 yılında Türkmenistan'a gerçekleştiren Mirziyoyev'in dış politikadaki öncelikli tercihlerini de göstermekteydi. Uzun yıllar ihmal edilen bu coğrafya artık iş birliğinin artacağı ve ilişkilerin gelişeceği bir alana dönüşmekteydi. İlk yıllarında Tacikistan hariç tüm bölge ülkelerine ziyaretlerde bulunan Mirziyoyev, ikili ilişkilerini stratejik iş birliği anlaşmaları ve mevcut sorunların giderilmesi yönünde anlaşmalarla taçlandırmıştır (URL 6).

Dış politika açısından Mirziyoyev hükümeti, bağımsızlığından itibaren başta Kırgızistan ve Tacikistan ile yaşadığı sınır sorunları olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı anlaşmazlıklar yaşadığı diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltme ve sorunlarını çözme girişiminde bulunmuştur. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ABD, Rusya ve Çin ile olan ilişkilerini de geliştirmeye başlamıştır. Bu ülkelere ek olarak Türkiye ile uzun yıllar rölantide olan ilişkilerinde de ivme kazanmıştır.

Mirziyoyev'in iktidarı ile başlayan kapsamlı reformlar, ABD ile ilişkilerin düzelmesine de katkı sağlamıştır. ABD, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında, saldırının sorumlusu olarak ifade ettiği El-Kaide terör örgütünün lideri Usame bin Ladin'in Afganistan'da bulunduğu inancını Afganistan'daki Taliban rejimine karşı savaş açmıştır. Özbekistan, Afganistan'ın sınır komşusu ve stratejik konumu nedeniyle ABD'nin askerî operasyonlarına destek sağlamıştır. Bu süreçte ABD de Özbekistan'a ekonomik ve askerî yardımlar sağlamıştır. Ancak, Özbekistan'da 2005 yılında meydana gelen Andican olayları sonrasında ABD ile ilişkilerinde sorunlar meydana gelmiştir. Dönem dönem inişli çıkışlı devam eden ilişkiler, Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte yeniden hız kazanmıştır. İktidarının 20'nci ayında Amerika'ya yaptığı ziyarette Mirziyoyev, ABD başkanı Trump'la görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede bölgesel güvenlik durumu, terörle mücadele, ticaret anlaşmaları ve Özbekistan'da insan hakları konuları ele alınmıştır. ABD ile Özbekistan arasında tarım, iklim değişikliği, ticaret ve eğitim alanlarında 4.8 milyar dolarlık 20 iş anlaşması imzalandı (URL 7). Özellikle, Mirziyoyev'in reformları kapsamında, Özbekistan hükümeti iş dünyasını destekleyen bir dizi adım atmıştır. Örneğin, yabancı yatırımcıların ülkede iş yapmasını kolaylaştırmak için bürokrasinin azaltılması, yatırım fırsatlarına ilişkin bilgi verilmesi ve yatırım yapmayı teşvik eden vergi reformları yapılmıştır. Bu adımlar, ABD şirketlerinin de dâhil olduğu uluslararası yatırımcıların ülkede iş yapmasını kolaylaştırdı ve dolayısıyla ABD-Özbekistan ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca, Özbekistan hükümeti insan haklarına saygı göstermeyi ve medya özgürlüğünü desteklemeyi de taahhüt etmiştir. Bu durum, ABD'nin insan hakları ve demokrasiye olan bağlılığı ile uyumlu bir gelişmeydi ve ABD ile Özbekistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine katkı sağlamıştır.

Nisan 2017’de Rusya’ya ve Mayıs 2017’de Çin’e gerçekleştirdiği ziyaretlerde ülkenin dış politikasında bir değişim sinyali olarak görülüyor. Mirziyoyev’in çok yönlü dış politika vizyonu Rusya ve Çin ile ilişkilerinde de yeni bir sayfa açmaktadır. Çin ziyareti, Özbekistan’ın ekonomik kalkınması ve bölgesel iş birliği konularına odaklanmıştır. İki ülke arasında bir dizi alanda toplam tutarı 23 milyar dolara ulaşan 100’den fazla anlaşma imzalanmıştır (URL 8). 14-15 Mayıs 2017 tarihinde Pekin’de gerçekleştirilen Kuşak ve Yol Forumu’nda Şevket Mirziyoyev, Çin’in Yeni İpek Yolu projesinde yer almayı kabul etti.⁸ Ayrıca, Özbekistan’ın bazı devlet yetkilileri, Çin’in Yeni İpek Yolu projesinin ülkenin geleceği için olumlu bir etki yaratacağını ve ekonomik açıdan daha bölgesel bir güç olma yolunda bir adım olacağını ifade etmektedirler (URL 9). Yeni İpek Yolu projesi kapsamında bölgedeki transit rotalarında ve enerji koridorlarında aktif ve öncü bir rol oynayacaktır. Taşkent, Fergana, Oş, Kaşgar yolu ile bunun adımıdır. Bu antlaşmalar ile ülkeler arasında ekonomik iş birliğinin artırılması sağlanacak, ülkeler arasında daha serbest bir ticaret oluşturulacaktır.

Rusya ziyareti ise askerî ve güvenlik iş birliği konularına odaklandı. Mirziyoyev, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile bir araya geldi ve askerî teçhizat ve teknoloji transferi konusunda anlaşmalar imzaladı. 2017 yılında iki ülke arasında 12 yıl aradan sonra Özbekistan’ın Cizzak bölgesindeki Yengikışlak kenti yakınlarında bulunan Fariş kasabası kırsalında ortak askerî tatbikat gerçekleşmiştir (URL 10). İki ülke arasındaki ticaret de arttı ve Rusya, Özbekistan’ın güvenlik ve istihbarat servislerine eğitim ve teknik destek sağlamaya başladı. Özbekistan’ın Çin ve Rusya ile yakınlaşmasının, özellikle de Rusya ile ilişkilerinin normalleşmesinin, ülkenin bölgede daha güçlü bir rol oynamasına ve uluslararası platformlarda daha fazla ağırlığa sahip olmasına yardımcı olacaktır. ABD ile yakınlaşması ise ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan daha açık ve saydam bir ülke hâline gelmesinin önünü açacaktır.

Özbekistan’ın Türk Dünyası Diplomasisi: Stratejik Amaçlar ve Bölgesel İlişkiler

Mirziyoyev dönemi, Özbekistan-Türkiye ilişkilerinin önemli ölçüde gelişmesine tanıklık etti. Bu dönemde, Özbekistan lideri Şevket Mirziyoyev, Türkiye’ye resmî ziyaretler gerçekleştirmiş ve Türk liderler de Özbekistan’ı ziyaret etmiştir. Bu karşılıklı ziyaretler, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden canlandırılmasına ve güçlendirilmesine yardımcı olmuştur. Özbekistan SSCB’nin dağılmasının ardından 1 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan ettiğinde

⁸ Çin’in Yeni İpek Yolu Projesi, resmi adıyla Kuşak ve Yol Girişimi (One Belt One Road Initiative) küresel bir altyapı ve ekonomik kalkınma projesidir. Bu proje, Çin’in Batı’ya açılma stratejisi çerçevesinde Asya, Afrika ve Avrupa arasında bir ticaret ağı oluşturmayı amaçlamaktadır. Projede, iki ana hat üzerinde bir dizi karayolu, demiryolu ve denizyolu bağlantısı inşa edilerek, ülkeler arasında ticaretin artması, ekonomik işbirliğinin gelişmesi ve bölgesel kalkınmanın teşvik edilmesi hedeflenmektedir.

ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Kerimov, bağımsızlığından sonra ülkesinin Türkiye ile ilişkilerini geliştirme konusunda istekli davranmıştır. İkili iş birliği anlaşmaları, karşılıklı ziyaretler bu süreçte kayda değer ivme kazanmasına neden olmuştur. 1999 yılına kadar Kerimov, Türkiye'ye 10 kez ziyarette bulunmuştur (URL 11). İkili ilişkiler ticari, ekonomik ve mali alanlarda hızla gelişmiştir. Ancak bu süreçte Kerimov'un daha merkeziyetçi bir yönetim tarzı benimsemesi, dışa açılmayı kısıtlaması, ülkenin komşuları ile sorunlar yaşaması ve Türkiye'nin bu sorunlarda taraf olmasından dolayı ilişkilerde inişli çıkışlı süreçler yaşanmıştır. Ayrıca Özbek muhalefet lideri Muhammed Salih'in⁹ Türkiye'de bulunması da Özbekistan'ın Türkiye'ye karşı bakışını önemli ölçüde etkilemiştir. Kerimov'un talebi ve baskısı üzerine Muhammed Salih Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Öte yandan 1999 yılında Kerimov'a yönelik Taşkent'te bombalı saldırı düzenlenmiş, Kerimov saldırıdan son anda yara almadan kurtulmuştur. Taşkent, olaylardan sürgündeki muhalifleri sorumlu tutmuştur. Saldırının failleri içinde bir Türk vatandaşının da bulunması Özbekistan-Türkiye ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Muhammed Salih'in Türkiye'de bulunması ve bombalı saldırı girişimi olayları, Kerimov'un Türkiye'yi Özbekistan'ın iç işlerine müdahale etmekle suçlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu suçlamalar, Türk iş adamlarının ülkede yatırım yaparken zorluklar yaşamasına neden olmuştur (Kanlıdere 158). Ayrıca 1997 yılında Türkiye'de eğitim gören Özbek öğrencilerin de köktendinci kurum ve şahıslardan korumak gerekçesiyle ülkelerine dönmeleri çağrısında bulunmuştur (URL 12). Bu durumu da sürgünde bulunan muhaliflerin ve Türkiye'nin öğrencileri etkileyerek rejim karşıtı olarak yetiştirme endişesinden dolayı kaynaklanmıştır.

Tüm bu sorunların akabinde Türkiye'nin 2005 yılında yaşanan Andican olayında Taşkent hükûmetinin tavrını eleştirmesi ve BM'nin Özbekistan'a yönelik kabul ettiği eleştiri raporuna Türkiye'nin destek vermesiyle durum daha da kötüleşmiştir (Kocatepe 422). İlişkilerin seyri göz önüne alındığında 2003 yılından 2014 yılına kadar taraflar arasında ciddi bir temas olmamış, ilişkilerde durağanlık yaşanmıştır. İlişkilerin kesilmesinde tarafların birbirlerini yanlış anlamaları büyük rol oynamıştır. 2014 yılının Ocak ayında Özbekistan, Türkiye'nin Güvenlik Konseyi adaylığına destek vermiştir. Ardından, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 7 Şubat 2014 tarihinde Soçi'de düzenlenen 2014 Kış Olimpiyat Oyunları açılış törenine katılmak için Özbekistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında, Başbakan Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ile bir araya gelmiş ve ikili ilişkilerin durumu ele alınmıştır. Bu görüşme, Başbakan Erdoğan'ın 2003 yılında gerçekleştirdiği Özbekistan ziyaretinden sonra iki ülke arasında üst seviyede yapılan ilk temas olmuştur (Karluk ve Hiç Gencer 224).

⁹ Muhammed Salih, Özbekistan'da etkili olan bir siyasi liderdir. 1989'da kurulan Erk (Özgürlük) Demokratik Partisi'nin lideridir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlık sürecinde Özbekistan'da muhalefet lideri olarak öne çıkmıştır.

Özbekistan'ı 25 yıl boyunca yöneten İslam Kerimov'un 2016 yılındaki ölümü ile başa geçen Şevket Mirziyoyev'in Özbek dış politikasında gerçekleştirdiği lider odaklı program değişikliği, Kerimov'un çok vektörlü dış politika hedefine bağlı kalarak, Özbekistan'ın Türk Cumhuriyetleriyle arasındaki gerileyen ilişkilere ivme kazandırmış ve Türkiye ile de siyasi ve askerî bağlarını yeniden alevlendirmiştir. Türkiye ile ilişkilerinde hem Türkiye'nin ilişkilerde "kayıp yıllar" olarak nitelendirdiği dönemi geride bırakma arzusu hem de Mirziyoyev'in aktif ve çok yönlü dış politika izleme arzusu ilişkilerin gelişmesinde etken olmuştur. Bu süreci bir nevi onarma dönemi olarak da adlandırabiliriz. Çünkü 25 yıl boyunca inişli çıkışlı bir seyir izleyen ilişkiler son dönemlerde neredeyse kopma seviyesine kadar gelmiştir. Mirziyoyev'in iktidar olmasıyla yeni bir sayfa açılarak ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

2016 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev arasında Semerkant'ta gerçekleşen görüşme, Özbekistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu ziyarette Özbek-Türk İş Forumu yapılmış, birçok farklı alanda anlaşmalar da imzalanmıştır (URL 13). Akabinde 2017 yılında Mirziyoyev, Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir (URL 14). Bu ziyareti önemli kılan 21 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Özbekistan cumhurbaşkanı olmasıdır. Mirziyoyev'in tarihî olarak nitelendirdiği bu ziyareti sırasında, iki ülke arasında havacılık, ulaştırma, yatırım, diplomasi, eğitim, askerî iş birliği, sağlık, kültür, ticaret ve bankacılık alanlarında 26 anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaların imzalanması, ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için önemli bir adım teşkil etmiştir (URL 15). 2019 yılında ise Mirziyoyev, Türkiye'ye 2,5 yıl içerisinde ikinci ziyaretini de gerçekleştirmiştir.

2017 yılından itibaren ortak tarih ve kültürel mirasın da etkisiyle ivme kazanan ilişkiler ticari ortaklık seviyesine ulaşmıştır. Örneğin; ikili ilişkilerin gergin ve soğuk olduğu 2001 yılında iki ülkenin arasındaki dış ticaret hacmi, 126 milyon ABD doları iken 2017'de 1,5 milyara çıkmış, 2019 yılı itibarıyla 2,3 milyara ulaşmış, 2021'de 3,4 milyar dolar iken 2022'de 3 milyar 233,9 milyon dolara gerileyerek kayıtlara geçmiştir (URL 16). Bu ticaret hacmi ile Türkiye, günümüzde Özbekistan'ın en önemli beş ticari ortağından biri konumundadır (URL 17). 2022'de bir önceki yıla kıyasla 186,1 milyon dolar gerilemesi yaşanan küresel kriz ve salgınların sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca iki ülke arasındaki güncel ticaret hacminin küresel sorunlar nedeniyle beklenin çok gerisinde kaldığı da ifade edilmektedir (İstikbal 13).

İki ülke arasında artan iş birliği sadece ekonomik alanla sınırlı değildir. İki ülkenin güven ve dostluk nişanesi olarak ifade edebileceğimiz bir husus ise vize muafiyetinin sağlanmasıdır. Özbekistan, 10 Şubat 2019'dan itibaren Türk vatandaşlarına 30 günlük süre için vize muafiyeti başlatmıştır (URL 18). Aynı şekilde Türkiye'de Özbekistan vatandaşlarına yönelik 30 günlük süre için vize

muafiyeti tanımaktadır (URL 19). Bir başka iş birliği alanı ise ticaret ve bankacılık alanıdır. Türkiye Ziraat Bankası 2019 yılında Özbekistan'da faaliyete başlamıştır. Bu banka, ülkede kurulan yüzde 100 yabancı sermayeli ilk banka olmuştur (URL 20).

İki ülkenin ilişkileri yakalanan ivme ile son yıllarda yüksek düzeyli stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Askerî alanda da iş birliğini artıran Türkiye ile Özbekistan, askerî eğitim-öğretim (URL 21), güvenlik (URL 22), teknik alanları ve savunma sanayi konularını da içeren Askerî Mali İş Birliği Anlaşması'nı imzalamıştır (URL 23). Özbekistan'ın güvenliği, güçlü bir Özbekistan'ın inşası/varlığı; Türkiye'nin bölgedeki çıkarları ve bölge açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye ve Özbekistan arasında gerçekleştirilecek iş birliği, sadece iki ülkenin ilişkileri için değil, coğrafyanın ve tüm dünyanın barış, istikrar ve refahı için de son derece önemlidir. Yani, Türkiye'nin, Özbekistan ile ilişkilerini geliştirmesi bölgesel istikrarın ve iş birliğinin güçlendirilmesine de katkıda bulunacaktır.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki ilişkiler eğitim alanında da artarak devam etmektedir. Bu kapsamda, iki ülke arasındaki eğitim iş birliği anlaşmaları çerçevesinde Türk üniversiteleri ile Özbekistan üniversiteleri arasında öğrenci ve öğretim üyesi değişimi programları düzenlenmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye Maarif Vakfı da Özbekistan'da Türk okullarının yönetimi ve işletmesinde faaliyet göstermektedir (URL 24). Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti arasında yapılan açıklamaya göre, iki ülke arasında yeni bir üniversite kurulması planlanmaktadır (URL 25). Öte yandan, iki ülke arasında kültürel ilişkiler ve turizm ilişkileri de artarak devam etmektedir. İki ülke arasında turizm faaliyetlerinin artmasıyla Türkiye, Özbekistan'ın en önemli turizm pazarlarından biri hâline gelmiştir. Özetle, Mirziyoyev dönemi Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde pozitif bir etki yaratmıştır. İki ülke arasındaki ticaret, yatırım, askerî ve güvenlik, eğitim ve turizm faaliyetleri artarken, kültürel ilişkiler de güçlendirilmiştir.

Özbekistan'ın Mirziyoyev ile gelişen iş birliği diplomasisi çözülememiş sınır sorunları gibi kronik problemleri ön plana çıkarmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kalan bu sorunlar, Özbekistan'ın öncelikli dış politika hedefleri arasındadır. Bu sorunlar, sadece sorunun tarafı olan ülkeleri değil, diğer ülkeleri de etkileyen ciddi tehditler oluşturmaktadır. Mirziyoyev'in aktif dış politika anlayışı ve iyi komşuluk politikası aralarındaki iş birliğini artırmış ve Sovyetlerden kalma sorunların çözümünde de etkili olmuştur. Özbekistan, dört komşusuyla sınır paylaşan tek Türkistan ülkesidir. Nitekim Mirziyoyev, Özbekistan'ın komşuları Kırgızistan ve Tacikistan ile uzun bir süreden beri devam eden sınır anlaşmazlığı ve su sorunu çözümü için müzakerelere başlamıştır. Özbekistan'ın, Tacikistan ile paylaştığı bin kilometrelik sınırın %20'sinde belirsizlik devam ederken, Kırgızistan ile paylaştığı 1378 kilometrelik sınırın %27'sinde, yani 371 kilometrede tartışmalar yaşanmakta idi (URL 26). Özbekistan ve Kırgızistan arasında sınır sorunlarının çözümü

için yapılan 11 Mart 2022 tarihinde gerçekleştirilen görüşmelerde, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev anlaşmaya varmıştır. Taşkent ve Bişkek yönetimleri 2017 yılında mevcut sınırlarının %85'ini netleştirmişti. 2022 yılı itibariyle geriye kalan, %15'lik kısım taraflar arasında anlaşmayla çözüme kavuşturulmuştur (URL 27). İki ülke arasındaki sınırının belirlenmesine ilişkin anlaşma ve Andican (Kempirabad) barajının ortak yönetimine ilişkin anlaşma imzalanarak sorun çözüme kavuşturulmuştur (URL 28). Her iki ülkeyle de diyalog yoluyla sonuçlandırılan sorunlar; bölgedeki istikrarsızlıkların giderilmesi, güvenliğin tesis edilmesi ve bölgesel iş birliğini güçlendirmesi adına kayda değer gelişmelerdir.

Özbekistan bir diğer sorunu da Tacikistan ile yaşamaktadır. 1.300 kilometrelik Özbek-Tacik sınırının %20'si tartışmalıydı. Şevket Mirziyoyev ve Emomali Rahmon, Mart 2018'de sınırın ayrı bölümleriyle ilgili bir anlaşma imzalamıştır. Ayrıca Özbekistan, 1990'larda Özbekistan İslami Hareketi üyelerinin ülkeye girişini engellemek için Tacikistan sınırının dağlık kesimlerini mayınlar döşemişti. Mart 2017'de ise yapılan görüşmeler sonucunda, Özbek-Tacik sınırının çeşitli kesimlerindeki mayınlar temizlenmeye başlamış ve kontrol noktaları açılmaya başlanmıştır (URL 29). Öte yandan Ağustos 2018'de iki ülke, Zarafşan Nehri üzerinde iki hidroelektrik santralinin ortak inşası için anlaşmaya varmıştır (URL 30).

Özbekistan ve Kazakistan arasındaki sınırın belirlenmesi işlemi ise, 2001 ve 2002 tarihli anlaşmalarla tamamlanmıştır. 2004 yılında sınırın işaretlenmesine başlamış ve 2017 itibariyle sınır sorunu konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Asanov vd. 273). Bölgedeki en büyük iki devletin, bölge ülkelerinin birlik ve beraberliği için özel bir sorumluluk hissederek sorunu çözme gayreti göstermeleri sadece siyasi bir adım değil, aynı zamanda ekonomik iş birliğinin genişletilmesinin ve sınır ötesi ticaretin gelişmesine de kapı aralamıştır. Nitekim diğer bölge ülkelerini aralarında olan sorunlarda peyderpey çözüme kavuşturulmaktadır.

Özbekistan'ın dış politikada bir başka reformist politikası ise uluslararası örgütlere üyeliği olmuştur. Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) üyeliği, bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesine ve Özbekistan'ın bölgesel entegrasyona aktif katılımına doğrudan etki etmiştir. Özbekistan, bölgesel terörizm, aşırıçılık ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadelede TDT üyeleriyle iş birliği yapmaktadır. Bunu yanı sıra Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulması, ulaşım ve enerji alanında iş birliğinin artırılması, kültürel ve insani bağların güçlendirilmesi gibi alanlarda iş birliği sağlanmaktadır. Tüm bu durumlar Özbekistan'ın TDT üyeliği sonucunda yeni diplomatik imkânlar sunabilir ve uluslararası alandaki tanınırlığı konularında pozitif bir etki yaratabilir.

Sonuç

Özbekistan, SSCB'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını elde etmiş ve tarihî, kültürel mirası, jeopolitik konumu ve nüfusuyla Türkistan'da stratejik bir konuma sahip olmuştur. Ülkenin stratejik konumu, uluslararası ticaret ve ulaşım yolları için önemli bir geçiş noktasıdır. Coğrafi olarak, Rusya, Çin, Hindistan, İran, Türkiye ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

2016 yılında Kerimov'un vefatı ile iktidara gelen Mirziyoyev, Kerimov döneminde sürdürülen otoriter politikaların aksine reformcu bir politika izlemiştir. Kerimov dönemi boyunca uygulanan otoriter ve korumacı politikalar, Özbekistan'ın bazı alanlarda içine kapanmasına yol açmış olsa da, ülkenin ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunmuştur. Ancak ülkenin yeni lideri Mirziyoyev tarafından başlatılan reformlarla birlikte, ekonomik liberalleşme ve dışa açılma politikaları benimsenmiştir. Bu politikalar sayesinde, Özbekistan'ın ekonomik ilişkileri genişletilerek ülkenin bölgedeki diğer ülkelerle iş birliğinin arttırılmasına devam etmektedir.

Özbekistan, bölgedeki diğer ülkelere kıyasla homojen bir demografik yapıya sahiptir.¹⁰ Ayrıca Özbekistan dışında da büyük bir Özbek varlığının bulunması, ülkenin dış politikası açısından riskler ve fırsatlar sunmaktadır. Özbekistan, etnik Özbek topluluklarını desteklemek ve ilişkileri geliştirmek için çaba gösterirken, bu durum aynı zamanda komşu ülkelerle potansiyel gerginliklere ve müdahale suçlamalarına yol açabilir. Bununla birlikte, Özbek diasporası, bölgesel iş birliği ve ekonomik fırsatların değerlendirilmesi için bir potansiyele işaret eder. Özbekistan, bu durumu dikkatlice yöneterek hem riskleri minimize etmeli hem de fırsatları en iyi şekilde kullanmalıdır.

Mirziyoyev'in, Kerimov'dan devraldığı bazı politikaları öncelikli olarak devam ettirdiği görülmektedir. Örneğin dış politikada tıpkı Kerimov döneminde olduğu gibi bölge ülkeleri ile olan ilişkilerine öncelik vermeye devam etmektedir. Kerimov'dan farklı olarak somut adımlar atarak çözüm üretmesi olmuştur. Nitekim komşu cumhuriyetlerle dostluk anlaşmaları imzalayarak sorunları çözmeye, iş birliğini geliştirme yönünde ciddi girişimler başlatmıştır. Mirziyoyev'in bu yapıcı politikaları diğer cumhuriyetlerin de dış politika stratejisine yansımış ve bölgede var olan sorunlara ortak çözüm anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda bölgesel ve küresel güçlerin yanı sıra uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerinde dengeli bir ortaklık ve iş birliği kurarak yapıcı dış politika yaklaşımını da benimsemiştir. Bu durum Özbekistan'ın iç siyasetinde yaşanan reformlarla birlikte uluslararası imajını güçlendirmiş, ülke ekonomisinin de iyileştirilmesine yardımcı olmuştur (Toktogulov 63).

¹⁰ Türkistan'ın nüfus açısından en homojen ülkesi, Türkmenistan'dır. Türkmenistan'ın nüfusu büyük ölçüde Türkmen etnik grubundan oluşur ve diğer etnik grupların oranı oldukça düşüktür.

Özbekistan'ın bölgesel iş birliği politikaları, Türkistan bölgesinde sürdürülebilir kalkınma sağlama potansiyeline sahiptir. Özbekistan'ın jeopolitik konumu, tarihi ipek yolunun geçtiği ve bölgesel güvenliğin temel unsurlarından biri haline gelmesi nedeniyle önemlidir. Bu politikalar, bölgedeki diğer ülkelerle iş birliği yaparak ekonomik ve sosyal kalkınma sağlama, sınır güvenliği ve terörizmle mücadele gibi alanlarda ortak çalışmalar yürüterek bölgesel istikrarı arttırmayı hedeflemektedir. Batı ve özellikle Çin için de Türkistan bölgesi, enerji kaynakları, doğal kaynaklar, turizm potansiyeli ve gelişmekte olan pazarları nedeniyle stratejik önem taşımaktadır. Bu nedenle, Çin-Özbekistan ticari ilişkileri, Çin'in Türkistan pazarında güçlü bir varlığının sağlanmasına yardımcı olmuştur. Öte yandan Kerimov döneminde Rusya ile dengeli ilerleyen ilişkiler, Mirziyoyev ile birlikte ülkenin daha geniş bir perspektife sahip olmasına yardımcı olmuştur. Bu durum Mirziyoyev'e farklı ülkelerle iş birliği yapma yolunu açmış ve daha geniş bir bölgesel iş birliği perspektifine sahip olmayı sunmuştur.

Kerimov rejimi, durgun bir ekonomi ve otoriter bir siyasi sistemle baş başa bırakan izolasyonist politikaları ve yaygın baskılarıyla biliniyordu. Buna karşılık, Mirziyoyev döneminde gerçekleştirilen reform süreçleri, özellikle ekonomik, siyasi ve dış politika alanlarında atılan adımlarla ülkenin uluslararası tanınırlığını artırmıştır. Ekonomik alanda, özelleştirme, yabancı yatırım ve dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması gibi önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Özellikle tarım sektöründe, özel sektöre daha fazla teşvik ve desteğin verilmesi için adımlar atılmıştır. Ayrıca, ülkenin dünya ekonomisine daha fazla entegrasyonu ve büyük ekonomilerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi için çaba gösterilmiştir.

Mirziyoyev dönemi ile birlikte gerçekleştirilen reform süreci, Özbekistan'ın bölgesel ve küresel düzeydeki ilişkilerinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen siyasi reformlar, eski hükümet yetkililerinin yargılanması, yolsuzlukla mücadele ve hükümetteki bürokrasinin azaltılması gibi alanlarda reformlar gerçekleştirilmiştir. Ancak, muhalefetin daha fazla temsil edilmesi ve demokratik seçimlerin yapılması konusunda daha fazla adım atılması gerektiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Mirziyoyev, dış politika alanında gerçekleştirilen reformlar ile komşu ülkelerle iş birliğinin artırılması, bölgesel ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi ve küresel iş birliği için daha aktif rol alınması yönünde çaba göstermektedir. Bu çabalar, hem bölgesel hem de küresel düzeyde iş birliği ve barışçıl birlikte yaşama ortamının oluşmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Mirziyoyev, bölgesel ve küresel düzeyde diyalog ve iş birliğinin güçlendirilmesi yönünde adımlar atarak, ülkesinin uluslararası alanda daha aktif bir rol oynamasını hedeflemektedir. Kerimov, döneminde Rusya, Çin Türkiye ve ABD ile ilişkilerinde zaman zaman dalgalanmalara rağmen bağımsız ve dengeli bir seyir izlemeye çalışmıştı. Mirziyoyev ile birlikte bu sürecin daha aktif ve çok boyutlu olarak ilerlediğini görüyoruz. Bu durumda Özbekistan'ın ABD, Rusya ve Çin ile olan ilişkileri,

ülkenin ekonomik, politik, güvenlik ve diplomatik alanlardaki farklı hedefleri doğrultusunda farklı sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, Özbekistan, ABD, Rusya, Çin ve Türkiye gibi bölgesel ve küresel güçlerle yakın ilişkiler sürdürmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, ABD ile geliştirilen ekonomik ilişkiler, yatırımların artması ve ticaretin canlanması açısından olumlu etki yapabilir. Rusya ile olan politik ve güvenlik ilişkileri, Özbekistan'ın bölgesel güçlerle olan bağlarını güçlendirebilir. Çin ile geliştirilen diplomatik ilişkiler, Özbekistan'ın Doğu Asya ile olan ilişkilerini artırabilir. Özbekistan'ın Türkiye ile yakın ilişkiler kurmasının bölgesel ve küresel sonuçları olacaktır. Bu ilişkileri sonucunda, Türkistan ile Türkiye arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasi iş birliğini artırabilir. Bunun yanı sıra Türkiye, Türkistan ülkeleri arasında bir köprü görevi üstlenebilir ve bölgesel istikrarı sağlamaya yardımcı olabilir. Küresel anlamda ise, Özbekistan'ın Türkiye ile yaklaşması, Türkiye'nin jeopolitik önemini artırabilir ve bu sayede Türkiye'nin bölgesel liderlik rolüne katkıda bulunabilir. Nitekim son dönemde gelişen ikili ve çok taraflı iş birliği alanları bu durumları destekler niteliktedir. Ancak Özbekistan'ın bu ülkeler arasında bir denge kurması ve diğer ülkelerle ilişkilerinde de olumsuzluklara neden olmaması adına önemlidir. Aksi takdirde, ülkenin bölgesel ve küresel etkisi azalabilir.

Tüm bunlara ek olarak Özbekistan'ın dış siyasetindeki dönüşümün bölgesel ve küresel olaylarla birlikte incelenmesi önemlidir. Özbekistan, Ocak 2022'de Kazakistan'da meydana gelen olaylar ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi faktörlerle karşı karşıya kalarak politikalarını etkilenme ve sınırlanma potansiyeline sahiptir. Kazakistan'daki olaylar, Özbekistan'ın bölgesel istikrarı ve güvenliği gözetme konusundaki çabalarını etkileyecektir. Bu olaylar, Özbekistan'ı komşu ülkelerdeki gelişmeleri yakından takip etmeye, potansiyel istikrarsızlık risklerine karşı tedbirler almaya yönlendirecektir. Özbekistan, bölgesel barışı ve iş birliğini güçlendirmek amacıyla Kazakistan ve diğer Türkistan ülkeleriyle yakın ilişkiler kurma stratejilerini uygulayabilecektir.

Rusya-Ukrayna Savaşı gibi küresel olaylar da Özbekistan'ın dış politikasını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Bu çatışma, Özbekistan'ı bölgesel güç dengelerini yeniden değerlendirme ve dış ilişkilerini dikkatli bir şekilde dengeleme konusunda daha hassas bir duruma getirebilir. Özbekistan, bu tür küresel olaylarda tarafsız bir tutum takınarak, bölgesel istikrarı ve bağımsızlığını korumayı hedeflemeyi öncelikli dış politikası haline getirmelidir.

Sonuç olarak, Kerimov dönemi, ülkenin Sovyet sonrası geçiş döneminin zorluğunu yaşadığı bir dönemdi. Kerimov, daha çok merkezîyetçi bir yönetim tarzı benimsemişti ve dış dünyayla olan ilişkileri kısıtlamıştı. Diğer yandan, Mirziyoyev dönemi, Özbekistan'ın dış açılma politikası izlediği ve ekonomik reformları hızlandırdığı bir dönem olarak ön plana çıkıyor. Mirziyoyev, daha demokratik bir yönetim anlayışı benimseyerek ülkede reformlar gerçekleştirdi ve dış dünyayla olan ilişkileri güçlendirdi. Bu reformlar, Özbekistan'ın ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan daha açık ve saydam bir ülke

hâline gelmesine yardımcı olmaktadır. Kerimov dönemine nazaran dünyada izole bir devlet yaklaşımından artık yavaş yavaş bölgesel projelere uyum sağlayan, uluslararası kuruluşların çalışmalarında uyumlu görüntü sergilemektedir. Bu da hem bölgesel hem de küresel güçler ile Özbekistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine ve derinleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Ancak, reformların hala devam ettiğini ve bunların Özbekistan'ın siyasi ve ekonomik manzarası üzerindeki nihai etkilerinin henüz net olarak görülmediğini belirtmek önemlidir. Ayrıca Özbekistan'ın ekonomik amaçlı yeni bir dış politika oluşturma arayışında bu süreçte bekleyen bir takım zorluklar da bulunmaktadır. Ülkenin diğer ülkelerde ve uluslararası alanda kabul görmesi, halkın desteğinin sağlanması ve ülkenin küresel sisteme tutarlı bir şekilde açılması gerekmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için çeşitli zorluklar vardır, özellikle diğer ülkelerle geliştirilen ilişkilerin halkın günlük hayatını nasıl etkileyeceği gibi konular, kamu desteği, tutarlılık ve süreklilik gibi faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Söz konusu hedefler, Özbekistan'ın yeni şekillenen bölgesel ve uluslararası kimliğinin gidişatını ve geleceğini belirleyecektir.

KAYNAKLAR

- Aksakal, Hasan. "Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, no. 21, Bahar 2009, s. 23-30.
- Altundağ, Zehra. "Geçmişten Günümüze Şanghay İş Birliği Örgütü." *Avrasya Etüdlere Dergisi*, no. 49-1, 2016, ss. 93-116.
- Asanov, Seilbek S. vd. "Kazakh-Uzbek Relations in the Context of Regional Security." *Revista UNISCI*, núm. 45, octubre, 2017, pp. 267-288.
- Idan, Avinoam, ve Brenda Shaffer. "The Foreign Policies of Post-Soviet Landlocked States." *Post-Soviet Affairs*, 27:3, 2011, ss. 241-268.
- Aydın, Mustafa. *Küresel Politikada Orta Asya*. Nobel Yayıncılık, 2005.
- Bektenov, M. (2021, March 16). Kazakhstan's Ethnic Policy 1991-2021: What Needs to Change? CABAR.asia. <https://cabar.asia/en/kazakhstan-s-ethnic-policy-1991-2021-what-needs-to-change>
- Birsel, Haktan. "Orta Asya Güç Mücadelesi İçinde Bağımsızlıktan Günümüze Özbekistan." *21. Yüzyıl Dergisi*, no. 35, 2011, ss. 26-35.
- Bohr, Annette. "Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order." *International Affairs* 80, no. 3, 2004, pp. 485-502.
- Bozbağ, Servet. *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Dış Politikası ve Küresel Güçler*. 2019. Bahçeşehir Ü, Yüksek lisans tezi.
- Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası*. İnkılap Kitapevi, 2005.
- Dadabayev, Timur. "Developmental State and Foreign Policy in Post-Kerimov Uzbekistan." *The SAGE Handbook of Asian Foreign Policy*, Editor In Takahashi Inoguchi, 2019, SAGE, ss. 641-656,.
- Dugin, Aleksandr. *Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım*. Çevirmen Vügar İmanov. Küre Yayınları, 2005.

- Fazendeiro BT. "Uzbekistan's defensive self-reliance: Karimov's foreign policy legacy." *International Affairs*, 93(2), 2017, ss. 409–427.
- Glassner, Martin Ira. *Access to the Sea for Developing Land-Locked States*. Martinus Nijhoff, 1970.
- Gündoğdu, Abdullah. *Türk Jeopolitiği*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Haber, Marc vd. "Afghanistan's Ethnic Groups Share a Y-Chromosomal Heritage Structured by Historical Events". *PLOS ONE*, 7(3): 2012. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0034288>
- İstikbal, Deniz. "Orta Asya'da Yeni İş Birliği Alanları: Türkiye-Özbekistan İlişkileri." *SETA Analiz*, 2021. <https://setav.org/assets/uploads/2021/11/A357.pdf>. Erişim Tarihi: 01.03.2023.
- Kanlıdere, Ahmet. "Cedidcilik ve Dini İslahçılık." *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bildirileri*. Ankara, 2003.
- Karlık, Rıdvan, ve Ayşe Hiç Gencer. "Orta Asya'da Oluşturulan Ekonomik ve Siyasi Entegrasyonlar Kapsamında Türkiye Özbekistan İlişkileri." *International Conference on Eurasian Economies 2017*, Eurasian Economists Association & Kyrgyzstan-Turkey Manas University, 2017.
- Kocatepe, Ömer Faruk. "Türk Cumhuriyetleri'nin Bölgesel Güvenlik Kaygıları Bağlamında Uluslararası Örgütlerle İş Birliği." *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2022, ss. 407-434.
- Kocatepe, Ömer Faruk. *Türk Devletleri Teşkilatı Politik ve Askerî İş Birliği*. Nobel Yayınevi, 2022.
- Kodaman, Timuçin, ve Haktan Birsal. "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2, 2006, ss. 413-442.
- Kun.uz. (2023, January 16). Uzbekistan's population increasing by about 21 thousand people every day. <https://kun.uz/en/news/2023/01/16/uzbekistans-population-increasing-by-about-21-thousand-people-every-day>
- Kurt, Selim. "Dugin'in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye'nin Yeri." *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, no. 15, 2019, ss. 425-467.
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (n. d.). Open Data - Population. <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>
- Okur, Mehmet Akif. *Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak-Tarihten Geleceğe Orta Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Özey, Ramazan. *Dünya Platformunda Türk Dünyası*. Aktif Yayınları, 1999.
- Pirinççi, Ferhat. "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler Ve Gerçeklikler." *SBF Dergisi*, 63(01), 2008, ss. 207-235.
- Purtaş, Fırat. "İslam Kerimov Sonrası Özbekistan-Türkiye İlişkilerinin Kültürel Boyutu." *Zamanın Aşan Medeniyet Özbekistan Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bahariye Sanat Atölyeleri, 2019.
- Purtaş, Fırat. *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi-Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2011.

- Sarıkaya, Yalçın. “Kerimov Dış Politikası: Rejim Güvenliği Ekseninde 20 Yıl.” *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*. Editör M. Savaş Kafkasyalı. Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No 10, 2012, ss. 335-355.
- Sarıkaya, Yalçın, ve Öztopal, Mustafa Kemal. “Brzezinski’nin Ardından Güncel Türkistan Jeopolitiğini Yeniden Düşünmek.” *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 2022, ss. 141-174.
- Schmitz, Andrea. “Uzbekistan’s Transformation Strategies and Perspectives.” *SWP Research Paper 1, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs*, 2020.
- Sönmez, A. Sait. “Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler.” *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 2, 2013, ss. 387-416.
- Spykman, Nicholas J. *Coğrafya ve Dış Politika*. Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2020.
- Şahin, Mehmet. “Jeopolitik Düşüncenin Tarihi.” *Uluslararası Politika: Giriş-Kavram-Teoriler*. Editör Serkan Yenil ve M. Bora Sanyürek. Nobel Yayınları, 2022, ss. 163-180.
- Toktogulov, Bakhtiyor. “Uzbekistan’s Foreign Policy under Mirziyoyev: Change or Continuity?” *Eurasian Research Journal*, 4(1), 2022, ss. 49-67.
- TÜRKPA. “Yeni Bir Yüzyıla Doğru Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”. *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu*, no: 64, 1993.
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2016, December 9). Committee on the Elimination of Racial Discrimination reviews the report of Turkmenistan. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2016/12/committee-elimination-racial-discrimination-reviews-report-turkmenistan>
- United States Geological Survey (USGS). (2021). Mineral Commodity Summaries: <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2021/mcs2021-gold.pdf>

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL1: (<https://mfa.uz/en/pages/vneshnaya-politika>) (erişim tarihi: 11.01.2023).
- URL2: (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>) (erişim tarihi:19.02.2023).
- URL3:(<https://www.ntv.com.tr/dunya/sanghay-isbirligi-orgutu-nedir-ne-degidir,MjcBt8rq-k2AuS1RQNXFlw>) (erişim tarihi: 10.03.2023).
- URL4: (<https://eurasianet.org/uzbekistan-life-after-Kerimov-more-same>) (erişim tarihi: 07.12.2022).
- URL5: (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-dis-politikasinda-aciklik-ve-iyi-komsuluk-donemi/945184>) (erişim tarihi:10.03.2023).
- URL6: (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asya-ulkeleri-arasinda-sinir-ve-isbirligi-anlasmasi-yapildi/961906>) (erişim tarihi:10.03.2023).
- URL7:(<https://www.voaturkce.com/a/amerika-ozbekistan-la-iliskileri-gelistiriyor/4398176.html>) (erişim tarihi: 11.03.2023)
- URL8: (<https://www.dunya.com/dunya/guney-kore-tetikte-bekliyor-haberi-363143>) (erişim tarihi: 11.03.2023)

- URL9: (https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/cin-in-bir-kusak-bir-yol-projesi-ve-turk-dunyasi-na-etkileri#_ftn37) (erişim tarihi: 11.03.2023)
- URL10: (<https://www.milliyet.com.tr/dunya/rusya-ozbekistan-ortak-askeri-tatbikati-basladi-12-yil-sonra-ilk-kez-2530601>) (erişim tarihi: 11.03.2023)
- URL11: (<https://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>) (erişim tarihi: 11.03.2023)
- URL12: (<https://www.yenisafak.com/dunya/inis-cikislariyla-turk-ozbekistan-iliskileri-2521268>) (erişim tarihi: 12.03.2023)
- URL13: (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mirziyoyev-in-ziyareti-cercevesinde-turkiye-ozbekistan-iliskileri/1740453>) (erişim tarihi: 11.03.2023)
- URL14: (<https://www.tcgb.gov.tr/konuk/356/86093/ozbekistan>) (erişim tarihi: 12.03.2023)
- URL15: (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-iliskileri-gucleniyor/1060872>) (erişim tarihi: 13.03.2023)
- URL 6: (<https://www.trthaber.com/haber/guncel/ozbekistanin-dis-ticaret-hacmi-2022de-50-milyar-dolara-ulasti-742642.html#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%20ge%C3%A7en%20sene%20y%C3%BCzde%206,ise%20y%C3%BCzde%205%2C4%20azald%C4%B1>) (erişim tarihi: 13.03.2023)
- URL17: (<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/ozbekistanin-dis-ticaret-hacmi-2021-de-42-milyar-dolar-oldu/61faa78b01a30a27f43d3f27>) (erişim tarihi: 13.03.2023)
- URL18: (<https://www.ntv.com.tr/dunya/ozbekistandan-turk-vatandaslarina-vize-muafiyeti,iu2LSpAUtkql6SLKS0Ur9g>) (erişim tarihi: 13.03.2023)
- URL19: (<https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-seyahat-edecek-turk-vatandaslarinin-dikkatine.tr.mfa>) (erişim tarihi: 13.03.2023)
- URL20: (<https://www.ziraatbank.com.tr/SitePages/InteraktifRaporlar/2019/tr/m-3-5.html>) (erişim tarihi: 14.03.2023)
- URL21: (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc077/kanunbmmc077/kanunbmmc07703928.pdf) (erişim tarihi: 14.03.2023)
- URL22: (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220429-1.htm>) (erişim tarihi: 11.03.2023)
- URL23: (https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/ozbekistan-turkiye-ile-askeri-is-birligini-gelistiriyor) (erişim tarihi: 14.03.2023)
- URL24: (<https://www.turkiyemaarif.org/post/7-turkiye-maarif-vakfi-baskani-akgun-ozbekistanda-1906?lang=tr>) (erişim tarihi: 14.03.2023)
- URL25: (<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/yok-baskani-ozvar-ozbek-turk-universitesi-kurmayi-planladiklarini-soyledi/2483855>) (erişim tarihi: 15.03.2023)
- URL26: (<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2569>) (erişim tarihi: 18.03.2023)
- URL27: (<https://www.ankasam.org/kirgizistan-ozbekistan-sinir-anlasmazliginda-cozum-arayislari/>) (erişim tarihi: 18.03.2023)

URL28: (<https://www.trthaber.com/haber/dunya/abdde-koronavirusten-can-kaybi-artiyor-567897.html>) (erişim tarihi: 17.03.2023)

URL29: (<https://landportal.org/news/2021/06/territorial-disputes-central-asia-threshold-30th-anniversary-independence>) (erişim tarihi: 21.03.2023)

URL30: (<https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/ozbekistan/5771-tacikistan-ve-zbekistan-zaraf-an-nehri-zerinde-yavan-hidroelektrik-enerji-santrali-in-aatina-baladi>) (erişim tarihi: 21.03.2023)

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN KÜLLİYATINA GİRMEYEN DÖRT MEKTUBU

Öz: Türk edebiyatının şairiazamı, şiirleri ve tiyatro eserleriyle edebiyatımızın unutulmayan simalarından olan Abdülhak Hâmid Tarhan aynı zamanda diplomat kimliği ile uzun ömrü süresince çeşitli vazifelerle yurt dışında bulunmuş, dostlarına, sevdiklerine yüzlerce mektup yazmıştır. Dönemin şartları düşünüldüğünde şair indinde mektubun bir haberleşme aracı olmaktan çok öte bir rol oynadığı âşikardır. Süreli yayınlarda, hususî arşivlerde, çeşitli çalışmalarda yer alan bu mektuplar Prof. Dr. İnci Enginün tarafından büyük bir titizlikle iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bununla birlikte külliyatta yer almayan mektuplar da bulunmaktadır. Abdülhak Hâmid'in vefatından iki ay sonra şair Hüseyin Rif'at vasıtasıyla *Tan* gazetesinde 1937 yılında dört husus mektup yayımlanır. Bu mektuplar Sâmipaşazâde Sezai'nin büyük birâderlerinden ve aynı zamanda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in de amcası olan Sâmipaşazâde Abdülbâki Bey'e gönderilmiştir. Biri tarihsiz olan, biri 1876 diğer ikisi 1881 tarihinde yazıldığı bilinen mektuplarda Abdülhak Hâmid'in şahsî, maddî, ailevi olmak üzere hususî hayatına dair bilgiler yer almaktadır. Bu makalede bahsi geçen dört mektup üzerinde durularak Hâmid'in zikredilen külliyatına küçük de olsa bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülhak Hâmid Tarhan, Şairîazam, *Tan*, Süreli Yayınlar, Mektup.

Abdülhak Hâmid Tarhan's Four Letters That Were Not Included in His Corpus

Abstract: The greatest poet of Turkish literature, Abdülhak Hâmid Tarhan, one of the unforgettable figures with his poems and plays, went abroad as a diplomat due to various duties throughout his long life and wrote hundreds of letters to his friends and loved ones. Considering the circumstances of the period, it is clear that the letter played a role beyond being a communication tool for the poet. These letters which are included in periodicals, private archives and various researches are published in two volumes meticulously by Prof. Dr. İnci Enginün. In addition, there are also letters that are not included in the corpus. Two months later after the death of Abdülhak Hamid, with the help of Huseyin Rifat, who was a poet, four private letters were published in 1937 in *Tan*. These letters were sent to Samipaşazade Abdülbaki who was Samipaşazade Sezai's elder brother and at the same time Hamdullah Suphi Tanrıöver's uncle. One of them did not include any date, one was written in 1876 and the other two were known to be written in 1881; in these letters information about Abdülhak Hamid's personal, economic, and family life is found. In this article, it is aimed to contribute to Hamid's corpus by examining these four letters.

Keywords: Abdülhak Hâmid Tarhan, The Greatest Poet, *Tan*, Periodicals, Letter.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZBEK

Giresun Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

seda.ozbek@giresun.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7485-8438

Gönderim Tarihi Received

04.11.2022

Kabul Tarihi Accepted

22.05.2023

Atf Citation

Özbek, Seda. "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Külliyatına Girmeyen Dört Mektubu." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 107-120.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Edebiyatımızın şairiazamı Abdülhak Hâmid Tarhan sadece edebî kalem tecrübeleriyle değil aynı zamanda mektuplarıyla da dikkat çekmektedir. 1852-1937 yılları arasında yaşayan, uzun sayılabilecek bir ömür süren Abdülhak Hâmid Tarhan bilhassa görevi dolayısıyla Londra, Paris, Budapeşte, Viyana, Golos, Bombay, Lahey gibi yerlerde bulunmuştur. Yurt dışında bulunan şair için mektup türü sadece bir haberleşme aracı olarak değil aynı zamanda sevdikleriyle kurduğu bir bağ, bir teselli aracı olmuştur. Nitekim ağabeyi Nasuhi Bey’e yazdığı Kasım 1886 tarihli mektupta “Bir aydan ziyadedir ki İstanbul’dakilerden haber alamıyorum. Çoluk çocuk sahibi bir adamı bu kadar garip bırakmak lâıyk mıdır? Şu mektupsuzluk elinden nasıl feryat edeceğimi bilmiyorum” (Enginün, *Abdülhak Hâmid’in Mektupları* 414) diyecek, mektup alamadığı zamanlarda dost çevresine sitemde bulunacaktır. Recaizade Mahmut Ekrem’e yazdığı 1887 tarihli mektubunda “Mektupsuzluk hâli ne kadar elim bir şey. Sen o hâli pek bilmezsin” (Enginün, *Abdülhak Hâmid’in Mektupları* 440) diyen Hâmid için mektup aynı zamanda bir teselli aracıdır. Pirizade Osman Bey’e gönderdiği 1876 tarihli mektupta “Hakkı Bey’e söyleyiniz ki benim burada kitaptan başka arkadaşım ve mektuptan başka teselli verecek sevdiğim yoktur” (Enginün, *Abdülhak Hâmid’in Mektupları* 56) diyen Hâmid nazarında mektuplaşmanın önemi âşikardır.

Abdülhak Hâmid’in mektuplarının bir kısmı kendisi hayattayken yayımlanmaya başlanmıştır. Mektuplara dair en titiz ve kapsamlı çalışma Prof. Dr. İnci Enginün tarafından hazırlanmıştır. İki ciltten oluşan bu hacimli eserde 1867-1937 yılları arasında yazıldığı bilinen, Hâmid’in kaleminden çıkan altı yüze yakın mektup yer almaktadır. Ailesine ve yakın çevresine gönderdiği bu mektuplarda Hâmid duyduğu özlem, çektiği maddi sıkıntılardan, yalnızlıktan bahseder. Pek çok mektubunda da edebiyat ve sanata dair görüşleri yer almakta gerek kendi gerek başkalarının eserlerine dair fikirlerine rastlanmaktadır.

Zaman zaman bazı çalışmalarda Hâmid’in külliyatına girmemiş mektupları yayımlanmış (Kahraman 227-230; Hızlı ve Yurtsever 193-206; Çoruk, *Abdülhak Hâmid’in Mütareke Döneminde Ali Kemal’e Gönderdiği Bir Mektup* 29-34; Çoruk 13-22; Tokgöz 174-175¹) bazılarında da Hâmid’in henüz yayımlanmayan müstakil mektuplarının varlığına işaret edilmiştir.² Bunlara ilave olarak Abdülhak Hâmid Tarhan’ın *Tan* gazetesinde yayımlanan ve külliyatında bulunmayan dört hususî mektubu daha bulunmaktadır.

¹ Abdülhak Hâmid’in Ahmet İhsan Tokgöz’e gönderdiği ve ilk kez *Servet-i Fünûn Uyanış* dergisinde (16 Nisan 1942, no. 2382, ss. 254-255) yayımlanan 1909 tarihli mektup *Abdülhak Hâmid’in Mektupları*’nda yer almamakla birlikte Necati Tonga’nın hazırladığı *Bâbîli Yokuşu’ndan Portreler* adlı kitapta yayımlanmıştır. (Tokgöz 174-175)

² M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim Sekmeler* serisinde Abdülhak Hâmid’in hususî mektuplarına işaret etmiştir. Bunlardan biri Musavver Devr-i Cedid Mecmuası’nda yayımlanan, İbnülemin M. Kemâl’e gönderilmiş 23 Mart 1909 tarihli taziye mektubu diğeri başka bir mektubunun faksimilesidir (Özgül, *Sekmeler IV* 167) Yine *Unutulmuş Mektuplar* başlığında Hâmid’in Filorinalı Nâzım’a ve Fâik Ali’ye gönderdiği iki mektubun varlığına da dikkat çekilmiştir. (Özgül, *Sekmeler I* 94)

Tan'daki Mektuplar

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın 12 Nisan 1937'de vefatından iki ay sonra *Tan* gazetesinde *Şairiâzâmın Mektupları* serisinin yayımlanacağı duyurulur:

Geçende aramızdan ebediyen ayrılan fakat Türk edebiyat tarihinde ebedî bir şöhrat yaratan şair-i azam Abdülhak Hâmid'in ilk gençliğinden itibaren dostlarına gönderdiği mektupların mühim bir kısmı elimizde bulunuyor. Bu mektupları yarından itibaren Tan okuyucuları da okumak fırsatını bulacaklardır. (İmzasız 1)

Adı geçen mektuplar Samipaşazade Sezai'nin büyük birâderlerinden ve aynı zamanda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in amcası olan Sâmpaşazâde Abdülbâki Bey'e yazılmıştır ve şair Hüseyin Rif'at vasıtasıyla *Tan* gazetesine ulaşmıştır. Samipaşazâde Sezai'ye yazdığı 19 Temmuz 1876 tarihli mektupta "Bir de Paris'e geleli Bâki'ye muttasıl mektup yağdırıyordum." diyen Hâmid'in neşredilen mektuplarında Bâki Bey'e (Abdülbâki Bey merhum M. Şûrâyı Devlet azasından iken irtilal-i bekâ eden muharririn-i muhtereme-i Osmaniyye'den Samipaşazâde Abdülbaki Bey. Hazine-i Evrak mecmuası müessislerinden) (Enginün, *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* 56) çok sayıda mektup gönderdiği bilinmektedir.

Yazılış tarihleri farklı olan ve 30 Haziran 1937 – 8 Temmuz 1937 tarihleri arasında *Tan*'da yayımlanan mektuplar Hüseyin Rif'at'ın mukaddimeleriyle neşredilir. Hüseyin Rif'at bu mukaddimelerde ilgili mektuplarda adı geçen şahıslar, olaylar hakkında açıklayıcı bilgiler vermekte, zaman zaman da yorum ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Mektupların yayımlanış künyeleri şöyledir:

1. Mektup, *Tan*, no.790, 30 Haziran 1937, s. 2,6.
2. Mektup, *Tan*, no.792, 2 Temmuz 1937, s. 2.
3. Mektup, *Tan*, no.796, 6 Temmuz 1937, s. 2.
4. Mektup, *Tan*, no.797, 8 Temmuz 1937, s. 2.

30 Haziran 1937'de *Tan*'da neşredilen ilk mektubun yazılış tarihi belirsizdir. Bombay Şehbenderliği'nde bulunduğu sıralar yazdığı bu mektupta Hâmid para ve borç bahsine girmiştir. Borçlarını biraz da "itibar, saygınlık" üzerine yapmıştır. Devletin verdiği ayılığın azlığından yakınan Hâmid bir yandan da "Burada yayan çıkmak bize nadiren nasip oluyor. Yayan çıkılacak olursa mutlaka araba arkadan gelmek ve arabası var dedirtmek lazım geliyor. Araba da hayvanlar da

güzel ve seyisler süslü olmalı velhasıl azametli görünmeli illâ. İtibarımız bir paralık olur” (Tarhan 2) diyerek borçlanmanın zaruretinden bahseder.

İkinci mektup 12 Teşrinisani 1292 (24 Kasım 1876) tarihinde yine Bâki Bey’e Paris’ten yazılmıştır. İlkine göre daha kısa olan bu mektupta Hâmid’in Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa’ya dair fikirleri yer alır. Prof. Dr. İnci Enginün’ün hazırladığı *Abdülhak Hâmid’in Mektupları*’nda yayımlanmış aynı tarihli bir başka mektup daha bulunmaktadır. Pirizâde İbrahim Bey’e yazılmış olan bu mektupta Hâmid meşguliyetinin fazla, afiyetinin yerinde olduğunu söylemiştir.

11 Mayıs 97 (23 Mayıs 1881) tarihini taşıyan üçüncü mektubun mukaddimesinde Hüseyin Rifat “Berlin Sefareti’ne memur edildiği hâlde vazifesi başında veya yolunda değil de İzmir’de, Trabzon’da, Batum’da, Odesa’da, Hocabey’de serseriyâne dolaşırken görüyoruz.” (Hüseyin Rif’at 2) yorumunda bulunur. Nitekim mektubunda bedensel rahatsızlıklarından, hastalıklarından bahseden Hâmid de “Bilmem bu nasıl memuriyettir ki, bana mahallini göstermeyerek İzmir’den sonra bütün Karadeniz sevâhilini dolaştırdı veyahut ben nasıl memurum ki bu münasebetle her yere gittim de mahall-i memuriyetime gidemedim; bunun için ya kader mevcuttur ki, anda bir hikmet var; ya benim aklımda hiffet var” (Tarhan 2) demiştir.

Hâmid’in yayımlanmış mektuplarına kronolojik olarak baktığımızda Mart 1881 tarihli mektubu Murad Bey’e Rize’den gönderdiği görülmektedir. Yani yazar hâlâ Karadeniz kıyılarındadır. Nitekim bu mektupta “A birader! Karadeniz nedir? Deryâ-yı Kudret’e nisbet bir katre bile değildir. Fakat kâinatın her tarafına şâmil olsn o nazar-ı müsavât-perverin karşısında bir adamın ağlamasıyla deniz tuğyanı birdir.” der. Güvertede iken bir yolcunun ağzından yazdığı Karadeniz’e hitaben -oldukça şâirâne- yazdığı şu satırlar da kayda değerdir: “Ey Bahr-ı Siyah! Ta ibtidâ-yı hilkatte tufan-ı evvelden beri bu halde cûş u hurûş edip durmuşsun! Hâlâ yorulmadın mı? Ka’rın hiçbir fâniye menşe değil, had ü hisaba gelmez ebnâ-yı beşerin makberidir. Yine o her biri bir müteharrik mezara benzeyen dalgalarıyla sefine-i hayatımızı muhasara ediyorsun ya. Biz ömr-i Nûh’a mı mâlik olduk? Ebedî isen fânilerden ne istersin? Fâni isen bizi ebediyete îsâl etmek sana mı kalmış?” (Enginün, *Abdülhak Hâmid Mektupları* 165)

Son mektup 16 Teşrinievvel 1881 tarihlidir ve Hâmid yine yurtdışındadır. Bu sefer sadık uşağı Ahmet Ağa’yı da yanına getirmiştir. Hatıralarında “Ahmet Ağa’nın ben oğlu yerinde bir efendisidim. Hindistan’da geceleri yemekten sonra saatlerce deniz kenarında beraber gezerdik. Onunla politikadan konuşmak hoşuma giderdi. Çünkü o Çemişgezekli bir evvel zaman adamıydı” (Enginün, *Abdülhak Hâmid Hatıralar* 382) diyen Hâmid için Ahmet Ağa’nın gelişi özellikle eşi Fatma Hanım’ın hastalığı zamanında bir teselli kaynağı olmuştur. Yine hatıralarında “Bombay’dan Beyrut’a gelirken Bahr-ı Muhit-i Hindî’de yahut ummanda, Bahr-ı Ahmer’de hasta bulunan sevgili refikamın son nefesine intizar ile geçen leyâl-i seferimde, o kara günlerimde bu adam benim yanımda bulunuyor ve bana bir lisan-ı manevi ile sabır ve tevekkül dersi veriyordu.” (Enginün, *Abdülhak Hâmid Hatıralar* 383) cümleleriyle Ahmet Ağa’dan muhabbetle bahseden Hâmid, mektubun devamında Fatma Hanım’ın hastalık sürecine dair bilgi verir.

Uzun sayılacak bir ömür süren ve bu ömrünün çoğunu yurt dışında geçiren Abdülhak Hâmid'in *Tan* gazetesinde yayımlanan bu mektuplarını, metinlerin orijinaline sâdik kalarak, Hüseyin Rif'at'ın mukaddimeleri ile birlikte aşağıda yer veriyor ve Hâmid'in külliyatına küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlıyoruz.

KAYNAKLAR

- Çoruk, Ali Şükrü. "Abdülhak Hâmid'in Mütareke Döneminde Ali Kemal'e Gönderdiği Bir Mektup." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, no. 55 (55), 2016, ss. 29-34.
- Çoruk, Ali Şükrü. "Abdülhak Hâmid'in Mütareke Döneminde Peyâm Gazetesinde Yayımlanan İki Mektubu." *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, no. 10/8, 2015, ss.13-22.
- Enginün, İnci. *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*. Dergâh Yayınları, 1994.
- Enginün, İnci. *Abdülhak Hâmid'in Mektupları*. Dergâh Yayınları, 1995.
- Hızlı, Mefail, ve Murat Yurtsever. "Abdülhak Hâmid'e Ait Bir Bölük Mektup." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, no. 7, 1998, ss. 193-206.
- Hüseyin Rif'at, "Şairiâzâmın Mektupları." *Tan*, no: 796, 1937, ss. 2.
- İmzasız. "Şairiâzâmın Mektupları." *Tan*, no. 789, 1937, ss. 1.
- Kahraman, Alim. "Abdülhak Hâmid'in Mektupları ve Kitapta Bulunmayan Bir Mektup." *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, no. 3, 1996, ss. 227-230.
- Özgül, M. Kayahan. *Seke Seke Ben Geldim Sekmeler I*. Çolpan Kitap, 2018.
- Özgül, M. Kayahan. *Seke Seke Ben Geldim Sekmeler IV*. Çolpan Kitap, 2018.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Birinci Mektup." *Servet-i Fünûn Uyanış*, no. 2382, 1942, ss. 254-255.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Mektup 1." *Tan*, no. 790, 1937, ss. 2,6.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Mektup 2." *Tan*, no. 792, 1937, ss. 2.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Mektup 3." *Tan*, no. 796, 1937, ss. 2.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid. "Mektup 4." *Tan*, no. 797, 1937, ss. 2.
- Tokgöz, Ahmet İhsan. *Bâbiâli Yokuşundan Portreler*. Hazırlayan Necati Tonga, Çolpan Kitap, 2020.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

1. Mektup

Mukaddime

Sâmipaşazâde Sezai’yi edebiyatımızda tanımayan yoktur; Hâmid’in mektuplarında hitap ettiği zat işte bu Sezai Bey’in büyük biraderlerinden “Bâki” Bey’dir. Kullanılan lisana, gösterilen samimiyete bakılırsa Bâki, Hâmid’in “Süleyman Nazif” merhum kadar hususiyetine dahil olmuş bahtiyarlardan biri.

“Hâmid” denilen yıldızın ilk parladığı sıralarda onun arkasında bir peyk gibi yürüyen Sezai’nin Bâki kadar mahremiyete ve hususiyete ermemesi, belki Bâki’nin “şair” tarafı bulunmamasındandır.

Sami Paşa’nın kendisi kalem sahibi olmakla beraber zamanın dürüst şahsiyetleri arasında yer almış, yetiştirmiş olduğu Bâki, Sezai, Hasan, Abdülhalim Beyler gibi çocukların hepsi de hayatlarında, babaları kadar değilse de oldukça mühim memuriyetlerde nerede vermişlerse muhitlerinde çok temiz birer isim bırakmışlardır.

Bükreş elçimiz Hamdullah Suphi Tanrıöver’in amcası olan Bâki merhum kardeşleri içinde en evvel öldü.

Şair düşünceli bir kafa ile hayata bağlı, şen, şuh, hazır cevap ve aynı zamanda kadın ve içkiye fazla meyilli olan Bâki’nin, diğer kardeşlerine nazaran kendisine daha yakın olduğu içindir ki Hâmid’le bu kadar samimi olması pek tabiidir.

Ne başında ne de sonunda tarih kaydedilmemiş olan ilk mektupta Hâmid hemen para, borç bahsine giriyor; zavallı Hâmid: gençliğinde en bol para aldığı zamanlarda bile sıkıntıdan kurtulamamış. Galiba hep o çektiklerinden dolayı olacak ki züğürtlükle beraber züğürtleri de hiç sevmezdi. Ve bu ahlâk onda varken dostları arasında ben nasıl katıldım bilmem!..

Bombay Şehbenderliğinde at, araba alarak mevkiinin şerefini göstermek istemiş, yalnız bundan dolayı tam altı yüz altın borca girmiş. Fakat atlar iki değil, dört beş. Alacaklarını sayarken “Beşinci Allah’tan ki miktarını tayinden haya ederim.” diyor. “Neye borçlanıyorsun.” gibi Bâki merhumun takazalarına “Yayan bile çıkılacak olursa mutlaka araba arkadan gelmek ve arabası var dedirtmek lazım geliyor.” diye mukabele ediyor. Öyle ya, dünyanın en rahat zamanında ve yine dünyanın en zengin memleketinde, göz bebeği (Süleyman Nazif merhumun tabiri veçhile) Fatma Anamızın yanında nasıl yaya yürüyerek yoksul görünebilirdi?

Ayda yüz otuz altın maaş alan bir kimsenin o paradan fazla masrafı olur ve bir de o aylıklar muntazaman çıkmazsa bunların üzerine o bir de “Hâmid”liği ilave ederseniz işin fecaatinin nerelere kadar varabileceğini elbette takdir edersiniz.

Hâmid için facia hazırlayan ve bize uçsuz, bucaksız bir alem kadar derin olan “Makber”i yarattıran Fatma Hanım’ın ilk zatülcenp hastalığı bu sıralarda baş göstermiş ve geçer görünmüşse de menem verem, için için kendisini yemeye başlıyor ve nihayet malûm şekilde Beyrut’ta nihayet buluyor. Büyük şairimiz, bu sıkıntı ve zor günlerinde, Fatma Hanım’ın hastalığını acılarıyla anlatırken duydukları

üçüncü bir azaba geçerek “Burada konsolos familyalarından bildikleri için ve İngilizlere benzemeyip insanlara benzedikleri için kendileri ile ülfet ve sohbet kabil oluyor.” diyen Hâmid İngilizceyi ve İngilizleri orada öğreniyor ki birçok seneler sonra bu fikrinin tamamen aksi şeyler söylerdi.

Mektupları ilk okuyuşta birkaç seneler evvelki Hâmid ne idiye elli beş sene evvel de aynı Hâmid’miş, diye hükmettim; aşağıdaki mektubu okuyacak olanlar da şüphe etmem ki benim gibi düşüneceklerdir.

İşte mektup:

Nûr-ı Aynım Bâki,

Bundan evvel göndermiş olduğum iki mektubuma cevap olarak gönderdiğin mektubu serzeniş üslûbu kemal-i fahr ü meserretle aldım okudum. Memnuniyetimin derecesini Huda bilir ki tarif edemem. Dokuz yüz lira borçtan dolayı ettiğin tevbîhâta gelince hakiki söylerim ki pek az buldum. Ah ben seni bu yolda hayırhâhlıklarım için değil midir ki dünyada bir tane olan birâderimden farksız şümar ederim. Dokuz yüz lira borcun şimdiye kadar yüz lirasını tesviye ettim, bâki kalan sekiz yüzü ise ayda elli lira vererek edaya azmeyledim. Yalnız bu borcun biraz müteferrik olması canımı sıkıyor, müteferrik olup da darmadağın değil a. Beş yere borcum var. Biri buradaki at ve araba tacirinedir ki altı yüz liradan ibarettir çünkü iki araba ile dört beş hayvan aldım. Bunlar mevcuttur. Dâin ise hain değildir. Diğeri Mısır’da bir tacirin buradaki şerikinedir ki elli İngiliz lirasıdır henüz tesviye edemedim. Bu parayı harcıraha medar olmak üzere Mısır’da istikraz etmişim. Sen benim yerimde olsan uçmazdın ya elbette sen de istikraz ederdin. Üçüncüsü devlet sandığınadır ki yetmiş liraya baliğ oluyor, çünkü buraya bir parasız geldiğim ve üç dört ay dahi aylık almadığım cihetle bu borcu etmeye mecbur idim. Dördüncüsü terziyedir ki otuz beş kırk lira tutar ve beşincisi Allah’adır ki miktarımı tayinden hâyâ ederim.

Şimdi gerek Mısır’da yol için mahut tacirden ve gerek burada taayyüş için devlet sandığından ettiğim istikrazları ve terziye olan borcu tabî ve zaruri görmez misin? “Allah’a olana aklım ermez karışma, araba ve atlar için olan borca nedir diyeceksin.” değil mi? İşte ben seni temin ederim ki Hindistan’ın ahvalini bilsen bu borcu daha tabî ve zaruri görürdün. Burada yayan çıkmak bize nadiren nasip oluyor. Yayan çıkılacak olursa mutlaka araba arkadan gelmek ve arabası var dedirtmek lazım geliyor. Araba da hayvanlar da güzel ve seyisler süslü olmalı velhasıl azametli görünmeli illâ. İtibarımız bir paralık olur. Sen burasını gelip görmelisin de ondan sonra konuşmalıyız. Ben müsrifâne borç etmeyi istesem burada beş altı bin lira borç edebilirim. Lakin şimdiye kadar yediğim sillelerin acısını unutmduğumdan oralara yanaşamıyorum. Geçen gün birisi bana bin lira getirdi. “Bunları alınız. Ben sizden senet istemem. Faiz de istemem. İdareniz için lazımsa harcediniz. Ve bana istediğiniz zaman veriniz.” dedi. Ben kabul etmedim, bu adam ise bugünlerde İngiltere’ye gidiyor. Hatta beş yüz lira kıymetinde olan iki çift atlarını da parası avdetinde verilmek üzere bana satmak istiyor. Ben yine kabul etmiyorum. Eski akılsızlığım berdevam olsaydı, bu iki teklifi de reddetmeyeceğimi bilirsin a. Ne halse, Cenab-ı Hak nasip ederse bir seneye kadar borçlarımı te’ diye ederim. Âh Bâki, bilsen daha bir aylık alamadım ki tamam elime geçmiş olsun

yoksa aylığımyı geldiğim vakitten beri her ay tamam olarak alsaydım ben hiç bu müzâyakaya düşmezdim.

Ayda kırk lira ile geçin, diyorsun. Bu mümkün değildir. Çünkü 21 lira yalnız uşak aylığı veriyorum. Günde bir İngiliz lirası mutfak ve ahır masrafı oluyor, cepten dahi on liradan eksik sarfolunamıyor. Altmış lira diyelim otuz beş lira dahi işgal ettiğimiz hanelerin kirasına gidiyor. Geride bize ne kalır, hiç. Çünkü maaş doksan beş liradır. Kalsa kalsa devletin ayrıca verdiği otuz beş lira kalır ki hane kirasıdır. Bunu da borca vermeli, hangi borca? İşte buralarını düşündükçe zihnim perişan oluyor. Evet devlet bana ayda yüz otuz lira veriyor. Ne dolgun maaş! Lakin burada yüz otuz liranın yüz otuz kuruş kadar kıymet ve ehemmiyeti olmadığını kime anlatayım. Her ne ise bahsi değiştirelim.

Siz hâlâ Ada'da imişsiniz. Pekâla etmişsiniz. Yakında zuhur edecek olan Ada çapkınının tebşir-i kudûmuna aşırı memnun olduk. Fatma Hanım'la her gün onun lakırdısını ediyoruz. Sekiz seneden sonra ha, diyerek kahkahalarla ikide bir de gülüyor. Ben bu mektubu yazarken o dahi gazete okuyor. Gerek sana gerek Hasene Hanım'a selam ediyor ve – ah miskin olmasam şu çocuk anasına bir mektup yazardım – diyor. Nihayet çocuk dünyaya geldikten sonra yazmaya karar verdi. Fatma Hanım'ın Allah'a şükürler olsun afiyeti yerindedir. Allah bana acıdı ve memul ederim ki daima acıyacak ve bu yüzden beni ağlatmayacaktır. Bugünlerde biraz midesinden rahatsız. Öksürüğü ise günde beş on kere oluyor. Ve her defasında malûm a tarafımızdan alkışlanıyor. Gerek o gerek ben burada konsolos familyalarından başka görüşecek adam yahut madam bulamadık. Bunlar Fransızca bildikleri için ve İngilizlere benzemeyip insanlara benzedikleri için kendileriyle sohbet ve ülfet kabil oluyor.

Hintli familyalarla hanım pek nadir görüşüyor. Fakat benim ahbabım bîhesaptır gönülden sevdiğim iki üç kişiye münhasır bunlar da Müslümandır. İngilizceyi öğrenmedikçe İngilizlerle görüşmek mümkün değil. Bu mübarek lisanı okuyoruz. Bombay'dan Mathiran denilen sayfiyeye naklettiğimiz cihetle mektepler dahi tatil edildiğinden bir İngiliz kızı bulup beraber getirdik. Hepimiz ondan okuyoruz. Buranın ahvalinden sana bugün yarın yazamam. Bir gün oturup da evkatımı ona hasretmek üzere bir mektuba başlamalıyım ki memleketle ahali hakkında bir mütalaaya hâsıl edesin. - Flâtun-ı zamân ferîd-i devrân - dediğin Hüsni gibi ukala-yı bedbahttan dünyada birkaç kere başlarını taşa duvara çarpmalıdır ki âlemin kaç bucak olduğunu ve kendilerinin ne olduklarını anlasınlar. Ne ise bu bahsi de geçelim ki hazindir. Bana mektup yazmadığından tutturarak senin ahval ve etvar ve ahlakın bence malûm olduğunu söylüyorsun. Evet senin ne Hint kumaşı olduğun bence malûmdur. Lakin bir adamı bu kadar habersiz, mektupsuz bırakmak ayıptır, bu da senin malûmun olsun. Belki yanında Hasene Hanım olmasa bu defa dahi mektubun gelmezdi. Artık kayıtsızlığın bu derecesine insaniyetsizlik derler amma bilmem neden sana bir türlü insaniyetsiz demek elimden gelmez. Fatma Hanım diyor ki hayır Hasene, Bâki Bey'den daha vefasızdır. Her ne ise böyle sitemler muhabbetten gelir ve muhabbet artırır öyle değil mi? Şimdi ne diyecektim, haremine arz-ı tâzimât ederim ve hissiyat-ı müteşekkîrânemizi tekrar eylerim; Fatma Hanım da teşekkür ediyor ama hangi mürüvvetin için orasını bilmem. Çocuklar ellerinizden öpüyorlar. Küçük Hint kuşları burada yok, Kalküte'de

varmış hem sizin hem kendimiz için inşallah celbederiz. Bâki bana mektup yaz, yoksa alimallah senin yuvanı yaparım. Vallahi billahi darılırım, kıyameti koparıyorum, o kadar egoistliğe gelemeyiz. Adaya o benim sebep-i hayatım olan Ada'ya binlerce arz-ı tahassür. Bâki uhuvveti ebediye.

Birâder-i mütehasşirin

Abdülhâk Hâmid

[Tan, no. 790, 30 Haziran 1937, s. 2,6]

2. Mektup

Mukaddime

Hâmid'in mektupları içinde Paris'ten 1293 de yazılmış olanı hem edebiyat hem siyaset tarihimiz itibariyle çok şayan-ı dikkattir. Hâmid bu mektubunda, Kızıl Sultan'ı tahtından indirip Sultan Murad'ı tekrar iclas edebilmek için Çırağan Sarayı'na deniz tarafındaki lağımlardan girmeğe kalkışacak, kadar siyasi cesaretini duyduğumuz Ali Suavi hakkında - çok sarîh olmamakla beraber- hükümler veriyor.

Vakıa bir vakitler Avrupa'ya kaçarak vaktiyle hizmetinde bulunduğu müstebidin aleyhinde gazeteler çıkaran bu Suavi için, dönen şayialar pek iyi şahadette bulunmazlar.

İşte Kızıl Sultan tarafından ilk saltanat günlerinde açılan ve fakat göz boyacılık olduğu sonradan pek acı şekillerde anlaşılan "cemiyet-i edebiye"yi dağıtmağa sebep olan yine bu Ali Suavi oluyor. Hâmid bunu mektubunda çok açık olarak anlatıyor:

Suavi'nin hoca ve binaenaleyh ne de olsa eski kafa taraftarlığı... Yani şu mahut eskilik, yenilik davası... Hatta... bakınız o gün birbirine bu kadar dost ve bağlı olan Hâmid'le Bâki bile eski edebiyatla yeni edebiyatçılık namına yan yana değil, karşı karşıya gelmişler de!...

Bu müzmin siyasi ve edebi dava ortada iken, vatana kendi adı olan vatan kelimesini soka ve zihinlerde yerleştiren, yenilerin de önüne düşerek onlara alemdarlık eden dinamit kafalı Kemal ise elbette ne padişah ne de etrafı tarafından hoş görülmeyecekti. İşin acı tarafı Sâmi paşa ailesinden bir Bâki'nin muarız tarafta görünmesi ve bunun Hâmid tarafından teyidi!

Bu iki zat hakkında kati hükümler vermiyor gibi görünen Hâmid, sözü Kemal'e intikal ettirince adeta celallenerek "Kemal'e olan hürmetim bana olan teveccühünden değildir; müşarünileyh beni hatta imla bilmez diye techil eder; bununla beraber ben yine hakikati söylemek isterim" diyor. Hâmid'in mektubunun en mühim kısmı, o zamanları daha, bey olan Ziya Paşa için olan parçalardır. Şöyle söyler: "Bir vakit siz Ziya Bey'i familyaca göklere ilâ ederdiniz; ben aleyhinde idim; hatta gönlüm inkisar ile mutat olsa yere geçsin derdim; şimdi de ahlâkının bozukluğundan dolayı -kemalini değil- zâtını sevmem..."

Bu mektup, Kemal ile Ziya Paşa'nın -siyasetten- araları açık olduğu zamanlarda yazılmış denilemez. Tarihi 1293'tür. Ziya ile Kemal ise ondan epey

sonra Avrupa'ya kaçtılar. Demek Ziya Paşa hakkındaki memleket ileri gelenlerinin fikirleri daha evvelden bozuk.

İşte bu ahlak metaneti iledir ki Kemal, başta Ziya Paşa olmak üzere bütün muhaliflerin hepsinden fazla Sultan Hâmid'i oturmuş olduğu tahtında sarsmış ve saray etrafındakileri de kendine düşman etmişti. Nihayet gözle görülür, elle tutulur kaza, bela halindeki Kemal susturuldu, merkezden uzaklaştırıldı ve -zavallı- Magosa zindanlarına sürüldü..

Bütün bu millî felaketlerin başlangıcı saraydaki cemiyet-i edebiyenin dağılmış olması ve buna da Ali Suavi'nin sebep olmuş bulunması itibariyle Hâmid'in Suavi hakkında vermediği veyahut vermek istemediği hüküm artık kendiliğinden meydana çıkar.

Şimdi mektubu okuyalım:

Birâder Ferit Bey bir mektubunu getirdi. Çok şükür vakit bulabilmiş de bir iki söz yazmışsın. Biraz kısa idi ama ne ise ben yine memnun oldum. Suavi Efendi zât-ı şahanenin mültefiti imiş. Doğrusu sayan-ı iltifat adamdır. Fakat mabeyn-i hümayunda teşekkül eden Cemiyet-i Edebiye'nin dağılmasına sebep olduğu için doğrusu teessüf ettim. Sen bilakis memnun olmuşsun olabilir, ya öteden beri Kemal'i takbih ve iltizamda seninle uyuşmamıştık. Zararı yok, efkârımızda olan ziddiyet ondan ibaret olsun. Bunun muhabbetimize dokunur bir yeri yoktur. Ancak Kemallerden Ziyalardan o kadar şikâyet etmeye lüzum da yoktu. Maksat hakikati söylemekse hakkın yok kendini iğfal ediyorsun. Eğer beni kızdırmayı meram ettinse o başka. Ben Kemal Bey'i iltizam ederim. Fakat onu iltizam edenlerin çoğunu sevmem. Çünkü perestîşkârlarının içinde pek münasebetsiz adamlar vardır. Bu ise Kemal'in zatına ait bir şey değildir. Bir vakit Ziya Bey'i siz familyaca göklere ilâ ederdim ben aleyhinde idim. Hatta gönüm inkişar ile mutad olsa yere geçsin derdim. Şimdi de ahlâkının bozukluğundan dolayı -kemalini değil - zâtını sevmem. Kemal Bey için de o zaman benden ne işittinse yine fikrim o merkezdedir. Cemiyetin dağılması Kemal'in değil, milletin bedbahtlığına delâlet eder. Dağılmasına sebep de padişahın hüküm-i zâtisi değil Kemal'in kaleminden korkan mukarriplerinin teşvikidir. Onun hakkında senin yazdığın efkâr ise yine o kalemim yadigârı olmak hatıra gelir. Bu sözüme darılma sen beni şu hâl-i ıstırabımda kızdırmak istersen ben niçin senin damarına basmayayım. Kemal'e olan hürmetim bana olan tevaccühünden değildir. Müşarünileyh beni hatta imlâ bilmez diye techîl eder. Bununla beraber ben yine hakikati söylemek isterim. Resim alıracakmışsınız. Beklerim. Mahmut Katarî'nin resimlerini ressam daha göndermedi. Görürsen söyle, gönderirse yollarım. Aman Bahattin Bey'e ne oldu ki bana cevap yazmadı. Bu cevabını sordum. Mektubu sana göndermişim, elbette yollamışsındır.

Bizim azimet tehir etti. Bakalım vukuat niyetimi tebdil eder mi, senin nesâyihin güzel fakat bil ki benim yerimde olsan sen de gitmeye kalkışırđın. Mahmut bizleri fasla [?] daha esnâ-yı tarihte başlamış Ferit Bey'den işittik. Zannederim ki aleyhimizde edeceği hezeyanlara oraca itibar edilmez. Mahmut seyahate değil dolandırıcılığa çıkmış. Eğer birkaç gün daha maazallah Paris'te kalmış olsaydı sefaretin namusunu iki paralık ederdi. Yukarıdaki sözlerime kızıp da bir halt etme. Yani mektup göndermekte istiğna gösterme, sonra beni çıldırtsın. Bâki uhuvvet

12 Teşrinisani 1292

Birâderin Abdülhak Hâmid

[Tan, no. 792, 2 Temmuz 1937, s. 2]

3. Mektup

Mukaddime

1 Mayıs 97 tarihli mektubuna nazaran Hâmid'i, Berlin sefaretine memur edildiği halde vazifesi başında veya yolunda değil de İzmir'de, Trabzon'da, Batum'da, Odesa'da, Hocabey'de serseriyâne dolaşırken görüyoruz.

Berlin'e gidecek bir kimsenin İstanbul'dan doğruca hareket etmesi lazım gelirken böyle Akdeniz, Karadeniz sahillerini, Rusyalı dolaşmasına "Bilmem bu nasıl memuriyettir ki, bana mahallini göstermeyerek İzmir'den sonra bütün Karadeniz sevâhlini dolaştırdı ve yahut ben nasıl memurum ki bu münasebetle her yere gittim de mahalli memuriyetime gidemedim; bunun için ya kader mevcuttur ki, anda bir hikmet var; ya benim aklımda hiffet var." diye şairin kendisi de hayret ediyor.

Bu garip yolculuğa, daha doğrusu garpte olan Berlin şehrine şarka doğru ilerleyerek gitmeye sebep herhalde Rize'de hava tebdilinde olan Fatma Hanım'ın olduğu yerden bir kere daha geçmek arzusu olacak.

Hâmid'in Fatma Hanım'a hali hayatında fazla eziyetler ettiği bazı kimseler tarafından söyleniyorsa da, şairin şu seyahati gösteriyor ki, ondan bir türlü uzaklaşamıyor. Eğer Fatma Hanım bu kadar sevilme idi, "Makber" gibi bir eser öyle beş on gün içinde yazılabilir miydi?

Şimdi mektubu okuyalım:

Birâder,

İstanbul'dan çıkalı daha bir mektubunu aldım ki, vapurda yazdığım kâğıdın cevabı idi. Rize'den sonra gönderdiğim mektup cevapsız kaldı. Galiba meşguliyet-i mühimme-i devletiniz pek baştan aşıyor ki, bize bir afiyet haberi yollamaya vakit bulunamamış. Beni kâğıtsız bırakmana bundan başka bir sebep bulamadım. Bu da Allah için pek makul ve makbul bir sebeptir. Her ne ise sana şimdi sitem yazmak istemem çünkü senin ettiğin ihmali ben de ettim. Sebebi ise malûm desem ne olduğunu söyleyemem, meçhul desem yalan söylemiş olurum. Ortalığın karışıklığından mıdır nedir bilmem, bir neşesizliğim var ki, her şeye mâni oluyor, vücutça da rahatım yok gibidir. Hani şu Doktor Molik'in -Koşmarın- bir nevi âharî dediği hastalık her gece rahatsız ediyor, göğsümün iki tarafında yani iki yanımda olan ağrılarından da ıstırabım var. Kesret-i teftih ve kesret-i idrar zahmetlerinden maada on beş gündür günde beş altı kere dışlerim kanıyor. Baş ağrısı menfillerin kalkmasıyla beraber zâil olduysa da bunlardan ve bunlara munzam ve belki de bâis-i mücerret olan manevi hastalıklardan hâlim haraptır. Buradan Hocabey'e gittiğimde şu saydığım rahatsızlıklar tezâyüd ettiğinden ve hususiyle bunlara bir de bir nevi ihtiyarsız ağlamakla gülmek hâli inzıman eylediğinden orada kendimi bir hâzik hekime gösterdim. Hekim familyam nezdine avdet etmeğliğim en büyük ilaç olacağını söylediğinden yine birtakım meşâk-ı ihtiyar ile avdet eyledim. Vapur beş günden evvel olmadığı cihetle (Olsa da keyifsiz olduğumdan binemeyecektim a) Hocabey'de beş gün kalmak lazım geldi. Altıncı günü bindiğim vapur Batum'dan Hocabey'e -line-i direkt - üzere üç günde giden vapur idi ki avdetinde Kırım sevâhlininden hemen her iskeleye uğradığı münasebetle beni Batum'a ancak altı günde

iade edebildi. Bu vapur – Olga – namında bir Rusya vapurudur ki şimdiye kadar gördüğüm seyahat vapurlarının cümlesinden her veçhile âlâdır. Fakat iki gün fırtına çektik. Rize’den Batum’a haftada bir kere bizim mübarek fevâid bir vapur gönderiyorsa da Batum’dan Rize’ye vapur yoktur. Bu sebeple Hocabey’den Batum’a vüsûlümde Rize’ye gitmek için ibtida Trabzon’a ve orada bir hafta bekleyip sonra oradan gitmek veyahut Batum’dan doğrudan doğruya bir kayıkla azimet etmek lazım geleceğini söylediler. Ben de mahsus bir kayık tutmayı tercih ettim ve yirmi dört saatte o kayıkla Rize’ye geldim ki; Rize’den hareketimin on yedinci günü idi. Şimdi sen yine birtakım paralar gitti diye kızsarsın fakat kızma. Çünkü para gitmese aklım gidecekti. Yirmi beş lira ile o aklı muhafaza ettik. Sen dersin ki önce aklım gitmiş de onun için o paralar sarf olunmuş. Ne diyeyim belki hakkın vardır. Hesap ediyorum ki şu Berlin memuriyeti bana tamam yüz liraya oturdu. Bu yüzün yetmiş birâderin onu Necip Bey’imizin yirmisi de devletin yahut muhasebeci Kırkor Efendi’nindir. Memuriyetten istifamı yazdı[ğ]m cihetle zannedirim ki Muhasebeci Hazretleri bu yirmi lirayı -reklame- etmek saadetinde bulunur. Bakalım ne yaparız verecek para bulamasak da cevap buluruz değil mi, bilmem bu nasıl memuriyettir ki bana mahallini göstermeyerek İzmir’den sonra bütün Karadeniz sevâhilini dolaştırdı. Veyahut ben nasıl memurum ki bu münasebetle her yere gittim de mahalli memuriyetime gidemedim. Bunun için ya kader mevcuttur ki anda bir hikmet var ya benim aklımda hiffet var bunlardan hangisi işine gelirse onu kabul et. Ha bir harekette daha bulundum ki beğenmezsin hünkarla sadrazama arzuhaller yolladım. Bu hareket benim efkârıma ve o efkârın teşkil ettiği mesleğe muhaliftir. Ne çare ki mesleğini muhafaza etmek kendi sâyesinde yaşayan adamların kârıdır. Başka sâyede geçinenler ve bununla beraber birkaç nefse mâlik olanlar sayesinde geçindikleri zâtın efkârına hizmet ederler. Nitekim sen dahi meslek ve mişvârını zahiren olsun, pederinin arzusuna tevfiğ etmek mecburiyetindedin. Uzun lakırdı ne lazım, ben muztar (?) olmadıkça böyle halt etmeyeceğimi bilirsin. Artık sözü kesiyorum. Haremim sana ve haremime selam eder, ben de arz-ı hürmet ederim. Arada sırada mektup yaz, ayıptır Bâki.

11 Mayıs 97 Abdülhak Hâmid
[Tan, no. 796, 6 Temmuz 1937, s. 2.]

4. Mektup

Mukaddime

Birçok kereler ve birçok kişiye “Uyursam bir daha kalkmam diye uyuyorum.” diyerek, ölümden korktuğu, müvahhit ve dindar olmakla beraber toprak altında geçirilecek ikinci bir uhrevî hayata tereddütle baktığı için unutulup gitmekten çok korkan Hâmid 16 Teşrinievvel 1884’te Bombay’dan yazmış olduğu bu mektubunda da şatır ve şakrak görünmekle beraber hayattan, onu istediği gibi yaşayamamaktan, - daha açık söyleyelim - her istediğini her zaman yapabilmeye kifayet edecek kadar paraya sahip olamamaktan acı acı şikâyetler eder.

Hâmid’in matbu mektuplar ile elimizdekiler mukayese edilirse görülür ki her vakit ve her yerde çok vakur ve ağırbaşlı olan Hâmid samimi olduğu kimselele de o kadar teklifsiz ve hatta laubalidir. Bahusus Bâki gibi bir kimse ile; ona

yazdığı mektuplar içinde bazı fikirler ve cümleler var ki oralarını noktalarla geçmeye bile mecbur olacağız.

Bâki'nin şairlik tarafı olması, hazır cevap, her şeyin gülünç tarafını bulup o gözle işi alaya bozması, hasılı pek zarif bir adam bulunması Hâmid'e bu mektupları yazdırmakla kendisinin de hususiyetlere ne kadar müstak olduğunu göstermez mi? Onun bu yoldaki iştiyaklarına ben de çok defalar tesadüf ettim. Ezcümle daima kendisine gidip, gelen ve ev işlerine bakan ve apartmanda yalnız yaşadığı aylarda ona geceli, gündüzlü refakat eden yaşlıca bir hanım vardı, ki Hâmid ona lisanen fakat açık saçık ne latifeler yapmazdı? Bu hal bütün insanların muhtaç olduğu bir şey değil mi? En ciddi olanlarımız bir kere kendi içlerini yoklasalar aynı ihtiyacın içlerinde burkulup kıvrandığını duymayacaklar mı ki?

Bombay'da iken, Beyrut'ta bulunan Ahmet Ağasını -yirmi beş İngiliz lirası sarfederek- yanına getirtmesi de mektubunda dediği gibi kendisine bir iktisat müdürü olmaktan ziyade laubali görüşebilecek bir kafadar olmasından...

Mektupta Bâki'ye "Senin nûr-ı dâden Ahmet Ağa'yı da celbettim. diyor. Bütün bu hayati zevk ve neşe içinde geçen, dediğimiz gibi en acı şeyleri bile tatlıya bağlamanın yollarını bulan ve bilen Bâki, karşısına alıp da görüşülecek, takılacak bir adam olmasaydı, Hâmid'in Ahmet Ağasından nasıl hoşlanırdı?

Mamafih bu Ahmet Ağa'nın Hâmid'e karşı çok vefakâr, adeta bir vasi gibi bir şey olduğunu kendisinden çok kereler duydum. Bu, Ahmet Ağa'yı Hâmid'e sevdirecek ikinci bir haslet. Bahusus ki "Yâr-ı cânı, Fatması hasta; oğlu Hüseyin, kızı Hamide küçük; Hintli hizmetçiler onlara ne kadar iyi bakarlar. Küçüklerin başında bir Ahmet Ağa olmalı ki Hâmid de o yâri canı -kendi tabiri üzere- cûpayı itidal olarak memleket memleket gezdirebilecek.

Zavallı Hâmid! Büyük aşkının önünde henüz sönmeye başlayan Fatmacı-ğın sıhhatle yaşatabilmek için bir şehir, bir mahallede uzun zaman oturamıyor; işte Bombay'a gideli altıncı defadır ki memleket ve mahalle değiştiriyor. Binaenaleyh zaten borçlar içinde kıvranan Hâmid'in eline geçen para ne olursa olsun, her zaman dünyanın en zengin ve masraflı bir memleketi olan Hindistan'da büyük ve zaruri olan ihtiyaçları ne kadar temin eder?

Şimdi bütün bunlara Hâmid'in o büyük şair ruhunun israfını da ilave ederseniz vaziyetin fecaati kendiliğinden meydana çıkar ve Hâmid gibi bir adamı bir Ahmet Ağa'ya muhtaç bırakır...

Şimdi mektubu okuyabiliriz:

Ey Birâder-i Cân-ı Beraber;

Sen beni ber-vech-i mutad yine unuttun. Yok öyle değil sen beni unutmazsın, fakat vazife-i uhuvveti unuttun. Yalan mı? Hindistan'da olan bir birâderin acaba ne haldedir demiyorsun. Ben evimde seninle iştigalden mektuplarımda seni sualden hâli kalmıyorum. İşte bu defa Hüsnü Bey zuhur etti. Senin hal-i sıhhatini ve çocuğunun dünyaya gelmek üzere olduğunu ondan haber aldım. Hesapça çocuğun doğmuş validesi de sen de intizar ve gaileden kurtulmuşsunuzdur. Allah üçünüzü de tulû-ı ömr ile muammer etsin. Fakat çocuk kız mı oğlan mı onu bilmiyoruz

ve bilmek istiyoruz. Köprü başındaki restorana devam etmekte olduğunu işittiğim cihetle anladım ki bir meşgale-i mühimme-i azime içinde bulunuyorsun. Demek ki benimle muhabere bunun için hatırına gelmiyor. Galiba İngiliz yolunu tutarak faidesiz hiçbir işe rağbet etmez olmuşsun. Benimle mektuplaşmaktan sana faide olamaz. Bu malûmdur. Fakat, insana yalnız müstefit değil hem de müfit olmalıdır. Onun için bana mektup yazıp bahş-ı memnuniyet etmek faidesini bizden diriğ etmemelisin. Ben bunları beyhude söylüyorum a; çünkü sen yine kendi bildiğini yaparsın. Çünkü ne yapsan yine en birinci yârın ben kalacağımı bilirsin. Sen adada imişsin, ada seninle beraber olmak şartıyla gözümün önünden gitmez bir yerdir. Allah nasip eder de avdet edersek - çünkü burada pek zengin olacağımdan - adada bir yer tedarik ederiz. Zengin olmayacak mıyım ya işte Hüsni Bey geldi. Senin nur-ı diden Ahmet Ağa'yı da 25 lira-yı İngilizi harcırah yollayarak Beyrut'tan buraya celb ettim... Efendim?

Onun idare-i müdebbirânesi tedahir-i mutabassıranesi sayesinde borçlardan kurtulmak istiyorum. Sen bu fikrime ne dersin? Latife bertaraf ama ben bir türlü idaremi yoluna koyamıyorum. Sana evvelce miktarını yazdığım borç artmıyor, lakin eksilmiyor da. Ayda elli lira değil otuz lira vererek güya borcu ödeyeceğiz. Kadınıma buraya vüsûlümüzden geçen Ramazan Bayramı'na kadar afiyette idi. Fakat bayram günü zatülcenpten hastalanarak tamam bir buçuk ay yattı. Anın o sıradaki hâli ve etibânın tahmin edebileceği derecede olmak lazım gelen kıyl ü kali beni ne kadar bîhuzur etti. Şimdi elhamdülillah iyi ise de öksürük bir türlü geçmiyor. Ben de nefes rahatsızlığından bihuzurum. Elhasıl Bâki biz burada da matlub veçhile asude olamıyoruz. İstanbul'da kimselerden hatta Sahipzâdelerden bile kâğıt almaz olduğumu bilsen elbette benimle muharebeye tercihan mecbur olurdu. Kendimi menfiden ileri adeta mündefi sanıyorum. Meğer beni familyam da sevmez imiş. Hikmet ise beni unutmak için güya bizimle kesb-i karabet etmiş. Üdebadan hemşiremiz Mihrünnisa Hanım hazretleri harf-i vahit kelam ve selam bile yazmıyor. Ne diyeyim sağ olsunlar. Şimdi biz Nupa denilen bir şehirdeyiz ki Bombay'a şimendiferle altı yedi saat uzaktır. Bu mübarek memlekete herkesle beraber yağmur mevsimi cûpâ-yı itidal olarak geldik. On beş gün sonra Bombay'a döneceğiz. İstanbul'dan Bombay'a geleli bu altıncı nakl-i mekândır. Memleketin havası ve muhafaza-i sıhhat belası iktizasınca bir şehir ve bir mahallede ale'd-devâm oturmak kabil olmuyor. Bu seyr ü seyahat ise b.kluca masraflar ettiriyor. Lezzetli olmayan bir masrafa b.kluca masraf namı vermeye hakkım yok mu? Şimdi söz bitti. Mektup isterim. Kadınıma haremine ve sana benimle beraber arz-ı iştiyak ve uhuvvet eder. Hüseyin ile Hâmide ikinizin de ellerinden öperler. Çocuğunun da gözlerinden öperiz.. Bâki olasin, hemîşe bâki..

Abdülhak Hâmid

Fî 16 Teşrinievvel 1881

Kadınıma çocuğunun adını da soruyor.

[Tan, no. 797, 8 Temmuz 1937, s. 2]

1876 OSMANLI-SIRP-KARADAĞ SAVAŞI'NDA YABANCI GÖNÜLLÜLER

Öz: Prens Milan Obrenoviç döneminde 1875 Hersek İsyanı patlak vermiştir. Öncelikle bu isyana müdahil olmaktan kaçınan Prens Milan ülkesindeki savaş taraftarı rüzgâra karşı koyamayarak 1 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Savaş öncesinde Rus Generali Çernayef'i ordusunun başına getiren Prens Milan'a en büyük destek Rusya'dan gelmiştir. Özellikle Slav komiteleri para ve gönüllü yardımında bulunmuşlardır. Rus halkı da nakden ve manen yardımda bulunmuş, bu yardımlar gazetelerde de yayınlanarak en ücra köşelere kadar yardımın yayılması hedeflenmiştir. Bunların yanı sıra Bulgarlardan da gönüllü birlikleri kurulmuş, Hocabeğ yoluyla Sırbistan'a ulaştırılması için gerekli vasıtalar sağlanmıştır. Romanya ve Yunanistan savaşta tarafsız olmalarına rağmen şüpheli tavırlarda bulunmuşlardır. Özellikle Romenler kendi topraklarından gönüllü geçişine onay vermişlerdir. Sırlara, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırları da destek vermişlerdir. Ancak Macaristan, kendi yönetimindeki Sırların Sırbistan'a gidişini yasaklamıştır. Osmanlı Devleti tebaasından da gönüllü olanlar çıkmıştır. Özellikle Rusya'nın İstanbul Elçiliği doktoru ve Filibe Konsolosu gönüllü toplama konusunda önyak olmuşlardır. Topladıkları Bulgar gönüllüleri de Sırbistan'a gizlice göndermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, Milan Obrenoviç, Rus, Bulgar, Yunan Gönüllüler.

Foreign Volunteers in the 1876 Ottoman-Serbian-Montenegrin War

Abstract: During the reign of Prince Milan Obrenovic, the Herzegovina Revolt of 1875 broke out. First of all, Prince Milan, who avoided being involved in this revolt, could not resist the war-like atmosphere in his country and declared war against the Ottoman Empire on July 1, 1876. Prior to the war, the greatest support for Prince Milan, who brought the Russian General Chernayef to the head of his army, was given by Russia. Especially Slavic committees provided financial and volunteer assistance. Russian people also provided financial and moral aid, and these aids were published in the newspapers, which was aimed to spread the aid to the most remote places. In addition, Bulgarian volunteer units were established, and necessary means were provided to reach Serbia via Hocabek. Although Romania and Greece were neutral in the war, they acted suspiciously. In particular, the Romanians permitted the voluntary transition in their territory. The Serbs of the Austro-Hungarian Empire also supported the Serbs. However, Hungary banned Serbs living there to go to Serbia. There were also volunteers from the subjects of the Ottoman Empire. Especially, the Russian Embassy doctor in Istanbul and the Plovdiv Consul took the initiative in recruiting volunteers. They secretly sent the Bulgarian volunteers to Serbia.

Keywords: Serbian, Milan Obrenovich, Russian, Bulgarian, Greek Volunteers.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN

Çankırı Karatekin Üni.
Edebiyat Fak.
Tarih Böl.

zastava76@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5300-0627

Gönderim Tarihi

Received
07.04.2023

Kabul Tarihi

Accepted
02.06.2023

Atf

Citation

Özkan, Ayşe. "1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Yabancı Gönüllüler." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 121-137.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

1875 Hersek İsyanı'ndan sonra Sırbistan ve Karadağ'da bir savaş eğilimi ortaya çıkmış ve Ağustos 1875'te Sırbistan'da yönetime savaş yanlısı bir hükümet gelmiştir. Üç imparator ittifakı (Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan), Sırbistan ve Karadağ'ın her türlü eylemini engellemeye çalışmaktaydılar. Ancak Rusya'nın resmi tutumunun aksine Slav yanlısı ortamlar Balkan Slavlarının özgürlüğüne kavuşturulmasını tavsiye etmekteydiler. Ayrıca bir savaşın Rusya'nın müdahalesine neden olacağına dair güvence vermekteydiler. Osmanlı Devleti ise 1875 sonbaharında yaklaşık 160.000 askeri Sırbistan sınırına yığmıştı. Bu sırada Sırbistan Prensi ve muhafazakârlar savaşa karşı çıkarak savaş yanlısı liberal hükümeti devirmişlerdir. Amaçları Sırp kamuoyunu iç reformlara çevirmekti. 1876 ilkbaharına gelindiğinde ise Bosna-Hersek'teki ayaklanma tekrar alevlenmiştir. Avusturya Bosna-Hersek'i ilk fırsatta ilhak edecek gibi dururken, Rusya ise siyasetinin merkezini Bulgaristan üzerine taşımıştır. Sırp kamuoyu ve ordusu ise savaş istemekteydi (Djordjeviç 135-136). Dolayısıyla Nisan ayında Sırbistan'da liberaller yine iş başına getirilmiş, Stevça Mihailoviç Hükümet Reisi, Yovan Ristiç de Hariciye Müdürü olmuştur (Özkan 264). Böylece Sırlar artık bağımsızlık için uygun bir zaman kollamaya başlayacaklardır.

Amaçları Duşan (1331-1355) zamanındaki *Büyük Sırbistan*'ı ihya etmek yani Bosna, Hersek, Karadağ, Bulgaristan, Dalmaçya, Hırvatistan ve Macaristan'ın bir parçasını ele geçirecek bir Slav devleti kurmak olan Sırlar, Sırbistan özerk bir prenslik olduğundan beri bu hülya ile yaşamaktaydılar. Özellikle Obrenoviç hanedanı bu hülyanın kendisi tarafından gerçekleştirileceğine inanmıştı (Baykal 231-232). 12 Mayıs 1876'da ordusunun başına Rus generali Çernayef'i getiren Sırbistan'da (Baltalı 61) bu durum Rus teşvikini göstermekte ve *Büyük Sırbistan* amacıyla Moskova Panslavizmi'nin patlak verdiğine işaret etmekteydi (Sumner 177). 13 Mayıs 1876'da Sırp Bakanlar Kurulu da "Türkiye'deki kardeşlerinin kurtuluşuna yardım etmeye ve Türk İmparatorluğu'ndaki Sırp halkını mümkün olduğunca birleştirmeye" karar vermiştir. Sırbistan'a Bosna ve Eski Sırbistan, Karadağ'a ise Hersek ilhak edilecekti. Rus Panslavları Sırbistan'ı savaşa girmeye çağırırmaktaydılar ve böylelikle Rusya'nın yararlanacağı genel bir Balkan yangını olacağını düşünmekteydiler. General M. G. Çernayef'in gazetesi *Russky Mir* de Sırbistan'ın Balkan Piedmont'u olacağını ve Türk Slavlarını birleştireceğini açıklamaktaydı (MacKenzie 37). Sırp askeri planına göre Osmanlılara dışarıdan ve içerdiden saldırılacaktı. Karadağ ile 16 Haziran 1876'da varılan anlaşmaya göre de Karadağ ordusu Hersek'e, Sırbistan ordusu Bosna'ya, Sancak'a, Timok'a ve Niş'e saldıracaktı. Bulgaristan'daki ayaklanmanın Bosna Hersek'teki ayaklanma ile paralel bir şekilde yürüyeceği ve Osmanlı cephesinin arka kısmını tehdit edeceği umut edilmekteydi (Djordjeviç 136). Askeri anlamda hazırlıklarını çoğaltan ve bir saldırı için her türlü tedbiri alan Sırbistan'ın bu hazırlıkları Bosna, Tuna vilayetlerinden ve Yenipazar kumandanlığından alınan telgraflardan da anlaşılmaktaydı (Özkan 267). Semlin Başkonsolosu Fitzio

Efendi de 22 Mayıs 1876 tarihli raporunda 20 Rus subayı, 2 Amerikalı, birkaç İtalyan, Prusyalı, İsviçreli ve Avusturyalı Slavlar ve Eflak'tan bir Sırp'ın hizmet için Belgrad'a geldiğini, Savaş Bakanı Nikoliç'in "15 gün içinde tamamen hazır olunacağını ancak ekinleri hasat etmeden önce Türkiye'den gelecek provokasyonlar dışında savaş ilan etmeyeceklerini..." söylediğini bildirmiştir (HR.SYS 160/5).

Savaşın İlanı ve Gelişimi

Sırbistan Prensi Milan'a ve Karadağ Prensi Nikola'ya 8 Haziran 1876'da birer telgraf gönderen ve seferberliklerin sebebini soran Osmanlı Devleti'ne Sırlar yumuşak cevaplar vermişlerdir. İstanbul'a bir adam göndereceklerini de bildiren Sırlar, bahsettikleri delegeyi göndermedikleri gibi 22 Haziran'da bir ultimatoma göndermişlerdir. Prens Milan ağır ithamlarla dolu ultimatomdan sonra senelik bir vergi karşılığında Bosna'nın idaresinin Sırbistan'a bırakılması için İstanbul'daki kapı kethüdasını görevlendirmiş ve gönderdiği mektubu da görevli kişi Bab-ı Ali'ye gelerek okumuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin cevabını beklemeden (Özkan 268-271) 1 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Uygur 584; Nuza 733). Halkına yayınladığı beyannamede Prens Milan, Bosna-Hersek Hristiyanlarını Türk zulmünden kurtarmak için silahlarını onların silahları ile birleştireceğini ifade etmiştir. Ertesi gün ise Karadağ savaş ilan etmiştir (Nuza 733).

Savaş ilanında hedef olarak Orta Çağ Sırp İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren Prens Milan dışında Sırp kamuoyu da ordularının birkaç haftada İstanbul kapılarına dayanacağını öngörmekteydi. Basında ise başkentin Belgrad'dan Sofya ve Selanik'e taşınması tartışılmaktaydı (Karal 17; Armaoğlu 505; Özkan 270-271). Savaş ilanı ile birlikte Rusya'dan ve diğer ülkelerden gönüllüler gelmişler, para ve silah yardımı da yapılmıştır. Balkan ülkelerinden Romanya ve Yunanistan tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir (Hamzaoğlu 392).

Garibaldicilerden oluşan bir askeri müfreze de bu savaşa katılmış ve Bulgaristan, Yunanistan, Voyvodina, Dalmaçya, Hırvatistan ve Yugoslavya'nın diğer bölgelerinden gönüllüler de savaşa katılmışlardır (Djordjeviç 136).

Rus Gönüllüler

Savaş ilanı ile Rus kiliseleri Sırp zaferi için dua etmeye başlarken, Moskova metropoliti de Sırp ve Karadağlılara yardım için özel bir program düzenlemiştir (Özkan 273). 1858 yılında kurulan Slav Yardım Komitesi, 1876 Kasım ayına kadar 1,5 milyon dolarlık bir para yardımında bulunacaktır (Kurat 581). Ayrıca General Çernayef'in de Slav Komitesi başkanına kampta bir kilise olmadığını belirterek, kampta dua edeceklerine resim ve heykellerin gönderilmesini talep eden bir telgraf çektiğini Macar gazetesi Vasarnapi Ujsag yazmıştır (Mızrak 73). *Srpske Novine* adlı Sırp resmi gazetesi de "Slav meselesi" başlığıyla neşrettiği bendde Vilna'da Sırp yaralılarına yardım için ilk kez

6000 ve ikinci defa 1200 ruble toplandığını ve diğer cemiyetler tarafından da yardım parası toplanması için çok gayret gösterildiğinden dolayı Rusya imparatoriçesinin bizzat bütün komitelere teşekkür ettiği yazılmıştır (HR.TO. 330/50). Rusya'dan Sırbistan'a 4000 gönüllü gitmiştir (Kurat 581; Nuza 733). Bunlar arasında pek çok doktor ve hemşire de vardı. Rus gazeteleri de Sırp askerleri için hatırı sayılır bağışlar toplamıştır (Mızrak 72). *Russkoe Obozreniye* gazetesi Slavlara yardım götüren Rus gönüllülerini "kendileri fakir ancak kalpleri Karun kadar zengin iyiliksever insanlar" olarak tarif etmiştir. *Sovremennie İzvestiya* gazetesi ise "Rusların sadece paralarını değil ayaklarındaki terliklerini, üstlerindeki elbiselerini çıkararak Balkan halklarına gönderdiğini" ifade etmiştir. Rus yayın organları halkı yardıma teşvik etmeye çalışmışlardır. Bunun için en ücra yerlerdeki yardımları bile aktarmışlardır, halkın yardımlarının daha üst seviyeye çıkması amaçlanmıştır. *İstoriçeskiy Vestnik* dergisi Moskova'ya gönüllü akınının Rusya'nın bütün bölgelerinden devam ettiğini büyük bir memnuniyetle okuyucularına duyurmuştur. Rus gazeteleri Sırlara yardıma giden Rus gönüllü askerlerin kusursuz birer savaşçı olduğunu iddia etse de Sırbistan'a giden gönüllülerin çoğu askeri bakımdan yetersizdi. Hatta Sırlara bazı yerlerde yarardan çok zararları olmuştur (Demiroğlu 272-274). Bu gönüllülerin birçoğu aldıkları borçları ödememiş, bir de Belgrad kahvehanelerinde kafaları tütsüleyerek Sırlara hakaret etmişlerdir. Rus Panistlavistleri ise Sırp köylüsünün ne savaşa ne de Panislavizme hiçbir ilgi beslemediğini görmüşlerdir (Kurat 581). İngiltere'nin Belgrad Başkonsolosu White da eğitimsiz rençberlerin görünüşte askeri birlik oluşturmak için mükemmel kaynak olmalarına karşın savaşta muharebe etmek için gerekli nitelikleri henüz kazanamadığını ve savaş meydanlarında kahramanlık göstererek elde edecekleri zaferden çok evlerini ve çiftliklerini düşündüklerini ve köylü çiftçilerin savaştan bıkmış usanmış durumda olduklarını belirtmiştir (British Documents 2, 318). Batı Avrupa kültürü ile yetişmiş Sırp aydınlar ise Ruslar ile aralarında ortak hiçbir şey bulamamışlardır. Kasım 1876'da mütareke yapıldıktan sonra çapulcu takımı ve kötümser Panslavistler Rusya'ya dönmüş ve yaptıkları propaganda ile Sırbistan hakkında olumsuz yorumlarda bulunmuşlardır. Rusya artık bütün bakışını Bulgaristan'a çevirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı-Sırp savaşından en karlı çıkanlar Osmanlı Devleti idaresinden kurtulmak isteyen Bulgarlar olacaktır (Kurat 581). Rusya'da Bulgarlara sempati gittikçe artarken Slav komiteleri Bulgarlara yardım göndermeye başlayacaktır. Filibe'de "Müslüman fanatizmi(!)"nin kurbanı olan "zavallı Bulgarlara(!)" cemiyetinin yardımlarının ivedi ulaşması için gereken çalışmalar yapılırken, toplanan yardımların önce Karadağ ve Sırbistan'a gönderilmesi rahatsızlık oluşturmaya başlayacaktır. Çünkü Bulgarlar henüz bir yardım almamışlardı (Kapıcı 525).

Nikola ile Osmanlı Devleti'ne isyan eden Milan yeni bir Bulgar isyanı çıkmasını beklerken, Sırlar ve Karadağlılar Bosna-Hersek'teki isyancıların da kendi saflarına katılacaklarını düşünüyorlardı (Urhan 202). Rusya'nın Balkan Slavlarına yardım kampanyalarına Odessa'daki demiryolu işçileri, değişik

bölgelerdeki işçi, köylü ve otel hizmetlisi gibi dar gelirli insanlar dahi katılmışlardır (Urhan 203). Kâğıt fabrikası işçileri aylıklarının %1'ini, yöneticiler ise %2'sini Balkan Slavlarına bağışlamışlardır (Demiroğlu 252). Rusya'nın tüm şehirlerinde Sırp ve Karadağlılar için yardım toplamaya başlamış, Kasım ayı sonunda hediyeler hariç bu yardım miktarı 3 milyon rubleye ulaşmıştır (Urhan 203).

Kafkasya'da ve Orta Asya'daki işgalleriyle ve içerdeki reformlarıyla kendine güveni artan Rus hükümeti 1875 Bosna-Hersek ayaklanması ile başlayan ve 1876'daki Bulgar ve Sırp ayaklanması ile giderek büyüyen Balkan krizine müdahale etmek için hazır olmuştur. Hükümete, Çar'a ve Dışişleri Bakanı Gorçakov'a göre ise reformlara devam etmek ve bir süre daha dış krizlerden uzak durmak gerekiyordu. Savaş Bakanı Milyutin ve arkasındaki Panslavist basın ise Rusya'nın Balkanlar'da aktif bir politika izlemesine taraftardı. İvan Sergeyeviç Aksakov, Mikhail N. Katkov, N.A. Danilevski ve Fyodor M. Dostoyevski gibi önde gelen Panslavistler Balkan Slavları ve Ruslar arasındaki kan ve din bağından dolayı Slavların Osmanlı egemenliğinden kurtulup bağımsız olması için Rusya'nın Balkan krizine müdahale etmesini ve hatta Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını istiyordu. Onlara göre Balkan Hristiyanlarının acılarına son vermek için Türkler Avrupa'dan atılmalı ve Rus koruması ve etkisi altında yeni Slav devletleri kurulmalıydı. Bazıları Rusya'nın bu amaçları gerçekleştirmek için İstanbul'u ele geçirmesi gerektiğini bile ileri sürmüşlerdir. Nitekim Çar, Panslavist basın ve entelektüellerin baskıları ve bu propagandayla dini ve milli duyguları kabaran halkın desteği ile Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açacaktır (Acar 213).

Slav Yardım Komitesi Sırbistan'a gidecek subaylara 200-250 ruble, erlere ise 100 ruble aylık bağlamıştır. Buna ek olarak ülke dışına kadar ücretsiz yolculuk ve yemek fişi de temin edilirken Belgrad'a geldiklerinde silah ve teçhizat verilmiştir. 22 Kasım-4 Aralık 1876 tarihleri arasında Rusya'dan Sırbistan'a Nikolayev demiryolları ile 24, Nijegorod demiryolları ile 40, toplamda 64 gönüllü gönderilmiştir. Biletler her iki demiryollarında da 3. sınıfta ve ücretsiz olarak düzenlenmiştir. (Demiroğlu 254-256). Gönüllülerin listesi şu şekildedir:

- a. 4-10 Aralık 1876 arası memleketlerine dönen gönüllü sayısı 102 asker olup, 49'u subay 53'ü astsubaydır. 3.559.50 ruble yolluk harcanmıştır.
- b. 11-19 Aralık 1876 arası memleketlerine dönen gönüllü sayısı 163 asker olup, 71'i subay 92'si astsubaydır. 6.309.97 ruble yolluk harcanmıştır.
- c. 25 Aralık 1876 -1 Ocak 1877 arası memleketlerine dönen gönüllü sayısı 61 asker olup, 42'si subay 19'u astsubaydır. 2932 ruble yolluk harcanmıştır.
- d. 1-7 Ocak 1877 arası memleketlerine dönen gönüllü sayısı 83 asker olup, 40'ı subay, 43'ü astsubaydır. 2579 ruble yolluk harcanmıştır.
- e. 7-15 Ocak 1877 arası memleketlerine dönen gönüllü sayısı 98 asker olup, 41'i subay 57'si astsubaydır. 2232 ruble yolluk harcanmıştır.

f. 15-22 Ocak 1877 arası memleketlerine dönen gönüllü sayısı 41 asker olup, 26'sı subay 15'i astsubaydır. 1041 ruble yolluk harcanmıştır. (Demiroğlu 284-286).

Askeri yardımların en önemli kısmını sağlık alanındaki yardımlar oluşturmaktaydı. Aralık 1875'te Rus Kızılhaç örgütü ilk hastanesini Karadağ başkenti Çetine'de kurmuştur. Eylül 1876'da Karadağ'da Rusya'dan gelen 14 doktor, 13 sağlık memuru ve 12 hemşire görev yapmaktaydı. Belgrad hastanesinde ise Kiev ve Moskova gönüllüleri, Deligrad'da Gorki, Kraguyevats'da Ryazon, Yagodina'da ise Harkov gönüllüleri çalışmaktaydı. Sırp asilerine tıbbi yardım sadece gönüllü doktorlar tarafından yapılmıyor, Rusya da sahasında uzman doktorları belirli bir ücret karşılığında bu bölgeye görevlendiriyordu. Rus Kızılhaç Örgütü'ne bağlı 115 doktor, 4 eczacı, 118 hemşire, 41 tıp öğrencisi ve 78 sağlık memuru savaş süresince görev almıştır. Rus Kızılhaç Örgütü bu hizmetler için 700.000 rublenin üzerinde para harcamıştır (Demiroğlu 254-256). Rusya imparatoriçesinin başkanlığı altındaki imdat komiteleri de yaralı Sırplar için 26 doktor ve 28 hastabakıcıyı Peşte üzerinden Belgrad'a göndermiştir. Üzerlerinde Kızılhaç işareti olan bu kişilere tarafsız sayılarak dokunulmaması, Osmanlı askerinin gördüğü yerde bunlara iyi muamelede bulunması Vidin, Niş, Yenipazar, Mitroviçe ve Bosna komutanlıklarına bildirilmiştir. Aynı komutanlıklara bir talimatname daha gönderilip çocuk, kadın ve yaşlıların, silah bırakanların, itaat edenlerin yaralanması, öldürülmesi, mal ve eşyalarına saldırılması, esir düşenlere de eziyet edilmesi yasaklanmıştır (Özkan 277).

Srpske Novine adlı Sırp resmi gazetesinin 9 Ekim 1876 nüshasında "Slav meselesi" başlığıyla neşrettiği bende göre; Miralay Golvaçof Sırbistan'a gitmek üzere Kilizavetgrade'den ayrılmıştır. Yine ekserisi Kazak ve Sen Jorj nişanına sahip Rusya askeri olmak üzere 150 kişilik bir fırka Sırbistan'a gitmek üzere Hocabeğ'den hareket etmiştir. Gezerçof'dan Sırbistan'a 60 nefer gönüllü ile 80 baş beygir gönderilmiştir. Tayrok'da 8000 ruble yardım parası toplanmıştır. Buradan her gün 200 neferden oluşan Kazak fırkaları geçmiştir. Ekim'in 1. günü Sırbistan'a 900 kişi gitmiştir. Binbaşı Hristof 200 kişilik bir fırka ile savaş yerine gitmiştir. Sarapoli'de 6110 ruble yardım parası toplanmıştır. Buradan hareket eden bir bölük süvari Yaş ve Turnuseverin yoluyla Sırbistan'a ulaşmıştır. (HR: TO 330/50).

Savaşta Bulgaristan, Yunanistan, Voyvodina, Dalmaçya, Hırvatistan ve Yugoslavya'nın diğer bölgelerinden gönüllüler olduğu gibi Garibaldicilerden oluşan bir askeri müfreze de yer almaktaydı (Djordjeviç 136). Garibaldi taraftarlarından bir Miralay'ın kumandası altında dahi İstanbul, Hocabeğ, Roma ve Turen İtalyanlardan oluşan 700 kişilik bir gönüllü fırkası Hocabeğ'den hareketle Sırbistan'a gitmiştir (HR. TO 330/50).

Memleketeyn, savaşa karışmayarak gönüllülerin kendi toprağından geçmemelerine dikkat ediyor gibi görünse de gerçekte geçişlere yardımcı bile

olmuştur (Özkan 273). 29 Ekim 1876'da Bükreş'ten gelen bir mektup tercümesinde; Eflak askerinin toplanmasının icra olunacağı ve bir ordu İbrail, bir ordu Bükreş, bir ordu Yaş ve bir ordunun Krayova yanına toplanıp, bu dört ordunun ihtiyat askerleriyle beraber yaklaşık 80.000 kişiye ulaşp, olunan manevra talimlerine göre askerler dağılmayıp Tuna sahillerine sevk olunacağı mühim yerlerce rivayet olunmuştur denmektedir. Bu asker toplanmasının yalnız manevra talimine dayandığını müdürlerin gazetelerinden çoğu tekzip ettiğini (HR.MKT. 944/89; C.HR.104/5163) ancak bu gazetelere itimat olunamayp bunun yalnız Avrupa'nın gözlerine toz atmaktan ibaret olduğu yine bu mektupta belirtilmiştir (HR.MKT. 944/89). Gelen habere göre Avusturya'nın Eflak hududuna 80.000 kişi sevk edeceğini ve bunların sevk yerinin Transilvanya'da Braşova olduğunu, Sırbistan'a giden Rusya gönüllüleriyle dolu 42 vagonlu 2 tren geçtiğini bildirmiştir (C.HR. 104/5163; HR.MKT. 944/89).

Yine Bükreş'ten alınan bir diğer mektup tercümesinde Aleksinaç ve özellikle Deligrad'ın Osmanlılar tarafından alınmasının müdürler arasında büyük ızdırab oluşturduğu çünkü müdürlerin ve Eflak hükümetinin kamara tarafından uygulamaya konulacak birçok tasavvur ve düşüncelerinin Osmanlıların bu fetihleriyle ihlal olduğu belirtilmiştir. Prensın kamaranın açılışı hakkındaki nutku okununca içeriğinin ne derece barışa meyilli olduğu görülecektir. Ve bu da bahsedilen önemli yerlerin alınmasından kaynaklanmaktadır. Memleketeyn savaş hazırlıklarına girişirse birçok subayları istifaya hazır durmaktadır. Bu subaylar savaş için doğmadıkları cevabını vermişlerdir. Osmanlı askerinin fetihleri akabinde barış olacağı herkesin emelidir.

Bükreş'ten alınan diğer bir özel mektupta ise kamaraların açılışına hayli zaman olduğu halde yine de fevkalade olarak açılacağı, bakanların değiştirileceği, bu doğru çıkarsa Türkiye için buradan da bir gaile çıkacağıının muhtemel olduğu bildirilmiştir. Silahaltına alınan askerlerden 10.000'den fazlasının Bükreş içinde mevcut olduğu, bunları barındırmak için yeterli kışlalar olmadığından birazını evlerine koyduklarını ifade etmiştir. Maliyenin parasızlığının had safhada olup, Londra'ya borç için özel suretle memur gittiği eğer başaramazlarsa işlerinin yaman olduğu, madenlerin azlığının bazı teşebbüs ve tasavvurlarına mani olduğu, iki üç güne kadar Rusya askerinin Bükreş'e geleceği söyleniyorsa da gerçek olup olmadığıın meçhul olduğu bildirilmiştir (HR.MKT. 944/89). Ayrıca Memleketeyn Prensi Prens Charles'in kamaranın olağanüstü açılışında söylediği nutuk da gönderilmiştir. Prens Charles 2 Kasım 1876'daki toplantıda şunları söylemiştir:

Sayın Senatörler, Sayın Vekiller,

Ülkenin haklı bir sabırsızlıkla sizden beklediği zahmetli reform ve iyileştirme çalışmalarının bir an önce tamamlandığını görme ihtiyacı karşısında içinde bulunduğumuz ciddi koşulların mevcudiyetinde

ve etrafımızda gelişen olayların ortasında, Yasama Meclisi'nin toplanması için Anayasa tarafından belirlenen süreyi ilerletme ve sizi olağüstü toplantıya çağırma kararı almış bulunuyorum.

Yabancı devletlerle ilişkimiz çok iyi durumda. Hükümetimin Balkan yarımadasındaki mücadelelerin başlangıcından bu yana benimsemiş olduğu tutum olan tarafsızlık tutumumuzu korumamız konusunda tüm garantör güçler tarafından teşvik edilmektedir.

Bab-ı Ali'nin kendisi şimdiden iddialarımın haklılığını kabul etmeye daha istekli görünüyor.

Her gün Avrupa'nın büyük güçlerinden Romanya ile ilgili olarak gösterdikleri teveccüh duygularının en iyi ifadelerini aldığımızı söyleyebiliriz.

Böylelikle ulusal temsilciliğin hükümete verdiği sağduyulu ve sağlam yön sayesinde gücünün ötesindeki tehlikelerin Romanya devletini tehdit etmesi durumunda, garantör Avrupa'nın güçlü kalkanının, toprak bütünlüğümüzün ve ulusal haklarımızın savunmasında bizi başarısızlığa uğratmayacağını umabiliriz. Bu arada, tüm Avrupa güçlerinin Hristiyan halkların kaderini iyileştirmek için gösterdiği çabalar sayesinde, çok yakın bir geleceğin Doğu'ya sükuneti getireceğine olan inancımız tamdır (HR.MKT. 944/89).

Sabah gazetesinin 8 Kasım 1876 tarihli 221. sayısında Romanya'nın harp hazırlıklarında bulunması ve bu hazırlıkların Slavlara karşı olmadığını belirterek mütemadiyen silahlanması teessüfle karşılanmıştır. Romanya'nın hala tarafsız kalacağını ve sırf Rusların savaşa sokma ihtimaline karşı tedarikli bulunmak istediği iddiasını ileri sürmesinin Romenlerin Osmanlılara karşı savaşmayacaklarına dair bir teminat olamayacağını yazmıştır. Ayrıca ahali Slav olmayan ve Slavların düşmanı olan Memleketeyn'in meselenin başında tarafsız kalmışken, Tuna'dan Sırbistan'a sevk edilmek istenen Osmanlı filotilasının geçmesine engel olmakla isteyerek veya istemeyerek Sırbistan'a ve Slav emellerine büyük hizmetlerde bulunduğunu, kendi menfaatleri altına kendi eliyle lağımalar doldurduğunu, bundan başka Rusya'dan Sırbistan'a gönderilen asker ve savaş levazımı sevkiyatına vasıta olduğunu da yazmıştır (Bakal 254-255).

Bulgar Gönüllüler

Rusya'da kurulan Slav komiteleri; 15 yıldan beri Sırbistan'da bazen de Sırbistan havalisinde olan Bulgar vilayetlerinde bir olay çıkarmak ümidiyle pek çok çalışmış ve milyonlarca para sarf etmiş olduğu halde en önce Sofya tarafında ve daha sonra Tuna vilayetinde birbirini müteakip yaptıkları ihtilalin meyvesini koparamadıklarından teşebbüslerini başka tarafta gerçekleştirmek için gerekli sebeplerin oluşmasına çalışmışlardır. 1875'te Hersek'te çıkan ihti-

lal bunlara uygun düşmüş ise de, o zaman Sırbistan savaşa henüz hazır olmadığından Bulgar komitelerinin Filibe'deki Rusya Konsolosu Nayden ve Rusçuk Konsolosu Maşnin vasıtasıyla Bulgaristan'da da Hersek ihtilaline eşdeğer bir ihtilal çıkarmak maksadıyla Kızanlık, Eski Zağra ve Hasköy ve Çeryan kazalarında bir Bulgar fesadı çıkmış ve belirtiler oluşmuştu. O zaman bu ihtilal izlerini süratle söndürmeyi başaran Edirne Valisi Hurşid Paşa ile Filibe Mutasarrıfı ve Zağra ve Kızanlık kaymakamları Rusya elçiliğinin şiddetli tebligatı üzerine değiştirildiklerinden Slav komitelerinin tahrik ve teşviklerinden dolayı ve bağımsızlık arzusuyla Bulgarlar, Sırbistan'ın Mayıs ayı içinde olacak harekâtının çıkışına kadar bekleyemeyerek Nisan ayı içinde yer yer isyan ile birçok günahsız Müslümanı katletmeye girişmişlerdir. Onların bu hareketlerine karşılık oralardaki Müslümanların da can ve mallarını savunmak için mecbur oldukları hareketler birçok halleri doğurmuştur (Y.EE. 10/21).

Sırp lar ise idari hürriyete sahip oldukları tarihten beri bağımsızlık kazanmak için uygun zamanı bekliyorlardı. Bu süre zarfında göstermiş olduğu nakdi ve askeri kuvveti Moskova ve Petersburg şehirlerinde kurulmuş olan Panslavizm komitelerinin gönderdiği para ve gönüllü tarzında topladığı askerler ile bir kat daha çoğalttıktan ve gazetelerin hesap ve tahminlerine göre toplam kuvvetini 150.000'e vardırıktan sonra savaşa başlamıştı. Sırp lar ordularını bir kere Sofya ve Filibe kırlarına indirebilirse ayaklandıracağı Bulgarlar tarafından çok yardıma nail olacağını da ümit ediyordu. Hatta Niş taraflarına saldırısında Bulgarlara vermek için her neferin sırtına bir de büyük bir tüfek vermişti (OSK Kutu:8 Gömlek:2 Belge 2-2-3-4). Niş kuşatmasını gerçekleştiren Morava ordusu birkaç kola ayrılmıştı ve Çernoyef komutasındaki ana kolun Babina Glava'yı ele geçirip Ak Palanka ve Pirot tarafına yönelmesi, Niş ve Bulgaristan arasındaki bağlantıyı kesmesi ve mümkünse Bulgaristan'da ayaklanmaya neden olması gerekiyordu (Yovanoviç 36).

Sırbistan Prensiği, Osmanlı askerleri tarafından Sırbistan'a hücum edilmeden önce Bulgaristan'ı ayaklandırmak için çok gayret sarf etmiştir. Belgrad matbaasında Bulgarlara dağıtılmak üzere Bulgar dilinde binlerce beyanname bastırılmıştır (HR.TO. 122/70). Bulgaristan halkını ayaklanmaya davet eden Bulgarca çağrının yanı sıra Sırbistan'da yaşayan Bulgar göçmenlerden bir müfreze kurulmuştur. Bu müfreze Rus-Bulgar tugayı dâhilinde askeri operasyonlara katılmıştır (Djordjeviç 137). Bulgar gönüllüler aralarında P. Hitov ve F. Totju'nun da bulunduğu birçok general ile birlikte Bükreş'teki Rus Konsolosluğu aracılığıyla Sırbistan'a geçmişlerdir (Stoyançeviç 408). H. Botev'in ölümünden sonra ılımlı kanat öne çıkmış ve Nisan ayaklanmasının kurbanlarına yönelik hibelerin toplanması amacıyla kurtuluş komiteleri kurulmuştur. Başlarında Rus Vladimir Jonin'in bulunduğu çok etkin Slav yanlıların müdahalesiyle yaşlılar ve gençler arasındaki yanlış anlaşmaları düzenleyen ve Sırp- Türk savaşında gönüllülerin katılmasını örgütleyen Bulgar Merkezi Hayır Camiası kurmuşlardır (Djordjeviç 137). Süvari ve pi-

yade Rusya askerinin durmaksızın Sırbistan'a girişi Baserabya'ya 160.000 kadar Rusya askerinin toplanması ve Eflak'a saldırı için hazırlandıklarının haberleri ve Rusya'nın fesadı üzerine Bulgarlarca düşünce ve tavırlar değişmiştir. Bulgarları sükunet içinde bulunduracak şey ise kuvvetli şekilde bütün askerinin vücudu olmuştur (HR.SYS. 1232/14).

İstanbul Rusya Konsolosluğu marifetiyle Hocabeğ'e yollanan Bulgarlar vapur ile Hocabeğ'e konsolosluğun emrini hâsil oldukları halde gelmeye devam etmişlerdir. Bulgarlar, Sırbistan'a sevk olunmak üzere gönderilmekte iseler de güya uğradıkları mezalim ve saldırılardan dolayı Rusya halkına iltica için geliyorlarmış gibi haber yaymışlardır (HR.TO. 330/45). Hocabeğ'e ulaşan Bulgarların miktarı zamanla azalmış ise de yine de gelmekte olduklarını fakat düştükleri sefaletten dolayı mecburen harcırahlarının ve Hocabeğ'de edecekleri borçlarının Osmanlı Konsolosluğu tarafından ödenmek gerekip gerekmeyeceğini Hocabeğ Konsolosu sormuştur. Yine bu Bulgarlardan birinin geçiş kağıdını Osmanlı pasaportu zannederek vize olunmasını kendisinden talep ettiğini Hocabeğ Osmanlı Konsolosu bildirmiştir (HR.SYS. 291/4; HR.TO 331/8). Bulgaristan ahalisinden Kristo Panalatof adlı kimse Rusya'ya gittiği cihetle geçişine engel olunmaması için eline İstanbul Rusya Konsolosluğu tarafından geçiş kağıdı verilmiştir. Rusya Konsolosluğu Direktörü Lebzeviç tarafından imzalanmıştır (HR.TO. 331/8). Konsolos nereye gittiklerini ve hallerinin sonunda Rusya'da yerleşmiş diğer Bulgarlar gibi olacaklarını bilmeyerek gelmekte olan bu kişilerin hareketlerini durdurmak için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir (HR.TO. 330/45). İstanbul'daki Rusya elçiliği doktoru Aleksandr Karadiyonoviç ile Rusya'nın Filibe Konsolosu olup İstanbul'da bulunan Nayden Gerof marifetiyle Sırbistan için Bulgar gönüllüleri toplanmakta ve onların Hocabeğ'e Rusya vapurlarıyla sevk edilerek oraya ulaştıklarında ihtilal komiteleri tarafından silahlandırılıp Sırbistan'a gönderilmekte olduğu haber alınmıştır. Zabtiye Nezareti'nden bu konuda sağlam tedbirler alınması istenmiştir (HR.MKT. 941/24). Beyoğlu Mutasarrıflığı da cevaben, bu işe Karadiyonoviç ile Nayden Gerof'un memur olduğunu, bunların icra vasıtalarının biri uzun boylu, kır sakallı, beyaz poturlu Hırvat ve diğeri uzunca boylu Bulgar elbiseli, başı Bulgar kalpaklı, 50-60 yaşlarında adamlar olduğunu bildirmiştir. Bunların dutluk arkasında ve sol tarafında olan kahvelerin ikincisinde oturarak, tedarik olunan adamların oraya götürülmekte ve oradan da Pazar, Pazartesi ve Perşembe günleri Rusya Konsolosluğu'na götürülüp orada işleri bitirildikten sonra doğruca Rusya vapuruna götürülerek Rus Konsolosluğu'ndan her bir vapur için tayin edilmiş ve önceden vapura gönderilmiş olan memura teslim edildiklerini belirtmiştir. Memurun bunların evraklarını vapurda düzenleyip kaptana vererek Büyükdere'ye çıktıktan sonra şahıslar Hocabeğ'deki komiteye teslim edilmekte ve oradan da bunların yine Rusya vapuruyla Kalas'a ve oradan da Sırbistan'a gönderilmekte olduğunun araştırmalardan anlaşılmış olduğunu bildirmiştir. Belirtilen günlerde konsolosluk ve kahvehaneye birer özel memur gönderilip dolaştırılırsa aracılık edenlerin ve toplanan adamların görülebileceği ve gönderilen şahısların geri

döndürülmesi istendiği taktirde bunlar vapura bindiklerinde pasaportsuz olduğundan, pasaport memurlarıyla diğer memurlar tarafından iskele başlarında veya birkaç sandal gezdirilerek deniz üzerinde pasaportları yoklatırıldığında işin meydana çıkacağını ve bundan dolayı bu surette o günlerde 50-60 şahıs gitse de biraz azalmış olduğunu, yine de biraz miktar gönderilmekte olduğunu ek olarak beyan etmiştir (HR.SYS. 1488/76).

Sırbistan Rusya aracılığı ile ateşkes isteyip Osmanlı Devleti ile barış yapıldığı zaman Bulgar gönüllüler Ruslar ile birlikte Sırbistan'ı terk ederek Romanya'ya geçmişlerdir (Stoyançeviç 408).

Yunan Gönüllüler

Osmanlı Devleti'nin Petersburg Elçisi Kabuli Paşa, Mösyö Giers ile olan mülakatında onun gönüllülerin sadece Rusyalılardan ibaret olmayıp her bir milletten olduğunu söylediğini belirtmiştir (HR.TO. 123/45). Sırp ve Karadağ ayaklanması başlarında eşkıyaya gönüllü yardımı yapan Yunanlılardan Albay Vizandiyos, Yunanlı gönüllülerden bir tümen teşkil etmek üzere Sırbistan'a gitmiş ve Prens Milan tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Daha sonra Yunanlıların Sırplarla gizli bir bağlaşma yaptıkları söylentisi çıkmış ancak Yunan hükümeti bunu yalanlamıştır (Baykal 256). Osmanlı Devleti'nin Atina elçisi de Yunan Dışişleri Bakanı ile görüşüp Yunanistan ile Sırbistan arasındaki ittifaka dair duyulan havadis ve bir de Sırbistan ile savaş çıkacak olursa Yunanistan'ın takip edeceği hareket tarzına dair kendisine kullanmış olduğu dil hakkında açıklama yapmasını istediğini belirtmiştir. Bakanın önceki ifadelerini geri alarak devletin tarafsızlık kaidesine tamamen uymak niyetinde bulunduğunu, önce bazı mertebe şüpheli dil kullanmasının bunun Yunanistan'da kamuoyunun bir aralık hasıl eylediği eğilimden korku ve endişeye düşmesinden kaynaklanmış olduğunu ifade ettiğini, Yunanistan'ın Sırbistan ile savaş çıkması durumunda takip edeceği politika hakkında bir aralık tereddüt etmişse de sonradan kendisine verdiği kesin teminat gereğince bütünüyle düşüncelerini değiştirmiş olduğunu bildirmiştir (HR.TO. 124/124).

Sırp savaşı başlamadan yani 1876 yılının başlarında General Alimpiç'i Çetine'ye, Garaşanin'i ise Atina'ya göndererek ortak hareket için çabalarını yenilemiş ve artırmıştı. Generalleri Atina'ya göndermesi, Osmanlı Devleti'ndeki Yunan bölgelerinde bir ayaklanma başlatmaya çalışmakla meşgul olan Selanik'teki Yunan savaş komitesi ile ilişkileri geliştirmekten başka bir şey başaramamıştır. O zamanlar Yunan hükümeti Büyük Güçler'in tavsiyelerini dinlemekte ve Slavlara karşı telafiler elde etmek için politikalarını edilgen bir şekilde yalnızca izlemek yönünde sürdürmekteydiler. Yunanistan, *Büyük Sırbistan*'ın kurulmasından korkmakta idi ve bir savaş projesinde yer alacak kadar hazırlıklı olmadıklarına dair Sırbistan'a bir bildiri yollamışlardı. Ağustos'ta alınan ilk yenilgilerden sonra Ristiç'in Yunanistan'dan talepleri yine başarısız olmuştur. Çünkü Yunanlılar ordularının hazırlıksız olduğunu

bilmekteydiler (Sumner 181). Bu yüzden Yunanlılar ordu ve donanmanın teçhizi için her tarafta yardım paraları toplayarak olağanüstü savaş hazırlıkları için ellerinden gelen gayreti sarf etmişlerdir (Baykal 256). Osmanlı Devleti'nin Semlin Konsolosu da Rusya'nın şu andaki savaşta kullandığı politika-nın düşmanlığın tatili veyahut Osmanlı Devleti'nin vaat ettiği ıslahat ve düzenlemeyi icra için değil fakat asi vilayetlere özerklik idaresi sağlanmasıyla Slav birliğini oluşturmak ve bu münasebetle Osmanlı ülkesinin ele geçirilmesini kolaylaştırmak maksadına dayandığını Avrupa diplomatlarının şimdiye kadar anlamadıklarına teessüf ettiğini belirtmiştir (HR.TO. 108/70). Yine Semlin Konsolosu Sırların Rusyalıların yardımıyla vakit kazanarak mütareke olmadığı halde Osmanlı askerini Sırp toprağından atmak ve nasıl olursa olsun Osmanlı ülkesine gitmek üzere taarruzda bulunmak üzere tedarikatta bulunduklarını bildirmiştir. Sırların Rusya devletinin düşünce ve niyeti meydana çıkıp yalnız kaldığı ve dost devletlerin Girit ihtilalinde gönüllülerini Girit'ten çağırmasına Yunan devletini mecbur ettiği gibi Rusya'nın da gönüllülerini Sırbistan ve Karadağ'dan çağırma mecbur edeceği düşüncesinde olduklarını belirtmiştir. Sırların ilkbahar için son sürat tedarikatta bulduklarını, Yunan devletinin bir gönüllü fırkası kurmak niyetinde bulunan Miralay Bizantiyos'a derhal Sırbistan'ı terk etmesini ve Atina'ya dönmesini emrettiğini bildirmiştir (HR.TO. 330/57). Miralay da hükümetinin emri üzere Atina'ya gitmiştir (HR.TO. 108/70; Özkan 285).

Avusturya-Macaristan'dan Gönüllüler

Savaş başlayınca Avusturya idaresindeki Slavlar da yardıma koşmuşlardır (Kartal 17; Özkan 273). Savaşta yaralanıp ölümlerin arasında kalmış olan dört düşman askerinin ordugâha götürülüp yaralarına bakıldığını, bunlardan birinin Avusturya'nın hudut askeri çavuşlarından olup üzerinde üniforma bulunduğunu Ferik Mehmet Ali Seraskerlik makamına yazmıştır. Ayrıca Sırların Yavor'da Osmanlı askerlerinin karşısında bulunan kuvvetlerinin üç piyade levan (?) ve üç batarya top ile 300 atlıdan ibaret olduğunu, kumandanlarının 20 seneden beri Avusturya'dan Sırbistan'a iltica eylemiş olan General Zach olduğunu şahısların ifadelerinden anlaşıldığını eklemiştir (OSK Kutu:4 Gömlek:13 Belge:13-1). General Zach bu savaşta bacağı kaybedecektir (British Documents 4, 106).

Macarlar ise Türklere karşı dostluk siyasetinin kanıtı olacak uygulamalarda bulunmuştur. Macar Başkanı Kalman Tisza yayınladığı genelgeyle Macaristan'ın yandaşı ve dostu olan bir devlete karşı savaşmaya gitmek için sınırı geçen Sırp kökenli Macarlara ağır cezalar vermiştir (Namal 43). Ayrıca Macaristan hükümeti Sırlara yardım maksadıyla kurulan Slav komitelerinin aldatmalarına dair Macaristan İçişleri Bakanlığı tarafından kabul edilip Peşte resmi gazetelerinde neşredilen kararda yardım hareketlerine yeltenenler hakkında şiddetli cezalar verileceğini açıklamıştır (HR.TO. 108/38). Buda-peşte'de milletvekili olan Sırp kıskırtıcısı Miletic, söz konusu genelgenin hükümlerine uymayı reddettiği için Novisad'da, adalet yüce mahkemesinin

emriyle parlamentonun önceden onayı olmadan halkın bir temsilcisinin tutuklanmasını yasaklayan anayasal haklara rağmen tutuklanmış ve yargılanmak üzere Budapeşte'ye götürülmüştür. Sırlar ve Macarlara dair 1872'deki Sırp Hükümeti Vekili Komutan Blaznavats “*Sırbistan ile Avusturya daha doğrusu Sırbistan ile Macaristan arasında uyuşma imkânsızdır. Macaristan'ın vücudunda nerede bir yara görürsem onu zehirlemeye çalışacağım*” demiştir (Namel 43). Bu konuya dair Gladstone da Blackheath toplantısında şu şekilde konuşmuştur:

Macaristan Macarları ile aralarında yaşadıkları Slav nüfusunun büyük çoğunluğu arasında ırksal bir kıskançlık olduğunu biliyorum; ancak tamamen içsel nitelikte olan bu yerel kıskançlıkların sınırların ötesindeki halkların toplumsal ve politik varoluşunun temel yasasını dikte etmesine izin verileceğini varsaymak -gerçekten de kabul edilmesine müsaade edilemez- imkânsız olurdu.

Avusturya'nın bu kıskançlıkları yenerek bu yıl boyunca çalıştığını memnuniyetle görüyorum ve ortak hedefe ulaşmak için büyük bir güç ve verimlilikle -çünkü etkinliği çok büyük önem taşıyor- işbirliği yapmaya devam edeceğinden de hiç şüphem yok (HR.MKT. 942/62-4).

Temmuz 1876 tarihinde Sırbistan'ın siyasi ve askeri durumu hakkında bilgi veren Belgrad'dan gönderilen raporda şu bilgiler yer almıştır:

Hükümet Macaristan'ın büyük düşmanı bulunan Groviç ile Vladimir İvanoviç'in elindedir. Ristiç'in mevkisi bir an tehlikede olduğundan ayrılması veyahut karşıtlarının galip gelmesi muhtemeldir. Birisi daha vardır ki el altından iş görmekte olup bu adam Prens ile milletin emniyet ve itimadını kazanmış ve bu gün yarın hükümet reisliğine geçmesi beklenmektedir. Hatta Pederinik nam ... kendisinin böyle bir mevkiyi kazanmasına kefildir. Hudut boyunca kan dökücü savaş ve hükümet dairelerinde gizli düşmanlık oyunları devam ettiği sırada memleket de harap olmakta ve paraca yokluk çekilmektedir. Bir milyon dukalık zorunlu borcun ancak 340.000'i tahsil olunabildiğinden bir ve iki franklık nakit buyrukları ihracına mecburiyet görülmüştür. Şu kadar ki gerekli tedarikatın ikmalî altı yedi haftaya durdurulup o zamana kadar iş işten geçmiş olacağı cihetle bu buyruktan istifade olunamayacaktır. Öteden beri beklenen imdat hala yetişmedi. Yardımlarına güvendikleri yabancı subayların gelişi hayli vakitten beri gözlenilmektedir. Çok sayıda Macar Sırp'ının geleceğine dair gazetelerinde verdikleri haber safsata dan ibarettir. Bundan dolayı Sırlılar büsbütün başlı başına kaldıklarından yakında üzüntü ve ümitsizliğe düşecekleri açıktır. Bunların dışarıdan gelişini bekledikleri yardımın gelmeyişinden dolayı ettikleri telaşa delil şudur ki ne zaman Belgrad'a bir vapur gelecek olsa zabıta komiseri “Vapurda doktor var mıdır?” diye sormakta ve çoğunda hayır

cevabını almaktadır. Sırlar Rusya'nın teveccühünden olarak havadisle olan ilanları tafraları derecesinde yararlanamadılar. Ordularında bulunan Rusya subaylarının miktarı gayet az olup hiçbir işe de yaradıkları yoktur. Yaralılar için para vesairece olunan yardımlar kafi gelmiyor. Başkumandan Çernayef'e gelince hakkındaki emniyet ve itimat kaybolmaya başladı. Zira o Bosnalıların imdadına gidip de Sırların yararına hizmet edecek yerde Bulgaristan'a doğru ilerlemesine sırf Rusya yararını sağlama manası verilmektedir. Niş ve Vidin kırında toplanmış olan asker savunma hareketinde olarak ve ordunun büyük kısmı Bosna'ya gidecek diye ahalinin iknasına başlanılmıştır (OSK Kutu:9 Gömlek:45 Belge 42-2).

İngiltere'nin Belgrad Başkonsolosu White ise Lord Derby'ye gönderdiği raporunda şunları yazmıştır:

Prens Milan çevresini, kendi özgür seçimi ile değil, Skupçina ve onların eylem partisi destekçileri tarafından maruz kaldığı aşırı baskılar sonucunda, şimdiki danışmanları M. Ristiç ve M. Groviç ile kuşattı ve onların işbirliği olmadan hareket edemediği ya da alenen barışçıl bir politika benimsenmesini desteklemeye hazır olan yeterince güçlü bir yandaş grubunu emrinde bulundurmadığı sürece, bu savaşlar sona erer vermez, savaşların sonuçlarından ötürü her bir kamu adamını sıraya dizerek azarlayıp suçlamalarda bulunmaları gün gibi kesin olan iç tarafların çatışması ortasında otoritesini koruması belki de imkânsız olurdu.

Prens Milan'ın savaşı başlatma ve sürdürme sorumluluğunu taşıması gereken kabinenin aynı şekilde savaşı sona erdirmeye görevini de üstlenmesi arzusu tam olarak bundan kaynaklanmaktadır. Aslında Sırbistan'da, isteseler barış getirmek için bir kabine oluşturabilecek bir düzine kadar halk adamı var; Ancak bunun için savaş partisinin ilkesiz davranışlarını, savaş sürdürmenin tehlikeli sonuçlarını ve şimdiye kadar yapılan fedakârlıkların yok yere yapılmış fedakârlıklar olduğunu ortaya koymaları gerekecektir.

Bazıları, barış gelene kadar yaşanacak her gecikmenin ülkelerinin uğruna savaştığı dava için ölümcül sonuçlar doğurabileceğini görse de; mevcut koşullar altında hiçbiri makamlarının getirdiği sorumlulukları kabul etmeye istekli görünmüyor.

Bu savaşın uzaması ya bir Türk işgalinin izinden gideceği kesin olan tüm sıkıntı ve yıkımı beraberinde getirerek Sırbistan'ın harap olmasına yol açacak ya da şu an en hafif tabiriyle umutsuz hale gelmiş bir mücadeleyi uzatmak adına prensliğin tüm kaynaklarının tükenmesine sebep olacaktır.

Umutsuz diyorum çünkü Sırbistan Bab-ı Ali'nin kaynaklarını tüketme yolunda Türkiye'ye hala çok zarar veriyor olsa da, Rusya eninde

sonunda onu kurtarmaya gelmedikçe savaşı kendi sınırlarının ötesine taşımak konusunda artık en ufak bir umut dahi besleyemez. (British Documents 2, 318).

Bunlardan başka gönüllüler de Sırlara yardıma gitmişlerdir. Sırbistan'dan Bosna'ya dönmekte oldukları ihbar edilen Hristiyan Boşnak gönüllülerin uygunsuzluğa girişmemeleri için gerekli sağlama işlemlerinin yapılması Bosna vilayetine tavsiye edilmiştir (HR. MKT. 960/1). Yine Avusturya Topthane Müşiri'nin Brod'a geleceği ve Saraybosna konsolosunun Brod'da bulunan ailesi tarafından Karadağ'a giden gönüllülere birer florin yardım parası verdiği ve Avusturya'dan karşıya bir mühendis gelerek Gradiška telgrafhane ve kale etrafının resmini aldığı Banaluka Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı'ndan gelen telgraf üzerine bildirilmiştir. Karadağ prensinin de Karadağ'ın tamamen Osmanlı askeri ile sarıldığından ve bu halin devamı kendilerinin mahvolmasına sebep olacağından bahisle Avrupa devletlerinden telgrafla yardım istediğinin iştirildiği de beyan edilmiştir (DH.ŞFR. 669/78).

Osmanlı tebaası olanlardan da gönüllüler çıkmıştır. Vrezne ahalisinden Hristo Dimitroviç adlı kimse de gönüllü olarak Sırbistan ordusunda bulunmuştur (HR.MKT 990/2; HR.SYS. 1414/3). Onun Beyoğlu zabıtası tarafından tutulup Seraskerlik makamına gönderilip orada tutulduğundaki sorgusunda Osmanlı Devleti tebaasından olup Sırbistan ordularında bulunduğunu haber verdiği kişiler de zabıta tarafından aranmaya başlamıştır (HR.MKT. 990/2).

Sonuç

Savaş Sırlar için büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Yoğun Rus desteğine rağmen maddi yönden ve her anlamda zorlanan Sırlar yenilmekten kurtulamamışlardır. Özellikle Slav komitelerinin kesin olan desteği, Sırları ayakta tutmaya yetmemiştir. Savaşla aynı anda bir Bulgar ayaklanması çıkmasına güvenen ve bunun için çabalayan Sırlar umduklarına nail olamamışlardır. Rus gönüllü ve subaylarının yanı sıra Bulgarlar da birlikler oluşturarak Sırlara destek vermişlerdir. Yunan ve İtalyan gönüllülerin yanı sıra Avusturya-Macaristan Sırları da destek vermeye çalışmışlar ancak Osmanlı Devleti'ne dost ve tarafsız olan Macaristan bunu yasaklamıştır.

Rus Kilisesi'nin maddi desteği ve konsolosların gönüllü toplamadaki çalışmaları, en çok göze çarpan noktalar olarak değerlendirilebilir. Rus Kilisesinin ve Slav komitelerinin yanı sıra Rus Kızılhaç'ı da önemli sayılabilecek doktor, hemşire ve sağı personeli desteği vermiştir. Rusya bütün gücüyle Sırları desteklemiş ve savaşı kazanmaları için çalışmıştır.

KAYNAKLAR

Acar, Kezban. *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*. Nobel Yayınları, 2004.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

- Baltalı, Kemal. "1875-1878 Balkan Buhranı." *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c. IX, no. 68-69, 1982, ss. 44-68.
- Baykal, Bekir Sıtkı. "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VI, no. 4, Eylül-Ekim 1948, ss. 219-258.
- Demiroğlu, Hasan. *Rusya'nın Balkan Siyaseti*. Selenge Yayınları, 2022.
- Djordjeviç, Dimitriye. *Revolutions Nationales des peuples Balkaniques 1804-1914*. Belgrad, 1965.
- Kapıcı, Özhan. *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N. P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*. 2013. Hacettepe Ü, Doktora tezi.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. c. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Kurat, Yuluğ Tekin. "1877-1878 Osmanlı- Rus Harbinin Sebepleri." *Bellekten*, c. XXVI, no. 103, Temmuz 1962, ss. 568-592.
- MacKenzie, David. *Serbs and Russians*. New York, 1996.
- Mızrak, Sezgin Topal. *II. Abdülhamid Döneminde Türk-Macar Kültürel İlişkileri (Korvina Örneği)*. 2017. Muğla Sıtkı Koçman Ü, Doktora tezi.
- Namal, Yücel. *Türk- Macar İlişkileri (1850-1900)*. 2008. Muğla Sıtkı Koçman Ü, Yüksek lisans tezi.
- Nuza, Fehmi. "1293 (1877/1878) Osmanlı Rus Seferi II." *Türk Kültürü*, no. 180, Ekim 1977, ss. 732-751.
- Özkan, Ayşe. *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*. IQ Yayınları, 2011.
- Stoyançeviç, Vladimir. *Srbija i Bugari 1804-1878*, Belgrad, 1988.
- Sumner, B. H. *Russia and The Balkans 1870-1880*, Oxford at the Clarendon Press, 1937.
- Urhan, Vahit Cemil. *Karadağ'ın Bağımsızlığı'nı Kazanması (1851-1878)*. 2015. Gazi Ü, Doktora tezi.
- Uygur, Fatma. "93 Harbine Giden Buhranlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansımaları." *D.T.C.F Dergisi*, c. 60, no. 2, 2020, ss. 562-598.
- Yovanoviç, Slobodan. *Vlada Milana Obrenoviça*, c. 2, Belgrad, 1934.

Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Tasnifi Hariciye (C.HR.) 104/5163.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.) 669/78.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT.) 941/24, 944/89, 942/62-4, 960/1, 990/2.

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî (HR.SYS.) 160/5, 1232/14, 291/4, 1414/3, 1488/76.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.) 108/38, 330/57, 108/70, 124/124, 1232/14, 331/8, 330/45, 330/50, 122/70.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 10/21.

Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi Koleksiyonu Kataloğu (OSK), Kutu: 8 Gömlek: 2 Belge: 2/2-3-4, Kutu: 9 Gömlek: 45, Belge: 45-2, OSK Kutu: 4 Gömlek: 13 Belge:13-1.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, Part I, Series B, vol. 2, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Ed. David Gillard, University Publications of Amerika, 1984.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire in the War with Russia 1877-1878- The Powers and the Treaty of San Stefano 1878, Part I, Series B, Vol. 4, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Ed. David Gillard, University Publications of Amerika, 1984.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

YAHYA KEMAL'İN KÜLLİYATINA GİRMEMİŞ BAZI MAKALELERİ

Öz: İlk manzumesini 1901 yılında henüz 17 yaşlarında yayınlayan Yahya Kemal [Beyatlı], o tarihten itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde birçok şiir ve yazı neşretmiş fakat hayattayken herhangi bir kitap yayımlamamıştı. Vefatından sonra, bütün bu şiir ve yazılar Nihat Sami Banarlı ve Nermin Suner Pekin tarafından peyderpey toplanarak tasnif edilmiş ve böylece toplam 12 kitaplık bir Yahya Kemal külliyatı oluşturulmuştu. Fakat bu derleme sürecinde Yahya Kemal'in birçok şiir ve yazısı çeşitli sebeplerden ötürü gözden kaçmış ve külliyat dışında kalmıştır. Nitekim Yahya Kemal'in vaktiyle muhtelif gazete ve dergilerde yayımlandıkları hâlde külliyatına girmemiş olan birçok şiir ve yazısı sonradan birer ikişer tespit edilerek neşredilmiştir. Bu cümleden olarak burada Yahya Kemal'in 1919-1924 yılları arasında *Zaman*, *İleri* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanmış fakat bugüne kadar fark edilememiş olan toplam sekiz makalesi ilk defa ortaya çıkarılmakta ve bu münasebetle evvela *Zaman* gazetesinde yayımlanmış tek yıldız (*) rumuzlu bir yazıyla beraber *İleri* gazetesinde imzasız yahut iki yıldız (**) rumuzuyla yayımlanmış fakat vaktiyle fark edilemedikleri için *Eğil Dağlar* kitabına alınmamış olan dört makalenin hangi ölçütlerle tespit edildikleri belirtilmekte ve devamında hâlihazırda mevcut olan Yahya Kemal külliyatındaki birtakım aksaklık ve eksiklikler bir an evvel giderilmeleri temennisıyla hulasa edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yahya Kemal, Yeni Makaleler, *Zaman*, *İleri*, *Hâkimiyet-i Milliye*.

Some Articles by Yahya Kemal That Are Not Included in His Corpus

Abstract: Yahya Kemal, who published his first poem in 1901 when he was only 17 years old, published many poems and articles in various magazines and newspapers as of that day, but did not publish any books while he was alive. After his death, all these poems and articles were gradually collected and classified by Nihat Sami Banarlı and Nermin Suner Pekin, thus creating a Yahya Kemal corpus of 12 books. However, in this compilation process, many of Yahya Kemal's poems and articles were overlooked for various reasons and remained out of the corpus. As a matter of fact, many of Yahya Kemal's poems and articles that were not included in his corpus although they were published in various newspapers and magazines were later identified and published one by one. Thus, in this study, eight articles of Yahya Kemal, published in *Zaman*, *İleri* and *Hâkimiyet-i Milliye* between 1919 and 1924, but have not been noticed so far, are revealed for the first time; and first of all, the criteria which is used to determine four articles published anonymously or under two stars (**) pseudonym in *İleri* newspaper and not included in the *Eğil Dağlar* book because they were not noticed, along with an article published under one star (*) pseudonym in the *Zaman* is stated and some problems and deficiencies in the existing Yahya Kemal corpus are summarized with the hope that they will be eliminated as soon as possible.

Keywords: Yahya Kemal, New Articles, *Zaman*, *İleri*, *Hâkimiyet-i Milliye*.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Doç. Dr.
Nuri SAĞLAM

İstanbul Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

nsaglam@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2559-9681

Gönderim Tarihi
Received
10.04.2023

Kabul Tarihi
Accepted
20.05.2023

Atf
Citation
Sağlam, Nuri. "Yahya Kemal'in Külliyatına Girmemiş Bazı Makaleleri." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 139-158.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Yahya Kemal'in vaktiyle gerek çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış gerekse yazıldıkları halde hiç yayımlanmamış olan şiir ve yazıları, Nihat Sami Banarlı ve Nermin Suner Pekin tarafından türlerine ve konularına göre tasnif edilerek 1961-1977 yılları arasında üçü şiir, dokuzu nesir olmak üzere toplam 12 kitaplık bir külliyyatta bir araya getirilmiştir. Fakat İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından yayımlanan ve sonraki yıllarda çok sayıda baskıları yapılmış olan bu kitaplar maalesef hâlâ birçok bakımdan arızalı ve eksik olarak basılmaya devam etmektedir. Zira her şeyden evvel Yahya Kemal'in sonradan bulunan şiir ve yazılarının büyük bir bölümü her nedense külliyyatın yeni baskılarına eklenmemiştir. Dahası günümüzden yaklaşık yirmi yıl evvel girişilen bir yeniden tasnif çalışması da akim kalmış ve bu sırada mesela *Eğil Dağlar* kitabından İstiklal Harbiyle ilgili olmadıkları gerekçesiyle çıkarılmış olan "Eski Saltanat ve Yeni Millet", "Kıssadan Hisse", "Hepimiz İhtiyarladık mı?", "Medeniyeti Telakki" ve "Tepen Bir Sıtma" başlıklı toplam 5 yazı, yine maalesef külliyyatın son baskılarının hiçbirinde kendilerine yer bulamamıştır!

Bununla beraber *Aziz İstanbul* ([Beyatlı], 2022a) ve *Eğil Dağlar* ([Beyatlı], 2022b), Yahya Kemal'in bütün mensur eserleri içinde en fazla rağbet gören ve bugüne kadar diğerlerine nazaran en fazla basılmış olan kitaplarıdır. *Eğil Dağlar*'da yer alan toplam doksan dört makalenin altmış biri, *İleri* gazetesindeki Millî Mücadele konulu başyazılardan seçilmişlerdir. Bunların dışında yine *İleri* gazetesindeki yazılar arasından ayıklanarak *Aziz İstanbul*, *Mektuplar Makaleler* ([Beyatlı], 2022c) ve *Tarih Musahabeleri* ([Beyatlı], 2022d) kitaplarına dağıtılmış toplam yedi yazı daha vardır. Yekûnu altmış sekize ulaşan fakat sadece dördü "Yahya Kemal" imzası taşıyan bu yazıların biri imzasız ve rumuzsuz, dördü "Y. K." inisiyali ve diğerleri de iki yıldız (**) rumuzuyla yayımlanmıştır. Bununla beraber Nihat Sami Banarlı'nın bütün bu yazıları hangi ölçütlerle tespit ettiğine dair bugün elimizde maalesef herhangi bir malumat yoktur. Dolayısıyla burada neşredeceğim yazıların¹ öncelikle *Zaman* ve *İleri* gazetesinde imzasız yahut yıldız rumuzuyla yayımlanmış olanlarını tespit ederken dikkate aldığım bazı hususları belirtmeye ve akabinde hâlihazırda mevcut olan Yahya Kemal külliyyatındaki birtakım aksaklık ve eksikliklere bir an evvel izale edilmeleri gerektiği düşüncesiyle dikkat çekmeye çalışacağım.

Makalelerin Tespitinde Dikkate Alınan Hususlar

1919 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru dönemin önemli basın organlarından *Zaman* gazetesinde başyazarlık yapmaya başlayan Yahya Kemal, 29 Ağustos-5 Eylül 1919 tarihleri arasında bu gazetede kendi adıyla toplam yedi

¹ Esasen bu makalede, Yahya Kemal'in söz konusu 8 yazısıyla beraber yine ilk defa gün yüzüne çıkacak bir mektup, bir mülakat ve üç konferanstan oluşan 5 metni daha neşredilecekti. Fakat makalemizin belli bir hacmi aşmama mecburiyeti yüzünden söz konusu metinlerin neşri ikinci bir makaleye bırakılmıştır.

başyazı neşretmiştir. “Yahya Kemal” imzasıyla yayımlanan bu makalelerin ilki, gazetenin 471 numaralı ve 29 Ağustos tarihli nüshasındadır. Fakat bu tarihten bir gün önce, gazetenin 470 numaralı nüshasının “Edebî Sütun”unda, “Kurdun Ölümü” (*Zaman* 470) başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Altında yıldız (*) rumuzu bulunan bu yazıda, Alfred de Vigny'nin meşhur “Kurdun Ölümü” adlı şiiri anlatılmakta ve bu manzum hikâyede eşini ve yavrularını kurtarmak için hiç tereddüt göstermeden canını feda eden erkek kurt Türk ordusuna, dişi kurtla yavruları da Anadolu'daki millete benzetilmektedir. Dolayısıyla bu yazının, aradan yaklaşık bir buçuk yıl geçtikten sonra ufak tefek bazı değişikliklerle *İleri* gazetesinde tekrar karşımıza çıkan ve oradan da *Eğil Dağlar* kitabına alınan “Kurdun Dişisi ve Yavruları” adlı makalenin ilk versiyonu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1919 yılı Kasım ayında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne talebe olarak giren Ahmet Hamdi Tanpınar, o sıralarda Fakültede Batı edebiyatı dersi vermekte olan Yahya Kemal'le ilk karşılaşmalarını anlatırken onun henüz ilk derste Alfred de Vigny'nin “Kurdun Ölümü” şiirinden bahsettiğini ve bu şiirin arkasında “tarihten ve ıstıraplarımızdan bir fon” oluşturarak bütün bir “İstiklâl Mücadelesi”ni en acıklı ve en şerefli sahneleriyle gözlerinin önünde nasıl canlandırdığını son derece hisli cümlelerle dile getirmektedir (Tanpınar 11-13). Öyle anlaşılıyor ki Yahya Kemal, Vigny'nin “Kurdun Ölümü” şiirini muhtelif mahfillerde ve dost meclislerinde de sık sık anlatmakta ve muhtemelen bu şiirin bir Türkçe versiyonunu yazacağı beklentisine yol açmaktadır. Zira *Zaman* gazetesindeki “Kurdun Ölümü” yazısından yaklaşık bir buçuk ay sonra Halide Edip, birer gün arayla *Büyük Mecmua* ([Adıvar], 197-198) ve *Türk Dünyası* ([Adıvar], 1919) gazetesinde “Yahya Kemal Beye” ithafıyla yayımladığı “Dağa Çıkan Kurt” adlı hikâyesinin girişinde “Bir Türk şairi bir gün bana bilmem hangi Fransız sanatkârının bir kurt parçasını anlatmıştı. Bunu Türkçe şiir olarak yazacaktı. Her gün bu kurt masalının neşrini bekledim. Çıkmadı. Anladım ki şair benim gibi anlattığı mevzuları elinden, kalbinden çıkarıyor” demektedir. Ancak bu tespit doğru değildir. Zira doğrudan doğruya müstakil bir şiir olarak yazmamış olsa bile Vigny'nin şiirinde anlatılan hikâyenin Yahya Kemal'in kalbinde ve dilinde âdeta bir Millî Mücadele ruhu olarak daima yaşadığı ve onun birçok şiirine ve yazısına kaynaklık ettiği açıktır. Kaldı ki Yahya Kemal bu kurt hikâyesini Halide Edip'in söz konusu metninden bir yıl sonra *İleri* gazetesinde “Kurdun Dişisi ve Yavruları” makalesiyle tekrar kaleme alacak ve bu yazıda “Bu kurt hikâyesi kaç defa beni derin derin düşündürdü. Zannettim ki şair Vigny ‘bizi’, bizim maceramızı anlatmış! O erkek kurt, ölen ordudur; o dişi kurt, anne Anadolu'dur; o kurdun yavruları, İnönü ve Dumlupınar çocuklarıdır ki dul annelerinden aldıkları dersi tekrar ediyorlar: “Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklâl!” (*İleri* 1173) diyecektir. Bütün bunlar, *Zaman* gazetesinde “Kurdun Ölümü” adıyla yayımlanmış fakat bugüne kadar tespit edilememiş olan yazının *İleri* gazetesindeki “Kurdun Dişisi ve Yavruları” yazısıyla aynı kalemin mahsulü olduğu konusunda herhangi bir şüphe bırakmamaktadır.

Yahya Kemal'in *İleri* gazetesinde tespit ettiğimiz altı makalesinin ikisinde tartışılacak bir durum yoktur. Zira imzasız ve rumuzsuz olarak yayımlanmış olan "Bulgaristan'da Çiftçi Fırkası" (*İleri* 1102) başlıklı makale, Yahya Kemal'in yine aynı gazetede bir gün önce yayımlanmış ve *Tarih Musahabeleri* kitabına da alınmış olan "Bulgaristan'a Dair" başlıklı yazısının sonunda "Çiftçi Fırkasının bizzat geçirdiği buhran esâsâtını yarınki makalemizde Bulgaristan'da Çiftçi Fırkasının târih-i teşekkülünden bugüne kadar geçirdiği safahât-ı siyâsiyeyi ve istihaleleri şerhe çalışacağız." ifadesiyle açıkça haber verilmektedir. Ancak bu ifade vaktiyle dikkatlerden kaçmış olduğu için söz konusu yazı da bugüne kadar fark edilememiştir. İkinci makale için de aynı durum söz konusudur. Zira "Son Plan" (*İleri* 1229) başlıklı bu yazının girişinde "Geçen hafta Anadolu'nun tahliyesi teklif edildiği sıralarda birdenbire hâsıl olan vakitsiz nikbinliğin önüne geçer gibi olduk. O günlerde çıkan 'Son Oyun' sernâmeli satırlarımızı, külfet olmasa, tekrar nakledeceğimiz geliyor." denilmektedir. "Son Oyun" sernâmeli yazı *Eğil Dağlar* kitabına alınmış olduğuna göre "Son Plan" başlıklı yazının da Yahya Kemal'in kaleminden çıktığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bunların dışında yine *İleri* gazetesinde biri imzasız ve rumuzsuz, diğerleri iki yıldız (***) rumuzlu dört yazı daha vardır ki "Efsunlu Telgraf" (*İleri* 1105), "Hürmüz ve Ehrimen" (*İleri* 1116), "Kralın Sırrı" (*İleri* 1119) ve "Sözün Türkçesi" (*İleri* 1157) başlıklarını taşıyan bu yazıların da Yahya Kemal tarafından yazıldıkları çok belirgindir. Zira Nihat Sami Banarlı'nın *İleri* gazetesindeki başyazılardan seçerek *Eğil Dağlar*, *Aziz İstanbul*, *Mektuplar Makaleler* ve *Tarih Musahabeleri* kitaplarına aldığı makalelerin tamamı, gazetenin 27 Ocak 1921- 8 Mart 1922 tarihleri arasındaki nüshalarında yayımlanmışlardır. İlk yazıda (Y. K.) inisiyali, son yazıda ise (Yahya Kemal) imzası kullanılmıştır. Yukarıda da söylediğim gibi bu yazıların büyük bir çoğunluğu iki yıldız (***) rumuzlu ve sadece biri imzasız ve rumuzsuzdur. Bunu tekrar belirtme ihtiyacı hissetmemin sebebi, iki yıldız rumuzunun Yahya Kemal'in (Y. K.) inisiyalli ilk yazısından önce *İleri* gazetesinde hiç kullanılmamış olmasıdır. Nihat Sami Banarlı, bütün bu imzasız yahut iki yıldız rumuzlu yazıları tespit ederken -her ne kadar bugün bizce malum olmayan birtakım karinelere sahip olma ihtimali varsa da- herhâlde arşivde bulunan el yazılı müsveddelerdeki sentaktik ve fonetik bazı hususiyetleri dikkate almış olmalıdır.

Bu cümleden olarak Yahya Kemal'in nesirlerinde konuşma yahut sohbet üslûbunun hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Konuşma üslûbunun yazı dilindeki en bariz vasfı, cümlelerin virgül ve noktalı virgül gibi imlâ işaretleri yahut muhtelif edatlarla birbirilerine bağlanarak uzayıp gitmesidir. Yahya Kemal'in yazılarında belirgin bir şekilde öne çıkan bu hususiyet *Eğil Dağlar*'daki bir yazısından alıntıladığım şu cümlede açıkça görülecektir:

Romalılar muzafferiyet kazanmış serdarlarına bir zafer alayı yaptırılar, lâkin o gün zafer gerdûnesinde, o muzaffer serdarın, öğünmesin diye

yüzünü kırmızıya boyarlardı; biz millî timsalimizden bahsederken bu takayüde lüzum görmüyoruz, çünkü o öğreniyor ve öğrenmeyecektir de; çünkü yüksekte yalnız bir adam olmanın pest gururuyla, satıhta bütün bir milletle hem-vücut olmanın bülent zevki arasındaki farkı temyiz etmiş; Hâkimiyet-i Milliye refikimize söylediği sözlerden bunu hissettik (İleri 1181; Yahya Kemal 2022b, 124).

Nitekim bu üslûp, burada ilk defa neşredilecek olan yazılarda da kendisini açıkça göstermektedir. Mukayese edilebilmeleri bakımından biri imzasız ve rumuzsuz diğeri de iki yıldız rumuzlu iki ayrı yazısından birer cümle alınılmak yeterli olacaktır:

Fırkadır, intihabattan korkar; intihabat devresi açılınca iştirak edemeyeceğini baştan söyler; avuç kadar bir tâife olduğunun farkındadır; intihabatla iktidara geçemeyeceğini bilir, lakin iktidara teşnedir; iktidarı, yegâne meşru yol olan intihabattan başka her ne vasuta varsa o vasutayla ister (İleri 1116).

İhtiyar hoca kitabı gözden geçirmeye koyulur, bakar ki daha ilk sahifesi yanlış dolu; her yanlışta bir balmumu yapıştırır, lakin iş bitmez, ikinci sahife de öyle, üçüncü de, ta sonuncuya kadar kitap yanlış dolu; balmumu yapıştırmaktan usanır, kitabı muşamba içine sarar, çömezi kitabını aramaya geldiği zaman verir (İleri 1157).

Yahya Kemal'in nesirlerinde öne çıkan bir başka sentaktik hususiyet de konuşma yahut sohbet üslûbunun bir yansıması olarak bilhassa soru cümlelerinin ve "ki"li birleşik cümlelerin çok fazla sayıda kullanılmış olmasıdır. Mesela *İleri* gazetesinden *Eğil Dağlar* kitabına alınan başyazılarında toplam 347 "ki"li birleşik cümle ve 245 soru cümlesi vardır. Hatta bu tasarrufunda bazen hayli abartılı davrandığını söylemek de mümkündür. Nitekim *Eğil Dağlar*'daki "Asıl Asayiş" ve "Arnavutlar" başlıklı ardışık yazılarının ilkinde 11, ikincisinde 9 "ki"li birleşik cümle; yine aynı kitaptaki "Asıl Siyaset" ve "Tarruz Şayiası" başlıklı ardışık yazılarının ilkinde 7, ikincisinde ise 9 soru cümlesi mevcuttur. Keza "doğrudan doğruya" ibaresinin sadece Yahya Kemal'in yazılarında görülmesi, üstelik bu ibareyi şairin oldukça sık ve hatta zaman zaman ölçüyü kaçıracak kadar sık kullanması bir başka ayır edici sentaktik hususiyettir. Bu tasarrufu en bariz şekilde gösteren yazı, yine *Eğil Dağlar*'da yer alan "Ankara ve Atina" başlıklı yazıdır ki bu kısa makalede tam 9 defa "doğrudan doğruya" ibaresi geçmektedir. Bununla beraber en sert cümlelerinde bile "lâkin" edatını, "fakat" edatının sağlayacağı fonetik gerilime ekseriyetle tercih ettiği ve ayrıca her ne kadar kitaplarına alınan yazılarda değiştirilmiş olsa da gazetede ki orijinal yazılarında bilhassa "için" edatını zamirlere hatta zaman zaman da kelimelere bitiştirerek "onunçün", "bununçün", "görünmekçün" şeklinde yazdığı görülmektedir. Nitekim bu hususiyetlerin bir kısmı yine "Hürmüz ve Ehrimen" başlıklı imzasız ve rumuzsuz başyazıdan alıntuladığımız şu cümlede oldukça belirgindir:

Nasil ki her şahıs bir çeşit ruhtur ve o şahsı adından, süsünden, gösterişinden değil, doğrudan doğruya ruhundan teşahhus ederiz, o şahıs ruhundan başka türlü görünmekçün ne yapsa muvaffak olamaz, bir siyasî heyet, hem de bir şahıstan daha bariz olmak üzere bir ruhtur, unvanıyla, programıyla, gösterişiyle, neşriyatıyla değil doğrudan doğruya ruhundan belli olur (İleri 1116).

Bütün bunlarla beraber *İleri* gazetesinde imzasız ve rumuzsuz olarak yayımlanmış diğer başyazıların hemen tamamında sıklıkla karşımıza çıkan “maazâlik”, “maahâzâ”, “kezâlik”, “binaberîn” gibi cümle başı edatlarının Yahya Kemal’in hiçbir yazısında bir defa olsun geçmediğini ve dolayısıyla içinde bu edatlardan herhangi birini barındıran başyazıların Yahya Kemal’e ait olma ihtimali taşıyanlardan kolaylıkla ayırt edilebileceğini de kaydedelim. Zira *İleri* gazetesinde, “Yahya Kemal” imzasının son defa görüldüğü 8 Mart 1922 tarihinden sonra da aynı yılın Haziran ayı ortalarına kadar iki yıldız rumuzlu daha başka birçok yazı yayımlanmıştır ki bunlar da inceden inceye tedkik edilmeyi beklemektedir.

Yahya Kemal Külliyyatındaki Birtakım Aksaklık ve Eksiklikler

Günümüzden yaklaşık yirmi yıl evvel Yapı Kredi Kültür Yayınları tarafından basılmaya başlanan Yahya Kemal külliyyatı editör tarafından yeni bir tasnife tâbi tutulmuştur. Bu cümleden olarak 2003-2005 yılları arasında Yahya Kemal’in *Kendi Gök Kubbeimiz*, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, *Rubâiler ve Hayyam Rubâilerini Türkçe Söylemiş*, *Eğil Dağlar* ve *Aziz İstanbul* kitapları Yapı Kredi Kültür Yayınları tarafından basılmıştır. Fakat bu süreçte Yahya Kemal külliyyatının yayım hakları tekrar İstanbul Fetih Cemiyetine geçmiş ve söz konusu eserler Fetih Cemiyeti tarafından da aynı şekilde basılmaya devam etmiştir.

Gel gelelim bu eserlerin yeniden tasnif aşamasında yukarıda da belirttiğim gibi *Eğil Dağlar* kitabından İstiklâl Harbiyle ilgili olmadıkları gerekçeyle çıkarılan 5 yazı, maalesef o gün bugündür külliyyat dışında kalmaya devam etmektedir. Bununla beraber *Eğil Dağlar*’daki yazılar kronolojik olarak sıralanmış oldukları hâlde aynı yöntem her nedense *Aziz İstanbul*’da uygulanmamıştır. Bu yüzden de mesela 1922 tarihli bir yazıdan sonra 1914 ve 1913 tarihli yazılar gelmekte ve devamında da 1921, 1922, 1921, 1914, 1922... tarihli yazılar karmakarışık bir şekilde birbiri ardınca sıralanmaktadır! Böyle bir tasnifin ise teknik bir aksaklık olmaktan öte hiç kuşkusuz Yahya Kemal gibi büyük bir edibin hem düşünce dünyasındaki değişim ve dönüşüm sürecini hem de nesir dilinin gelişim evrelerini -ki bu meselenin önemine Nihat Sami Banarlı’nın *Edebiyâta Dair* için yazdığı takdim yazısında da dikkat çekilmektedir ([Beyatlı], VI)- takip etmeyi oldukça zora sokacak bir tasarruf olduğu açıktır!

Bir diğer önemli eksiklik Yahya Kemal’in bütün eserlerinin bir külliyyat hâlinde günümüz okuyucusuna ulaşmasını sağlayan Nihat Sami Banarlı’nın

ilk baskılar için yazdığı ve son derece kıymetli birer edebî ve tarihî belge hüviyeti taşıyan takdim yazılarının her nedense bu 5 kitaptan kaldırılmış olmasıdır! Zira böyle bir tasarruf her şeyden önce *Eğil Dağlar*'ın yeni "Takdim" yazısında geçen ve özellikle yazıldığı anlaşılan "Bugün Yahya Kemal'in eserlerini hazır bulanlar ve onları miri malı sayanlar, Enstitü'nün bu konudaki masrafını ve Nihad Sami Banarlı'nın emeğini göz ardı edenler büyük bir haksızlık yaptıklarının farkında değillerdir" ifadesiyle açık bir tezat teşkil etmektedir!

Keza Yahya Kemal külliyyatının son baskıları maalesef birçok redaksiyon ve tashih hatalarının yanı sıra mesela "İstilâ devrimiz bir meddi, aksülâmeli; cezir tabiatıyla gelecekti" kabilinden hiçbir anlam ifade etmeyen muhtelif okuma hatası ve yazma tasarrufları da barındırmaktadır. Zira *Eğil Dağlar*'daki "Yuvaya Dönüş" başlıklı yazıda geçen bu cümlemin *İleri* gazetesindeki orijinalinde noktalı virgül bulunmadığı halde cümlemin niçin böyle bir kılığa sokulduğu kolayca anlaşılabilir bir tasarruf değildir. Kaldı ki cümlemin orijinalinde noktalı virgül olsaydı bile anlamsızlığı dolayısıyla herhalde "İstilâ devrimiz bir meddi, aksülâmelî cezir tabiatıyla gelecekti." şeklinde tamer edilmesi icap ederdi...

Sonuç

Buraya kadar ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız şu birkaç husus bile her şeyden evvel Yahya Kemal'in bütün eserlerinin hiç vakit geçirmeksizin son derece dikkatli ve titiz bir çalışmayla yeniden tashih ve tasnif edilmesi gerektiğini göstermektedir. Keza Yahya Kemal'in sonradan bulunup neşredilen bütün manzum ve mensur eserlerinin behemehâl külliyyata dâhil edilmeleri sağlanmalıdır. Nihat Sami Banarlı ve Nermin Suner Pekin tarafından kitapların ilk baskıları için yazılmış olan takdim yazıları, hiç değilse emeğe duyulması gereken saygının bir göstergesi olarak Yahya Kemal külliyyatının bundan sonra yapılacak baskılarına mutlaka konulmalıdır. Yahya Kemal'in bütün eserleri yeniden tashih edilirken mevcut yazıların gazetelerdeki orijinal formları esas alınmalıdır. Zira basit bir fonetik hususiyetin bile bir yazarın üslûbunun belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Böylece Yahya Kemal üslûbunun bütün hususiyetleri ayrıntılı bir şekilde belirlenmeli ve elde edilen verilerle onun yazı yazdığı gazetelerdeki imzasız yahut iki yıldız rumuzlu bütün yazılar tekrar analiz edilmelidir. Zira bu yapıldığı takdirde kuvvetle muhtemeldir ki Yahya Kemal külliyyatı daha da zenginleşecektir.

KAYNAKLAR

"Bulgaristan'da Çiftçi Fırkası." *İleri*, no. 1102, 19 Şubat 1337-11 Cemaziyelahir 1339.

"Hürmüz ve Ehrimen." *İleri*, no. 1116, 7 Mart 1337-27 Cemaziyelahir 1339.

*, "Kurdun Ölümü." *Zaman*, no. 470, 28 Ağustos 1335/1919, 20 Zilkade 1337.

**, "Esunlu Telgraf." *İleri*, no. 1105, 22 Şubat 1337-14 Cemaziyelahir 1339.

- ** , “Kralın Sırrı.” *İleri*, no. 1119, 10 Mart 1337-30 Cemaziyelahir 1339.
- ** , “Kurdun Dışısı ve Yavruları.” *İleri*, no. 1173, 4 Mayıs 1337-25 Şaban 1339.
- ** , “O.” *İleri*, no. 1181, 12 Mayıs 1337-3 Ramazan 1339.
- ** , “Son Plan.” *İleri*, no. 1229, 8 Temmuz 1337-24 Şevval 1339.
- ** , “Sözün Türkçesi.” *İleri*, no. 1157, 18 Nisan 1337-10 Şaban 1339.
- [Adıvar], Halide Edip, “Dağa Çıkan Kurt.” *Büyük Mecmua*, no. 13, 16 Teşrinievvel 1919, ss. 197-198.
- [Adıvar], Halide Edip, “Dağa Çıkan Kurt.” *Türk Dünyası*, no. 50, 17 Teşrinievvel 1335/1919-21 Muharrem 1338.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yahya Kemal*. 3. Baskı, Dergâh Yayınları, 1995, ss. 11-13.
- [Beyatlı], Yahya Kemal, “Vatan”a Vuzuh.” *Hâkimiyet-i Milliye*, no. 1300, 20 Cemaziyelevvel 1343-17 Kânunuevvel 1340/1924.
- [Beyatlı], Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*. 22. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2022a.
- [Beyatlı], Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*. 12. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2020, ss. VI.
- [Beyatlı], Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*. 20. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2022b.
- [Beyatlı], Yahya Kemal, *Mektuplar Makaleler*. 5. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2022c.
- [Beyatlı], Yahya Kemal, *Tarih Musahabeleri*. 6. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2022d.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

METİNLER

Kurdun Ölümü

Şair Alfred de Vigny, elli seneden beri artık nesli tükenen eski hakîm insanlardan biri idi. Bu şairin dillerde gezer bir şiiri vardı: Kısa ve sade bir av hikâyesi. İnsanlara çelikten bir ahlak yoğuran eski Yunan filozofu Zenon'un ahlâkını hiçbir eser bu kadar kuvvetle ifade edemez.

Şair bir kurt avında bulunuyor. Avcılar ay aydınlığında, siyah ormanları tâ ufka kadar dayanan bir tabiat ortasında, kurdu arıyorlar. Neden sonra önlerine iri tırnak izleri çıkıyor. Avcıların en eskisi eğiliyor ve yavaş sesle haber veriyor ki biri erkek, biri dişi iki kurtla iki yavru kurdun izleri üzerindedirler. Avcılar tüfekler tetikte, bıçaklar hazır, âdeta soluk almaksızın yürürken birden bire duruyorlar. Şair diyor ki: “Ne gördüklerini araştırırken birdenbire parlayan iki göz gördüm. Biraz ötede dört hafif gölge oynayıyordu. Lakin kurdun yavruları, ezeli düşmanları insanın iki adımlık mesafede pusuya yatmış beklediğini iyi bildikleri için sessiz sessiz oynuyorlardı... Erkek kurt ayakta, dişisi de biraz uzakta, bir ağaca dayanmış, heykel gibi câmid duruyordu... Erkek kurt bütün yolları tutulmuş, ricatı imkânsız görür görmez en saldırcı köpeğin gırtlığına atıldı; etini delen kurşunlarımıza, yüreğine saplanan bıçaklarımıza rağmen demirden dişlerini köpeğin gırtlığından çözmedi. Köpeği öldürdükten sonra bıraktı. Bize baktı. Bıçaklar kabzalarına kadar böğrüne saplanmış, kanlar içinde otlara mıhlanan kurdu tüfeklerimizle çevirmiştik. Kurt bize bir daha baktı ve yattı. Ağzından boşanan kanları yalayarak ve nasıl mahvolduğunu bilmeye lüzum görmeksizin iri gözlerini kapadı ve hiçbir ses çıkarmadan can verdi!” Alfred de Vigny, bu ölüm karşısında dişi kurtla yavrularını takip etmeye bir türlü karar veremiyor. Alnını boşalmış tüfeğine dayanmış, düşünmeye dalıyor: Eğer o iki yavru olmasaydı, bu güzel ve matemli dişi, erkeğini o yaman akıbet karşısında tek başına bırakmazdı!

Lakin o yavruları kurtarmak vazifesidir. Tâ ki onlara açlığa dayanmayı ve insanın, önünde bir yatacak mukabili avlayan zelil hayvanlarla akdettiği medenî vifâka hiçbir zaman girmemeyi öğretebilsin. Şair ölen bu hür ve asil hayvanın gözlerinde son düşüncüyü okuyor. Diyor ki:

“İnlemek, ağlamak, yalvarmak hep zillettir. Tâli'in seni sevk ettiği yolda uzun ve ağır vazifeni bir defa gayretle yap. Sonra da benim gibi ah demeden ıstırap çek ve öl.”

Zenon'un bu ahlâkını Romalılar ancak inkıraz zamanlarında anladılar. Zenon vakıa büyük kalpli fertlerden tilmizler edindi. Lakin hiçbir zaman bir cumhur, bir millet böyle bir ahlak edinmedi idi. Zenon, ebediyetten gözlerini açabilse mezhabinin iliklerine kadar geçirmiş bugünkü Anadolu Türk'ünü görür. Alfred de Vigny'nin bu hikâyesindeki erkek kurt ne kadar Türk ordusuna benziyor. Tıpkı onun gibi Türk ordusu vazifede sessiz, ölümden sessiz hareket etti. Dişi kurt ve yavruları da ne kadar Anadolu'daki millettir.

Roma'nın inkıraz günlerinde ancak ahlakın yıkılmamış son sütunları gibi dimdik duran birkaç fert bu ahlaki görüyordu. Halk, zıddına inleyen, ağlayan, sızlayan bir sürü idi. Türk cemiyetinde bilakis millet Alfred de Vigny'nin dışı kurdu gibi pek dışı, havas zümresi de zebundur.

Bir asırdan beri tarih ve ihsâiyat Türk milletini bin türlü ve tabi daima aleyhinde tarif etti. Bizler Garp terbiyesinin zavallı tilmizleri yanlış öğrenmekle kalmadık, bütün bir nesle kendini yanlış öğrettik de. Yazık koca bir milleti, gerek keyfiyet ve gerek kemiyetçe anlayabilmek için en kör ve en şaşkın bir şehâmetle harcamak lazım geliyormuş. Her tarafı ziyan olan bu harpte, kitaplardan bir türlü öğrenemediğimiz bu milleti öğrendikse kâfidir.

(* , “Kurdun Ölümü”, *Zaman*, no. 470, 28 Ağustos 1335/1919, 20 Zilkade 1337.)

Bulgaristan'da Çiftçi Fırkası

Mütarekeden evvel ve Mütarekeden beri “Stamboulisky”nin siyasî faaliyetleri.

Elyevm Bulgaristan'da Çiftçi hükûmeti teşkil eden Zürrâ Fırkasının mevki hakkında dünkü nüshamızda bir nebze malumat vermiş, mezkûr fırkanın geçirdiği buhran esbabının mufassal ve esaslı olduğunu temhîd eylemiştik. Meselenin mahiyetini anlamak için Zürrâ Fırkasının Bulgaristan'da nasıl teşekkül eylemiş ve nasıl bir hükûmet mevkiine gelmiş olduğunu biraz mazisiyle bilmek lazım gelir. Bu bilindikten sonra aynı fırka veya hükûmetinin ef'âl ve icraatı nereye varacağını, Bulgaristan'ın istikbali ne olabileceğini istidlal kolaylaşır. Bulgaristan'da Çiftçi Fırkası bundan yirmi sene evvel Eski Zağra'da köy muallimliği eden Drakief isminde birisi tarafından teşkil olunmuştur. Mösyö Stamboulisky Drakief'in talebesidir ve onun rahle-i tedrisine Fırkanın teşekkülünden birkaç sene sonra oturmuştur. Stamboulisky'nin derece-i tahsili idadî derecesini aşmamıştır. Tatar Pazarcık Bulgar Mekteb-i Rüşdîsini ikmalden sonra Filibe'ye karîb Sadovo Karyesi'ndeki Amelî Çiftçi Mektebine gitmiş fakat bu mektebi de ikmale muvafak olamamıştır.

Çiftçi Fırkası on beş yirmi sene evvel hiç mesabesinde idi. Bilahare Fırkaya dâhil olan Tolakov, Daskalov, Doktor Karacov gibi bazı münevver zevatın himmetiyle bütün Bulgaristan'da çiftçi kooperatif teşkilatına başlanmıştır. Zürrâ Fırkasının teşkilat-ı esâsiyesi, siyasî temeli işte bu kooperatif şirketleridir. Bu şirketler sayesinde Çiftçi Fırkası, Bulgaristan köylerinde teşkilatını tevsiye başlamıştır. Bundan on sene evvel Bulgaristan'da intihabatın Belçika'da olduğu gibi nisbî, hafî reylerle icrası kabul edilmesi, Çiftçi Fırkasının Sobranya'daki azasını teksire başlamıştır. Bir derecede ki Balkan Harbinden beri Sobranya'da hükûmetin mevkiini tutan fırkalara karşı Sosyalistlerin önünde en kuvvetli fırka artık Çiftçiler olmaya başlamıştır. Harb-i Umumînin ilanı evânında sabık Çar Ferdinand'ın huzuruna çıkan siyasî fırkalar rüesasî arasında Stamboulisky de bulunuyordu. Stamboulisky'yi Stamboulisky yapan işte o zaman Çar Ferdinand'a bila-perva (Bulgaristan'ı yine bir harbe sürüklemeyiniz. Bu defa yine Bulgaristan'ı bir felakete götürürseniz emin olunuz ki kafanızla ödeyeceksiniz!) demesidir. Bu cüretinden dolayı Çar Ferdinand Harb-i Umumi devam ettiği müddetçe Stamboulisky'yi Sofya Hapishanesinde kapadı.

Fakat Stamboulisky burada boş durmadı. Mebus arkadaşları Sobranya'da harp kredilerine el kaldırıp Radoslavov Hükûmetine yardım ederken Stamboulisky de Bulgaristan'ın hezimetini mucip olan Dobropol hadise-i ihtilaliyesini hapishaneden hazırlıyordu. Kendisini ziyarete gelen arkadaşları vesaire ile hapishaneden cephe-i harbe askerın tüfeklerini atıp kaçmalarını, ihtilal etmelerini şiddetle tavsiye ediyordu. Nihayet dediği oldu. Mahut Dobro Pole hadisesi zuhura geldi. Dobro Pole hadisesini müteakip Bulgaristan Mütarekesi imzalanır imzalanmaz eğer Sofya'da hükûmet Demokrat Malinof Kabinesi elinde olmasaydı Dobro Pole'den Stamboulisky ve rüfekası ile birlikte Sofya'ya dönen ihtilalci asker, Sofya'da bir tek müessese-i medeniyet ve hayat eseri bırakmayacaklardı. O zaman Sofya etrafında ihtilalci askerî demokratların meşhur kanun adamı ve Dahiliye Nazırı müteveffa Takev ile Makedonya komiteleri reisi General Protogerov karşılaştılar. Sofya etrafında kanlar döküldü. Arbede ihtilalcilerin mağlubiyetiyle neticelendi. Demokrat hükûmeti o zaman Stamboulisky'yi ele geçirse idi bir günde idam edecekti. Fakat ele geçmedi.

Aylarca saklı yaşadı ve polis tarafından arandı. Bu esnada Sobranya'da Çiftçi mebusların müzaheretine muhtaç olan Narodniklerin Todorov hükûmeti, Sobranya'dan bir afv-ı umumi kanunu geçirmek suretiyle Stamboulisky'yi affetmek istedi. Bu esnada Sobranya tarihî münakaşata sahne oldu. Müteveffa Takev (Stamboulisky bir vatan hainidir, onu affetmek cinayettir) diye bağırılmış idi. Fakat zaman, ahval ve vukuat kanununun kabulünü terviç eyliyordu. Bu kanun sayesinde ceza-yı idamdan kurtulan Stamboulisky derhal kabineye nâzır oldu. Artık yavaş yavaş mevki-i ikbalini tahkime başlıyor, çektiği mihnet ve meşakkatlerin mükâfatını iktitâfa sa'y eyliyordu.

Başlı başına Bulgaristan'da hükümdar kesilmek için yalnız bir endişesi var idi. Çiftçi Fırkasının asıl müessisi ve kendisinden ihtiyar ve hürmet-i umumîye mazhar bulunan Drakief'i Fırkadan behemehal tecrit etmeliydi. Onu hayat-ı siyasiyeden yuvarlamadıkça Stamboulisky Bulgaristan'da ferman-fermâ olamazdı. Stamboulisky maharetini işte bu noktada gösterdi. Akıl hocası olan Drakief'i Fırkadan tecrit ettirdi. Cahil çiftçi ahaliyi sokak nutuklarıyla heyecana getirerek (ben vaktiyle Ferdinand'a söylemedim mi?) diyerek aylarca köy köy çalım attı.

Stamboulisky mevki-i hükûmete gelmezden evvel gayet hür vicdanlı bir ihtilalci, bir inkılapçı idi. Sobranya'da sol taraf, yani müfrit Sosyalistler sırasında cumhuriyetçi idi. Vakta ki hükûmeti eline aldı, Kral düşmanı olan müşarünileyh artık geceli gündüzlü Çar Boris ile süt kardeş gibi yaşıyordu. Bu tarihten sonra Stamboulisky yavaş yavaş muhafazakâr Bulgar fırkaları tarafına doğru sağdan geri etmeye başladı. Bir hâle geldi ki kırk seneden beri Bulgaristan'da az çok bekâretini muhafaza eden adliye teşkilatı, en mühim kanunlar bile Stamboulisky'nin bir emriyle ayaklar altında çiğneniyordu. Şayan-ı hayrettir ki Stamboulisky hükûmete geçtikten sonra yalnız cahil ahaliye paye vermek, ne kadar ilim, irfan mensubu münevverân var ise onları ezmek mesleğini ihtiyar etti. Bulgar, Müslüman, kim olursa olsun o zekâdan, ilim ve irfandan katiyen hazzetmiyordu. O, yalnız poturlu, ilimsiz, cahil bayganolara efendi olmayı hızr-ı cân edinmiş idi. Bu hırs iledir ki ahiren Sofya Darülfünununun hukuk ve edebiyat şubelerini bile lağva kıyam etmek istedi. Fakat muvaffak olamadı.

Stamboulisky'nin kanun-şikenâne, hod-serâne harekâtı son zamanda aleyhtarlarını çoğalttı. Çiftçi Fırkasını nazardan düşürdü. Aynı zamanda fırkadan tecrit edilen asıl Çiftçi Fırkası müessisi Drakief de uyumuyordu. Stamboulisky'nin idaresindeki memurlar tarafından yapılan bütün suistimalat Drakief ve bütün fırak-ı muhâlîfe için azîm bir sermaye olmuştu.

Ahiren Çiftçi Fırkasının kulübünde teşkil edilen Çiftçi Bankasıyla Millî Mağaza İdaresinde tamam kırk milyonluk bir hırsızlık yakalandı. Bu hadise bütün Fırkayı birbirine çatıstırdı. Nazırlar Meclis-i Vükelada sandalye sandalyeye geldiler. İşte bu hadiselerden sonra Çiftçilerin işi fenalaştı. Bugün in'ikad eden Çiftçi Kongresi, Stamboulisky'nin telafi-i mâfât için hazırladığı bir sinema sahnesinden başka bir şey değildir. Bulgaristan'da efkârumumiye kaynıyor. Hatta Demokratların reisi Mösyö Malinof başta olduğu halde teşekkül edecek yeni kabinenin şekil ve şemali hakkında fırkalar arasında resmî müzakereler bile başladı.

Çiftçiler şu dakika sırf kılınc ve tazyik sayesinde mevki-i hükûmette duruyorlar. Fakat bu devam edemeyecektir. Bu tezebzüb, bilhassa Çiftçi Fırkasının içinden kaynaklanan inhilâl, behemehal ciddî bir kabine buhranı tevhit etmekten hâlî kalmayacaktır.

(“Bulgaristan'da Çiftçi Fırkası”, *İleri*, no. 1102, 19 Şubat 1337-11 Cemaziyelahir 1339.)

“Vatan”a Vuzuh

“Vatan” benim rivayet edilen unutkanlığımın inanmış. Çünkü ben diyordum ki geçen baharda Fransa intihabatı icra edilirken bugün iktidarda bulunan zümrenin yani “Sol Cenah Birliği”nin bütün büyük matbuat aleyhindeydi, bununla beraber 11 Mayıs günü rey kutuları açıldığı vakit Sol Taraf Birliği müthiş bir ekseriyet olarak çıktı ve Mösyö Herriot'yu Fransa'nın başına geçirdi.

Bir misal bin mantıktan belîğ olduğu için “Vatan”ı bu misal hem sınırlendirmiş, hem düşündürmüş, hem de bu işin nasıl olduğunu tahkik etmeye sevk etmiş. “Vatan” bizim öteki muhalif gazetelerimiz gibi kendi ağız kalabalığıyla sersem olmuş takımdan değildir, dikkatlidir, keskin bir feraset sahibidir, neden ne çıkabileceğini düşünür, kılı kırk yarar, hâsılı sinsi bir şâmmesi olan gazetedir. “Vatan” şu bahsi geçen misali tahkik ettikten sonra onu, kariler nazarında çürütecek mukabil bir iddia aramış ve o iddiayı muhalif gazetelerimizi harıl harıl okuyup da neşrettikleri mugalatalara bön bön inanan karilerimize, bermutat suret-i hakdan görünerek sunmuş.

“Vatan” diyor ki benim gösterdiğim misal doğru değilmiş, çünkü geçen baharda Fransa intihabatından muzaffer çıkan Mösyö Herriot ve taraftarlarının bütün matbuat aleyhinde değilmiş, onların (*Radical, L'Ère Nouvelle, L'Humanité, Qoutidien, L'Ouvrier*) gibi nice ve nice gazeteleri varmış ve büyük matbuat ise intihabat karşısında bîtaraf duruyormuş; “Vatan” bu son cümleyi yazarken keskin ferasetini bizim karilerimizin safveti üzerinde denemek için ne diyor, bilir misiniz? Ne dediğini söyleyeyim de gülünüz: Fransa'nın büyük matbuatı, o intihabat karşısında, tıpkı bizim büyük matbuatımızın şu bizim son intihabatımızda bîtaraf durduğu gibi duruyormuş! Muhalif gazetelerimizi tatlı tatlı okuyan ve muttasıl

inanın avare kariler “Vatan”ın bu son tarifine, yani bizim büyük matbuatımızın, *Tanin*’in, *Tevhîd-i Efkar*’ın, *Vatan*’ın Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı bîtaraf olduklarına inanırlarsa tabiidir ki geçen baharda Mösyö Herriot’ın ve “Sol Cenah Birliği”nin Fransa’da nice nice gazeteleri olduklarına kekâ inanırlar!

“Vatan”ların feraseti bu milletin zihnini her sabah bu tarzda, doksan türlü bahiste, muttasıl suya götürüp getirirse bu memlekette hakikatin hâli yamandır!

“Vatan” o bariz misali çürütmek için biraz önce zikrettiğimiz mukabil iddiayı kendine mahsus ustalıklarla serd etmiş, bana da şiirden unutkanlıktan bir mazeret payı bahşetmiş, kendi karilerini olduğu gibi *Son Telgraf*’çıları da derhal iddiasına inandırmış.

Bir misal bin mantıktan daha belîğ olduğu için o bahsi burada bir daha tazeleyeceğim ve bu defa biraz daha etraflıca açacağım.

Evet geçen baharda Fransa intihabatı icra edilirken derece derece inkılap fikirlerini temsil eden “Sol Cenah Birliği”nin bütün Fransa matbuatı aleyhindeydi, Fransa’da matbuat, bizde olduğu gibi bir büyük şehirde, yani Paris’te toplu ve kudretli bir haldedir. O intihabat karşısında (*Matin, Petit Journal, L’Écho De Paris, Petit Parisien, Le Temps, Figaro, Gaulois, La Croix, L’Action Française, L’Éclair, Debats, L’Intransigeant, Liberté, Presse, Excelsior*) ve şimdi hatırlamadığım bazı gazeteler, hepsi, itikatlarına ve ihtiraslarına göre, terbiye ve seviyelerine göre, “Sol Cenah Birliği”nin ve onu temsil eden inkılapçı namzetlerin aleyhindeydiler, onlardan mâadâ büyük sermaye ve büyük bankalar da aleyhindeydiler, fazla olarak o zamanki hükûmet ve Mösyö Poincaré ve devlet reisi olduğu halde irtica fikirlerini kollayan Mösyö Millerand da aleyhindeydiler. Bu manzarayı seyreden herkes zannediyordu ki inkılap zümresi baştan mağluptur. Lakin Mayısın 11’inci günü rey kutularından “Sol Cenah Birliği” müthiş bir ekseriyetle çıkıverdi. Bir milletin derunî içtihadı karşısında matbuat nasıl aldatıcı bir ayna imiş, banka dalavereleri ne miskin bir kuvvetmiş, bütün âlemin gözü önünde taayyün etti. Bu hadise bütün cihanın gözü önünde geçti ve hâlâ herkesin hatırındadır. Gazeteciliği Amerika’da tahsil eden muhalif gazetecilerimiz, uzağa gitmeksiz Beyoğlu’ndan tahkik edebilirler.

“Vatan” diyor ki o zaman “Sol Cenah Birliği”nin nice nice gazeteleri varmış: (*Radical, L’Ère Nouvelle, Qoutidien, L’Humanité, L’Ouvrier*) gazeteleri. Bizim karilerimiz bilirler mi ki (*Radical*) gazetesi Paris’te dört bin nüsha satan zavallı bir varakparedir. (*L’Ère Nouvelle*) ve diğerleri de bundan hallicedirlir, hepsinin arasında (*Qoutidien*) orta halliye yakın, hepsinin en kabadayısı olan (*L’Humanité*) ise amele âleminin hududundan çıkamayan gazetelerdir. Bununçündür ki o zaman Mösyö Herriot’ya ve (Sol Cenah Birliği)’ne bir tek gazetesi olmadan muvaffak oldu, dediler. Çünkü o diyarda tek bir gazete büyük matbuattan milyon nüsha satan bir gazeteye denilir.

“Vatan” hesaptan anladığı için o intihabatta, Fransa’nın inkılap zümresine muhalif gazetelerden, biraz hesap dairesinde bahsetmek isterdim. Lakin maalesef büsbütün, beyhude yere, bir satış listesiyle dolardı. Zaten buna da lüzum yok. Yalnız şu kadar diyebilirim ki biraz yukarıda saydığım büyük matbuatın iki milyon nüsha satan (*Petit Parisien*)’inden elli bin nüsha satan (*Debats*)’sına kadar hepsi

muhalfitler, hatta bugün de muhalfitler. Lakin bütün bu muazzam matbuat mahafiline karşı milletin gönderdiği ekseriyet Mecliste ve Mösyö Herriot iktidardadır.

Bu kıssadan hisse nedir? “Vatan” bizim geçen gün gösterdiğimiz misale niçin kızdı, karilerimiz karşısında bu misalin aksini niçin ispat etmeye kalkıştı? Bunu karilerimiz bildikleri için bahsi uzatmak lüzumsuzdur. Zaten bizim muhalif matbuatımız bu milletin efkârını aksettiren bir ayna mıdır? Yoksa değil midir? Bu da şu son intihap devremizde anlaşıldı.

Yalnız son bir söz olmak üzere demek isteriz ki bizim Cumhuriyet Halk Fırkamız Fransa’nın “Sol Cenah Birliği”ne de benzemez, bambaşka bir kudrettedir; çünkü daha dün ateş ve kan içinde kurtardığı koca bir milletle yekvücuttur; beş seneden beri giriştiği inkılabın hızı önüne çıkan bütün matbuat yaygarasını her an yapınız; bugün, şu geçirdiğimiz intihabda gördüğümüz gibi, bütün kudretini kullanmaksızın rahat bir sükût içinde muzaffer oluyor; yarın daha geniş bir intihap tecrübesine girişse bu muhalif matbuatın savletine bir cevap vermek mecburiyetinde kalsa, başını dünkü hatıralara çevirse: “Sakarya trampeteleri! Bu nifak güürültüsünü susturunuz!” dese millî destanın bu levhası bir daha uyanır ve Sakarya’dan tâ Babıali Caddesi’ne kadar bütün güürültüyü örter.

(Yahya Kemal, “Vatan” a Vuzuh”, *Hâkimiyet-i Milliye*, no. 1300, 20 Cemaziyelevvel 1343-17 Kânunuevvel 1340/1924.)

Efsunlu Telgraf

Muntazırdık, gecikmedi de...

Londra Konferansı toplanır toplanmaz, asıl doğru haberler gelesiye kadar, Türkleri bedbin edecek tümen tümen telgrafların yağacağına muntazırdık. Tedavi edilmez bir ananeperestlik yüzünden de bu telgrafları Türk gazeteleri hemen ilk sahifelerine geçirir. Türk gazetelerinin bu safvetini çok iyi öğrenen karşı gazeteleri bile heyet-i tahririye masaları üzerinde telgraflar icat etmekle eğleniyorlar.

Yunanlıların “propaganda”daki kuvvetleri gerek donanma gerek de ordularından yalanlardır. Ajanslarla elden, ağızdan yaptıkları bir haberle bazen İstanbul halkını efsunluyorlar. Vakıa bu mumlar yatsıya kadar yanıyor, lakin bizim bazı safdil karilerimiz de bazen yatsılara kadar beyhude mustarip oluyor; “mağrurane ricat” günlerinde de bir müddet öyle olmadı mı? [*sansür: üç satır*]

Konferansın in’ikadını müteakip, ilk günlerde ne biçim telgraflar geleceğini daha şimdiden tahmin ediyoruz. Bu telgraflar *Peyam-ı Sabah* ve *Bosfor*’ların arzusuna göre, gecikmediler de!... İşte bir tanesi:

“Londra, 20: Türkler Sevr Muahedesinde Yunan menâfiine icra-yı tesir edecek bir tadilat talep ettikleri takdirde bu cihet Yunan heyet-i murahhasasına tevdi edilecektir...”

Tabi Yunan heyet-i murahhasası da derhal reddedecek başka bir müzakereye geçilecektir, değil mi? Telgrafta bu satırlar devam ediyor:

“İngiliz mahâfil-i resmiyesinde, İngiltere ve Fransa'nın Sevr Muahedesinin tatbikini Yunanistan'a tevdi etmiş bulunmaları hasebiyle Muahedenin yeniden tedkiki meselesinde Yunanlıların bir hakk-ı tefevvuku (!!) olması lazım geldiği mütalaası dermiyan edilmektedir. Konferansta müzakerat Sevr Muahedesinin arîz ü amîk tedkikini istilzam edecek bir dereceye vardığı takdirde Hariciye Nezareti mütehassısları asıl metn-i muahedenin istinat ettiği mülâhazat ve mütalaatı dermiyan edeceklerdir. Tahmin edildiğine göre Konferansta vâzıh bir vaziyet muvacehesinde bulunulduğu takdirde yegâne mümkün olan Muahedenin sâlifü'z-zikr muahede olduğu ispat edilecektir.” *[sansür: üç satır]*

Vaziyet lüzumundan fazla vâzıhtır. Bu vuzuhu devletler nazarıdikkate aldıkları içindir ki Londra Konferansını topladılar ve Şark-ı Karîb'de sulhu bu Konferansın kararlarıyla tesis edeceklerini söylediler. Londra parlamentosunda nutk-ı kralî de bu vuzuhu tamamıyla teyit etti.

Londra Konferansı açılırken uçurulacak uçurtmaları iki seneden beri bit-tecrübe bildiğimiz için bu kabilden gelen ilk telgrafı biz tefsir ettik, diğerlerini de karilerimiz tefsir etsin.

(**, “Efsunlu Telgraf”, *İleri*, no. 1105, 22 Şubat 1337-14 Cemaziyelahir 1339.)

Hürmüz ve Ehrimen

Nasıl ki her şahıs bir çeşit ruhtur ve o şahıs adından, süsünden, gösterişinden değil, doğrudan doğruya ruhundan teşahhus ederiz, o şahıs ruhundan başka türlü görünmekçün ne yapsa muvaffak olamaz, bir siyasi heyet, hem de bir şahıstan daha bariz olmak üzere bir ruhtur, unvanıyla, programıyla, gösterişiyle, neşriyatıyla değil doğrudan doğruya ruhundan belli olur. Siyasyatta fırkaların adına, programına, müddealarına bakıp da hüküm vermekten büyük belahet olamaz.

Bugün bu memlekette iki fırka değil, iki ruh vardır. İki fırka değil diyoruz, çünkü bu iki ruhun hiç değilse bir ekalliyet farkıyla ayrılması iktiza ederdi. Halbuki bir taraf milyonca halk, ihtiyar, genç, erkek, kadın bütün Türk milleti, diğer taraf da adedi parmakla işaret edilecek kadar az bir fiedir. İttihatçı, İtilafçı vasıfları bu iki tarafı tarif edemez. İttihat ve Terakki bir nevi ruhlardan mürekkep bir cemiyetti ki siyasetiyle beraber Mütarekenin ilk günlerinde infisah etti, meydandan silindi, gitti. Amel gidince aksülamel de gider. Zaten İttihat ve Terakki giderken ortada yalnız bir vatan ve millet bahsi bıraktı ki bu mevzu üzerinde ayrılamazdık. *[sansür: bir buçuk satır]*

Eski muhalefete gelince en mümtaz azaları bu muazzam birliğin başında görülüyor, ne garip manzara değil mi? İtilaf ve Hürriyetin bir müessesisi Rıza Nur, Roma'da Ankara murahhas-ı mahsus, İttihat ve Terakki tarafından idama mahkûmiyetinin ilâmını elan boynunda taşıyan Doktor Nihat Reşad, Londra Konferansında Ankara murahhası, İttihat ve Terakkinin en azılı muhaliflerinden Ahmet Ferid, Ankara'da Maliye Vekili! Bilakis İttihat ve Terakkinin nazırlarından, merkez-i umumîsi azalarından hiçbiri Ankara hükûmetinin başında değil, vaktiyle İttihat ve Terakki içtihadına iştirak etmiş Türkler millî hareketin idaresinde âmir olmaktan ziyade memur bir vaziyette bulunuyor. Acaba Kuvâ-yı Milliye bu birlik mucizesini fırkaları birleştirmekle mi yaptı? *[sansür: bir buçuk satır]*

Mamafih İzmir çanlarından sonra bu memlekette, yukarıda dediğimiz gibi iki taraf vardır. Bir taraf bütün millet, diğer taraf da adedi yüzü geçmeyen bir fiedir. Bu iki tarafın ne programına bakmalı ne de neşriyatına. Ruhlarına bakmak yeter. Çünkü fırkaların en bariz farikaları ruhlarıdır.

Kuvâ-yı Milliye'nin cazibesi bir türüdür: En ziyade Türklüğünden utanmayan Türklerin, Türklüğü Müslümanlığın devlet şekli bilen Müslümanların gönüllerini çeker. Bu gönüller siyasetten önce milliyetlerine düşkündürler; devlet siyasetinde muhtî olmuşsa bile yine istiklal özlerler. Elverir ki gönlü Türk ve Müslüman olsun, her vatandaş nazarlarında birdir; yârla bir ağyardan ayırdırlar. Bu gönüllere göre iyilik asıldır. Ve milletin birliğiyle er geç hâsıl olur, ümitvardırlar; ümidi sevdiği için gazetelerde gördükleri iyi haberler yalan olsa bile çabuk sevinirler, meşum haberler sahih olsa bile birdenbire inanmazlar. En bariz bir farika olmak üzere vatanın fena günlerinde ağlar, güzel günlerinde gülerler! İşte Kuvâ-yı Milliye bu ruhlardan tereküp etmiş büyük bir ruhtur.

Kuvâ-yı Milliye'nin karşısında karışık bir fie var ki ismini tarih koyacak. Lakin bu fiye “muhalefet” demeyeceğiz. Çünkü bu unvan, vatan varken ve vatanında bir millet hâlinde bulunduğumuz günlerde bir kısım Türklerin İttihat ve Terakkiye karşı açtıkları siyasî cidalin unvanıydı. Bu unvan maziye aittir. Bu fiyi eşhasıyla tarif güçtür. Çünkü sadrazamından fırka kapıcısına kadar birbirinin aleyhindedirler. Birbirlerini yalnız gazete sayfalarında beyannamelerde tasvir ettiklerini anmak da nakis bir tarif olur. Son iki sene zarfında yazılarıyla, faaliyetleriyle kendi kendilerini yâr u ağyârın hafızasına pek mükemmel olarak naksettiler. Lakin bir fırkanın en bariz harikası ruhudur, diyorduk. Bu fie de en ziyade ruhuyla barizdir: Dosta düşman, düşmana dosttur, Türkler ağlarken kahkahalarla bağırır, Türkler gülerken kızar, yegâne bir şeye inandığını söyler. Bu inandığı şey siyasettir! Yalnız bu siyaset Avrupa kitaplarıyla bildiğimiz siyaset değil, karışık, bulaşık, çapraşık bir nesnedir. Harp ve darp aleyhinde olduğunu söyler, Anadolu'ya harp açar, asmak, vurmak aleyhinde olduğunu söyler, parası olmayanları asar, parası olan harp muhtekirlerine yaldızlı beraetname verir. Adalet! Adalet! Adalet! Bağırır. Adalet dediği hasımlarını asmaktır; halbuki asacak vaziyette bulunur hasımlarını asamaz; iktidarsızlığını kendinde göreceğine hasımlarında görür; iktidarda iken adaleti yüzüne gözüne bulaştırır, iktidardan düşer, iktidarda iken ne idiyse; asmak, çalmak, çarpmak, her fezâhati mübah görmek, hasımlarının yaptığı her şeyi yapmak zanneder ki haktır. Fırkadır, intihabattan korkar; intihabat devresi açılınca iştirak edemeyeceğini baştan söyler; avuç kadar bir tâife olduğunun farkındadır; intihabatla iktidara geçemeyeceğini bilir, lakin iktidara teşnedir; iktidarı yegâne meşru yol olan intihabattan başka her ne vasita varsa o vasitayla ister. İçi kin, gayz, hırsı doludur. Bu hislerin hududunu tayin edemez.

(“Hürmüz ve Ehrimen”, *İleri*, no. 1116, 7 Mart 1337-27 Cemaziyelahir 1339.)

Kralın Sırrı

Bu anda sathî bir bakışla denilebilir ki: Dört aydan beri Yunanistan'da birbirini vely eden vakaların hakiki bir manası yok, hakikatte hükümran olan Venizelos siyasetidir, bakisi güzâf-ı bî-nihaye! Çünkü Kral Kostantin, tâli'ini İnönü'nde bir tecrübe etmekle Giritli hasmından daha az cenkcû ve hayalperest

olmadığını ispat etti; tecrübesinde tâlî'siz çıkınca yine Giritli hasmı gibi temerrüd etmektedir, bugün Londra'daki murahhasları Giritli politikacının mirasını yine onun siyasetiyle müdafaa ediyor, hâsılı bir şey değişmedi!

İşte bundan sathî bir görüş daha olamaz.

Karilerimiz şu son dört aylık vakaların birbirini ne kadar tabîî bir insicamla takip ettiğine bakarsa bu insicamın neye müncer olacağını da dosdoğru kestirebilir. Hakikatte değişen Venizelos siyaseti ve değişmeyeceğini ispat eden de ezeli "Akdeniz muvazenesi" düsturudur. Venizelos siyaseti Yunanlıların maruf tabirleriyle "büyük rüya" idi. Rüya güdüler, şafak söktü bile!

Bir maymunun elinden cihan siyasetini değiştirecek bir kaza çıktığına eblehler inanabilir. Maymunun elinden o kaza çıksaydı bu dört aylık vakalar aynen böyle cereyan edecekti. Uzun seferberlik üzüntüsü canına tak eden Yunanlılar ellerinde muhalif rey olduğu halde intihabat sandıklarına koşacaklar, Venizelos'u devirecekler. Atina'daki tahta yine Kostantin oturacaktı. Ve bu hadiseler silsile-sindeki mantığın yalnız Yunan hissesine isabet edenidir; "Akdeniz muvazenesi" denilen azîm meselenin mantığına gelince o da başka. Zaten asıl mesele de odur. Şimdiye kadar Venizelosluların neler dediklerini işittik, neler yaptıklarını gördük. Lakin Yunanistan'da bir de Venizelosluların taban tabana zıddı düşünen bir fırka var ki şimdi iktidardadır. Bu fırkanın Venizelos'a olan zıddiyeti yalnız dahilî siyaset noktainazarındandır demekten daha üstünkörü bir söz söylenemez. Bu iftirak bilhassa haricî siyaset telakkisinden doğmuş. Bundan daha yetmiş sene evvel Yunanlıları iç yüzleriyle tasvir eden dâhî heccav "Edmond About"nun şaheser namına bihakkın şayan "Muasır Yunanistan" unvanlı kitabında okuduğumuz "Hariç Rumları" ve "Dâhil Rumları" meselesi ne kadar derin bir zıddiyetmiş! Tam yetmiş sene sonra bir sıtma gibi nüksetti. Atina Meclisinde "Hariç Rumları" nı sırlıslıklam eden son nutuklar da bu zıddiyeti ispat etmiyor mu? Muhakkak ki çok sena edilen Yunan vahdeti bir efsanedir. O vahdet, değil bütün dünya Rumlarıyla, daha Giritli Rumlarla kabil olamamış. Daha geçenlerde bile daima talii kendilerine yardım eden Yunanlılar bir büyük Yunanistan kabil olmadığını görerek eski Yunanistan'dan başka bir de Venizelos Yunanistan'ı teşkil etmek hülyasını bayağı bir hakikat gibi öne sürmediler mi?

Yunanistan'da bir "büyük rüya" siyaseti vardı ki pişdârı Venizelos'tu ve iflas etti. Bir de tabîî siyaset var ki başında Kostantin ve taraftarları vardır. Bu böyledir de Kostantin niçin bugün Londra'da Venizelos siyasetini görüyor? Herkesi şaşırtan bu nokta bir gösterişten ibarettir. Kostantin ve taraftarları bir sene evvel alenen söyledikleri gibi bir taraftan Karadeniz'e, bir taraftan Marmara'ya uzanmış bir şerit, Anadolu'da gayr-i tabîî bir eyalet, Adalar Denizi'nin bütün sahillerindeki iskelelere sahip, alelacep bir haritayı müdafaa etmek için ticareti askerliğe tercih eden bir kavmi silah altında bekletmeyi mümkün görmüyorlar. İstedikleri Venizelos'un miras bıraktığı rüyadan sıyrılmak ve Krala sadık "Dahil Rumları" ile eskisi gibi kalmaktır.

Yalnız Kral ve taraftarlarının bir sene evvel aşikâre söyledikleri bu fikri bugün yine dobra dobra söylemeye dilleri varmıyor, çünkü bir sene evvel siyasî bir müddea olan bu fikir bugün ihanet görünür.

Anlamak için büyük bir idrake ihtiyaç mesmetmez ki bugün Kral Kostantin ve Londra'daki mütemerrid murahhasları içlerinden diyorlar ki: "Takdir, tedbirle değişmez. Trakya ve İzmir yükünden kurtulacağız. Bu mukadderdir. Lakin kade-rin bu hükmüne biz pişva olursak hem Yunan tahtı bir daha sarsılır hem de biz hain addediliriz. Kaderin bu hükmünü devletlerin tazyikine bırakmak bu hükm-i kadere tamamiyle bir kader süsü verecek. Biz sureta mukavemet edelim ki vatan-perverlik imtiyazı Venizelos'un uhdesinde kalmasın. Ama işi bir müddet daha sürüncemede bırakmış olmakla Yunanlıların burnu biraz daha kanayacakmış, bütçemiz biraz daha sızacakmış! Ne yapalım? Bu kadar zamandır bir hülya peşinde Venizelos bu kadar kan döktürdü, bu kadar para saçtı. Biraz da bizimçün fedakârlık lazım." İşte bugün zahiren mütemerrid görünen Kralın sırrı.

(**, "Kralın Sırrı", *İleri*, no. 1119, 10 Mart 1337-30 Cemaziyelahir 1339.)

Sözün Türkçesi

Hoş bir fıkradır: Medrese çömezlerinden biri bir kitap yazar, sonuna "tem-met" dedikten sonra koltuğuna sıkıştırır, dosdoğru hocasına götürür, der ki: "Efendi hazretleri inayet ediniz, bir gözden geçiriniz, yanlışları varsa o noktalara birer balmumu yapıştırınız ki tashih edeyim."

İhtiyar hoca kitabı gözden geçirmeye koyulur, bakar ki daha ilk sahifesi yanlış dolu; her yanlışına bir balmumu yapıştırır, lakin iş bitmez, ikinci sahife de öyle, üçüncü de, tâ sonuncuya kadar kitap yanlış dolu; balmumu yapıştırmaktan usanır, kitabı muşamba içine sarar, çömezi kitabını aramaya geldiği zaman verir. [*sansür: bir buçuk satır*]

Yunanistan hâlâ o muahedeyi harfi harfine tatbik ettirmek hevesindedir. Bu malihülya ile debeleniyor, haşır ve neşir oluyor, lakin bir türlü vaz geçmiyor, kendi kendine vaz geçemez de. Niçin vaz geçemez? Bu pek kolay anlaşılır bir hadisedir. Vaz geçemez, çünkü Yunanistan, her devlet gibi kanı pahasına, alın teriyle kurul-madı, haricin mürüvvetiyle kuruldu. Haricin hediyeleriyle büyüdü, haricin heva vü hevesinden mütena'im olarak bir imparatorluk mertebesine heveslendi. Şim-diye kadar Yunanlılar hülya ve malihülyadan zarar görmedi, kâr gördüler, bu defa niçin meyus oluyorlar? Bu gün yüzüncü senesi tes'îd edilen Yunanistan bu yüz senede bizimle dört defa harp etti. İlk harp dikkate bile değmez, çünkü biz Rus Çarlığıyla harp ettik, orada Yunanistan teşekkül etti. Balkan Harbinde Yunanlılar, Yunan ordusu Bulgar ve Sırp orduları arkasında zaferden zafere koştu!! Tâli' bir defa Yunanistan'ı karşımızda yalnız bulundurdu: Onda da harp etmeye muvaffak olamadık, çünkü Yunanlılar Alasonya'dan Dömeke'ye kadar bir kaçış kaçtılar ki arkalarından süvarimiz güç yetiştii. Siyasilerin bile harp namını bir türlü veremediği son harbe gelince, bu hadise nev'inde yektadır. Tarih, tarih olalı hiçbir devlet, Yunanistan'ın bizimle Mütarekeden sonra harbe giriştiği ahval ve zurûf içinde, böyle bir tatlı harbe girmeye muvaffak olamamıştır; hem bu iddiamız götürü değil doğrudur, tarihte Yunanistan'ın bu son harpte mazhar olduğu tâlie tek bir misal yoktur. Mamafih Yunanistan bu emsalsiz tâlie rağmen kaçtı; nerede ise sulhu da istemek üzeredir. Nasıl isteyeceğini de şimdiden tahmin ediyoruz. Fransızların bir darbimeseli vardır: "Madrup ve memnun!" derler, işte Yunanistan o hâletiruhi-yeyle sulh isteyecek. Mesela Edirne'de ve İzmir'deki gülünç fütuhatını bu defa

başka ibareler, başka idareler, başka işvelerle başka lehçede pazarlıklarla aynen tekrar edecek, Edirne'de ve İzmir'de hakimiyet-i Osmaniye (!)'nin tamamıyla (!) iadesiyle şöyle böyle bir Yunan idaresi isteyecek, buna mukabil Yunan hakimiyeti altında kalmış Müslümanların emlak ve arazilerinin (!) muhafazası taviz olarak bahşolunacak!! Yunanistan ikide birde bize tariz olarak Yunanistan'daki Türk emlâkinin meşruiyetinden bahseder, çünkü bu meşruiyeti tanıdığından kendisi de şüphelidir! Hâsılı Yunanistan dediğimiz gibi madrup ve memnun, yine hülyalarında daima kazanmış, hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bittabi kaybedebileceğine bir türlü inanamaz; lakin öyle görülüyor ki bir devletin böyle tabiat hilafına teşekkülü yüz sene sürse bile yüzüncü sene mutlaka bir patlak verir. Yunanistan'ın bir asırlık tarihine, bir hakikat olduğu için, bir inanırsak tabiatın kanunlarına iki defa daha kuvvetle inanırız. Yunanistan'ın yalnız Sevr Muahdesiyle değil daha Balkan Harbiyle mazhar olduğu o genişleyiş, tabiatın hilafına, Şarkta sulhun müebbeden aleyhindedir. Bu vaziyeti ya benî beşer yahut da kaza ve kader muhakkak bir gün tashih edecek. Buna iki kere iki dört eder gibi imanımız vardır. Şarkta sulhun iadesini Sevr Muahdesinin tadiline vâbeste görenler de aldanıyor. Şarkta sulhu ancak Yunanistan'ın kendi kabına sığması iade edebilir; Sevr Muahdesini tadil buna kifayet edemez. Sırbistan'ın tabîî limanı Selanik'tir, Bulgaristan'ın tabîî limanları Dedeağaç ve Kavala'dır, Türklerin tabîî limanı İzmir'dir, bu şehirler tabîî sahiplerine iade olunacağı gün Şarkta sulh, tam, hakiki, samimi manasıyla kurulur ve bir daha da yerinden bile oynamaz.

(**, "Sözün Türkçesi", *İleri*, no. 1157, 18 Nisan 1337-10 Şaban 1339.)

Son Plan

Geçen hafta Anadolu'nun tahliyesi teklif edildiği sıralarda birdenbire hâsıl olan vakitsiz nikbinliğin önüne geçer gibi olduk. O günlerde çıkan "Son Oyun" sernameli satırlarımızı, külfet olmasa, tekrar nakledeceğimiz geliyor. O günlerdeki tefekkürümüz ihtiyattan, teennîden değil doğrudan doğruya sulhun henüz kabil olamayacağını, bin bir şeyden teyakkun edişimizdendi. Bu aralık sulhun teessüs edemeyeceğini ne kadar kuvvetle hissediyorsak bu kışa doğru, hem de millî dileklerimizimize göre teessüs edeceğini o kadar ümit ediyoruz. Yunanistan bugün Anadolu'da tehevüründen kapandığı kafesi kıran bir deli vaziyetindedir, bu sonbaharda o kafesten bir ölü vaziyetinde çıkacak. Bir sene evvel bir avuç müdafaa kuvveti iken izhardan çekinmediğimiz ümitler belegan-mâ-belag çıktıktan başka bugün ortada yâr u ağıyârın teslim ettiği bir vaziyet hâsıl olduğu için şimdiden sonrayı, keramet sanmaksızın, temin edebiliriz.

Bizim ümidimiz her gün bir parça daha fazla tezahür eden medfd bir ümitdir. Yunanistan'ın ümidi bilakis gırtlığına kadar kaybettikten sonra kan ter içinde son zarını atarak kurtulmak isteyen bir kumarbazın ümidi şeklindedir. Hatta bu şekil Kral Kostantin'in devletlere son verdiği cevapnamede resmî bir şekil de aldı; Yunanlıların krallarından son neferlerine kadar topu birden bu son zarı atmak hâlet-i ruhiyesindedirler.

Kostantin'in cevabî notasında bir nükte var; demek istiyor ki bugün tahliye kararını kabul edecek vaziyette değil, lakin şayet o vaziyette bulunursa büyük devletlerin kararını hemen kabul edecek.

Yani Kostantin yarı askerî, yarı siyasî bir plan düşünmüş, tabanı gevşek ordularını bir defa daha Eskişehir önüne doludizgin koşturmaya teşebbüs edecek, Afyonkarahisar ile Eskişehir’i tutturabilirse -ki bunu kedi de hiç ummuyor- ne a’lâ! Muzafferiyetinin kusvasına vardı demektir, Sevr Muahednamesini hatta fazlasıyla, Hüdavendigâr’la beraber isteyecek, lakin bu hattı tutturamazsa Avrupalı devletlerin bu kararını kabul edecek! Bu plana gülmeyecek bir mahlûk tasavvur edilemezse de herhalde bugün, bu saat tatbik sahasında bulunuyor.

Yunanlılık, kırmızı elleriyle siyah yüzünü bir parça nuranî gösterebilecek muvaffakiyetli bir vaziyet elde edebilse ani bir sihir ve kerametle muhayyel büyük bir Yunanistan’ın bir hakikat olacağına inanıyor. Bunun için de iki haftalık, üç haftalık, bir aylık olsun, zahiren kendilerini muzaffer gösterecek bir vaziyeti kati şifa zannediyor. Yunanistan’ın bu son aklına yalnız biz değil bütün Şark işlerine vâkıf ecnebiler de gülüyor. Lakin ne demeli? Tali’lerinin son kozunu oynayacaklar...

Muhnik gazlar, Şark cephesinden Ethem’in, Garp cephesinden Nemrut Mustafa’nın bütün ince planları, Yunanlıları bir seraba koşturuyor, lakin bu serap, o kırmızı zafer serabı, bu defa bir uçurumdur ki ancak oradan dönebilecek tali’li Yunan firarileri Kostantin’e, Gunaris’e, Dusmanis’e, Papulas’a, şimdiye kadar yüz bulamadıkları, yakası açılmamış nice küfürlerle sövecek. Mevla görelim neyler!

(**, “Son Plan”, *İleri*, no. 1229, 8 Temmuz 1337-24 Şevval 1339.)

TANZİMAT YENİLİKLERİNİN ROMANA YANSIMASI: KAMUSAL BAHÇELER

Bu çalışma, "Tanzimat Romanı Üzerinden Bir İnceleme: Batılılaşmanın Toplumsal Tezahürleri" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

Öz: Tanzimat Fermanıyla (1839) resmî olarak ilan edilen ancak ilk örneklerini daha önceki yüzyılda görmenin mümkün olduğu Batılılaşma sürecinde Osmanlı toplumsal hayatına pek çok yeniliğin girdiği görülmektedir. Yenileşme kapsamında hazırlanan planlarda kentsel reformların öncelikli olarak yer alması dikkat çekicidir. Kentsel dokunun güzelleştirilmesi için Osmanlı başkentinde kentin içinde yer alan ve kamuya açık şekilde düzenlenen bahçeler toplumsal ilgi uyandırmıştır. Batılılaşmanın toplumsal hayata yansımalarının izleri devrin bir nevi kaydını tutan Tanzimat romanında da yer alır. Tanzimat yazarlarının öncelikle birer gazeteci de oldukları göz önüne alındığında toplumsal yenilikleri takip etmeleri, Batılılaşmanın kapsamı üzerine fikir yürütmeleri ve Batılı değerler hakkında halkı bilgilendirmeleri anlam kazanmaktadır. Tanzimat romanının toplumsal yansıtma niteliğinden hareketle ele alınan bu çalışmada ilk olarak toplumsal değişim bağlamında Tanzimat romanının işlevi üzerinde durulmuştur. Batılılaşmanın incelenmesinde kaynak olarak romanlardan fazla yararlanılmaması ve Tanzimat romanının yazıldığı döneme dair önemli bilgiler içermesi nedeniyle hazırlanan bu çalışmanın sosyoloji alanına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. *Letâif-i Rivayat* külliyyatından "Bahtiyarlık" hikâyesi, *Müşahedat*, *Dürdane Hanım*, *İntibah* ve *Araba Sevdası* romanları Tanzimat devri toplumsal değişimlerine yer verdikleri ve bilhassa çalışmanın da konusu olan kamusal bahçelere dair veriler içerdikleri için kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular arasında Osmanlı gündelik hayatının dışa dönük yeni bir nitelik kazanması, kadınların kamusal alanda görünürlüğüünün artması ve boş zaman değerlendirme pratiklerinin değişmesi gibi gelişmeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Kentsel Reform, Tanzimat Romanı, Kamusal Bahçeler.

Reflection of Tanzimat Innovations on the Novel: Public Gardens

Abstract: It is seen that many innovations entered the Ottoman social life in the process of Westernization, which was officially announced with the Tanzimat Edict (1839) but whose first examples could be traced back to the previous century. It is noteworthy that urban reforms took place as a priority in the plans prepared within the scope of innovation. In order to beautify the urban fabric, the gardens in the Ottoman capital, which are located in the city and open to the public, aroused interest in society. The traces of the reflection of Westernization on social life are also found in the Tanzimat novel, which keeps a kind of record of the period. Considering that Tanzimat authors were primarily journalists, it makes sense to follow social innovations, to speculate on the scope of Westernization and to inform the public about Western values. The Tanzimat authors, who were influenced by the society as a witness of the innovation process, often chose subjects that would reflect the dualities such as old and new, traditional and modern, Turkish and European in their novels. In this study handling the feature of the Tanzimat novel that reflects the social, first, the function of the Tanzimat novel in the context of social change is emphasized. It is thought that this study will contribute to the field of sociology, since the novels have not been benefited as a source in the examination of Westernization and it contains important information about the period in which the Tanzimat novel was written. The story of "Bahtiyarlık" from the *Letâif-i Rivayat* corpus, *Müşahedat*, *Dürdane Hanım*, *İntibah* and *Araba Sevdası* novels have been used as sources because they include the social changes of the Tanzimat period and especially the data on public gardens which are the subject of the study. Among the findings obtained in the study, there are developments such as the Ottoman daily life gaining a new outward-looking character, the increase in the visibility of women in the public sphere, and the change in leisure time practices.

Keywords: Westernization, Urban Reform, Tanzimat Novel, Public Gardens.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Arş. Gör. Dr.
Zeynep SANCAKTUTAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Sosyoloji Böl.

zeynep.sancaktutan@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4405-5647

Gönderim Tarihi
Received
03.02.2023

Kabul Tarihi
Accepted
22.05.2023

Atf
Citation
Sancaktutan, Zeynep. "Tanzimat Yenilikleri'nin Romana Yansıması: Kamusal Bahçeler." *Türklik Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 159-174.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Tanzimat Fermanı, Batı karşısında üstünlüğünü kaybeden ve gerileyen Osmanlı imparatorluğunu eski gücüne kavuşturma hedefinin resmi ilanıydı. Devletin yeniden tanzimi noktasında Batılı düzenlemelerin ve uygulamaların model alınması gerekliliği yenileşme sürecinin öne çıkan özelliği idi. Şerif Mardin'in "Batıcılık" olarak ele aldığı yaklaşıma göre Osmanlılar imparatorluğun yükselme döneminde kendi uygarlıklarını Batı uygarlığından üstün gördükleri için Batı'nın bir model olarak izlenmesi bir sorun teşkil etmemiştir. İmparatorluğun gerileme döneminde ise gerilemenin nedenleri olarak önce devlet yönetiminin bozulduğu daha sonra da Batı'nın askeri üstünlüğü ileri sürülerek sorulara cevap aranmıştır. 18.yüzyılın başlarında önemli bir devlet sorunu olarak Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün İmparatorluğa getirilmesi ön plana çıkmaktaydı. Bu bağlamda I. Mahmut (1730-1754), I. Abdülhamit (1774-1789) ve özellikle III. Selim (1789-1807) dönemleri Batı'dan askeri kuruluşları örnek alma çabalarının hızlandığı zamanlar olarak dikkat çekmektedir (Mardin 9-11). Batıcılığın bir devlet işi ve bir devlet siyaseti olduğunu ifade eden Kaçmazoğlu'na göre Osmanlı'nın Batı'ya yöneliş rasgele bir yöneliş değildir (67). Yöneticiler, imparatorluğun etkinliğini kaybetmesinden dolayı zorunlu bir şekilde Batı'ya yönelmiştir. Çağdaşlaşma adına Lale devrinde başlamış olan yenilikler, III. Selim döneminde kısa vadeli sonuçlarını vermeye başlamıştı. Bilinçli ve planlı anlamda ilk Batılılaşma girişimlerini III. Selim döneminden itibaren ele almak gerekmektedir. Nizam-ı Cedid reformları da denilen III. Selim dönemi yenilikleri her ne kadar militer alanla sınırlı kalmışsa da o döneme göre küçümsenemeyecek ölçüde olmuştur (Kaçmazoğlu 67; Berkes 96-101). Başlangıcından itibaren Batılılaşma¹ da diyebileceğimiz bu süreçlerde askerî, ekonomi, idari vb. pek çok alanda yenilik yapılması amaçlanmıştır.

Tanzimat reformları kapsamında hayata geçirilmesi amaçlanan yenilikler arasında kent alanına dair düzenlemeler önceliklidir. 19.yy'da yeni bir dönüşüm yaşayan Osmanlı kentlerindeki dönüşümü kentin merkezindeki yenilikler ile açıklamak gerekir. Osmanlı'nın yeni iş ilişkilerinin yeni bir merkezi iş alanı yaratması, konut alanlarındaki farklılaşma, kent nüfusunun artışı, kent içi ulaşımında teknolojik gelişmeler ve kent dokusunun güzelleştirilmesi gibi yenilikler dönüşüm açısından dikkate değerdir. Önemli gelişmelerden biri de kent dokusu içindeki yeşil alanlarda meydana gelmiştir. Yeşil alanlar değişen kent dokusu içinde işlevini değiştirerek tüm kentlilerin kullanımına açık parklar haline getirilmeye başlanmıştı (Tekeli 881-882). Avrupa başkentlerinde bulunan Osmanlı devlet adamlarının buralardaki kentsel düzene olan hayranlıkları, Osmanlı kentlerindeki reformlarda Batılı tekniklerin kullanılmasını teşvik eden önemli bir etkendi. Bu bağlamda kamuya açık park ve bahçelerin düzenlenmesi kent alanında yapılan ve halk tarafından büyük rağbet gören reformlardan yalnızca biriydi.

¹ Batılılaşma, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşımdır. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı'da ve Türkiye'de "modernleşme" Batılılaşma olarak görülmüş; Batının, ilave bir sosyal, anayasal ve kültürel model olarak kabul edilmesi modernleşmenin de kesin olarak Batılılaşma olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Mardin 9; Karpas 10).

Tanzimat'la hızlanan yenileşme süreci devlet ricalinin yanı sıra devrin aydınları tarafından da yakından takip edilmekte ve üzerine fikir yürütülmekteydi. Kendileri aynı zamanda gazeteci de olan Tanzimat yazarları Batılı değerleri halka tanıtmaya ve halkı bilgilendirme noktasında öncü kişilerdi. Toplumu etkileyen ve kendisi de toplumdaki etkilenen yazarların eserlerinde devrin izlerine rastlamamak mümkün değildir. Bir medeniyet dönüşümünün bizatihi tanıkları olan bu yazarlar, Osmanlı toplumsal hayatına dair değişimlere romanlarında sıkça yer vermişlerdir. Eski ile yeni, geleneksel ile Batılı, alaturka ve alafranga² gibi ikilikler devrin romanlarında ele alınan başlıca temalardandır. Bu çalışmada, Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşahedat* ve *Dürdane Hanım* romanları ile *Letaif-i Rivayat* adlı külliyyatından "Bahtiyarlık" hikâyesi, Namık Kemal'in *İntibah* ve Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanları üzerinden kamusal bahçeler hakkında veriler elde edilmiştir. Kamusal bahçelere dair ayrıntılara adı geçen eserlerden ulaşıldığından, çalışma, bu metinlerle sınırlanmıştır. İlgili yazarların kendilerinin de çalışmaya konu olan bahçelerin devamlı ziyaretçileri olması romanlarını veri açısından zengin kılmıştır. Çalışmada ayrıca Osmanlı kültür tarihi literatüründen ele alınan temayla alakalı bilgiler de kullanılmıştır.

1. Tanzimat Romanı ve Toplumsal Değişim

Geçmişten günümüze edebiyatın toplumla olan münasebeti üzerine çeşitli görüşler dile getirilmiş, sorular sorulmuş ve cevaplar aranmıştır. Edebiyat'ın toplum ve toplumsala dair işlevini Escarpit, "yazar ve okur arasında sosyal meseleleri de açığa çıkaran değiş tokuş devresi" (5-8) olarak belirtirken Guy Michaud, "dönemin toplumunun aynası olması, toplumsal yapının yazarların düşüncelerine yansımaları" (69) ve Swingewood, "insanın toplumsal doğası ve onu değiştirme arzusu" (12-13) olarak ifade etmektedir. Edebiyat kuramlarından biri olan yansıtma kuramını savunanların "ayna" benzetmesi de toplumsalın edebiyata yansımaları olarak kullanılmaktadır. Malzemesini hayatın içinden toplayan edebiyat için, her türlü değişim, eylem, değer yargısı vs. kaynak olarak kullanılmaktadır. Cemil Meriç, edebiyatın tam olarak içtimai bir hüviyete sahip olduğundan bahsederek sosyolojik meselelerin de edebiyatın en mühim meseleleri olduğunu iddia eder (448-450).

Roman, sosyal hayatla ilişkisi bakımından edebî türler arasında öne çıkmaktadır. Modern romanı ortaya çıkaran koşullara bakıldığında Avrupa'da yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlerin payı büyüktür. Romancı içinde yaşadığı toplumdan etkilenen biri olarak romanını oluşturmaya ve kendisi de bu yolla toplumu etkileyebilmektedir. Roman için "tatlı bir mektep" ifadesini kullanan Ziya Gökalp (179), romanın eğitici işlevine özellikle dikkat çekmiştir. Batılı

² Kültür hayatımızda XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan "alafranga" tabiri, Şemseddin Sami'nin *Kāmusü'l-Âlâm* sözlüğünde "Frenk üslûbunda, Avrupalı usul ve tarzında, Batı fikir ve terbiyesi ile yetişmiş, taklitçi, züppe" ifadeleriyle açıklanmaktadır. Genellikle "züppe" tabiri ile eş anlamlı olarak da kullanılan "alafranga", bizde II. Mahmut devrinde başlatılan Avrupalı (Frenk) usulüne uygun yaşayış ve kıyafet devrimi ile toplumumuza girmiştir (Cevdet Kudret 27).

bir tür olan romanın sosyal işlevi Türk romanlarında da önemsenmiş ve yer etmiştir. Tanzimat romanlarının yazıldığı yılların uygarlık değişimine sahne olduğunu ifade eden Moran, romana bu dönemde yeni bir işlev düştüğünü belirtir. Belli ölçülerde Batılılaşma hedeflenmişse halkın bu amaç doğrultusunda eğitilmesi, onlara Batı'nın tanıtılması ve yeni kavramların öğretilmesi gerekirdi. İşte edebiyat, halkın bilgilendirilmesi hususunda yazarların başvurduğu araçlardan biriydi. Önemli toplumsal yeniliklerin hayata geçirildiği dönemlerin öncesinde edebiyatın eğitici ve bilinçlendirici işlevi belirleyici hâle gelirdi (411-412). Bu bağlamda Türk roman türünün ilk örneklerini veren Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal ve Recaizade Mahmut Ekrem gibi yazarlarda ortak istek olarak bazı Batı değerlerini topluma tanıtmaya ön plana çıkmaktaydı. Edebiyatın eğitici işlevi tam da 19. yy. Osmanlı toplumundaki büyük değişim öncesinde etkin olarak yazarlar eliyle yerine getirilmekteydi.

Batılılaşma sürecinde edebiyat, Batılı bir tür olan romana yönelmiş ve bu türde eserler verilmiştir. Bir medeniyet dönüşümü süreci de olan bu devirde, yaşanan toplumsal değişimlerin roman türüne yansımaları kaçınılmazdı. Geleneksel Osmanlı kültüründen çok farklı olan Batı kültürüyle temaslar, kültürel değişime yol açmış, değişim pek çok alanda etkilerini göstermeye başlamıştı. Toplumun Batılılaşma çabaları ve bundan doğan sorunlar yazarların eserlerinde tartıştıkları meselelerdi. Tanzimat romanlarının ana temalarını Batılılaşma fikrinden ayrı düşünmek eksik bir izah olacaktır. Çünkü bu romanlarda ele alınan Alafrangalık, esaret, kadın hakları vs. gibi temalar ile aynı zamanda uygar bir ülkeye yakışmayan geleneklerin, kurumların ve davranışların eleştirisi de yapılmaktaydı (Moran 412). Tanzimat yazarları romanı sosyal mevzuları daha rahat ele alıp aktarabilecekleri bir mecra olarak kullanmıştır. Bir nevi eğitici bir misyonla halka Batılı değerlerin tanıtılması ve Batılılaşma fikrinin aktarılması romanlar vasıtasıyla daha rahat olmuştur. Bu hususta Kütükçü şunları söyler: “Edebiyat, köşe yazıları ve makalelere nazaran çok daha geniş halk kitlelerine derdini aktarabilecek potansiyeli haizdi; üstelik bu yolla, ‘söylemi’ bir hikâyenin içinde gizleyerek, çok daha kamufle edilmiş ve dahası eğlenceli bir biçimde muhatabına iletme mümkündü” (38-39). Romanın toplumsalla olan bağı hakkında ise Şerif Mardin’in şu ifadeleri açıklayıcıdır:

Osmanlı romanı, Türk modernleşmesini incelemek için az yararlanmış bir kaynaktır, oysa birçok roman yazıldıkları zamana ait İstanbul seçkin çevrelerinin durumu hakkında bize önemli bilgiler verir. Bu kaynaklar ayrıca Osmanlı aydınlarının sosyal değişiminin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler. İlk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen tezli romanlardır (30).

Bir İstanbul yazını olan Tanzimat romanında aynı zamanda Osmanlı toplumunun gündelik hayatından pek çok kesit de bulmak mümkündür. Edebî metnin satır aralarında eski ile yeninin, geleneksel ile Batılı olanın izlerine sıkça rastlanmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı başkentinden kesitler sunan romanlarda yeniliklerin yarattığı toplumsal değişim ve dönüşüm yer almaktadır.

2. Kent Dokusunda Yapılan Yeniliklerden Bir Kesit: Kamuya Açık Bahçeler

Tanzimat yenilikleri kapsamında hayata geçirilen kurumsal reformların geniş ölçekteki yansımaları kent dokusunda görülmüştür. Mustafa Reşit Paşa tarafından ilk ilkeleri belirlenen kent tasarımı tüm Osmanlı başkentinde tek bir hat izleme üzerine yapılmıştı. Paris, Viyana ve Londra gibi Avrupa şehirlerinde diplomatik görevlerde bulunan Mustafa Reşit Paşa, bu şehirlere hayran kalmış ve Osmanlı Başkentinin de aynı kentsel görünüme/standartlara kavuşmasını arzu etmişti. Bu doğrultuda 1848 ile 1882 yılları arasında kent planlaması ve inşaat faaliyetlerine dair altı nizamname çıkarılmıştır. Ulaşım kolaylığı, sokakların genişletilmesi ve aydınlatılması, yapı tekniklerinde yenilikler (kâğır yapılar gibi) vs. uygulamalar reformlardan yalnızca bazılarıydı. Düz ve geniş caddelerden oluşan kare ve dikdörtgen şeklindeki adalar üzerinde taş veya tuğla yapıardan oluşan bir kent kurulması, nizamnamelerdeki nihai amaçtı (Çelik 63-68).

Kentsel dokunun güzelleştirilmesi hususunda önemli gelişmelerden biri de 1860'larda kamusal parkların ortaya çıkmasıydı. İlk olarak hayata geçirilen proje İstanbul'da türünün ilk örneği olan Taksim Bahçesi olmuştu. Ardından Tepebaşı Bahçesi ve zamanla daha pek çok yerde başka bahçeler de halkın kullanımına açık olacak şekilde tanzim edilmişti. Taksim ve Tepebaşı bahçeleri şehrin daha Avrupa bölgelerinde kurulmuş, çoğunlukla Levantenlerin ve yabancı nüfusun geldiği bu bahçelere giriş ücreti de konulmuştu. Tepebaşı Bahçesi, Beyoğlu'nun o yıllardaki başlıca seyir yerlerinden biriydi. Geçen yüzyılda bu bahçenin yerinde büyük bir mezarlık vardı ve Kasımpaşa'ya inen bayır, mezar taşları ve selvilerle kaplıydı. Buralarda günün her saatinde küçükbaş hayvanlar otlar, mahalle sakini kadınlar ise çamaşırlarını sererek kuruturlardı. Tepebaşı Bahçesi kadar ilgi toplayan diğer bir bahçe de Taksim Bahçesi'dir (Boyar ve Fleet 270; Birsell 49-50).

Tanzimat romanında bulunan toplumsala dair izlerden biri İstanbul'da kentsel dokuda yapılan yeniliklerdir. Tanzimat yazarlarından Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde Batılılaşma sürecinin kültürel değişim izleklerine sıklıkla yer vermiştir. O'nun Batı kültürüne olan merakı, oluşturduğu karakterleri ve ele aldığı konuları okura aktarmasında kaynak olmuştur. Osmanlı toplum hayatının pek çok yönünü titiz bir gözlemler eserlerine yansıtan Ahmet Mithat Efendi, Batı kültürü ile çeşitli yollarla temas kuran bir yazardı. Ömrü boyunca devam ettireceği bu temasların ilk aşamasını Avrupa görmüş kültürlü dostlarının kendisine verdiği kitaplar oluşturmaktaydı. Okay, Ahmet Mithat'ın Batı'yı tanımasına yardımcı olan diğer bir vasıtanın yazarın İstanbul'daki yabancılar ve ekalliyet gruplarıyla kurduğu temaslar olduğunu belirtir. Ve belki de yazarın Batı kültürüyle en etkili kültürel teması 1889'da çıkmış olduğu Avrupa seyahati olmuştur (44).

Ağaç sevgisi, Ahmet Mithat'ın yaşadığı Osmanlı şehir düzeninde mamûriyet ve temizlik gibi ferdidir. Saraylarda güzel bahçeler düzenlenmesine karşılık şehrin ağaçlandırılması ve parklar yok denecek kadar azdır. Batı medeniyetinde insan güç ve gayretinin tabiatla mücadelesine hayran olan Ahmet Mithat, insan eliyle buralarda ortaya çıkan güzelliklerden övgüyle bahseder (Okay 106-107). Fransa'nın Lyon kentini ziyaret eden yazar, burada bulunan ve diğer Avrupa şehirlerinde emsalinin bulunmadığını belirttiği bir bahçe olan meşhur "memleket

bahçesi”ni okuyuculara detaylarıyla tanıtır. Hayranlığını gizleyemeyen yazar, bahçe hakkında şunları aktarır:

*Hele memleket bahçesi hakikat hayretimi mucip oldu. Şimdiye kadar hiç emsalini görmemiş olduğum bu bahçe birkaç bin dönüm arazi üzerinde matruhtur (kurulmuş) ki bir zaman arabayla ve bir vakit dahi piyade olduğumuz halde iki buçuk saat kadar gezdikte bir yolundan iki defa geçemedik. Bazı ciheti gayet vâsi (geniş) bir çayır görülürse de mefruş (döşenmiş) olan çim sair yaban otlardan âri olarak sırma gibi hep nev’-i vahiddendir (tek çeşit) ... (Ahmet Mithat, *Avrupa’da Bir Cevelan* 82).*

Ahmet Mithat Efendi’nin Batı’nın tekniğine ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi bu tekniği kullanarak yaptığı bayındırlık işlerine olan ilgisi ve hayranlığı, Doğu -Batı mukayesesi yapmasına da sebeptir. Yazar, Batı’yı teknik anlamda üstün bularak bu yönde örnek alınması gerektiğini düşünür. Bu yüzden yazarın eserlerinde Osmanlı toplumunda Batının tekniği kullanılarak yapılan yeniliklere -bu çalışmaya konu olan kamusal bahçeler gibi- rastlamak mümkündür.

19. yüzyılda kentsel yenilikler kapsamında düzenlenen ve İstanbul halkının yoğun ilgisini çeken Tepebaşı Bahçesi, Ahmet Mithat Efendi’nin *Müşahedat*³ romanında yer almaktadır. Yazar, bizzat kendisinin de ziyaret ettiği Tepebaşı Bahçesi’nin Beyoğlu halkı tarafından gördüğü ilgiyi yerinde gözlemlemiştir: “Tepebaşı Bahçesi’ne başvurdum ki, o zamanlar mezkûr (sözü edilen) bahçe inşaat-ı ciddiyeden olmak hasebiyle Beyoğlu’nca mecma-ı mergup enam (halkın rağbet ettiği toplanma yeri) idi” (Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat* 478).

Tepebaşı Bahçesi’nin devamlı ziyaretçileri arasına Tanzimat devri sonrası neslin Yakup Kadri, Refik Halit, Abdülhak Şinasi gibi yazarları da girecekler; Salah Birsal⁴ in ifadesiyle bahçenin “bayağı ve aşağılık havası” ile ciğerlerini eğlendirmeye çalışacaklardır. Edebiyat-ı Cedide yazarlarının da - Mehmet Rauf, Halit

³ *Müşahedat*, Moran’ın ifadeleriyle, Tanzimat romanları içinde ayrı bir yerde durmaktadır çünkü roman yazımında yeni bir teknik, yazar tarafından bilinçli bir şekilde bu romanda kullanılmıştır: “Romanın yazılışını romanın konusu haline getirmek.” Yazar romanın önsözünde eserinin ait olduğu zaman ve âleme göre kesin bir şekilde tabii (natüralist) bir roman olduğunu belirtir. Romanın günlük gözlemlere dayanan olaylardan teşekkül ettiğini ve bazı kişilerin bu olaylarla kendi hayatları arasında büyük bir benzerlik bulabileceklerini ifade eder. Çünkü O’na göre tabiiliğin şanı da bundan dolayıdır ve kendisini de bu romana dâhil etmesi romanı tabii kılan en büyük nedendir (Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat* 25).

⁴ Batılılaşma kapsamında kentsel dokuya dâhil olan bahçelerin fiziksel düzenlemelerine dair detayları Salah Birsal ayrıntılı bir şekilde aktarır. 1870 yıllarında düzenlemesi yapılan Tepebaşı Bahçesi, Frenklerin vaktiyle *Petit Champ* adını verdikleri bir muhittir. Kırım savaşı sürecinde Türklerin yanında yer alan Fransız ordusu mensuplarının İstanbul’da ikamet ettiği ve askeri bandolarının bu bahçede marşlar çaldığı bilinmektedir. Dört tarafı parmaklıklarla çevrili olan bahçenin caddeye bakan tek bir kapısı ve kapının iki yanında gişeleri vardır. Orta yerinde bir kameriye ve sonradan yerine havuz yapılacak olan bir orkestra yeri bulunan bahçede, masalar ve iskemleler genellikle kameriyenin çevresine yerleştirilmiştir. Ortasında yol da bulunan bahçe, özel bir bahçe olup giriş ücreti kırk paradır. Akşamları bahçede devrin yeniliklerinden olan havagazı lambaları

Ziya, Ahmet Hikmet ve Safveti Ziya- bahçeye her zaman özel bir ilgileri buluncaktır. Bunlardan başka Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif ve Recaizade Mahmut Ekrem de bahçenin müdavimleri arasında yerlerini alacaklardır. Ayrıca kelli fellî paşalar, beyler, mösyöler, madamlar ve matmazeller de mekânın müdavimleri arasına katılacaktır. Bahçeye ilgi gösterenler yalnızca Osmanlı seçkin sınıfı mensupları ya da gayrimüslimler olmayıp, züğürt takımı da- komisyoncu kâtipleri, mağaza tezgâhtarları, berber kalfaları, şapkacı ve terzi kızları vs.- bahçede vakit geçireceklerdir (49-51).

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarına mekân olarak seçtiği yerlerden bir diğeri de kent içinde devrin yenilikleri kapsamında düzenlenen Taksim Bahçesi'dir. Yazar, *Letaif-i Rivayat*⁵ adlı külliyyatının *Bahtiyarlık*⁶ adlı 11.cüzunda İstanbul halkının bu bahçeye olan ilgisinden bahseder: "O zamanlar Taksim Bahçesi yeni küşad (açma) edilmiş olmak hasebiyle bütün Beyoğlu halkının müracaatgahı umumisi olup..." (Ahmet Mithat Efendi 318).

Ahmet Mithat'ın *Bahtiyarlık* hikâyesindeki karakterlerden Senai; alafrağa yaşayan ve alaturkaya itibar etmeyen, yazarın ifadesiyle "Frenklikten başka hiçbir şeyi beğenmeyen bir adam"dır (293). Dönemin ruhuna uygun olarak böyle bir tipin eğlenme maksatıyla gideceği yerler de Avrupai mekânlar olur. Alafrağa yaşamı ve dolayısıyla Frenkliği kendisi için itibar meselesi olarak gören Senai, bu duyguyu tatmin için bu tür mekânlarda vakit geçirir. İşte bu cihetle Taksim Bahçesi, Senai'nin kendisini Frenk hissedebilmesini sağlayan en uygun gezinti yerlerinden biridir. Senai için bahçe aynı zamanda ilgi duyduğu kıza (Nusret) iletişim kurabilmesine imkân verir. Nusret'in Fransızca muallimesi Madam Terniye ile Taksim Bahçesinde buluşan Senai, yazdığı mektupları bu yolla Nusret'e gönderebilmektedir.

Taksim Bahçesi de Tepebaşı Bahçesi kadar ilgi gören bir yerdir. Tek giriş kapısı ve kapının iki yanında Rum biletçilerin bulunduğu iki gişe vardır ve girişler ücretlidir. Oturma yerleri ve yürüyüş yolu bakımından Tepebaşı Bahçesine benzesinin yanı sıra bu bahçenin sürekli dolaşarak çevreyi kontrol eden bahçıvanları da bulunmaktadır. Tahtadan yapılmış mızık köşkü, köşkün altında yer alan kiler ve yine köşkün yanındaki bir gazino Taksim Bahçesinde bulunan diğer yapılarıdır.

---

kullanılmaktadır (Birsal 49-53). Birsal ayrıca bahçede yenilen yemeklerin ve içeceklerin çeşitliliğinden, garsonların temiz giyim kuşamlarından ve kameriyede çalınan operalardan da bahsetmektedir.

⁵ *Letaif-i Rivayat*, yazarın 1871-1894 yılları arasında çıkardığı 25 ciltten oluşan bir serinin adıdır. Bu 25 cildin içinde 28 hikâye yer almaktadır. Hikâyelerin bazıları telif, az bir kısmı çeviri ve bir kısmı da yazarın bazı büyük hikâyelerinde yaptığı gibi genişletilmiş ve olayın gelişimi kendisi tarafından düzenlenmiş bir fıkra, haber veya bir fikirden alınmış hikâyelerdir (Özön 202).

⁶ *Bahtiyarlık* hikâyesinde alafrağa ve millî olmak üzere iki zıt karakterin yer almaktadır. Şehir ve köy hayatının karakterlerin tercihleri üzerinden ele alındığı bu hikâyede Senai, şehir hayatının içinde olmak isteyen alafrağaya meyilli bir gençtir. Senai'den farklı bir dünya görüşüne ve yaşam tarzına sahip olan Şinasi ise köy hayatını övmektedir. İsteddiği alafrağa yaşama okul (Mekteb-i Sultani) hayatından sonra kavuşan Senai, Avrupai yaşamın merkezi Beyoğlu'nun mekânlarında vakit geçirmektedir.

Kış mevsiminde de kadın ve erkekler tarafından ziyaret edilmesi bahçeyi özel kılmaktadır. Bunda hiç şüphesiz çevresindeki doğa güzelliğinin, Boğaz ve Çamlıca manzaralarının payı büyüktür. Bahçenin müdavimleri arasında dönemin yabancı büyükelçileri, Servet-i Fünun yazarları ve alafranga gençler bulunmaktadır (Birsell 58-59).

19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda kentin yeni mekânlarından biri olan Çamlıca Bahçesi de, Tanzimat romanında kendisine en ince detaylarına kadar yer bulmuştur. Gerek Namık Kemal *İntibah*⁷ romanında gerekse de Rezaizade Mahmut Ekrem *Araba Sevdası*⁸’nda bu bahçeden bahsediler. Bahçe yalnızca yeşil bir alan olmakla kalmayıp Osmanlı toplumunda değişen eğlence anlayışının ve giyim kuşam ritüellerinin, bilhassa kadınların sosyalleşme alanlarının mahalle ortamından sokağa taşmasının, kadın-erkek ilişkilerinin serbestliğinin artmasının vs. mekân üzerinden nasıl değişime uğradığının gözlemlendiği bir yer olmuştur. Her iki yazar da romanlarında sosyal dokudaki bu değişimleri ele almıştır.

Namık Kemal, konusu İstanbul’da geçen *İntibah* romanına o dönemin gözde gezinti yerlerinden olan Çamlıca’nın tasviri ile başlar. Çamlıca, bulunduğu konum ile İstanbul’un gelişmiş muhitlerinin manzarasının izlenebileceği bir yerdir.

İstanbul’un en nadir güzelliklerini bir bakışta görebileceğiniz tek yer Çamlıca’dır:

Boğaziçi’nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki Çamlıca’nın gözü önünde olmasın! İstanbul’un Beyoğlu gibi, Galata gibi, Babıâli civarları gibi, Beyazıt gibi hangi gelişmiş köşesi var ki Çamlıca’nın bakışlarından kendini saklayabilsin (Namık Kemal 10).

Yazarın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; Çamlıca’nın fiziksel güzelliği ve başkentin gelişmiş muhitlerine açılan penceresi onu döneminin rağbet gören gezinti yerlerinden biri haline getirmiştir. Çamlıca hem yeşil alanları hem de kentin gelişmiş bölgelerini gören avantajlı konumu ile diğer seyir yerlerinin önüne geçmiştir. “Çamlıca’ya yüce cennetin yeryüzüne inmiş bir parçası denilse, yakışır” (Namık Kemal 11).

Uzun yıllar devlet görevinde bulunan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Osmanlı toplumunun kültürel yaşamına, alışkanlıklarına ve gündelik hayatına vs. yazdıklarıyla ışık tutmuş biridir. Batılılaşma kapsamında hayata geçirilen yeniliklere karşı da kayıtsız kalmamış, meydana gelen toplumsal değişimlerin kaydını tutmuştur. Osmanlı son döneminin en canlı tanığı kabul edilen Ali Rıza Bey’in Çamlıca Bahçesi’ne dair aktardığı ayrıntılar şöyledir:

⁷ Bir sevda romanı olan *İntibah*’ta ana tema, romanın baş kişisi Ali Bey’in aşırı tutkusunu ruhsal yönden inceleme ve açıklama çabasıdır. Romanda ruhsal, ahlaksal ve toplumsal bir düzey içinde geliştirilen sevda anlayışı ile halk anlayışına uygun şemalaşmış anlayış değişime uğramıştır (Dino 106-108).

⁸ *Araba Sevdası*, yeni bir seyir yeri olan Çamlıca Tepesinde Perives adlı bir kadınla tanışan Bihruz Bey’e odaklanır. Romanda Bihruz nezdinde alafranga züppe tipine tanık oluruz. Bu tip aynı zamanda yozlaşmış ve halka yabancılaşmıştır. Roman, Tanpınar’ın ifadeleriyle “bir modanın ve muayyen iktisadi şartlar altında hemen bir lahzada oluşmuş köksüz bir kalabalığın romanıdır (Tanpınar 482).

Büyük Çamlıca mine'l-kadim (eskiden beri) seyir yeri olarak kabul olunmuştur...1284 [1867] tarihlerinde o civarda bir de Belediye bahçesi tanzım ve küşat edildi. Herkes bahçe derununda(içerisinde) eğlenir, harem arabaları da bahçenin etrafında geşt ü güzâr (gezip tozma) ederlerdi. Geceleri bahçenin sayısız fenerleri, fanusları etrafa ziyalar saçar, ortalık nurlara gark olur. Alaturka, alafranga çalgılar münavebe (dönüşümlü) suretiyle icra-yı âheng ederlerdi. Öyle geceler olurdu ki kalabalık tarif olunmaz dereceyi bulurdu. Yarı geceye doğru ince ve beyaz yeldirmeye bürünmüş bazı şüh-meşreb hanımların arabalardan inip bahçenin parmaklıkları haricinde nazarı dikkate çarpmayan loşça mahallerde süslü beyefendilere refakat ettikleri de olurdu. Burada kadınlar ve erkekler arasında âdi tuvaletliler nadir görünürdü. Sanki muhteşem tuvaletliler için yapılmıştı (120).

Yukarıdaki ifadelerde dikkat çeken hususların başında 19. yüzyıldaki değişen Osmanlı İstanbul'unun izleri vardır. Alaturka ve alafranga ikiliğinin yoğun bir şekilde kendisini gösterdiği Batılılaşma sürecinde yeni alışkanlıkların- eğlence anlayışı, giyim kuşam, vs.- ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştu. Çalgı olarak alaturka ve alafranga türünün birarada icra edilmesi toplumdaki kültürel ikiliği de göstermekteydi. Eski usullerin yanında Batılı türlerin de kültür içine katılmaya başladığı bu devirde, modanın etkisi de kendisini gün geçtikçe daha çok hissettirecekti. En somut şekliyle kadın ve erkeğin giyim kuşamında kendini gösteren moda- “şüh-meşreb hanımlar, süslü beyefendiler, muhteşem tuvaletliler” ifadelerinde olduğu gibi- bahçelerdeki ziyaretçi profilinin de ayrırcı vasfıydı.

Osmanlı haremının de dâhil olduğu kamusal alana katılım pratiğinde, açılan bahçelerin rolü yadsınamazdı. Kentsel mekânın ilgi gören bu tip gezinti yerlerine devlet ricalinin de özel bir ilgisi bulunmaktaydı. Ali Rıza Bey, Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa'nın bu bahçenin düzenine ve süslenmesine çok yardımları olduğundan ve orada bir köşkü bulunduğundan bahseder (120). Her hafta sonu köşkünde rütbeli devlet görevlileri, dönemin yazarları ve zariflerinden birtakım misafirleri ağırlayan Paşa, gece de misafirleriyle bahçede gezinti yapardı. Çamlıca Bahçesi'nin devamlı ziyaretçileri arasında Şinasi ve Namık Kemal de bulunmaktaydı.

Çamlıca Bahçesi'ne giden halk profiline bakıldığında 19.yüzyıl Osmanlı toplumunun varlıklı aileleri ve gayrimüslim sınıfları öne çıkmaktaydı. Bu sınıfların içinde aynı zamanda geleneksel Osmanlı yaşam tarzından uzaklaşıp Avrupai bir yaşamı benimseyen alafranga aileler de bulunmaktaydı. Çamlıca Bahçesi, mevsimine göre farklı türde meskenlerde- köşk, yalı veya konak- ikamet eden bu aileler için her zaman cazip bir gezinti yeri olmuştu. Jale Parla, *Araba Sevdası* romanına yazdığı önsözde bu sınıfsal mekân tercihini ve gezinti âdetlerini şu ifadeleriyle açıklamaktadır:

Çamlıca bir “moda”dan başka bir şey olamamıştır; ‘1870 senesi mevsim-i baharında’ İstanbul’un ‘Bilâd-ı Selâse (üç beldeler) tabir olunan’ üst sınıf halkını kendisine çeker; o yıllarda zengin aileler Çamlıca, Bulgurlu, Kısıklı, Bağlarbaşı’nda yazlık köşkler alıp taşınırlar ve şık arabalarıyla yaptıkları gezintilerle Çamlıca bahçesini şenlendirirlermiş... (21-22).

Çamlıca bahçesinin fiziki yapısından ve ziyaretçi profilinden bahsedenlerden biri de Tanzimat yazarı Recaiade Mahmut Ekrem'dir. Yazar, *Araba Sevdası*

romanında bahçenin yollarını, içindeki ağaçları, çiçekleri ve gölü, dinlenmek için konulmuş sandalyeleri ve yine bahçe içinde bulunan köşkü detaylarıyla okuyucuya aktarır. Bunlardan başka bahçeye gezmek için gelen ziyaretçi tiplerine de eserinde yer verir.

Burası [Çamlıca Bahçesi] namıyla İstanbul'da en evvel tanzim ve küşat olunmuş olan bahçedir... azıcık ileri gidince bir büyük lâk (göl), onun ortasında dil-nişin (hoş, latif) bir adacık, bu adayı kenara raptetmek üzere suret-i gayr-ı muntazamada (özentisiz şekilde) çitten yapılmış tabii güzel köprüler ve adanın üzerinde yine işlenmemiş ağaç dal ve kütüklerinden inşa olunmuş zarif bir köşk müşahede (gözlemlenmek) eder... (Recaizade Mahmut Ekrem 50-51).

Çamlıca Bahçesinin açılış haberi İstanbul'da -bilhassa varlıklı aileler arasında- büyük bir sevince ve ilgiye neden olmuş, bunun üzerine eğlence düşkünü genç kızlar ve erkekler açılış gününe özel şık giysiler hazırlatmaya başlamıştır. İstanbul'da böyle bir gezinti yeri daha önce görülmemiştir ve yeni şeylere duyulan merak yüzünden geniş bir kesimin ilgisini fazlasıyla çekmiştir. Hatta varlıklı aileler bu bahçeye daha yakın olabilmek ve sıklıkla bahçede gezinti yapabilmek için bahçeye yakın yerleşim yerlerinden köşkler kiralamıştır:

[...] bizim memlekette emsali henüz meşhut(görülmiş) olmayan bu (moda) nüzhetgahtan (gezinti, seyir yeri) her vakit ve belki mehtaplı gecelerde bile istifade maksadı kolaylıkla hâsil olmak için pek çok aileler Çamlıca, Bulgurlu, Kısıklı, Tophanelioğlu, Bağlarbaşı taraflarında köşkler, haneler isticar(kiralama) ederek bahar gelir gelmez hemen nakle müsaraat (acele etmek) göstermişlerdi (Recaizade Mahmut Ekrem 52).

19.yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda açılan bahçelerin kentsel yenilikler olmasından başka Osmanlı halkının bir kesiminde gündelik yaşam pratiklerini de değişime uğrattığı görülmüştür. Bilhassa kadınların kamusal alana katılımı ve görünürlüğünün artmasında, modanın sergilenmesinde ve iletişim kalıplarının esnemesinde kamuya açık bahçelerin de etkisi olmuştur.

2.1. Osmanlı Gündelik Hayatında Kamusal Bahçelerin Dönüştürücü Etkisi

Zaman ve mekân değişkenlerine bağlı olarak bir toplumun kendi iç bünyesinde geliştirdiği bazı pratikler vardır. İktisadi, dini ve kültürel pratiklerin birbiriyle örtüşerek belli bir tarih kesitinde somutlaşması toplumun gündelik hayatını oluşturur. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı toplumunda gündelik hayat, mahalle biriminde gözlemlenebilir. Klasik dönem boyunca-16. ve 18.yüzyıllar arası- İstanbul mahalleleri gündelik hayatın içe dönük yaşandığı kapalı mekânları idi ve homojen bir yapıya sahipti. 19. yüzyıl Batılılaşma sürecinde çeşitli etkenler- nüfus artışı, iktisadi etkenler vs.- geleneksel içerikli gündelik hayatta değişimlere neden olmuştur. Ayrıca mahalle biriminin sosyo-kültürel çerçevesi de esneyerek toplumsal yaşamda bütünleşmeye doğru bir dönüşüm başlamıştır (Işın 73-75). Batılılaşma kapsamında hayata geçirilen yenilikler geleneksel kalıplarda belli ölçülerde bir değişim meydana getirmiştir. Bu bağlamda tüketim alışkanlıkları, eğlence kültürü, mekânın kullanımı gibi gündelik hayatın unsurlarında değişimin izini sürmek mümkündür.

1860’larda türünün ilk örneği olarak düzenlenen Taksim Bahçesi ve ardından açılan diğer bahçeler, kamusal alana katılımı gözle görünür biçimde artırmıştır. Kapalı bir yapı arz eden klasik Osmanlı mahallesinin sınırları mekân tercihlerinin değişmesiyle esnemiştir. Geçmiş dönemlerin mesire (seyir ve gezinti yerleri) geleneğine bir alternatif olarak kent içindeki bahçeler Müslüman halkın da ilgisini çekmiştir. Mesireler, 16. yüzyıldan beri İmparatorluğun pek çok yerinde mevcuttu. 18. yüzyılda gündelik hayatın kamuya açık başlıca alanlarından olup yoğun bir halk ilgisine sahipti. Osmanlı tebaasını oluşturan her türlü etnik ve dini sınıftan insanın buralarda bir araya gelmesi o dönem için yepyeni bir toplumsal ve mekânsal pratik idi. Tanyeli bu durumu “geleneksel toplumsal ve kentsel yapının hırpalanmasına yol açan en etkili modernleştirici mekânsal dinamiklerden” (318) biri olarak ifade eder. O’na göre bu durumu açıklayan etken; Osmanlı’nın geleneksel toplum yapısında, bütün kamusal mekânların neredeyse dinsel içerikli ve sadece erkeklere ayrılmış olmasıydı. Mesire yerlerinde alışlagelmiş kamusal alan pratiklerinden çok farklı olarak her dinden ve cinsiyetten insanın bir arada bulunması toplum için haliyle önemli bir değişim olmuştur.

Kamusal bahçelerin önemli bir özelliği de buraları ziyaret eden insan profillerinden değişimin izlerini takip edebilmektir. Moda, Batılı olana duyulan ilginin toplumun bazı kesimlerinde açığa çıkan en güçlü değişim göstergelerindendi. Avrupai olan her türlü eşyanın bilhassa giyim kuşam hususunda tercih edilmesi ve bahçeler gibi kamusal alanlarda kendini göstermesi bu göstergelerden yalnızca biridir. Giyim kuşam, Osmanlı toplumunda sosyal tabakalaşmaya bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Halk tabakasının kendine has bir giyim şekli olduğu gibi yönetenlerin de kendi içinde çeşitlenmiş kıyafetleri mevcuttu. Aynı zamanda toplumun Müslüman ve gayrimüslim kesimlerinde de kıyafetler bakımından farklılıklar bulunmaktaydı. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından Batılılaşma dönemine kadar olan süreçte, Müslüman ve gayrimüslim kadın ve erkeklerin resmi ve hususi kıyafetleri üzerinde çeşitli düzenlemeler yapılmıştı. Mesela Müslümanlar sarı, gayrimüslimler ise siyah ve mor pabuç giyerlerdi. Benzer şekilde Müslümanlar başlarına sarık takarken, gayrimüslimler külah veya takke takarlardı. II. Mahmut’un fes inkılabıyla beraber Müslim ve gayrimüslimler arasındaki başlık farklılığı ortadan kalkmış, her iki kesim de fes takmaya başlamıştı. (Barbarosoğlu 102; Terzi 62-67). Osmanlıda farklı grupların fes ile başlayan birbirine benzerliği, Tanzimat’la beraber moda olan kıyafetler noktasında artarak devam etmişti. Öncelikli olarak azınlıklarda görülen Batılı giyim kuşam şekillerine zamanla Müslüman halkın da rağbeti artmıştı. Bilhassa alafrangadan genç ve zengin beylerin modaya olan düşkünlükleri gündelik hayatta kendisini göstermekteydi.

Recaizade Mahmut Ekrem’in şu ifadeleri devrin gençleri-erbab-ı heva ve heves- arasındaki yeni ilgileri göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

Tesviyesiyle (düzeltme) tanzimiyle bir hayli zaman uğraşılan bu bahçenin 1870 baharında küşat (açılmak) edileceği havadisi İstanbul ile Bilad-ı Selase tabir olunan mevaki (yer) ahalisi beyninde (arasında) şayi (yayılmış) olunca erbab-ı hava ve hevesten olan gençler ve ba-husus böyle eğlenceleri erkeklerden birkaç kat ziyade aramaya tab’an (doğal olarak) mecbur olan hanımlar belirlenmiş vaktin gelmesini bekleyerek elbiseye,

süse müteallik (ilişkin) hazırlıklara gereği gibi germiyet (hızlı çalışma) vermişler... (52).

Alafranga genç erkek ve kadınların böyle ortamlarda birbirlerini görebilmesinin giyim kuşamlarını etkilediği bir gerçektir. Osmanlıda çok uzun yıllar boyunca vücudu örten ferace ve yüzü örten yaşmak Müslüman kadınlar tarafından sokak kıyafeti olarak giyilmiştir. Fakat zamana ve modaya göre bu kıyafetlerin uyarlandığı bilhassa Batı modasının yakından takip edildiği Tanzimat sonrası dönemde renklerde ve kesimlerde daha gösterişli bir tarzın benimsendiği görülmektedir. Hatta aşırı süslü feracelere dair devlet tarafından yasaklama da getirildiği olmuştur (Ali Rıza Bey 107). Avrupai yaşama duyulan merak ve heves, zamanın moda olan kıyafetleriyle birleşince ortaya kısmen daha özgür ve gösterişli bir kadın çıkmıştır. Bu hususta renkli feraceler, yüzü gösteren şeffaf yaşmaklar, makyaj gibi tercihler kadınlardaki değişimi göstermesi bakımından önemli detaylardır.

Namık Kemal *İntibah* romanında Çamlıca Bahçesinde kadın ve erkeklerin bir arada olmasına ve kadınların kıyafetlerindeki değişime dikkat çeker:

[...] öteki beyler ise renkli feraceleri ve boyalı yüzleriyle mesireyi, ağaçları baştan aşağı çiçeklerle bezenmiş de rüzgâr estikçe öteye beriye salınmaya başlamış bir bahçeye benzeten hanımları seyrederek ...eğlendiler...yollar, birbiri ardınca akıp gelmekte olan yaşmak kalabalığından köpükler içinde kalmış birer coşkun seli andırmaya başladı. Beyler de yerlerinden kalktılar, hanımlara karıştılar (18).

Tanzimat devri moda anlayışını belirleyen başlıca unsur Batılı kültür unsurlarına sahip olabilmek ve bunları her ortamda gösterebilmektir. Kadın ve erkeklerin giyim kuşamlarında moda ve şık kavramları birlikte kullanılırdı. Moda olan kıyafetleri üzerinde taşımak, şık olmak için olmazsa olmazdı. Alafranga çevrelerde giyim kuşam; Avrupa modasının gerek Beyoğlu mağazalarında hazır olarak teşhiri gerekse de terziler tarafından sipariş üzerine dikilmesiyle Avrupai mâhiyete bürünmüştü. Kıyafetlerdeki çarpıcı yenilikleri ve geleneksel olandan farklılığı Refik Halit'in şu ifadeleri açıklamaktadır: "...zira erkekler dâhi katı kolalı gömlek ve yaka giymeye başlamışlardır. Avrupa, kılık kıyafeti modasını evvela bu katı tasmadan ve kravattan başlayarak boynumuza geçirmiştir; Frenk boyunduruğuna bununla geçmişizdir. Zaten adı da 'Frenk gömleği'; 'deli gömleği' gibi bir şey!" (105).

Klasik Osmanlı âdetlerinde kadın ve erkeğin bir arada bulunabilmesi mahremiyet ölçülerine tâbi idi. Batılılaşma sonucu ortaya çıkan bazı serbestlikler hükümeti yine de rahatsız ediyordu. Ali Rıza Bey'e göre İstanbul halkı mesire alanlarında tabiat güzelliklerinden ziyade kadın ve erkeğin birbirlerini görüp beğenmesi akımına kapılmıştı (132). Bu durum genelin ahlâkına aykırı nice olayın yaşanmasına ve mevcut durumun hükümetin dikkatini çekmesine sebep olmuştu. Uygun olan ve uygun olmayan davranışlar hükümet tarafından bir tembihnâme yayınlanarak duyurulmuştu. Hükümetin park ve bahçelerdeki kontrol düzenlemesi aslında alaturka ve alafranga yaşam tarzlarının farklılığına dikkat çeken önemli bir uygulamaydı.

Klasik Osmanlı mahallesinde kadının zorunlu durumlar dışında sokak ile ilgisinin komşu ziyaretleri ile sınırlı olduğu ve aile yaşantısını sınırlı bir alan içinde sürdürdüğü (Işın 83) göz önüne alındığında kent içindeki bahçeleri ziyaret etmesi yaşam sınırlarını genişleten bir değişimdir. Gündelik hayatın farklılaşan pratiklerini Batılılaşmanın getirdiği yeni yaşam tarzından ayrı düşünmemek gerekir. Değişim bilhassa Batılı yaşam tarzını benimseyen alafranga ailelerde yoğun bir şekilde kendini gösterir.

Kamusal bahçelerin gündelik hayat üzerindeki dönüştürücü etkilerinden biri de kadın erkek ilişkilerinde gözlemlenebilmektedir. Bu tip açık alanlar insanlara kısmen hareket serbestliği de sağladığından gizli buluşmalar ve haberleşmeler için ideal yerlerdi. Bahçelerde vuku bulan kadın ve erkeklerin gizli buluşmaları hakkında Sevensil şunları aktarır:

[...] Çoğunlukla karanlığı, ay ışığını, gölgeleri bekleyenler, ortalığı bir ölçüde ıssızlaştığı bu geç saatleri fırsat bilirlerdi. Yarı geceye doğru hanımlar arabalardan iner, kendilerini bekleyenlere yaklaşır, naz ve eda içinde ağaçların kuytulukları altında aşk ve ilgi alışverişi başlardı... (232).

Osmanlı toplumunun geleneksel mahalle oluşumu oldukça kapalı bir yapıdaydı ve bu yapı aynı zamanda insan ilişkilerini de düzenleyen bir nitelikteydi. Çok sıkı kaçgöç ortamının varlığında kadın ve erkeğin yan yana bulunması da geleneğe aykırı bir durumdu. Kadın ve erkek ilişkilerinin mahremiyet ölçüsünde belirlendiği mahalle kültüründe, gençlerin birbirleri ile tanışıp görüşmeleri de neredeyse imkânsızdı. Refik Halit, bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır: “...Bütün mahalle birbirinin ırz ve namusunu kontrolle, gözcülük ve gözetleme ile mükelleftir. Her kafes ardında mütecessis(meraklı) gözler vardır; denilebilir ki, kafeslerin her deliği baklava biçimi bir casus gözüdür; binlerce tahta çerçeveli göz mahalleyi bekler” (45). Yazarın da dikkat çektiği üzere gözetleme kültürü mahalle içerisindeki ilişkilerin çerçevesini belirleyen etkili bir âmildi. Bu haliyle genç kız ve erkeklerin birbirlerini görüp iletişim kurabilmeleri veyahut birbirlerini beğenip bir gönül ilişkisinde yer alabilmeleri çok zor olabilmekteydi. Bu zorlukların neticesinde aşk ile evlilik de pek rastlanılmayan bir izdivaç türüydü. Kadın ve erkeğin evlilik öncesi birbirini görmesinin hoş karşılanmaması toplumsal bir olguydu. Alp (30), kızın hakkının bu süreçte yalnızca kendine tâlip olan adamın fotoğrafını görmek olduğunu belirtir. Kıza bir şey sormazlar çünkü “kızı kendi başına bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya!” düşüncesi baskındır.

Kadın-erkek ilişkilerine kısmen bir serbestlik ortamı sunan bahçeler devrin-Ahmet Mithat’ın deyimiyle “çapkın”- beylerinin de uğrak yerlerindendi. Buralara gezmeye gelen kadınlar ve erkekler birbirlerini görme fırsatını bulurlardı: “...kendisi gibi bir güzele en çok yakışacak süs ve takıların nasıl olacağını parlak zevkiyle kararlaştırarak kendisine öyle bir çeki düzen vermişti ki, Bağlarbaşı’nda kadından anlayan çapkınları arabasının tozuna katacak kadar hayranlık uyandırmıştı” (Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım* 74).

Benzer şekilde Recaiade Mahmut Ekrem de genç ve bekâr Osmanlı kadın ve erkeğinin sınırlı olan iletişim kalıplarını kısmen birbirini görmelerine fırsat verecek şekilde dönüştüren bahçeler hakkında şu ifadeleri aktarır:

...İçeride kalanlardan- alafranga bir tabir ile- taife-i latifeye mensup olanlar ezhar-ı (çiçekler) bahariye rekabet eder gibi en parlak, en güzel renkler içinde ve üçü beşi bir yerde çiçekler gibi iki taraflarına salınarak gezinirler ve bunlardan bal almak hevesiyle bî-karar olan zembûr (arı) mizaç genç beyler de çiçeklerin arasında ikişer ikişer dolaşır (53).

Yukarıdaki ifadelerde dikkat çeken bir husus da kadınların dönemin modasına uygun olarak daha gösterişli bir biçime bürünen dış giysileridir. Yazın parlak renklerle ifade ettiği feraceler geleneksel dış giysilerin sahip olduğu sadelikten uzaklaşmaya başlamıştır. Burada önemli olan bir detay da devrin modasının-giyim kuşam ve eğlence de olduğu gibi- genellikle alafranga kesimler tarafından takip edilmesidir. Kısacası Batılılaşmanın izlerinin öncelikli olarak görüldüğü alafranga çevrelerde değişen eğlence anlayışını açılan bahçeler üzerinden de görebilmek mümkündür.

Sonuç

Osmanlı'da Batılılaşma kapsamında hayata geçirilen düzenlemelerde Batı kültürünün etkisi kendisini yoğun bir şekilde hissettiriyordu. Alafranga yani Frenk usulü yaşam tarzı ilk olarak devlet ricali ve varlıklı kesimlerde benimsenmiş, zamanla toplumun diğer kesimlerinde de merak uyandırmıştır. Moda ile Osmanlı hanesine giren Batılı kültür unsurları, geleneksel olanı ya yerinden etmiş ya da iç içe geçmiş yeni bir form-ikilik- açığa çıkarmıştır. Klasik Osmanlı gündelik hayatının Batılılaşma sürecinde geçirdiği dönüşümü benimsenen pek çok yenilik üzerinden izlemek mümkündür. Bunlardan biri de kentsel alanda yapılan yeniliklerdir. Bilhassa Osmanlı toplumunun adetlerinden olan mesire geleneğinin başka bir tarzda ve kent içinde -kamuya açık park ve bahçeler şeklinde-hayata geçirilmesi gündelik hayatı belli boyutlarda etkilemiştir. Tanzimat yazarlarının da ilgisini çeken ve ziyaret mekânları olan bahçelerin yazarların romanlarında mekân olarak yer alması şaşırtıcı değildir. Toplumsal değişimlere dair gözlemlerini romanlarına aktaran devrin yazarları için kamusal alandaki yenilikler hiç şüphesiz zengin malzemelerden olmuştur. Açılan bahçeler içe dönük mahalle birimindeki sosyal pratiklerin kent içine doğru genişlemesinde, eğlence kültürünün çeşitlenmesinde, dönemin modasının bu tip alanlarda kendisini gösterme fırsatı bulmasında vs. etkili olmuştur. Modanın daha çok Batılı maddi kültür unsurlarını kullanmak ve bunları göstermek şeklinde tezahür etmesi bu devrin ayırt edici bir özelliğiydi. Bilhassa Alafranga çevrelerde gösteriş boyutuna da varabilen uygulamalara bahçelerde vakit geçiren gençlerde rastlanmaktaydı. Klasik Osmanlı kadın ve erkek giyim kuşamının sadeliğinin Tanzimat'tan sonra Batı kültürünün etkisiyle değişmeye başladığı bir gerçektir. Bir İslam devleti olan Osmanlı'da Müslüman kesimde dış kıyafetleri belirleyen temel kriter tesettüre uygun olup olmadığı idi. Ayrıca gösterişsiz giyinmek de bu hususta önemli bir belirleyiciydi. Fakat modanın toplumun belli bir kesiminde ilgiyle takip edilmesi sonucunda gerek kadınlar gerekse de erkekler kamusal alanda moda olan kıyafetler ile dolaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda bahçeler gibi kamusal mekânlarda vakit geçirmeye

başlayan kadın ve erkeklerin kıyafet tercihleri de yeniliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Geleneksel mesire kültürünün mahremiyete dayalı forumunun kamusal bahçelerde kadın ve erkeğin biraradalığı ile esnediği de bir gerçektir. Ayrıca kadın erkek ilişkilerinde eskiye nazaran bir serbestlik yaşanmasında da bahçelerin dönüştürücü bir rolü bulunmaktadır. Klasik Osmanlı mahallesinde kadın ve erkeğin evlilik öncesi iletişim kurması mümkün olmadığından bahçeler gezintiye çıkan bekâr gençlerin birbirlerini görmesine fırsat tanımıştır. Bahçelerin Avrupai modeller dikkate alınarak düzenlenmesi ve içlerinde Batılı unsurlar- gazino, orkestra vs., bulundurması halkın ilgisini çekmiştir. 19. yüzyılda kent içi ulaşımda tramvayın kullanılmaya başlanması ve arabaların moda olması bahçelere ulaşımı kolaylaştırmış, halkın boş vakitlerinde buralara yönelmesine fırsat vermiştir. Kısacası, kamuya açık düzenlenen bu bahçelerin kentin güzelleştirilmesinin yanı sıra sosyal hayatı etkileyen yönü de dikkat çekicidir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi. *Müşahedat*. Akçağ Yayınları, 2016.
- Ahmet Mithat Efendi. *Letaif-i Rivayat*. Çağrı Yayınları, 2017.
- Ahmet Mithat Efendi. *Dürdane Hanım*. Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Ahmet Mithat Efendi. *Avrupa'da Bir Cevelan*. Dergâh Yayınları, 2020.
- Alp, Münevver. "Ev İdaresi." *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*. Aksoy Yayıncılık, 1998.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey. *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. Kitabevi, 2001.
- Barbarosoğlu, Fatma. *Moda ve Zihniyet*. İz Yayıncılık, 2017.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Birsel, Salah. *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*. Sel Yayıncılık, 2019.
- Boyar, Ebru, ve Kate Fleet. *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*. Çeviren Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Cevdet Kudret. "Alafranga Dedikleri." *Tarih ve Toplum*, no. 4, 1984, ss. 27-28.
- Çelik, Zeynep. *19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. Çeviren Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Dino, Güzin. *Türk Romanının Doğuşu*. Agora Kitaplığı, 2008.
- Escarpit, Robert. *Edebiyat Sosyolojisi*. Çeviren Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, 1968.
- Işın, Ekrem. *İstanbul'da Gündelik Hayat*. Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. *Türk Sosyoloji Tarihi I*. Doğu Kitabevi, 2013.
- Karay, Refik Halit. *Üç Nesil Üç Hayat*. İnkılâp Kitabevi, 2018.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi/Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çeviren Ceren Elitez, Timaş Yayınları, 2014.

- Kütükçü, Tamer. *Hayatın Dinamiklerinden Yazınsal Metne / Tanzimat Romanı*. Ötüken Neşriyat, 2018.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları, 2015.
- Meriç, Cemil. *Kırk Ambar-I*. İletişim Yayınları, 2008.
- Michaud, Guy. “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması.” *Edebiyat Sosyolojisi*. Editör Köksal Alver, İz Yayıncılık, 2018.
- Moran, Berna. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Roman.” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. c. 2, İletişim Yayınları, 1985, ss. 411-412.
- Namık Kemal. *İntibah*. Çınar Yayınları, 2018.
- Okay, Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*. Dergâh Yayınları, 2017.
- Özön, Mustafa Nihat. *Türkçede Roman*. İletişim Yayınları, 2017.
- Recaizade Mahmut Ekrem. *Araba Sevdası*. İletişim Yayınları, 2015.
- Sevengil, Refik Ahmet. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* Alfa Basım Yayım, 2014.
- Swingewood, A. “Introduction: Sociology and Literature.” *The Sociology of Literature*. Editör Diana T. Laurenson-Alan Swingewood, Schocken Books, 1972.
- Şemseddin Sami. “Alafranga.” *Kâmûs-ı Alem*, c. 1, 1991, ss. 48.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları, 2016.
- Tanyeli, Uğur. “İstanbul Mimarisinde Radikal Değişimin Evresi: XVIII ve XIX. Yüzyıllar”. www.istanbultarihi.ist. (Erişim tarihi: 28.01. 2021).
- Tekeli, İlhan. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm.” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İletişim Yayınları, 1985, ss. 881-882.
- Terzi Tozduman, Arzu. “Kıyafetler”. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/ostarihi.pdf. (Erişim Tarihi: 20.02. 2021).
- Ziya Gökalp. *Makaleler 9*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

SAFAHAT-I KALP VE KİTABE-İ GAM KARŞILIKLI MI YAZILDI?

Öz: Şair Nigâr Hanım, 1900'li yılların başında gazete yazıları ve şiir kitaplarıyla tanınan bir yazardır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de bir süre yazı işleri müdürlüğü de yapmıştır. Bu dergide Arman'dan Klemans'a başlığıyla birkaç sayıda tercüme notuyla yayımladığı mektuplar, *Safahat-ı Kalp* adlı kitapta toplanmıştır. Dönemin ünlü yazarı Ahmet Rasim'in *Kitabe-i Gam*'ı üzerine yapılan çalışmalarda bu iki eserin birbiriyle bağlantılı yazılmış olabileceği fikri dile getirilmiştir. Çalışmada bu iddianın izleri eserlerde ve yazarların biyografilerinde araştırılmıştır. *Safahat-ı Kalp*'in roman sayılıp sayılmayacağı eserden bahseden kaynakların tezleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Araştırmanın kaynak eserlerinden biri olan Ahmet Rasim'in *Kitabe-i Gam*'ı da Nigâr Hanım'ın eseriyle ilgisini ortaya koyacak ölçüde ele alınmıştır. Araştırmada doküman incelemesi tekniğiyle nitel analiz yürütülmüştür. Her iki eserin yazım tarihlerinin kesiştiği noktalarda eşleştirilen ifadeler, karşılıklı yazılmış olma iddialarını desteklemektedir. Bu durum, yazarların biyografilerinden çok, Türk kadın yazarlarının yazma pratiklerine farklı bir örnek oluşturması açısından özel bir anlam ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mektup, Kadın Çalışmaları, Şair Nigâr Hanım, Ahmet Rasim, Biyografik Okuma.

Were *Safahat-ı Kalp* and *Kitabe-i Gam* Written Mutual?

Abstract: Poet Nigâr Hanım is an author known for her newspaper articles and poetry books in the early 1900s. She also worked as the editor-in-chief for *Hanımlara Mahsus Gazete* for a while. Her letters which she published in this magazine with the title "From Arman to Klemans" with a few translation notes were collected in the book *Safahat-ı Kalp*. In the studies on the *Kitabe-i Gam* of Ahmet Rasim, the famous writer of the period, the idea that these two works could be written in connection with each other was expressed. In the study, the traces of this claim were investigated in the works and biographies of the authors. Whether *Safahat-ı Kalp* can be considered a novel or not has been evaluated together with the theses of the sources mentioning the work. Ahmet Rasim's *Kitabe-i Gam*, which is one of the source works of the research, has also been discussed to the extent that it reveals its relevance to Nigâr Hanım's work. Qualitative analysis was carried out with the document analysis technique in the research. Expressions matched at the intersection of the writing dates of both works support the claims of being written mutually. This situation has a special meaning in terms of setting a different example for the writing practices of Turkish women authors rather than the biographies of the authors.

Keywords: Letter, Women's Studies, Poet Nigâr Hanım, Ahmet Rasim, Biographical Reading.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Doç. Dr. Ümmühan TOPÇU

Başkent Üni.
Eğitim Fak.
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl.

ummuhan.bt@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1509-8445

Gönderim Tarihi

Received
21.02.2023

Kabul Tarihi

Accepted
06.06.2023

Atf

Citation
Topçu, Ümmühan. "Safahat-ı Kalp ve Kitabe-i Gam Karşılıklı mı Yazıldı?" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 175-190.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

II. Abdülhamit'in de desteğiyle yayımlanan *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1901)¹; döneminde yurt içi ve yurt dışında ilgi görür, pek çok kadın yazar ilk kalem tecrübelerini orada yayımlar. Dergi yönetimi ayrıca *HMG Kütüphanesi* oluşturmaya çalışır; bu kapsamda Şair Nigâr Hanım (*Nîrân*); Makbule Lemân (*Ma'kes-i Hayat*), Fatma Aliye (*Le-vâyah-i Hayat-Terâcime-i Ahvâl-i Felâsife, Tedkîk-i Ecsâm*) ve Fatma Fahrünnisa (*Tesettüre Dâir*) gibi kadın yazarların kitaplarını yayımlar (Öztürk 533).

Şair Nigâr Hanım, ilk sayısından itibaren (19 Ağustos 1311/1 Eylül 1895) HMG'nin yazar kadrosundadır; "... 612 sayıyla on üç yıla yayılmış nitelikli ve nicelikli yayı(n) hayatına sahip HMG'nin 'Elif Rasime' imzasıyla yazan Ahmet Rasim bir yana bırakılırsa, Emine Semiye'den sonra telif/tercüme en fazla yazının altına imza atan yazarıdır" (Bekiroğlu 262). İlk sayılarda şiirleri göze çarpar. Yazarın dergide ilk sayı ile başlayan mektup yayını da bir süre devam eder². Ardından tefrika eser başlığıyla "Armand'dan Klemans'a, Mütercim Nigâr Binti Osman" imzasıyla mektup tarzında yazılmış eseri tefrika edilmeye başlanır (no. 149, 29 Kânunusani 1313/10 Şubat 1898). 1901'de *Safahat-ı Kalp* adı altında yayımlanan eser, HMG'deki bu mektuplardan oluşur. Tefrikada bunların tercüme olduklarına dair notlar olmasına rağmen kitapta böyle bir not yoktur. Üstelik kitabı yayımlayan İbrahim Hilmi, eserin giriş yazısında Şair Nigâr Hanım'ın eserlerini takip ettiğini ve bu mektupları, muharriresinin duygularını bütün içtenliğiyle dile getirdikleri için yayımladığını kaydeder. Hatta iddialı olarak, bunların "Nigâr Hanımefendi'nin bütün eserlerinden üstün olduklarını" söyler (İbrahim Hilmi 4). Mektupların yayınının sona ermesinden birkaç ay sonra Şair Nigâr Hanım'ın HMG'deki yazarlığı sona erer. Bekiroğlu, dergiden ayrılışının yazarın özel hayatıyla ilgili bir sebebe bağlı olacağını ifade eder (264).

Tefrika eserlerde kitaplaştırılırken yazarları tarafından değişiklikler yapılabilmektedir. Nitekim Ahmet Rasim'in bu araştırmaya da konu olan *Kitabe-i Gam*'ında ciddi değişiklikler yapılmıştır; ancak 18 mektuptan oluşan *Safahat-ı Kalp*'le dergide tefrika edilen mektuplar arasında ismi dışında fark yoktur. İsim kitaplaştırılırken eklenmiştir.

HMG mektupların yayımlandığı aralıkta haftalık bir dergidir. Derginin 149-182'nci (33 sayı) sayıları arasında mektuplar tefrika edilirken bazen üç, dört hafta ara verildiği olur. Bu süreçte Nigâr Hanım'ın aynı dergide başka yazıları

¹ Bu araştırmada bundan sonra bu yayın için HMG kısaltması kullanılacaktır. İsmine rağmen bu yayın yazarların kalem tecrübelerinin yayımlandığı, tartışıldığı, kadınlara dair öncelik sezilen içeriğiyle dergi literatüründe anıldığı için ondan dergi olarak söz edilecektir.

² "Faziletperver Efendim", no. 1, 19 Ağustos 1311 / 31 Ağustos 1895.

"Oğlum Münir", no. 63, 9 Mayıs 1312 / 21 Mayıs 1896.

"Vefaşiarım Efendim, Hemşirem" no. 69, 27 Haziran 1312 / 9 Temmuz 1896.

"Prenses Ratoki'nin Mektuplarından Bir Kısımın Tercümesi", no. 98, 23 Kânunusani 1312 / 4 Şubat 1897.

"Hemşire-i Kemaletperverim Efendim", no. 119, 3 Temmuz 1313 / 15 Temmuz 1897.

görülür. Derginin bir süre başmuharriri olarak da görev yapan yazarın bu mektupları da diğer yazıları gibi genellikle ilk sayfada yer bulur.

Safahat-ı Kalp'ten söz edilen kaynaklarda eserin türünün farklı isimlendirildiği görülür: Köprülü, Murat Uraz, Müjgân Cunbur için eser, mektuplardan oluşmuştur. Kenan Akyüz, Olcay Öner toy, ondan bir gönül hikâyesinin mektup biçiminde verildiği eser, olarak bahsederler. Tahsin Tunalı ise eseri bir roman olarak değerlendirir (Bekiroğlu 288).

Şair Nigâr Hanım üzerine bir monografi hazırlayan Nazan Bekiroğlu, mektup yazma tercihinin pek çok farklı etkiyle açıklanabileceği görüşündedir. Rousseau'nun *Nouvelle Heloise*'i veya bütün eserlerini takip ettiği Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan*'ı hatta Nigâr Hanım'ın yazdığı dergide Romanya Kraliçesinin *Astera* adlı bir romanı, Fatma Aliye'nin *Levayih-i Hayat*'ı benzer teknikle kaleme alınan eserlerdir. Eserde vak'a ve anlatıcı zayıf olmasına; zaman unsuru, roman sınırlarını zorlayacak kadar ihmal edilmesine rağmen, kişiler ve mekân net olduğu için Bekiroğlu da *Safahat-ı Kalp*'in "mektup tekniğiyle yazılmış roman" özellikleri taşıdığını düşünür. Ancak ardından yazarın kendinin bile bir roman kaleme aldığını fark etmemiş olabileceğini söyler. Bu eserin roman kabul edilmesi hâlinde, vakanın ihmal edilmesinden hareketle, psikolojik bir roman sayılabileceğini de bu değerlendirmeye ekler (Bekiroğlu 288).

Bekiroğlu, *romanda* çok cılız bulunduğu vakayı özetlerken erkek kahraman Arman'ın, ismi verilmeyen bir hastalık sebebiyle bir sahil köyüne gelmesini ve burada Klemans'a mektuplar yazması olarak kaydeder. Olayın ihmal edilmesiyle psikolojik roman arasında ilgiye dikkat çektikten sonra eserde bir psikolojik derinlik ve değişimden söz etmenin de mümkün olmadığını söyler (Bekiroğlu 289). Bu ifadeler Bekiroğlu'nun eseri roman olarak kabul ederken zorlandığı anlamına gelir.

Bekiroğlu, ayrıca bu eserin döneminde romantizm- realizm çatışmasını yansıtan *Süha ve Pervin* (Tevfik Fikret)'e benzediği görüşündedir; ona göre Klemans akılcılığı, Arman da duygusallığı temsil eder. Hatta mektuplarda bir yerde bunu Klemans'ın dolaylı olarak aktardığını söyler. Yazarın eser adına hüküm yerine geçecek cümlesi şudur: "Olgun ya da değil, *Safhat-i Kalb*'i Servet-i Fünûn döneminde yazılmış bir roman olarak düşünmek gerekir" (Bekiroğlu 298). Emel Kefeli de bu eseri mektup tekniğini kullanan romanlar arasında zikreder. Değişen bir ruh durumundan ziyade statik bir durumu yansıttığını söylediği eserin, Arman'ın adını koyamadığı ilişkisini anlattığı görüşündedir (58). Bu değerlendirmeler, eseri teknik açıdan kusurlu da olsa psikolojik bir roman sınıfına dâhil eder.

Kayahan Özgül, "bu tarz" mektupların Ali Kemal'in *Kadın Mektupları* çevirisiyle Türk edebiyatında yaygınlık kazandığı; bunların hem birer hikâye hem de "roman epistolaire"³ olarak okunabilecekleri görüşündedir. Özgül, anlattıklarına örnek oluşturduğunu düşündüğü eserler arasında Nigâr Hanım'ın *Safahat-ı Kalb*'ini de sayar (203).

³ Mektup roman.

Bu farklı yorumların hepsi de kendi içerisinde tutarlıdır. Edebi eserlerde kurguda kullanılan teknikler, farklı noktaları önceleyen okumaların önünü açar. Bu çalışmada, biyografik okumanın Şair Nigâr Hanım'ın bu eserine tür isimlendirmesi adına da yeni bir bakış kazandırılıp kazandırmayacağı sorgulanmaktadır.

Amaç ve Yöntem:

Bilindiği gibi biyografik okumada yazarı anlamak için eseri araç olarak kullanılır veya eseri anlamak/anlamlandırmak için yazarının biyografisinden hareket edilir (Moran 118). Bu çalışmada bir veya iki farklı yazarın biyografisi değil, yazdıkları eserlerin ilişkisi ele alınmakta; ancak eserleri anlamada biyografik malumat da önem taşımaktadır. Diğer yazar Ahmet Rasim'dir ve bu çalışmaya konu eseri *Kitabe-i Gam*'dir. Bu eser, Türk-Latin alfabesine aktarılırken giriş kısmında bu eseri aydınlatmak üzere iki yazara dair gerektiği kadar biyografik bilgi verilmiştir (Topçu 1-19). Şair Nigâr Hanım'ın yazdığı *Safahat-ı Kalp*'e dair ipuçları bu araştırma sırasında da ortaya konmuştur (Topçu 4). Elinizdeki çalışmada ise Şair Nigâr Hanım'ın *Safahat-ı Kalp*'iyle Ahmet Rasim'in *Kitabe-i Gam*'i arasındaki paralellikler üzerinde durulmaktadır. Asıl merak edilen, her iki eserin kurgu değil de gerçek mektuplar olup olmadığıdır. Araştırmada; yazarları edebi eserleri yazmaya yönlendiren sebeplerin tespiti açısından *Safahat-ı Kalp*'in ilgi çekici bir örnek olup olmadığı; Türk kadın yazarlarının yazarlık süreçlerinin o dönemki sınırlı örnekleri arasında bu eserin farklılık oluşturup oluşturmayacağı araştırılmış; biyografik okumaya bu noktaları anlamak niyetiyle müracaat edilmiştir.

Özetle bu, nitel bir çalışmadır ve eserler, kaynaklar; doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Çalışmada biyografik okumanın eseri ya da eserleri anlamak için yazarların hayatına müracaat yaklaşımı kısmen kullanılmıştır.

Bulgular: İki eserin kesişme noktaları:

Çalışmanın başında Şair Nigâr Hanım'ın *Safahat-ı Kalp* eserinden ana hatlarıyla söz etmek gerekir: Eser toplamda on sekiz mektuptan oluşur⁴. Mektuplar büyük oranda erkek karakter Arman'dan Klemans'a yazılmıştır.⁵ Sonlarda Arman'ın, arkadaşı Jülyen'e yazdığı iki mektup vardır. Mektupların hepsinde Arman'ın Klemans'la ilişkisinden söz edilir. Başta Arman karakteri, muhatabı Klemans'ın yazdıklarına münasip mektup yazamama, ona nasıl hitap edeceğini bilememe endişesinden söz eder. Onun gönderdiği eserin yaralı ruhuna ne kadar iyi geldiğini anlatır. Yazacağı mektuplar sayesinde hayalen onunla sohbet hâlinde olmaktan duyduğu memnuniyeti belirtir, hatta onu bu iletişimden uzaklaştıran

⁴ Kitaplaştırlırken 15 atlanarak 14'ten sonra 16. mektuba geçilir. Dergide yayımlanan mektuplar incelendiğinde kitaba alınanlarla aralarında sadece numaralandırmada bir farklılık olduğu görülmüştür.

⁵ Osmanlıca yabancı isimlerin okunması hep sorun olmuştur. Nigâr Hanım'ın kastı nedir bilinmez ancak ismi Bekiroğlu, Klamaniş diye okurken, Kadın Dergileri Bibliyografyasında Kalamaniş olarak okunduğu görülür, Enis Tahsin Til ise ismi Klemans olarak okur. Nişanyan'ın *Türkiye'de Kişi Adları Sözlüğü*'nde Klemans adı var, diğerleri yoktur. Sözlükteki Klemans ile Osmanlı-Türk alfabesiyle yazılan metindeki (kaf, lam, güzel he, mim, elif, nun, sin) ismi daha uyumlu görülmektedir.

meşguliyetlerden yakınıdır (1. m⁶, s. 12). Bu ifadelerinden Klemans'ın da ona mektuplar yazdığı anlaşılır; sonraki mektuplarda bunlarda Arman'a iltifatlar, sitemler ettiği; aşktan, sevgiden bahsettiği sezilir. Bazen ara verdiği mektupları için o da Klemans'a sitem eder, ondan farklı hevesler peşinde kendini unutmamasını ister (4. m, s. 25). Zaman zaman birbirlerini anlayışsızlıkla suçladıkları olur (8. m, 11. m). Bütün bu gelgitlere rağmen Arman'ın Klemans'ı hayalinde yaşattığı (11. m, s. 56), erişemeyeceği bir konumda olması dolayısıyla onunla ilişkisini bu şekilde sürdürdüğü anlaşılır.

Arman karakterinin bu mektupları yazma sebebi eserde çok net açıklanmaz:

“Size dehâlet (sığınmak) bedbahtlığımdan değil, esbâbını (sebeplerini) bilmediğim bir incizâb-ı ruhtan (ruh çekiminden) ibarettir. Zaman olur ki bunun sebebini anlayabilmek için bîtab-ı zihn ederim (zihnimi zorlarım), fakat beyhûde, bir ta'ab (zahmet)!” (1. m, s. 11) gibi cümlelerle sebebini bilmediği bir cazibeden söz eder.

Mektuplarda Arman, Klemans'a olan duygularını anlama, anlatma çabası içerisinde; bu konudaki kafa karışıklığını okura yansıtır:

Of, Klemans, acaba yine sevmeye mi başlıyorum? Sana karşı muhabbet, samimiyet, merbûtiyet, takdir, hayret, istihsân (güzel görme), elhâsıl her şey; lâkin sevda, aşk ve sevda nâmına hiçbir şey hissetmek istemem; ondan ne kadar korkarım bilir misin? Hayır, hiçbir vakit tahmin edemezsin; müthiş bir hastalıktan, hani o memâta (ölüme) hasret bırakan müthiş, müthiş hastalıklar yok mu? İşte onlardan kaçır gibi aşk ve sevda-dan havf ederim (korkarım). Aman Allah için bana gelmesin! Sen benim için o muvakkar (ağırbaşlı), muazzez (saygın), kıymetli, hassâs akrabadan başka hiçbir şey olma! (3.m, s. 22⁷).

Kahraman anlatıcının tereddütlerinin bu şekilde yansıtılması, esere psikolojik bir atmosfer kazandırır. Arman beşinci mektupta duygularını başka ifadelerle anlatmayı dener: “Benim sana karşı olan merbutiyetimde (bağlılığında) zahiriyata taalluk eden hiçbir şey yok” diyerek açıklamaya başlar; “Senin duygularını tahlil ediyorum zannederken ikimizinkileri de bir vakitte anladım.” [...] “Sen benim enîs-i cânımsın (can dostumsun), senin ruhaniyetin kadar benim lisân-ı dil-i sevda-zedemi (sevda mağduru gönlümün dilini) kim anlar?” (5. m, s. 28) diye sorar. Bu mektuptan kendinin de bir tür aşk acısı çektiği ancak sözünü ettiği aşğın Klemans olmadığını anlaşılır.

Sekizinci mektupta ona olan duygularına dair daha net ifadeler vardır: “Sana karşı olan incizâbımın esbâbını taharrî ettikçe (araştırdıkça), hissiyatımı tahlil ettikçe, ne garîb muhakemâta düşerim, bilsen. Rûhen, gâye-i hayâlimsin! Hakîkatte ise seni bir çocuğumu sever gibi seviyorum; hissiyatından müftehir, mes'ûd oluyorum; eğer olsa ve ben de işitsem seyyiâtin (kötülüklerin) beni kahr

⁶ m, mektup yerine kullanılmıştır.

⁷ Araştırmada mektup sayılarıyla kitabın sayfa sayıları birlikte verilmiştir.

edecek, bedbaht olacağım. Bilmem ki şu perişân-ı meâl sözlerle hissiyatımı kıs-men olsun sana efhâm edebiliyor muyum (sezdirebiliyor muyum)?” veya “Seni düşündüğüm zaman nev’iyetini unutuyorum; yalnız bildiğim bir şey varsa o da sanatkârca ömrümün devamı için hâtırası gerekli bir özel varlık olduğundan ibaret” der (8. m, s. 41). Bu üç mektuptan anlaşılan, bir sevgi beyanına karşılık yazılan bu mektuplarda adım adım kendi duygularını açıklama çabasıdır.

Arman, herkes ve her şeye olduğu gibi nefesine de kırgındır, Klemans’a onu manevî bir destek gördüğünü; onun ayrıcalıklı bir dostu olarak kalma isteğini iletir (14.m, s. 76). Bu dostluk vurgusu beşinci, sekizinci mektupta da dile getirilir: “Şu hayat esnasında hassasiyette ve doğru konuşmada kendime denk ancak seni buldum. İnsana muhatabını sevdiiren duygu ortaklığıdır; anlamak, anlaşılmasıdır.” Buna rağmen muhatabının onu zaman zaman kayıtsızlıkla suçlamasından rahatsızdır (8.m, s.39) “Anlama, anlamama” eserde bir tartışma başlığıdır. Arman zaman zaman Klemans’a “Siz anlaşılır mısınız?” (1. m, s.11) diye sorsa da bazen “(S)eni anladığımı zannelemektedirim.” (8. m, s. 40) der... Metinden karşı tarafın da buna benzer imaları olduğu çıkarılabilir.

Bu mektuplarda konu, zaman zaman sevgiden haberdar olmama, sevgiyi anlamamaya getirilir. Klemans’ın Arman’ı açıkça sevgiden habersiz olmakla suçlamasına karşılık Arman, “(D)ünyada hep onu yaptığını hatta bu yüzden hastalandığını, hayattan beklentisi kalmadığını” söyler. Karşılıksız duyguların zararından söz ederken (6. m, s. 33) hem kendini hem muhatabını ikna etmeye çalışır gibidir.

Klemans’ın onu/ona duygularını anlattığı mektuplarından hem memnundur hem de onlardaki bazı ifadelerden rahatsızdır:

Ben de seninkilerde teferrüste (sezmekte) dûçar-ı tereddüt olduğum bazı mânâyâ tesadüf ettikçe onları serbeser okumak arzusuna galebe edemeyeceğim zannediyorum... Ah! Bu arzu-yı hayalâmûz sevâ hakikatle tesâdüüm ettikçe (çarşıtıkça) beni nasıl yere çarpıyor. Sen sevmeyi ulvi elfâz (sözler) ile tarif ediyorsun... (8.m, s. 43).

Klemans, geçmişe yönelik âşıkane yakınmalarını sürdürüp Arman’ı savunma mecburiyetinde bırakırken (16.m, s. 83). Arman’ın siteleri sonrasında cevaplarına bir süre ara verir:

İşte ben de öyle, senden bir ses, bir sadâ-yı rûhanî bekliyorum; bu sevdiğim ufuklara baktıkça oralardan, ta uzaklardan bir aks-ı sadâ-yı pür-ihitizâza muntazır bulunuyorum (bekliyorum); şimdi bir ay, tam bir aydır ki ben bu sestem mahrûmum, Klemans (4.m, s. 24)

Bütün bu problemlere rağmen Arman’ın kendini anlayacağını düşündüğü tek kişi Klemans’tır; ona sığınmak ister:

Benim hicrandan şikâyet ettiğim zamanlar yok mu zannediyorsun? Hiçbir hâli anlaşılmayan şu kavâid-i felekiyyeye (feleğin kurallarına) karşı ben daima mütefekkirim. Bazen buhran-ı âsâba (sinir krizine) düşerek madume’l ıstıbar (sabırsız) olduğum saatlerde vazîfemi de fedâ ederek sana şitâb eylemek (sığınmak) sevdasına düştüğüm dakikalar çoktur (9.m, s. 47)

Her ikisinin mevcut şartlarda rahatça selamlaşmaları, konuşmaları bile mümkün değildir. Bu durumda çare, bu mektupları sürdürebilmek olur.

Eserde Klemans'ın mektuplarında seçtiği kelimelere, ifade biçimine bolca iltifat vardır: "... (Y)azdıklarımı tekrar ederek okudukça teşrîc-i samimiyetteki (samimi toparlamadaki) iktidarına hayran oluyorum ve şu hâl-i iğbirârımda (kırgınlığımda) bunlara samimiyetten ziyâde kudret manâsını veriyorum" (14. m, s. 79).

Arman'ın bu ilişki dışındaki hayatına dair iz, mektuplarda yok denecek kadar azdır. Sadece hastalığından söz edilir. Hastalığı arttığına bazen bir iki ay mektup okuma ve yazmaya ara verdiğiinden, nöbetlerle geçen bu süreçte zihninin dağıldığından, ancak fırsat bulduğu ilk anda Klemans'ın mektuplarını yeniden okuduğundan, ona yazmak istediğinden bahseder. Eserde hastalığına dair de başka ayrıntı verilmez.

İlerleyen mektuplarda Klemans'ın başkasıyla ilgilenmesi gündeme gelir ve Arman ona bundan duyacağı rahatsızlığı anlatır (9. m, s. 45). Bu süreçte duygularında, o zamana kadar söyledikleri aksine bir sakinme hâli sezilir. Bu, mahremiyet duygularının da kendilerinin de saygınlığını korur. Bunun aksi, bir değer yıkımına sebep olacaktır. Klemans bunu unuttuğunda Arman onu uyarır: "Hâlim azarlamaya lâîyk olmaktan çok af ve merhameti hak eder" (10. m, s. 51).

Klemans'a kendini çaresiz hissettiğinde maziye sığındığını söyler. Bu bölümlerden bir yerlerde karşılaştıkları ve üstü kapalı iltifatlarla konuştuğu anlaşılır (10. m s. 51).

11. mektuptaki "Sükûtum seni müsterih eyleyecekse emret, usûl-i arzun her türlü ihtiyacıma takaddüm eder (önde gelir)!" (s. 58) cümlesinden ilişkinin yeni bir evreye girdiği anlaşılır. Arada geçen bu ifadeye rağmen, sonrasında Klemans'tan uzak kalmanın verdiği üzüntüden söz eder: "Bütün felaket sahillerini hayalen seninle gezip tozuyorum" [...] "kalbim hatırandan ahz-ı sâr eder (öç alır) gibi daima yâdınla meşhûn (dolu)" (13.m, s. 67).

Sonlara doğru Arman'dan Klemans'a yazılan mektupların arasına arkadaşı Jülyen'e yazdığı iki mektup da girer. Birkaç sayı arayla yayımlanan mektuplarda Jülyen'in Klemans'ı da tanıdığı anlaşılır. Arman, arkadaşına yazdığı ilk mektupta da hastalığından ve bitmeyen ıstırabından söz eder. İkinci mektupta, Klemans'ın bir süredir kaplıca için adada olduğunu başkalarından öğrenmekten duyduğu rahatsızlıktan, sonra tesadüfen parkta onunla karşılaştıklarında çok neşeli tavırlarla duygularını belli etmemek için çabaladığından bahseder.

Eserde bir de Klemans'ın bu karşılıklı mektupların dışında kendisini anlatacak bir eser daha yazacağı bilgisi vardır; mektuplarda bu bahis birkaç kez açılır. Yazılanlardan bu tür jestlerin daha önce de yapıldığı anlaşılır:

Beni yazmak mı oh, senin kaleminle yazılmak, yazdıkların kadar güzel olmak! Bak, bunu tahayyül bile beni gâye-i saadete îsal ediyor (ulaştırıyor). Dünyada böyle bir nimete mazhariyet mümkün mü? Bu vaadini unutma, Klemans. Mürüvveten (mutluluğumu görerek) nâmıma ithaf ettiğın o kıymetli yadigârlarına bu lütfunu da zammet (ekle), beni senin o hâme-i

i'cazkârınla (mucizeli kaleminle) okusunlar; heder olmuş bir hayata bir kıymet-i ciddiye izâfe eyle (yakıştır)! (9. m, s. 44).

Belli ki Klemans'ın buna benzer vaatleri daha önce de olmuştur. “Mev'ûd olan (vadettiğin) manzûmeyi niçin göndermiyorsun? Eğer sükûtuma mukabil bunu bir ceza olarak tertîb edersen ikinci günâhın da bu olur.”(8.m, s. 42) Ancak eserde bu vaadin yerine getirildiğine dair bir ipucu yoktur. Arman, son mektupta Klemans'tan bir süredir haber alamadığını ifade eder; o zamana kadar yazdıklarının aksine onun kendisini unutmuş olduğunu duysa rahatlayacağını söyleyerek mektupları bitirir.

Bütün mektuplarda Arman'ın, Klemans'a çok değer verdiği anlaşılrsa da ona duygularını aşk olarak nitelemez. Ortak çevrelerinden gizlenen bu duyguların aralarındaki iletişimi zaman zaman kestiği ve bundan her iki tarafın da rahatsız olduğu bellidir. Son mektuptan bu “bahsi” kapatmak konusunda uzlaştıkları sezilir. Bu Arman'ın mektuplarının sona ermesi demektir.

Yazarken kendi duygularını gözden geçirmesi yazma sebeplerinden biri olabilir. Ancak arkadaşına yazdığı mektuplarda bu hava değişir: “Azizem Jülyen, ben bunu sana iki kelimeyle bildiriyorum. O bu felsefe-i müz'ice (bıktırıcı felsefeyle) ile sahifeler imlâ etmiş. Bende takat yok ki onları tafsîlâtıyla tekrar edeyim” (2. m, s. 86)

Eserin yazıldığı devirde mektup türünde edebi eser yazma temayülünün fazlalığı, bu eseri yorumlamada ihmal edilecek bir husus olmamakla birlikte eserde gerçek mektuplaşma izleri de barizdir. Bunlardan biri, daha önceden yazılan mektuplara cevap olabilecek atıflardır. Mesela şu cümle: “Garip! Mektubunda bir cümle münderic ki aynı meali müfîd (yararlı) olarak elfâz-ı sâireyle (başka sözlerle) ben de onu sana yazmıştım. Yolda bulunduğu cihetle henüz manzûrun olmamıştır (görmemiştir)” (13. m, s. 69).

Ahmet Rasim'in mektuplarıyla yukarıda kısa özetle belirtildiği kadarıyla Nigâr Hanım'ın mektupları arasında pek çok bağlantı noktası bulmak mümkündür: Ahmet Rasim *Kitabe-i Gam*'da ilk mektubuna “Senden nefret ediyordum. Seni sevmemeye, beni bin türlü felaketler içinde yaşatan 'sevdâ-yı mâzî'den vazgeçmeğe çalışıyordum. Fakat kâbil mi? Sen buna inanıyor musun? Benim senden geçeceğimi zannediyor musun? Hayır değil mi? Çünkü hissiyatıma senden gayrı vâkıf olan kimse yoktur” cümleleriyle başlar. Tefrika hâlinde yayımladığı mektuplara bir yıl ara verdikten sonra hiç ara vermemiş gibi devam eder. Aradan sonraki ilk mektupta sadece “Eğer sen olsan, sen dinlesen beni idare edecek bir kuvve-i tesliyet bulursun... Fakat sen neredesin?” (Ahmet Rasim 105) ifadeleri dikkate çeker.

Safahat-ı Kalp yayımlanmaya (23 Kânunusani 1313 / 4 Şubat 1898) başlanmadan yaklaşık on gün önceki mektupta (15 Kânunusani 1313 / 27 Ocak 1898) Ahmet Rasim, eserinde muhatabıyla baş başa bir sohbet ortamından söz eder, burada sözü birden kendi duygularına getirdiğinden; “eserine” ikinci bir fasıl açmak, yaşadıklarını ikinci bir defa anlatmak isteğini anlatır. Ancak bu bölümden muhatabının da kendisiyle ilgili bir şeyler yazma hazırlığında olduğu anlaşılır, ondan

kendisine dair bir şey yazmamasını rica eder: “Öyle ya! Ne yazacağım? Ne yazabilirim? Sen onların hepsini biliyorsun.// (...)Bununla beraber anlıyorum ki ben sana karşı bir şey yazabileceğim? Bu sevâd-ı gama(gam karalamalarına) bir ikinci ‘fasl-ı intiha’ açacağım” (15 Kânunusani 1313/27 Ocak 1898, s. 82). “Rica ederim benim hayatıma, bitip fenaya reşide (erişmek) olmağa hazırlanan bu ömr-i bedbahtaneme senin bile şu yakın zamanlarda anlayabildiğin derd-i nihânıma, aşkıma, ah! Seni bir kere daha yeni yeni sevmeye başlayan bu kalb-i rencideme dair bir şey yazma, kimseye söyleme. Zira şaşırıyorum. Seni de şaşırıttım” (15 Kânunusani 1313 /27 Ocak 1898, s. 83), der. Ahmet Rasim’in bu ifadeleri mecmuada yayımlandıktan on dört gün sonra HMG’de Nigâr Hanım’ın Arman’dan Klemans’a mektupları yayımlanmaya başlanır.

Ahmet Rasim, bir başka mektupta şöyle yazar: “Bu gece aldığım haber, senin ateşler içinde yandığından ibaret idi. Ben her gün hummâ-yı ıstırap içinde kavruğum için zaman zaman hüccüm eden nöbetlerin seni ne kadar hırpalayacaklarını hissediyorum” (36). Arman, *Safahât-ı Gam*’da hastalık döneminde nöbetler geçirdiğinden söz eder. Nazan Bekiroğlu, Nigâr Hanım’ın pek çok hastalık çektiğini ve melankolisiyle birleşen bu hastalık hâllerini sık sık eserlerinde ifade ettiğini anlatır (149).

Bir defa daha hatırlatmak gerekir ki Ahmet Rasim’in *Malumat*, Şair Nigâr Hanım’ın *HMG*’de yayınları aynı sürede başlamaz. Ancak özellikle Ahmet Rasim’in verdiği aralarla iki eserin kesiştiği yerler ve eserlerin tam da bu bölümlerinde birbirine cevap teşkil eden ifadeler vardır. Aşağıdaki zamanlamasıyla örneklenen cümleler bunların eş zamanlı yazıldığı fikrini destekler. Dikkatli bir göz, bu listeye pek çok şey ilave edebilir; ancak maksat bu eserlerin birbirine cevap niteliği taşımasını ortaya koymaksa verilecek örnekler yeterli olacaktır:

SAFAHAT-I KALB	KİTABE-I GAM
Zaman olur ki bunun sebebini anlayabilmek için bîtab-ı zihn ederim, fakat beyhûde, bir ta’ab (zahmet)! Siz anlaşılır mısınız? Mektuplarınızı neye benzetiyorum, bilir misiniz? Teşbih pek galîz fakat hakikat: Tesîr-i ateşle bîtab düşen bir şahs-ı mahrûra (içi yanana) bir kadeh buzlu biranın verdiği neşve-i canbahş (can bağışlayan neşe)! (29 Kânunusani 1313 / 10 Şubat 1898, s. 11)	Sükûn!... Fakat ben bu emre tahammül edemeyeceğim. Zaman ilerledikçe başka başka tezahürata maruz bulunuyorum. Onun bilmediği, anlayamadım dediği ruh-ı mustarip bundan ziyade münkeşif olamaz (açığa vurulamaz). (15 Kânunusani 1313 / 27 Ocak 1898, s. 80)
Bu tenahî (tükenme)-yi elemde ne surette demgüzâr olduğumu (vakit geçirdiğimi) ve mektuplarımda tasvîr ettiğim iktirâbı (yakınlaşmayı) mütemâdiyen hissedip etmediğimi soruyorsunuz. (...) kendi kendime ikametgâh-ı münzeviyânem civârında sizi düşünerek, hayatımı anlayabilecek olan yalnız sizinle hasbihâl ederek, bir mübhemiyet-i his içinde demgüzâr olarak dolaşıyorum, Klemans! (6 Şubat 1313 / 18 Şubat 1898, s. 14)	Fakat sen nerdesin? Ne haldesin? Ne türlü teesürlerle uğraşıyorsun? Nelerle, kimlerle demgüzârsın? Şuna teşekkür ederim ki beni unutmamışsın. Keşse unutsan. (22 Kânunusani 1313 / 3 Şubat 1898, s. 83)
“Ah, Klemans! Okurken, bilerseniz, ne tatlı te’sîrlerle mütehasis oluyorum, ne neşe-medâr tahhasüsât (duygular) ile kendimden geçiyorum	“Kitabe” için güzel mi dedin, sen ondan daha güzelsin. (26 Şubat 1313 / 10 Mart 1898, s. 95)

<p>rûhum bir vecd-i münşiyâne (güzellik) içinde rûhaniyât âleminde puyân oluyor (kendinden geçiyor); fikrimin âsâr-ı edebîye (edebî eserler) nâmına şimdiye kadar her ne istiâb edebildiyse (içine aldıysa) bütün o bedâyi-i şiiyenin zübde-i mehâsiniyle (iyilik özüyle) iktisâb-ı ciyâdet ettiğine (güzellik kazandığına) hükmediyorum; gözlerim ardınca gidilen bir emel gibi satırları tatlı tatlı takip ettikçe, ah inkâtâmı (tükennişini) görmek istemediğim bu elfâz-ı rûhaniyeye bir nihayetsizlik vermek sevdasına düşerek yeniden okuyorum, yine okuyorum; fakat bu hareketimle de ne yaptığımı biliyorum, zîra çocuk değilim..." (6 Şubat 1313/18 Şubat 1898, s. 17)</p>	<p>Ne yaptığımı bilmiyor musun? Fakat o tefsir-i zimeal ne demek istediğini pek güzel anlatıyor. Natika-i hâl senden evvel söylüyor. (...) Ne yaptığımı bilmiyorum, zeminde söylediğin cümleleri ayrı ayrı tahlil ettiriyorum. Emin ol ki sana alısanlar, seni sevenler, seni bir anda anlayanlardır. (19 Şubat 1313 / 3 Mart 1898, s. 91)</p>
<p>"Bu gece yalnız seni düşünmekle kalmadım, aradım, sordum, semâdan, sabâdan cevap bekledim." (26 Şubat 1313 / 10 Mart 1898, s. 21)</p>	<p>Hakikat! Beni düşünüyor musun? Düşünüyorsan o his ile mi düşünüyorsun? (19 Şubat 1313 / 3 Mart 1898, s. 92)</p>
<p>"Bilsen Klemans, sana bu gün 'Benim gibi düşünüyor, benim gibi hissediyorsun.' demek benim için ne büyük bir şeydir." (26 Şubat 1313 / 10 Mart 1898, s. 20)</p>	<p>Bu hâlimizde bir müşareket (ortaklık) mi var? Hayır. Sen ne düşünüyorsan onu bulmaya çalışıyorum da şaşıyorum. O satırlar, o cümleler sensiz anlaşılıyor. (19 Şubat 1313 / 3 Mart 1898, s. 92)</p>
<p>"Mektuplarında bazı şikâyetler istişmâm olunuyor (duyuluyor). Sükûndan bahsediyorsun. Beni lüzûmundan ziyâde düşünme. Şiddet-i merbutiyet (bağlılık) kalbi üzer. Ben ise hayatı bir zevk-i daimî sûretinde imrâr etmeyi (göndermeyi) arzu ederim. Sitem ediyorum zannetme. His-siyâtının bundan ibaret olduğuna emin ol; yalnız hiç hodbin (bencil) olmadığımı itiraf et. Zîra muhakemâtın (yargıların) hepsi perestâne (taparcasına) olsa: "Muhtâc-ı şefkatim, Allah aşkına beni sev." demeliyim. Görüyorsun ya? Ben ihtiyâcımı senin istirahatüne fedâ etmekten çekinmiyorum. (20 Nisan 1314 / 2 Mayıs 1898, s. 31)</p>	<p>Ben sana bir defa değil iki defa inanmak isterim. Çünkü sen ikincisin, biri hâlâ desais ve iğ-falâtıyla meşgul. Hala meziyet-i laubalibesini nazarımda idameye sa'î (çalışan), hâlâ o bildiğin tarzda. hâlâ benim şimdiki sevdâ-ı muhalasat (iyi dostluk kurma)-perveranemle eğleniyor, beni takip ediyor, sokakta, mesirede bana tesadüf ettikçe yaklaşıyor, sükûtuma kızıyor, hidetleniyor, credit-i etvârımdan endişnak olarak kendi mağlubiyetine beni ram edemediğine şaşıyor beni aratıyor, diğeri geçirdiğim hayatı saf, ruh-nevaz tebessümlerle ebediyen teveccühünden düşürerek, aheste aheste tezkîye-i vicadanıma çalışarak, gösterdiği tarik-i mesaikaranede sebatımı temin ederek, yalnız hatırasına ettiğim hümete binaen iltifatıyla sevindirecek oyalıyor. Bunun için isterim ki söylediklerini bir daha tekrar et. Belki bütün bütün şifayâb olurum da lisan-ı nezaketinin nehyettiği şeylerden tamamıyla mücanebete (korunma) çalışırım. (26 Mart 1314 / 7 Nisan 1898, s. 108)</p>
<p>Heyhât! Ne garip suâl. 'Sevmedin mi?' ne demek? Dünyaya geleli ondan başka bir şey yapmadım. (20 Nisan 1314 / 2 Mayıs 1898, s. 31)</p>	<p>Sen hiçbir kimseyi sevmedin mi? Yalnız söylediğini bildiğim halde: -Hayır, der isen bile yine inanmam."(...) Ben senin nerede olduğunu, ne yaptığını bilecek kadar husul-i vukufa hadim bir hiss-i kablevukua malikim. (2 Nisan 1314 / 14 Nisan 1898, s.109)</p>
<p>İşte ben de öyle, senden bir ses, bir sadâ-yı rûhanî bekliyorum; bu sevdiğim ufuklara baktıkça oralarından, ta uzaklardan bir aks-ı sadâ-yı pür-ihtizâza muntazır bulunuyorum (bekliyorum); şimdi bir ay, tam bir aydır ki ben bu sestem mahrûmum, Klemans. (19 Mart 1314 / 31 Mart 1898, s. 24)</p>	<p>Fakat sen nerdesin? Ben nerelerde, ne ıstıraplar içindeyim? Seni bulmak mateessür, görmeye bende cesaret mefkut (yok). (19 Mart 1314 / 31 Mart 1898, s. 105) Evet seni görmeye hazırlanıyorum. Seni görmeliyim. Sana bir daha evvelce tekrar ettiğim sözleri söylemeliyim. Sükûtumdaki esbab-ı manıayı anlatmalıyım. (2 Nisan 1314 / 14 Nisan 1898, s. 111)</p>

<p>Son mektubum seni mütesir, mükedder etmiş Klemans. Acaba ondan sonraki hâllerimi tasvîr mümkün olsa idi ne hissedecektin? Demek ki bir ısrâb velehr-i sâni tasvîre acz-i beşerin mümâna'atî (engellemesi) de bazı kere bir nîmet addolunmalıdır. (14 Mayıs 1314 / 26 Mayıs 1898, s. 39)</p>	<p>Yalnız şunu anlıyorum ki iki aldanış ortasındayım. Biri hayret ve iştiğrakıma, mahv ve helecânıma bakarak muhabbetinin böyle bir me'yusiyet getirdiğine şaşıyor, diğeri uzaktan uzağa seyrederek bir şeyler anlamağa çalışıyor. (9 Nisan 1314 / 21 Nisan 1898, s. 115)</p>
<p>Ah, bu sükût-ı mustaribâne, sen onun ne demek olduğunu bilirsin, değil mi? O kalb-i hassasın elbette defaatle bu hâle düşmüştür. Ona bir an için ircâ'-i nazar et (dönüp bak), azîzem. Beni hayâlinde bulursun. (14 Mayıs 1314 / 26 Mayıs 1898, s. 38)</p>	<p>Bilmem ki şimdi ne halde olduğumu anlıyorsun? Sükûtun, görünmeyişin beni şüphelendiriyor. (9 Nisan 1314 / 21 Nisan 1898, s. 117)</p>
<p>İki aylık bir ısrâb-ı müdhîş, bir humma-i medîd (uzun süren humma) ateşinden sonra şu hâl-i nekâhetimde (iyileşme) müterâkim (biriken) mektuplarını dest-i i'zaza (saygıyla ele) alabildim. Evvelkiler beni bahtiyâr etti. Anlaşılmış olmak bahtiyârlığı! Fakat son zamanlardaki iki mektubun, isnâd-ı lâkaydî ettiğin o itâbnamelelerin (azarlamaların) gönülümü üzdü. (25 Haziran 1314 / 7 Temmuz 1898, s. 39)</p>	<p>Benim heyecanlarımdan, ısrâplarımın, endişelerimden teessür-yâb olacağına onları bile bile ağır ağır piş-i nazar-ı muvâhazede bulundurarak bana benim gibi maksadı hayatı kaybetmiş bir avareye talim-i nefis ediyorsun. Bu dersler okuduğum bu mütâlalalar pek dereşşüt, pek zalimane adeta öldürücü, bir dosttan bir müstemende intikal edemeyecek surette şiddetli vefaamuz, bu çürük kalbe göre dehşetli, hırpalanıp sevimlek üzere nazara endaz olan çeşmiraz-ı aşına-i hasrete bigâne. (20 Nisan 1314 / 2 Mayıs 1898, s. 121)</p>
<p>Seni düşündüğüm zaman nev'iyetini unutuyorum; yalnız bildiğim bir şey varsa o da devam-ı ömr-i sevdakâranem için hâtırası lâbü (gerekli) bir mahlûk-ı müstesna olduğundan ibarettir. Bugün bu merbûdiyet bende öyle bir ihtiyac-ı şedîd hükümünü almıştır ki senin temas-ı rûhaniyetinden başka hiçbir şey teskin edemez. İşte beni böyle bil, bu yolda düşün, mümkün olduğu kadar kendini bana göster. Üzüntülerle kalb-i nâşikibe (sabırsız kalbe) isnâd-ı bîkaydî etme, günâh olur. (25 Haziran 1314 / 7 Temmuz 1898, s. 41)</p>	<p>Bana öyle geliyor ki her biri ayrı birer istihâmâmedir. Ben ne hissedersen onu yazıyorum. Niye tağyir-i hakikat ederek başka türlü beyanatta bulunayım? Sen vaat-i samimiyet etmedin mi? (30 Nisan 1314 / 12 Mayıs 1898, s. 122)</p>
<p>Ara sıra tevakkuf ettiğiniz (durakladığımız) yerlerde o vazî bihîn-i sâkitânenle (sessiz soluk alışı verişinle) beni meşmûl-i rikkat ederek (hassasiyet doldurarak) yine ölmeni, ölünceye kadar gitmeni temenni ediyorsun. Dest-bedest-i şevkât olduğumuz halde (ele ele) o selsebîl-i nuraniyi (ışıklı fiskiyeyi) takip eyliyoruz. (13 Ağustos 1314 / 25 Ağustos 1898, s. 61)</p>	<p>Eyvah bütün yalan, bütün yalan. Ben mi ölmek isteyeceğim? Ben mi ölümden korkmuyorum? Atiye nazar-ı bedbinane ile bakan ben miyim? Yok. Şimdi en kokak benim. Seni unutmak tehlikesi bence en büyük felakettir. Ölüme tahammül ederim buna mukavemet edemem. (21 Mayıs 1314 / 2 Haziran 1898, s. 130)</p>
<p>Ah, dünyada bir an için olsun mükemmeliyet-i saadet acaba neden mümkün değil? O vecd-i mesûdane esnasında bile yüreğimi bir dest-i âhenin tazyik ediyor (sıkıyor): Kıskançlık. Bir zaman sonra bir diğerrinin o elfâz-ı sevdakârane muhatap olmak ihtimâl-i hâtırası beni kahreliyor. Benden başkasına taalluk eden bir harf, bir nokta helâkimi icâb edecek gibi geliyor. Onu yazmak için benim memâtımı (ölümümü) bekle, ihyâgerdeni (dirilttiğini) ellerinle öldürme! (2 Temmuz 1314 / 14 Temmuz 1898, s. 45)</p>	<p>Acaba bana söylediklerindeki hikmet-i imtizaçıyeyi mukabilen ben sana söyleyebilir miyim? Seni maziden kalma bir hatıranın takip ettiğini gördüğüm hissettiğim zaman 'kıskançlık' dediğin o his-i muziç saikasıyla senden başkasına taalluk eden bir nazar, bir teşebbüsün helakimi icâb edecek gibi geliyor. Eğer zaman bu türlü bir inkılabı hâsil edecek olursa o inatı o teveccühü ferda-ı memâtıma ta'lik ile diyebiliyor muyum? (23 Temmuz 1314 / 4 Ağustos 1898, s. 151-152)</p>
<p>Aramızdaki safvet-i münasebeti icâb eden hangi hâldir? Bu rabtâ-i derûn ne gibi bir tebeddüle (değişime) uğradı? Tekrar ederdim: Ne gibi bir</p>	<p>Geleyim istediğin zaman o tennezzüh-i şebaneyi ihya edelim. Fakat bana maziden bir şey söyleme. Aştan, rabıtadan, benden bahsetme.</p>

<p>arzu beyan eyledin de red ve işgâl ettim (engelledim)? Tesadüf, mâder-i hadisât ise de tesadüfe talik-i bahtiyarî bir âti-i müstebitten ümid necat(kurtuluş) değil midir? (6 Ağustos 1314 / 13 Ağustos 1898, s. 59)</p>	<p>Yalnız kendinden haber ver. Hale, âtiye taaluk eden efkâr ve mülâhazâtımı bildir. Zira seninle serbeser bulunmaktaki neşat ve lezeti mazi ihlal eder, aşk ve rabita karıştırır, ben dağıtırım. Öğle değil mi? Hatta yazdıklarım bile sende asarı keder husûle getiriyor. (2 Temmuz 1314 / 14 Temmuz 1898, s.143)</p> <p>Sualine cevap vermeyeceğim. O bu'diyyet-i münasebeti (ilişkideki uzaklığı), uğradığım o inkılâbâtı sen tahmin et, sen halleyile. Düşün: Bir nakş-ı keder-pezîr şeklinde tayin- imahiyet-i hissiyâta vasıta edindiğim o satırları bir daha oku! (13 Ağustos 1314 / 25 Ağustos 1898, s. 158)</p>
<p>Fakat, ah bu mel'un mülâhaza (lanetli düşünce)! Derhâl teessürât evveliyeyi ta'kip ile kalbimdeki âsâr-ı huzûzu (mutluluk eserlerini) zir ü zember (alt üst) etti. Onun vücûdundan bigâneler (yabancılar) vasıtasıyla haberdâr olayım? Bu fikir ne kadar hatır-şiken (gönül kırıcı)!... Kendisine belediye bahçesinde tesadüf ettim. Huzuru merâret-i kalbiyemi (kalbimin kırgınlığını) kısmen izâle eder (giderir) gibi oldu. Müşahadesiyle (varlığıyla) hâsıl olan (oluşan) fart-ı asabiyetin (aşırı sinirlilik) bende neşe halinde be-dîdar oluyordu (görünüyordu). Güllüp söylüyor, zannedirim refakatimdekileri de zevkyâb-i musahebet(arkadaşlığımdan hoşnut) ediyor idim. Lakin nasıl bir neş'e? Bir neş'e ki bana harkuladelîğiyle (olağan olmayışıyla) hıyânet ediyor. İhtimal ki lüzûmundan ziyâde tezâhürüyle serâir-i kalbiyemi (kalbimin sırlarını) yanımdakilere faş ediyor (açıklıyor) idi... (17 Eylül 1314 / 29 Eylül 1898, s. 86)</p>	<p>Fakat birinin çeşm-i dikkati bu sahn-i felakette cerihasıyla yanan yalnız beni görüp sevinecek! Ne zararı var? Şevka-i mihnete alışanlardan birinin daha ağzı kapanmış olur değil mi? Tesadüfimde senin de benim de halimi görenlerden biri:</p> <p>-O gülüyor, sen susuyorsun! Dediği zaman biri de:</p> <p>-Tabi değil mi ya! Ya gülmeli, ya ağlamalı! Sükûtta ne çıkar? Diye mukabele etmişti? Şimdiki halimize ne kadar muhafık! Onun için sükût etmemekliğini istirham ederim. (13 Ağustos 1314 / 25 Ağustos 1898, s. 160)</p>

Bu iki eserin okuması sırasında fark edilen örtüşmeler; boşluğa bırakılan soruların diğer eserde bir ölçüde cevaplanması, eserlerde muhatabı belirsiz bırakılan bir tür “sen mi daha mustaripsin ben mi” atışmasının zamanlamasının uyumu nasıl yorumlanabilir? Şüphesiz yazarların tanışıp tanışmadığı bu noktada önemli hâle gelir ve biyografik okuma burada devreye girer. İki yazarın biyografilerinin bu örtüşmeleri açıklayıp açıklamadığına bakmak gerekir:

Nigâr Hanım, beş şiir kitabıyla yaşadığı dönemde ünlenen ender kadın şairlerden biridir. On dört yaşında şiir yazmaya başladığını söyleyen şairin ilk şiir kitabı *Efsûs I*, 1887'de yayımlandığında edebiyat çevresinde oldukça takdir görür. Aile saadetinin büyük bir lütuf olduğunu söyleyen yazarın kendi saadeti uzun sürmez ve mutsuz bir evlilik yaşadığı kişiye iki şans vermesine rağmen umduğunu bulamaz. Baba evine sığınan Nigâr Hanım, çocuklarından ayrılmanın da acısını yaşar. Sağlık problemleri yoğunlaşan şairin özel hayatına dair bazı ayrıntılar, şiirlerine ve *Hayatının Hikâyesi* adlı günlüklerine yansır (Şair Nigâr Hanım 39). Burada anlatılan mutsuzluk, yalnızlık, hastalıktan şikâyetler *Safahat-ı Kalp*'te anlatılanlarla örtüşür. Bekiroğlu da Nigâr Hanım'ın eseri vasıtasıyla dertlerini paylaşarak hafifletmek istediğini kaydeder (274). Şiirleri üzerine bir çalışma yapan Altıkulaç da “Bir yandan sağlık problemleri diğer yandan çocuklarından ayrılmak

zorunda kalması Nigâr Hanım'ın sosyal hayatı bir ihtiyaç gibi algılamasına neden olmuştur” (34) değerlendirmesini yapar. *Safahât-ı Kalp* eserinde de anlatıcının hissiyatı yazarın biyografisindeki hissiyatla neredeyse aynıdır. Arman karakteri, en çok duygularının anlaşıldığını, sesinin duyulduğunu bilmeye ihtiyaç duyar. Kendisine âşık olduğu belli olan Klemans'la yazışmasında kendini can kulağıyla dinleyecek biri/bir dost arayışını dile getirir.

Ahmet Rasim de zamanının meşhur kalemlerinden biridir. Ona yakın pek çok kaynaktaki *Kitabe-i Gam*'daki mektupların Adalı şaire bir hanıma yazıldığına dair cümleler aktarılırken hanımın kimliği belirtilmez (Topçu 4-5). Enis Tahsin Til, 1949'da *Akşam* gazetesinde Ahmet Rasim Bey üst başlığı altında yazdığı yazılarda bu hanımın kimliğini açıklar. “Ahmet Rasim Bey'in *Kitabe-i Gam*, Şair Nigâr Hanım'ın *Safahat-ı Kalp* Eserleri” yazısında, iki yazarın birbirlerini sevmelerine rağmen şartlar dolayısıyla bir araya gelemediklerini ve bahsi geçen eserler vasıtasıyla birbirlerine olan duygularını anlattıklarını iddia eder (Til 160). Bu, Til'in iddiasına yansıyan hâliyle, “iki yazarın aşkı” olarak başkalarını çok ilgilendirmeyen bir ayrıntıyken önce dergilerde tefrika edilen sonra kitaplaştırılan iki eser, konuyu tekrar değerlendirmeyi gerektirir.

Dünya edebiyatı gibi Türk edebiyatında da yazarlar arasındaki aşka, bunlardan müphem eserlere örnekler vardır. Bunların Türk edebiyatında en yenisi, tekrar gündeme getirileni Ahmet Mithat, Fitnat Hanım mektuplaşmalarıdır (Özalp 2022). Ancak bu son örnekte iki kişi arasındaki mektuplar söz konusudur ve bunları doğal olarak özel hayat alanında değerlendirilmeleri gerekir. Bu araştırmada incelenen eserler, motivasyon yönünden *kurgu* mektuplara benzese de üstü örtülü şekilde kaleme alınmış gerçek mektuplar olma ihtimalleri, onları daha farklı benzerlerinden ayırır.

Ahmet Rasim, *Kitabe-i Gam*'ı mektuplar hâlinde *Malumat*'ta 16 teşrinisani 1311/28 Kasım 1895'te yayımlamaya başlar. Ancak mektuplar art arda sayılarda yayımlanmaz. Bir önceki mektubun üzerinden bazen haftalar, bazen aylar, bazen de yıllar geçer. Son mektup *Malumat*'ta (27 Nisan 1316) 10 Mayıs 1900'de yayımlanır. Nigâr Hanım'ın mektupları 29 Kânunusani 1313-24 Eylül 1314 (10 Şubat 1898- 6 Ekim 1898) tarihleri arasında HMG'de yayımlanır. Ahmet Rasim'in de 12 Mart 1313 (24 Mart 1897) tarihli mektupla ara verdiği tefrikaya 19 Mart 1314 (31 Mart 1898)'te devam etmeye başlamasını mevcut bilgilerle bir tesadüf olarak açıklamak doğru olmaz.

Bekiroğlu, *Safahat-ı Kalp* konusunda tereddütünü şöyle ifade eder:

Safahat-ı Kalp eğer roman değilse nedir? Aşk mektupları. Ama aşk mektupları ise bunların birbirinden bağımsız olması gerekir. Eğer bu mektuplar birbirine bağlı ise ve o bağlar zaman, mekân, şahıs ve vak'a konbinzonunu oluşturuyorsa bu bir romandır. Nigâr Hanım, bir roman yazdığının farkında mıydı? Galiba dönemi gibi kendisi de bunun farkında değildir ve bütün yapmak istediği aşkla dolu bir kalbin safhalarını göstermekten ibarettir... Hemen tümüyle ihmal edilen zaman ve mekân Safahat-ı

Kalp'i bir roman saymamızı elbette engeller. Ama olgun ya da değil, Safahat-ı Kalp'i Servet-i Fünûn döneminde yazılmış bir roman olarak düşünmek gerekir (289-290).

Eserlerin yayın süreçleri de benzerdir; her iki yazar da mektupları önce tefrika edip sonra kitap hâlinde toplar. Ahmet Rasim, tefrikalarını bölümler hâlinde topladıktan sonra ikinci baskıda tek kitap hâline getirir (1922). Her iki eser belli ki edebi eser olarak *kurgulanmış* değildir: Eserlerde sözünü ettikleri ilişkilerin başlangıç hâli ve sonucu yoktur. Mektuplarda aralarda sözü edilen çatışmalar da desteklenmemiştir; eserde yazıldıkları günlerin duygularını aktarmanın ötesinde bir *fikri takip* sezilmez. Kendi devrinin roman örnekleri de düşünüldüğünde bu eserleri roman kategorisine sokmak mümkün değildir.

Safahat-ı Kalp'in karakterlerinde de bir *oturmamışlık* vardır: Klemans'ın kadın, Arman'ın erkek olarak kurgulanması eserde anlatılanlar ve karakterlerin diliyle uyumlu değildir. Her şeyden önce eser bir çeviri ise kadın ve erkek karakterlerin yüz yüze iletişim kurmada toplum baskısından bu yoğunlukta söz etmesi anlaşılır değildir. Özellikle erkek olarak düşünülen Arman'ın baskıyı bu ölçüde vurgulaması daha da gariptir. Eserin sonunda erkek karakterin bir süredir Klemans'tan haber almakta zorlanmasına rağmen rahatça içini döktüğü arkadaşının (Jülyen) kadın olması da çelişkilidir. Arman'ın “Aklım aldanmaya, yaradılışım da aldatmaya mâni. Bundan dolayı benim için kavuşma mutluluğu mümkün değil. İşte bunu bildiğim için yaşamaktan usandım”(7. m), “(S)enin duyguların beni gururlandırıyor ama seni çocuğumu sever gibi seviyorum” “(S)eni düşünürken cinsiyetini unutuyorum” gibi cümleleri kadın duyarlılığına daha yakındır. Arman'ın kendini “vesvese karargâhı (s. 58), hasta, bahtsız” diye nitelerken Klemans'ı “Allah'ın kendi için teselli edici olarak yarattığı” biri (s. 48), “sanatkârca ömrünün devamı için hâtırası gerekli bir özel varlık” (s. 41) “samimiyet sığınağı” (s. 58) olarak tanımlaması; sinir krizleri geçirdiğinde “ona koşmak arzusu” (s. 58) da “kadınsı”dır. Karakterizasyonda kimlikleri değiştirerek saklanma çabası bile kadınsıdır. Ancak bu eserdeki, çağı açısından anlaşılabilir bir “hile”dir. Ahmet Rasim, *Kitabe-i Gam*'da muhatabının bir eser yazma hazırlığında olduğuna ve bunu yapmasının doğru olmayacağına dair ifadelerine (Ahmet Rasim 83) rağmen muhtemel muhatap Nigâr Hanım'ın yine mektuplardan oluşan eserle ortaya çıkması, bir meydan okuma olarak görülebilir.

Roman okuyan kadın karakterler üzerinden bir değerlendirme yapan Gürbilek, “Edebiyat kadının arzusunu kıskırtmakla kalmamış, ona tam anlamıyla bir model de olmuştur.” tespiti bulunur. Bu bağlamda “erkek yazar, kadın okur” anlayışını tersine çeviren bir örnek olarak *Safahat-ı Kalp*'i Boverist kapılımla (Gürbilek 25,26) da açıklamak mümkündür.

Til'in iddia ettiğinin aksine Nigâr Hanım'ın *Safat-ı Kalp*'te yazdıklarına aşk mektupları demek doğru olmaz. Kendine aşkla bağlı birine verilen değer dolayısıyla kendini anlatma çabası denebilir. Kendi bunu “Hayalen de (olsa bir dostla) sohbet hâlinde olmak”, olarak tanımlar. Bu çabanın yazılı bir eserle ifadesi elbette bütün perdeleme çalışmalarına rağmen kayda değerdir. Doğrudan kendi ismi yerine eserlerinde “Osman Bey'in kerimesi Nigâr”, “Nigâr Binti Osman” imzasını tercih etmek (Bekiroğlu 273), kadın yazarın perdeleme çabalarının en somut

kanıtlarından bir diğeri kabul edilmelidir. *Safahat-ı Kalp*, Nigâr Hanım'ın mektuplarını bitirme kararıyla sona erdiği hâlde Ahmet Rasim'in *Kitabe-i Gam*'ı tefrikaya uzun süre devam etmesi de Ahmet Rasim'in perdelemesi olarak düşünülebilir.

Sonuç

Ahmet Rasim'in zengin eser kataloğuna eklenen *Kitabe-i Gam*, sadece kadınların değil erkeklerin de *özel hayatına* dair ayrıntıları *izleri saklayarak* yazma ihtiyacı duyduğunu gösterir. Ahmet Rasim'in mektup ve anı külliyatı içerisinde *Kitabe-i Gam*, bu bilgiler ışığında konumlandırılmalıdır.

Kesişen süreçlerde, açıkça birbirine gönderme sayılabilecek ifadelerle dolu iki eserin (*Kitabe-i Gam* ve *Safahat-ı Kalp*), tanıklıkların da gösterdiği şekilde, *bakışumlu* olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Karşılıklı yazılan bu eserlerin biyografik yönleri ise güçlü değildir. Yani eserlerde iki yazara ait bilinmeyen ve *okuru ilgilendirebilecek* bir malumat yoktur. Ancak her iki yazarın biyografileri, bu eserlerin yazılma sebeplerini açıklamaya kısmen destek olmaktadır. Ahmet Rasim'in büyük aşkla bağlı olduğu *adalı şairenin* Nigâr Hanım olduğu; ona olan duygularını anlatmak için *Kitabe-i Gam*'ı isimsiz kadına yazılan mektuplar olarak yazdığı; Nigâr Hanım'ın aynı tarzda bir cevap olarak *Safahat-ı Kalp*'i kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bundan öte yorumlar yapmayı destekleyecek biyografik bilgi eserlerde bulunmamaktadır. Nigâr Hanım'ın Ahmet Rasim'e cevaben bir eser verme sebebi, çok net anlaşılamamaktadır. Esere, *Bovarist kapılma*, açısından erken bir örnek, demek için Şair Nigâr Hanım'ın diğer bütün çalışmalarının bu gözle incelenmesi gerekir.

Araştırmanın sorularından biri bu okumaların özellikle *Safahat-ı Kalp*'in türü konusundaki farklı değerlendirmelere açıklık getirip getiremeyeceğiydi. Mektup bütün alt biçimleriyle iletişim amacını önceleyen bir türdür. Bu eserde her hâlükârda iletişimden ziyade bir dışa vurum ihtiyacı gözlenir. Bu ihtiyaç bizi sanat eserine götürür. Öte yandan eserde eksen, karşılıklı olup olmadığı şüpheli duygular; karakterlerin birbirlerine karşı hissettikleridir. Biyografileri, burada anlatılanlara benzer duyguların yazarların ilişkilerini etkilediğini doğrulamaktadır. *Safahat-ı Kalp*'te duyguların anlatımında, bilinç akışı demek için erken dönemde zaman zaman sayıklamayla andıran mantık örüntüsünden uzak bir akış kullanılması; karakterizasyon problemleri, eserin açık bir sona bağlanmaması ve en önemlisi bu eserlerin birbiriyle ilgisi; eseri roman olarak isimlendirmeyi zorlaştırır. Belki bu eserlerin gerçek mektupla edebi eser arasında melez bir tür olarak değerlendirilmeleri gerekir.

Sosyal hayatın içerisinde hareket alanı sınırlı olan kadınların kendi hayatlarından yola çıkarak eserler verdikleri çokça dile getirilmiştir. Kadın yazarların yeni yeni eser vermeye başladığı bir coğrafyada Nigâr Hanım'ın mahremiyeti koruma gayretiyle ciddi gizleme çözümleriyle ortaya koyduğu *Safahat-ı Kalp* ise Türkiye'de kadın yazarların yazma pratiğine dair oldukça farklı bir örnek olarak kaydedilmeye değerdir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Rasim. *Kitabe-i Gam*. Hazırlayan Ümmühan Topçu, Altınordu Yayınları, 2015.
- Altıkulaç Demirdağ, Refika. “Edebiyatta Ölüm ve Şair Nigâr Hanım’ın Şiirlerinde İn-tihar Yazımı.” *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 29, no. 2, 2020, ss. 28-41.
- Bekiroğlu, Nazan. *Şair Nigâr Hanım Güftesi Garplı Bestesi Şarklı*. Timaş Yayınları, 2014.
- Gürbilek, Nurdan. “Erkek Yazar Kadın Okur.” *Köy Ayna Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 2007.
- İbrahim Hilmi. “İfade-i Naşir” *Safahat-ı Kalp*, Kütüphane-i Hilmi, 1317.
- Kefeli, Emel. *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*. Kitabevi Yayınları, 2016.
- Moran Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. Cem Yayınları, Tarihsiz.
- Özgül, Kayahan. *Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler I*. Hece Yayınları, 2016.
- Öztürk, Zehra. “Hanımlara Mahsus Gazete.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklope-disi (DİA)*, Ek 1. Cilt, 2000, ss. 533-534.
- Şair Nigâr [Hanım] (Nigar Binti Osman). *Safahat-ı Kalp*. Kütüphane-i Hilmi, 1317.
- Şair Nigar [Hanım]. *Hayatımın Hikâyesi*. Ekin Basımevi, 1959.
- Til, Enis Tahsin. *Gazeteler ve Gazeteciler*. Hazırlayan İbrahim Şahin, Cümle Yayın-ları, 2015.
- Topçu, Ümmühan. “Kitabe-i Gam Hakkında.” *Kitabe-i Gam*, 2015, Atınordu Yayın-ları, ss. 1-19.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

BİR DEVRİN MEKÂNI: EDEBİYAT-I CEDİDE ROMANLARINDA BEYOĞLU

Öz: Osmanlı Devleti, yenileşmenin gerekliliğini hissettiğinde çok yönlü bir değişme sürecine gireceğinin farkında değildir. Savaş meydanlarında alınan ağır yenilgilerin sebebi araştırıldığında devlet, yenileşmenin ve değişimin gerekliliğine inanmıştır. Bu yenileşme süreci, Batı'daki değişimi içten bir kabullenişlikle; askerî, teknik, eğitim, devlet yönetimi alanlarından hemen sonra toplum yaşamına, kültür ve sanat dünyasına da yansımıştır. Değişimin ve modernleşme sürecinin geniş kitlelere ulaşmasının izlerini, en keskin ve net olarak sanat ve daha özelinde edebiyatta izlemek mümkündür. Yeni Türk edebiyatı, bu modernleşme sürecinde öncelikli olarak klasik şekil ve kalıplardan uzaklaşmıştır. Uzun yıllar Türk edebiyatının ifade aracı olan nazım, yerini nesre bırakmaya başlamıştır. Nesir alanında ortaya çıkan romanlar, ilk zamanlarda çeviri ve taklidin gölgesinde kalırken ilerleyen süreçte -Edebiyat-ı Cedide topluluğunda- yetkin eserlere dönüşmeye başlamıştır. Beyoğlu'nun sosyolojik yapısı ve Beyoğlu'nun geçmiş olduğu tarihi süreç, onun Edebiyat-ı Cedide romanlarında farklı yönleri ile yer almasını sağlamıştır. Bu çalışmada, Edebiyat-ı Cedide romanlarında Beyoğlu ve Beyoğlu mekânlarının yansımaları, romanlarda hangi mekânların nasıl dile getirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Edebiyat-ı Cedide romanlarında, Beyoğlu ve Beyoğlu mekânlarının modernleşme ve Batı kültürünün tecrübe edildiği bir alan olarak önem kazandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Roman, Edebiyat-ı Cedide, Beyoğlu.

Space of an Age: Beyoğlu in the Novels of Edebiyat-ı Cedide

Abstract: When the Ottoman Empire sensed the necessity of modernization, it was not aware of the upcoming changing process in different areas. Having analyzed the reasons for the heavy defeats in wars, the state believed in the necessity of innovation and change. This modernization process was seen in many areas such as social life, culture, and art right after military, technology, education and state administration by sincerely accepting the change in the West. It is possible to observe the traces of the change and the modernization process reaching large masses, most definitely and clearly in art and more specifically in literature. New Turkish literature has primarily moved away from classical forms and patterns in this modernization process. Poetry which had been a means of expression in Turkish literature for many years began to be replaced by prose. While the novels that emerged in the field of prose were overshadowed by translation and imitation in the early days, they started to turn into competent works in the following period - in the period of Edebiyat-ı Cedide. Due to its sociological structure and historical process, Beyoğlu took a place in Edebiyat-ı Cedide novels with its different aspects. In this study, the reflection of Beyoğlu and its spaces in the novels of Edebiyat-ı Cedide, and which places are expressed how in the novels are tried to be revealed. In the novels of the period, it has been seen that Beyoğlu and its spaces gained importance as an area where modernization and Western culture were experienced.

Keywords: Modernization, Novel, Edebiyat-ı Cedide, Beyoğlu.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOG

Y RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023

Sorumlu Yazar Corresponding Author

1) Doç. Dr. Hakan YALAP

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.
Eğitim Fak.
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl.

hakanyalap@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0300-2741

2) Hakan ÇIRÇIR

MEB Ozancık Ortaokulu

circirhakan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1726-0429

Gönderim Tarihi

Received
29.03.2023

Kabul Tarihi

Accepted
05.06.2023

Atf

Citation

Yalap, Hakan, ve Hakan Çırçır.
"Bir Devrin Mekânı: Edebiyat-ı
Cedide Romanlarında Beyoğlu."
Türk Lük Bilimi Araştırmaları, no.
53, 2023, ss. 191-222.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme alanı dikkate alındığında aslında Batı'yla hep yakın olduğu gerçeği kabul edilir. Fakat 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dünyadaki değişimlerin gerisinde kalması, 18. yüzyılda devlet ve toplum hayatında hızlı bir Batılılaşmanın da yolunu açar.

Değişim, pek çok alanında olduğu gibi sanatta da kendini göstermiştir. Sanat, toplumların geçirmiş olduğu değişim sürecini tüm yönüyle incelemek için iyi bir seçenektir. İşte 18. yüzyılda başlayan yenileşmenin süreci toplumun Batı dünyası ile daha çok uyum sağlaması, sanatı daha özelinde edebiyatı farklı bir noktaya taşır. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri; 18. yüzyılın başlarında askerliğe, bilime ve teknolojiye dair yeniliklere yönelirken, farkında olmadan hayatın her alanında ve sanatta Batılılaşmaya kapı aralar. Böylece toplum hayatında hem fizik hem estetik bir değişim süreci başlar. Sanatta ve sanatın söze, yazıya dayalı şubesi olan edebiyatta, yüzyıllar boyunca kullanılan bazı kalıplar kırılarak yerlerini yenileri alır. “Edebiyat, bir zamanlar bir amaç iken sonraları sosyal ve siyasal hedefler için bir araç olarak gazete sayfalarına taşınır” (Budak 399).

Tanzimat Dönemi fikir adamları ve ediplerinin hem ilmi hem de edebi eserlerinde Türk edebiyatında yeni bir döneme geçişin izlerini görmek mümkündür. Böylelikle edebiyat da yeni manzum ve mensur türlerle yoluna devam etmiştir. Roman, bu türlerden biri olarak Osmanlı toplumunda Tanzimat'tan sonra hızlanan değişimin bir belgesi niteliğindedir. Toplum, Batı edebiyatının romanlarında, Batı insanının günlük yaşantısını tecrübe etme imkânı bulur. Tercümesi yapılan romanlar, Batılı insanın ve onun hayatının tezahürleriyle okuyucunun karşısına çıkması neticesinde, Edebiyat-ı Cedide romanı da biza-tihi Batılı insanın hayatından birçok esintiler sunmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalır (Çıkla 18). Dönem yazınına yön veren tercüme işi, tercüme odaları vasıtasıyla gerçekleşir. Tercüme odalarında işlenen basım ve kitap, Batı dünyası ile tanışma durumunu biraz daha ilerletmiş olup gazetenin yaygınlaşması sürecinin öncesinde tüm bu yenileşmelere önyak olur. Tercüme odalarının diğer misyonu ise Osmanlı toplumu içinden Avrupa dili öğrenmiş aydınların yetişmesini sağlamasıdır. Burada öğrenilen Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyat ve düşüncesi ile ilk tanışma başlar. Divan edebiyatından Tanzimat edebiyatına geçiş bu tercüme odaları yoluyla olur (Berkes 199).

Edebiyat-ı Cedide topluluğunun çıkış noktalarından birini, edebiyat tartışmaları oluşturmuştur. Toplum hayatında görülen eski-yeni çatışması hemen sonra edebiyatta da kendini gösterir. 1895 yılı sonlarında, Hasan Asaf adlı şairin “Burhan-ı Kudret” beytinde geçen “abes-muktebes” kelimelerinin kafiyeli olup olmayacağı tartışması yeni bir edebi topluluğun kurulmasına vesile olur (Okay 398). Yeni edebi topluluğun kurulmasında Recaizade Mahmut Ekrem'in rolü büyüktür. Recaizade Mahmut Ekrem'in hem öğretmenlik yaptığı

okullarda verdiği dersler, yazdığı ders kitapları, takip ettiği Batılı estetik kitapları yoluyla yeni edebiyatın kökleşip yayılmasında büyük rol alır. Recai-zade Mahmut Ekrem, tesirinde kalan genç yazar grubunu, yeni anlayışa uygun eserler vermeye yöneltmek ve yeni görüşleri eserlerde desteklemek için yayın organı olarak Servetifünun dergisinin etrafına toplar (Kavcar 25).

Edebiyat-ı Cedide, birçok yeniliği beraberinde getirmesi yönünden farklıdır. Dönem şairleri şiirde aruzu kullanır, eski nazım şekilleriyle yeni nazım şekillerini birlikte kullanır. Yeni nazım şekillerini kullanmaları haricinde fikirden çok duygu ve hayal yüklü kısa metin parçaları olan mensur şiir de ortaya çıkmaya başlar. Yeni şiir ve hikâyelerin yanında roman, edebi tenkit ve tercüme faaliyetleri ile dergi, dikkat çeken bir hüviyet kazanır (Parlatır 573). Olaylardan çok ruh tahlillerinin ön plana çıkması, edebi dil kullanımına dikkat edilmesi, roman sanatının bilinçli şekilde kullanılması, Türk edebiyatı içinde Edebiyat-ı Cedide romanını farklı bir noktaya taşır. Halit Ziya ve Mehmet Rauf başta olmak üzere Edebiyat-ı Cedide yazarları, sadece kendi dönemlerinde değil; kendilerinden sonraki roman anlayışı için de etkili olmuşlardır. Batı edebiyatını çok iyi bilen ve yakından takip eden Edebiyat-ı Cedide edipleri, dönemin baskıcı ve bu baskının getirdiği bohem hayat neticesinde eserlerindeki kahramanları romantik, gerçek hayattan kopmuş, hisleriyle yaşayan ve bu hislerine mağlup olmuş insanlardan seçmişlerdir, denebilir. Baskının doğurduğu sinir hastalıklarının, melankolinin ve hayattan bezginliğin, şüphesiz Edebiyat-ı Cedide yazarları ve Edebiyat-ı Cedide yazarlarının yarattığı roman kahramanları üzerinde büyük tesiri vardır (Kaplan 33). Kahramanların kırıl-ganlıkları, değer ve arzularının kaybı, gerçekten kaçıp hayallere sığınmaları, yazarların ruh halleri ile bir bütün olarak değerlendirilebilir. Sansürün getirmiş olduğu bu sıkıntılı süreç, yazarların yazma eğilimlerine de yön verir. Dönem edipleri, zahiren toplumsal konulara mesafeli, bireysel konulara önem veren bir yapıya bürünmek zorunda kalmıştır. Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın *Edebi Hatıralar* kitabında bu konuda Edebiyat-ı Cedide yazarlarının hislerini şöyle dile getirmiştir:

Edebiyat-ı Cedide açıktan açığa yurt, ulus ve özgürlük konularına dokunamamıştır. Çünkü buna olanak yoktu. Ama Edebiyat-ı Cedide matbaası bir ulusçuluk ve yurtseverlik ocağıydı. Onun yazarlarını sanat bağı ne kadar birbirine bağlıyorsa baskı yönetiminden ve Saray'dan tiksinti, özgürlük ve meşrutiyete sevgi duygusu da onları o kadar birleştiriyordu (116).

Roman yazarları, sinirsel problemler yaşayan kahramanlarla bireysel konuları Batı edebiyatı rüzgârıyla ele alır. Esasen Edebiyat-ı Cedide yazarları, farklı vesilelerle Avrupa'ya seyahatler yapan ve Avrupa'yı tanıyan kişilerdir. Batı ile olan münasebetleri, yazılan romanlara da sirayet etmiştir. Mekân seçimleri Avrupai yönüyle öne çıkan yerlerdir. Edebiyat-ı Cedide romanlarında olaylar şehir olarak İstanbul'da, semt olarak ise en çok Beyoğlu ve çevresinde geçer. Yazarlar için Beyoğlu'nun çok büyük önemi vardır. Beyoğlu, onlar için

âdeta bir Avrupa mesabesinde. Burası Avrupa'nın zevkli mallarının ve yaşam tarzının merkezidir. Beyoğlu, Avrupai hayatın iyi ve kötü yönlerinin çıkış noktası Rumların, Ermenilerin, Musevi azınlıkların, elçilik görevlilerinin ve yabancı-yerli Hristiyan tüccarların yoğun olarak yaşadıkları bir semttir. Beyoğlu, Edebiyat-ı Cedide yazarları için neredeyse bir Avrupa şehrinin kopyasıdır. Tiyatrolarıyla, kahve, otel, lokanta, meyhane ve Avrupa malı satan mağazalarıyla Beyoğlu, dönemin yenilikçileri için vazgeçilmez bir yerdir (Çıkla 301). Bu hususu Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı* eserinde şu şekilde ifade eder:

Beyoğlu, Avrupalı lokanta ve kahveleriyle, en basit gündelik ihtiyaçtan, en pahalı zevk unsuruna kadar her şeyi Avrupa'dan tedarik eden zengin mağazalarıyla, gece hayatıyla, eğlence yerleriyle Avrupa hayatının küçük bir numunesini verir. Her modasıyla büyük Avrupa merkezlerine, bilhassa Paris'e tâbidir. Giyim ve kuşamda, debdebe ve sefahatte onu takip eder, eğlencede onun atıklarıyla geçinir (156).

Beyoğlu, tüm bu nitelikleriyle beraber çok kültürlü yapısı ile dikkat çeker. Edebiyat-ı Cedide romanının neredeyse tümünde Beyoğlu'nu görmek mümkündür. Beyoğlu'nu anlatan romanların tamamında Beyoğlu'nun; alışverişin, eğlencenin, lüksün, yeme-içmenin, temsilcisi olduğu söylenebilir. Beyoğlu'nda tablonun en dikkat çekici yanını ise mağazalar ve pasajlar oluşturur (Tuğluk 40). Batı kültürü ile tanışan ve Batı kültüründen etkilenen toplumun bir kesimi, Batının izlerini Beyoğlu'nda ve Beyoğlu'nun mağazalarında bulmuştur. Avrupa'dan gelen her türlü insan gurubuna ev sahipliği yapması ve Avrupai tarzda araç-gereçlerle insanları buluşturan alafranga mağazaları, Beyoğlu'nun etki alanını genişletmiştir.

Beyoğlu'nun Cazibesi ve Edebiyat-ı Cedide Romanlarında Beyoğlu

İstanbul'un Fethi'nden itibaren Avrupa yakasında bulunan Galata ve Beyoğlu, sosyal yapısı itibarıyla farklı kültürlerden insanları ve gayrimüslimleri barındıran özelliğiyle Batı kültürünün merkezi ve aktarıcısı olma yönünü hiç kaybetmemiştir. Beyoğlu'nun bu özelliği, onun 18. yüzyılda Osmanlı Devlet ve toplum hayatındaki değişimde merkezi bir konumda olmasına vesile olur. Osmanlı toplum hayatının resmi ya da gayriresmi tüm kurumlarında hissedilen bu yenileşmede Beyoğlu bir vitrin olmuştur, denebilir.

“Beyoğlu semti adını Venedik doçu Andre Gritti'nin gayrimesru oğlu olan Alvise Gritti vasıtası ile alır” (Gürkan 168). Aile içi çekişmelerden dolayı Venedik'e gidemeyen Bey'in oğlu Gritti, İstanbul'da kalarak ticaretle uğraşmış ve zamanla oturduğu semt onun lakabıyla anılmıştır. Gayrimüslimlere ev sahipliği yapan bölge, Venedik ve Cenevizli tüccarlara ek olarak İngiltere, Fransa, Hollanda gibi siyasi arenada güçlü ülkelerin sefaretlere açmasıyla da aynı zamanda diplomatik bir mekân olma görevini üstlenmeye başlar. Tanzimat'la en büyük gelişme de doğal olarak Beyoğlu'nda yaşanır. Beyoğlu cazibesinin oluşmasında bir diğer etken de Levantenler ve yabancı askerlerdir:

1854 Kırım Savaşı sonrasında bölgeye yerleşen yabancı askerler ile Levantenlerin yaşam tarzları, evleri, işyerleri Osmanlı halkını etkiler. Bu yaşayış önce Dolmabahçe Sarayı'nı daha sonra sadrazamı, nazırları, paşaları ve halkı etkiler. Osmanlı aristokrasisi tarafından yaptırılan saray, köşk, kasır ve konakların inşa ve yapı malzemelerinin yurtdışından gelmesi ile farklı bir sürecin kapısı açılır (Akıncı 19).

Değişim kendini sanatta da hızlı bir şekilde gösterir. Batı müziğinin vazgeçilmezi olan piyano, konaklarda hemen kendine yer bulmaya başlar. Piyanonun bulundurulmasının Batılı yaşam tarzının etkisiyle olduğu muhakkaktır. Çünkü sosyolojik olarak bir kültür ortamı tüm temel yapı taşlarıyla vardır.

Beyoğlu'nun cazibe merkezi olmasında bir diğer etken de "belediyecilik" kavramıdır. Yüzyılın başlarında Lâle Devri ile Avrupa şehirleşmesinden etkilenmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin belediyecilik mevzuatını da Fransa'dan alması ile Batılı şehircilik anlayışının ilk örneği Beyoğlu olur (Akıncı 19).

Tüm bu ayrıcalıklarla Beyoğlu; coğrafi yapısı, başkente ve boğaza hâkim konumuyla birçok sefaretî bünyesinde bulundurur, ticaret ve sanat merkezi niteliğiyle bölge halkının zenginliği birleşince Osmanlı Devleti'nin Avrupalı yüzü olmuştur.

Mekân kurgusu, edibin fikir ve hayal dünyasını şekillendiren kavramlardan biridir. Sanatkâr hem mekânda yaşar hem de yaşadığı mekânı en ince ayrıntılara kadar sanat eserinde yaşatır. Dolayısıyla yenileşme vadisine giren Türk edebiyatı için Beyoğlu, Doğu ile Batı arasında kendini arayan aydınlar ve doğal olarak roman kahramanları için vazgeçilmez bir mekândır. Roman türü her ne kadar Türk edebiyatına geç girmiş olsa da, türün en kâmil örnekleri Edebiyat-ı Cedide romanında görülür, demek çok da yanlış değildir. Beyoğlu'nun 20. yüzyıl başında toplum hayatındaki yerini görmek için Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın, Safveti Ziya, Safvet Nezihi gibi Edebiyat-ı Cedide nasirlerinin romanlarının incelenmesi gerekir.

Bahse konu Edebiyat-ı Cedide romanlarında Beyoğlu, her vesilede roman mekânı olabilmiştir. Beyoğlu'nun bu denli romanlarda yer almasını mekânın birey üzerindeki tesiri noktasında değerlendirilebilir. Çünkü mekân, insan ruhunu anlama sürecinde pek çok materyali bünyesinde bulundurur (Bachelard 30). Roman kişileri, Beyoğlu'na genellikle alışveriş yapmak için çıkarlar. Kahramanlar, Avrupai tarzda ürünler satan dükkânlardan ayakkabı, kıyafet, mutfak ve ev eşyası alırlar. Beyoğlu, bu dükkânlara ek olarak Avrupai sanatın da merkezi durumundadır. Bölgedeki tiyatro ve opera binaları, roman kişilerinin Avrupa sanatını gördükleri alanlardır. Kulüpler, gazinolar, lokantalar, kafeler Beyoğlu cazibesine katkı yapan diğer mekânlardır.

Beyoğlu'nun mekân cazibesini görmek için *Mai ve Siyah* romanında geçen bir bölüme kısaca bakmak yeterli olacaktır. Eserde Ahmet Cemil, Ahmet Şevki Bey'e Beyoğlu'nu anlatırken insanların İstanbul'un en uzak noktalarından Beyoğlu'na gelerek arkadaş çevresine “Ben dün akşam Beyoğlu'ndaydım. Aman dün ne kadar eğlendik” cümlelerini kurabilmek için meşakkatli yollara katlandığını dile getirir. Beyoğlu'nda gezmenin ve vakit geçirmenin roman kişilerinin arkadaş çevrelerinde bir üstünlük göstergesi olduğu anlaşılır:

Ne dersenez deyiniz, her gece şu demin saydığım kahvehanelere bir bakınız, buralarda sırf iki kadeh bira içmek bahanesiyle ta Aksaray'dan, Şehzadebaşı'ndan, öteden beriden gelmiş yüzlerce adam görürsünüz. Ta gecenin yedisinde sekizinde dönmek zahmetine katlanacaklardır... Sebep? “Ben bu akşam Beyoğlu'ndaydım!” diyebilmekten ibaret bir tatmin yahut ertesi gün kalemde “Aman dün akşam ne kadar eğlendik!” tarzında bir yalan (Halit Ziya 94).

1. Alışveriş Mekâmı Olarak Beyoğlu

Edebiyat-ı Cedide romanlarında alışveriş dendiği zaman akla gelen ilk roman kişileri, *Aşk-Memnu* romanındaki Melih Bey takımıdır. *Aşk-ı Memnu* romanındaki Firdevs Hanım ve kızları bütün mesirelerin zarafet ruhu olurlar. Bu özellikleri, onları daima İstanbul'un en iyi giyinen kadınları mertebesinde tutar. Melih Bey takımını en mahrem giyeceklerinden yüzlerinin peçesine, eldivenlerinin rengine, mendillerinin işlemesine varıncaya kadar öyle bir nefis ve üstün zevke sahiptir ki onların bu güzelliklerinin fark edilmemesi mümkün değildir:

“İşte Pygmalion¹'dan alınmış siyah işlemeli kül rengi eldivenler, işte Oliondor'dan (bkz. Ek 1) çıkma keçi derisinden potinler... Beyoğlu'na inerek yeni gelmiş kumaşları, Tünelden Taksim'e kadar giyilen yeni elbiseleri görmeye çıkarlardı” (Halit Ziya 11-12).

Keçi derisinden potinlerin satın alındığı Oliondor, roman kişilerinin ayakkabı, çanta gibi ihtiyaçlarını karşılar. Özellikle kadın ayakkabıları satan mağaza, Bihter'in uğrak mekânlarından. Oliondor, *Zavallı Necdet* romanında da Necdet Feridun'un tiyatrodan âşık olduğu Bertha kardeşlerin küçüğüne hediye bir kumaş almak için seçtiği mekândır. Müzehher ile evlenmeye sıcak bakmayan Necdet Feridun, o sıralar tiyatro için şehre gelen Bertha kardeşlerin küçüğüne âşık olur: “Ben acele merdivenleri inerek iskeleye doğru koşuyordum. Çünkü Bertha ile saat on ikide buluşacaktık. O gün kendisine Oliondor'dan bir elbiselik almayı vaat etmişim” (Safvet Nezihi 98).

Necdet Feridun'un vaat ettiği elbiselik, Oliondor'da sadece ayakkabı satılmadığını aynı zamanda elbise veya kumaşın da satıldığını gösterir.

¹ İstiklal Caddesi'nde Mısır Apartmanı yanında bulunan bir mağaza.

Kadın ayakkabıları satmasıyla ünlenen bir mağaza olan Oliondor, asıl adı Fransızca, Au Lion D'or yani Altın Aslan'dır. 1870-1886 yılları arasında Sarrafidis Kardeşler'in içinde her türlü kumaş ve aksesuar sattığı mağazasının yerine Atlas Freres (Au Lion) açılmıştır. Gruenbaum & Cie tarafından kurulur. Beyoğlu Caddesi üzerindeki çok katlı mağazanın ilk örneklerinden olur. Yiannis Veletsos tarafından işletilmeye başlanmasının ardından Kallavi Sokak ile İstiklal Caddesi köşesine taşınmış olan mağaza, bu yıllarda Oliondor ismini alır. Mağazada kadın ayakkabılarının haricinde ipekli, yünlü kumaşlar, şemsiye, eldiven, şapka, kep ve dantel satılır. 1920 yılında firmanın yönetimine Rudolf Heilpern getirilir ve bu sayede büyük Lion mağazasının temelleri atılır. Cumhuriyet sonrasında dükkânın ismi sadece Lion Mağazası olarak anılmaya başlar. Lion mağazası, 1930-1950 yılları arasında çok popüler bir mağaza olur. 1943 yılında mağaza Varlık Vergisi'nden etkilenir. Lion mağazası 1970'li yıllara kadar devam eder ve sonrasında kapanır (Akıncı 382; Batur ve Yenal 132).

Edebiyat-ı Cedide romanlarının ünlü mağazası Bon Marche ise (bkz. Ek 2), Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde 1860 yılında Bartoli Kardeşler tarafından kurulur. Mağaza, bir pasaj düzeninde planlanarak inşa edilir. Mağazanın iki kapısı bulunur. Bir kapısı İstiklal Caddesi'ne açılırken diğer kapısı Tepebaşı tarafında Meşrutiyet Caddesi'ne açılır. Bon Marche ismi verilen bu mağazada, her türlü ürün satılır. Cadde içinde özel önem taşıyan bir mağaza niteliğine bürünür, çünkü halk birçok ürünü ilk kez bu mağazada görür. Mağazada satılan ürünler: her çeşit ev eşyası, maroken mobilyalar, kırtasiye, avcılık malzemeleri, parfümeri, kuyumcu, bronz eşya, porselen, kristal, saksonya porselenleri, Galle vazoları, oyuncak, gözlük, fotoğraf makineleri, ezcane, eldiven, tuhafiyeye, kadın kıyafet ve aksesuarları, giysiler, şemsiye, şekerleme, şarap, likör, yolculuk gereçleri, sepetler, ısınma aletleri, yatak takımları... Yapı, 1920'lerden sonra Karlman Pasajı olarak faaliyet gösterir. Karlman ailesi, İstanbul'da çok ve kaliteli ürün bulunduran bir mağaza kurar. Varlık Vergisi sonrasında satılan bina yıkılmış ve yerine gökdelen yapılmıştır (Akıncı 381; Batur ve Yenal 144; Duhani 111).

Bon Marche gibi ürün çeşitliliği olan büyük mağazalar, Edebiyat-ı Cedide romanı kahramanlarının Beyoğlu'nu uğrak mekân olarak seçmesinde etkilidir. *Aşk-ı Memnu* romanında Nihal'in mürebbiyesi Mlle de Courton, çocukları sosyalleşmesi için hep Beyoğlu'na götürür: "Mlle de Courton çocukları Beyoğlu'na indirir; onları, öteden beriden bin türlü şeyler almak hevesleri ile bir gezinti serbestliği vermek için mağazadan mağazaya dolaştırırdı" (Halit Ziya 45).

Beyoğlu ve Beyoğlu mağazaları, bunalan roman kişileri için rahatlama alanıdır. *Aşk-ı Memnu* romanında annesinin eksikliği ile yetişen Adnan Bey'in oğlu Bülent, araba gezintilerinden çok keyif alır. Yaz-kış mahkûm oldukları yalı hayatından böyle seyrek vesilelerle kurtularak gezmek onun için mutluluk vesilesidir. Bülent, konaktaki hizmetçi konumundaki Beşir'le bir oyun oynarken Beyoğlu'nda bir araba gezintisi hayal eder, kenarda köşede açılmış

dükkânların önünde durur, mağazalara uğrarlar, oyuncak ve şekerleme alırlar: “Arabacı şimdi Bon Marche’ye, şimdi şekerlemeci Lebon’a, diye yükselen nidaların arkası kesilmezdi” (Halit Ziya 45).

Aşk-ı Memnu romanında Bon Marche, Bülent için vazgeçilmezdir. Her türlü eşyanın satıldığı dükkân, romanlarda oyuncak ve hediyelik eşya alınan mağaza olarak yer alır. Edebiyat-ı Cedide romanlarında yer alan çocukların oyuncakları buradan temin edilir. Adnan Bey’in oğlu Bülent, oyuncaklarını buradan alır. Ayrıca *Salon Köşelerinde* romanında Şekip, Beyoğlu’nda bir kış gecesi sokağı tasvir ederken Bon Marche’nin vitrinlerini aydınlatan gazın kendinde uyandırdığı izlenimini şöyle anlatır:

Rüzgâr şiddetle esiyor, belediye bahçesinin çıplak ağaçları ısırap dolu derin inlemelerle titriyor, Bon Marche’nin kapısında yanmakta olan gazın camları bir karış kar serpintisi altında sönük, karanlık gözlerle bu vahşi manzaraya yarım bakışlar fırlatıyordu (Safveti Ziya 57).

Şekip’le İngiliz sevgilisi Miss Lydia, aşklarını, yaptıkları yürüyüşlerle yaşarlar. Miss Lydia, babasının sefaret görevi bitmesiyle Avrupa’ya dönecektir. Şekip’le ayrı kalma günü gelmeden sık sık buluşurlar. Beyoğlu onlar için ev niteliği taşımıştır. Yaptıkları yürüyüşlerde Bon Marche’nin önünden geçmeyi ihmal etmezler: “Yine yan yana gelirdik. Daima Bon Marche’den geçmeyi alışkanlık edinmiştik. Sonra sağ taraftaki kaldırıma atlardık” (Safveti Ziya 127).

Hayal İçinde romanında Nezih, romanın sonuna kadar tam olarak kim olduklarına dahi hâkim olamadığı Diyapulolar’ın kızlarını takip etmekten vazgeçmez. Amaçları kızların ev adreslerini öğrenmektir. Gazinodan çıkan Nezih ve arkadaşı Ziya, yine gazinodan beri takip ettikleri kızların peşini bırakmazlar. Gazinodan çıkarlar ve kısa süreli bir yürüyüşten sonra Bon Marche’ye girerler:

Diyapuloları takip için yürüyerek onları nazarlarından kaçırmaya çalışıyorlardı. Kızlar Bon Marche’ye girdiler. Bir süre sonra kızların Bon Marche’den çıktıklarını görünce gözükmemek için ilerleyerek bir eczane-nin önünde dururlar (Hüseyin Cahit 71).

Bon Marche, hasta çocuklarını mutlu etmek isteyen babaların oyuncak almak için de tercih ettiği bir mekândır. Halit Ziya Uşaklıgil’in *Kırık Hayatlar* romanında Doktor Ömer Behiç de hasta kızı Leyla’nın hastalığına şifa bulamaz. Ömer Behiç, amansız hastalığının günden güne erittiği çocuğunu bir an olsun mutlu etmek için Bon Marche’ye götürür:

Leyla isterse geri dönüp Beyoğlu’na kadar uzanacağız, Taksim Bahçesi’ne gideceğiz, oradan Bon Marche’ye kadar gideceğiz, hep arabada. Bon Marche’de... Bakınız neler alacağımızı söylemeyeceğiz değil mi Leyla? (Halit Ziya 210).

Bon Marche’de satılan oyuncaklar, emsali ile ilk kez karşılaşılması açısından farklıdır. Öyle ki Bon Marche’de satılmaya başlanan yeni bir oyuncak, herkes bilir ve takip eder. *Zavallı Necdet* romanında, bir bayram günü Necdet Feridun ve diğer kişiler bir araya gelir. Bayramlaşma anında Meliha, Necdet Feridun’un elini öper. Bu durum, diğerleri arasında dalga konusu olur. Meliha, bu duruma çok kızar. Kardeşi Saffet Ferit Bey, Meliha’yı bir çocuğa benzetir ve Bon Marche’de gördüğü, yatınca gözleri kapanan oyuncaktan bir tane alınması gerektiğini dile getirir:

Benim aklıma güzel bir oyuncak da geldi. Hani ya şu yattığı zaman gözlerini kapayan, kalktığı vakit açan bebekler yok mu? Canım, şu Bon Marche’de tesadüf ettiğimiz sarı saçlı, mavi gözlü bebekler, işte Necdet onlardan bir tanesini kardeşime... (Safvet Nezihî 35).

Bon Marche’den hediyelik oyuncak alma isteği, *Mai ve Siyah* romanında da yer alır. Ahmet Cemil, Beyoğlu mağazalarının önünde vakit geçirmekten keyif alır. Öyle ki Bon Marche’ye uğramayı asla ihmal etmez. Yine bir Bon Marche ziyaretinde âşık olduğu kadına, Lamia’ya, rastlar:

Bon Marche’nin önüne gelerek içeri girdi. Zaten Beyoğlu’ndan işsiz geçtikçe buraya bir kere girip çıkmak âdetiydi. Henüz o kadar kalabalık yoktu, ilerledi, çocuk oyuncaklarının yanına kadar geldi, ellerinde çalpara, başında maili kırmızılı bir külahla gelip geçenlere gülümseyen bir soytarıya bakmakla meşgulken arkasından kendisine yabancı olmayan bir tatlı sesin bir hayret seslenişiyse, “A! Cemil Bey!” dediğini işitti (Halit Ziya 121-122).

Oyuncak, hediyelik eşya ve vitrinleri süsleyen kandilleri ile Bon Marche, görülmektedir ki Edebiyat-ı Cedide romanlarında Beyoğlu’nun vazgeçilmez mekânlarından.

Guguklu saatleriyle meşhur olan bir diğer mağaza Bazar dü Levan’dır (bkz. Ek 3). Mağaza, Adolf Paluka isimli bir Alman tarafından kurulur. İlk dönemler mağazanın ismi, Magazin Universal’dır. Alman Pazarı (Bazar Allemand) olarak bilinen mağaza, sonraları tabelasında yer alan “Bazar dü Levan” ismini alır. Mağaza, sattığı ürünler sayesinde kısa zamanda başarıyı yakalar. Bazar dü Levan’da Bavvera birası, mobilya, çadır, mücevher, av araçları, guguklu saat, evcil hayvanlar gibi pek çok farklı ürün satılır. Mekânın en dikkat çeken özelliği, saatleridir. Dükkâna giren müşterileri binbir çeşit “tik tak” sesi karşılar. Mağazanın en zengin reyonlarından biri de maymunların, egzotik hayvanların sergilendiği yerdir. II. Abdülhamit, bu ender hayvanların en meraklı alıcılarından. Ürünlerin büyük kısmı Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika’dan ithal edilir. Mağaza, varlığını Cumhuriyet Dönemi’ne kadar devam ettirmiştir (Akıncı 383; Batur ve Yenal 154; Duhanî 106).

Aşk-ı Memnu romanında Nihal, annesini kaybettikten sonra evde onlarla beraber yaşayan ev ahalisine farklı bir yakınlık hisseder. Gününün çoğunu, işi gereği mutfakta geçiren Cemile’ye, Nesrin’e, Şayeste ve Şakire

Hanım’a Nihal’in hissiyatı başkadır. Beyaz mermerlerle döşeli, daima son derece temiz ve insana iştah veren mutfaktaki eşyaların Bazar Allemond’dan alındığı belirtilir:

Bazar Allemond’dan alınmış tencereler, sahanlar, bütün bir salon eşyası sanılacak kadar zarif ve narin şeyler, sarmaşıkların yeşilliklerinden süzülerek giren güneş ışıkları altında temizliklerinin parıltılarını serperlerdi. Artık burada, bu sevimli mutfağın içinde, kendisine bağlılıklarını bütün ruhuyla hissettiği bu insanların arasında şakalarla, sahte kavgalarla, itişip kakışmalarla, kahkahalarla geçen saatleri, Nihal bütün kalbini ısıtan bir saadet duyarak geçirirdi (Halit Ziya 65).

Zavallı Necdet romanında, Necdet Feridun ve arkadaşı, okuldan sonra âdet edindikleri Beyoğlu gezmeleri esnasında mutlaka Bon Marche’ye, Bazar dü Levan’a uğrarlar. Bu mağazalarda gezmek, iki mektep talebesi için keyifli vakit geçirme yöntemidir. Araları bozuk olduğu bir gün, Beyoğlu’na gidişleri şöyle anlatılır: “Sonunda tatil günü geldi, mektepten çıktık. Fakat bu defa birbirimize küsmüş gibi her zamanki âdetimizin aksine Bon Marche’yi gezmedik, Pazar Alman’a uğramadık” (Safvet Nezihî 45).

Edebiyat-ı Cedide romanlarında anlatılan bir diğer mekân Botter Apartmanı’dır (bkz. Ek 4). Beyoğlu’nda ilk modaevi Jean Botter tarafından 1900 yılında açılır. Jean Botter, 1880 yılında Hollanda’dan İstanbul’a gelmiş ve Yıldız Sarayı’na kıyafetler diken biridir. Sarayda düzgün çalışması, çalışkanlığı, işine titizlenmesi, klasik ve modernliği beraber kullanması ile dikkat çeker ve Sultan II. Abdülhamit’e elbise diker. Jean Botter, Osmanlı’da ilk beyaz gelinliği II. Abdülhamit’in kızı Naime Sultan için dikmesiyle bilinen saray terzisi- dir. 1898 yılında Botter arsayı satın alır ve ülkenin ilk modaevi unvanını alacak olan “Casa Botter’in” yapımına başlar. Mimar Raimondo D’Aronco, tüm cephe düzeninde Art Nouveau’nun Avusturya kolu olan Viyana Sezessyonu’nu uyguladığı görülür. Birinci kattaki kavisli küçük balkon, üst kattaki diğer balkoncular, terasın tüm demir korkulukları ve yüzeyi, yoğun bitkisel bezemeler, mimarın tasarımının Viyana dışındaki en önemli örnekleri olarak görülür. Apartmanın cephesindeki, bitki motifli bordürler, çiçeklerle taçlanmış insan başı figürler, vitray ve aydınlatma elemanları dikkat çeker. Jean Botter’in ölümünden sonra yapı, pek çok kez el değiştirmiştir (Akıncı 241; Batur ve Yenal 186; Duhani 91).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından restorasyonu Nisan 2023’te tamamlanarak açılan Botter Apartmanı, *Edebiyat-ı Cedide* romanlarından *Zavallı Necdet*’te geçer. Necdet Feridun, varlıklı bir aileye mensuptur. Sarı lepiska saçlarıyla çapkın bir kişidir. Kadınlar tarafından beğenilmekten ve kadınlarla yaşadığı anılarını arkadaşlarıyla paylaşmaktan çok keyif alır. Giysilerini Beyoğlu’nun seçkin mağazalarından tedarik eder. Kostümlerini Botter’e sipariş verir: “Daireye biraz uğradıktan sonra kâh bir ayakkabı

ısmarlamak için Bergui²'den bazen yazlık bir kostüm siparişi için Botter'e uğrar, vakit geçirirdim" (Safvet Nezihî 7).

Romanlarda bahsi geçen bir diğer alışveriş mekânı ise Baker'dir (bkz. Ek 5). Ürün çeşitliği bakımından Bon Marche'ye benzeyen mağaza, mobilya, mutfak eşyası, bisiklet, spor malzemeleri, kumaş, tuhafiyeye, av silahları, duvar saatleri ve kol saatlerine kadar çeşitli ürünlerin satıldığı bir alışveriş merkezidir. En çok da guguklu saati ilgi görür. 1900'lü yıllarda mağazada kedi, köpek, kuş, balık gibi pet ürünleri de satılır. Bu reyon, İstanbul'un en büyük hayvan bölümü olup kuş meraklısı II. Abdülhamit, bu mağazanın da en önemli müşterisi olduğu için özellikle tropikal kuşlar getirilmiştir (Akıncı 383; Batur ve Yenal 154).

Mehmet Rauf'un *Eylül* romanında Suat ve Süreyya yaşadıkları bağ evinden hiç memnun değillerdir. Boğaz'a nazır bir yalıya taşınmanın hayaliyle yaşarlar. Sonunda bulup buluşturdukları parayla bir yalı kiralarlar. Kiraladıkları bu yalının tefrişatı için Necip ve Süreyya, Baker'in önünde birbirlerine rast gelirler, yürüyerek dükkâna girerler. Yeni kiralanan yalının alışverişi buradan yapılacaktır. Baker, seçkin ürünleriyle yeni eve taşınan kişiler için ilk tercih edilen mağazalardandır:

Bir daha on gün sonra Baker'in önünde rast geldiler. Necip, Beyoğlu'na doğru yürürken arkasından birinin kolundan tuttuğunu hissetti, dönünce Süreyya'yı gördü:

-Oo, nereden böyle?

Öbürü elinden tutup Baker'e doğru yürüyerek:

-Ya sen? Dedi. Kırklara mı karıştın, ne oldu? Bizi yarı yolda yalnız bırakmak (Mehmet Rauf 31).

Kırk Hayatlar romanında yeni yaptırdıkları evlerine geçecek olan Ömer Behiç ve ailesi, her şeyin yeni ve seçkin olmasını ister. Baker dükkânının döşemeleri, onlar için iyi bir örnektir:

Bütün alınacak şeyleri nefis ve seçkin istiyordu. Beyoğlu'nda görül-müş mutfak takımlarından, bir yerde keşfedilmiş sofraya kap kacağından, Baker'in kilim döşemelerinden bahsediyor, karısına en ufak eşyaya kadar satın alacak bir yer gösteriyordu (Halit Ziya 40).

2. Yeme-İçme ve Konaklama Mekânı Olarak Beyoğlu

Edebiyat-ı Cedide romanlarında pek çok yeme-içme mekânı bulunur, varlığını günümüze kadar sürdüren dönemin pastanesi Lebon, (bkz. Ek 6) bunlardan biridir. Lebon, Cafe de Saint Petersbourg ismiyle Charles Bourdon tarafından açılır. Pasta kültürü, Beyoğlu'nda Bourdon ile başlar. Rus

² Beyoğlu'nda ısmarlama ayakkabı yapan dönemin ünlü ayakkabıcısı.

Sefareti'nin karşısına açılan pastanede, öğleleri Fransız yemekleri servis edilir. Bourdon, 1862 yılında Vallaury ailesinin yanında uzun yıllar çalışmış olan Edouard Lebon ile daha iyi bir ekip kurmak için birliktelik sağlar. Yıldız Sarayı ve Fransız Sefareti için her gün pasta servisi yapılmaya başlanır. Daha sonra yeni bir mekâna taşınan pastane, çok şık ve özel bir görünüme bürünür. Asıl restoran ve balo salonu kısmı ise pasajın kapısının yanında yer alır. Bu kısım daha sonra yıkılır. Alanda düğün, balo ve kutlamalar düzenlenir. Pasta üretimi için Lemeunier firmasına özel fırınlar yaptırılır. 1888 yılında Alman Kaiser II. Wilhelm, İstanbul'a geleceği için Sultan Abdülhamit bu fırınlardan sipariş verip fırınları Yıldız Sarayı mutfağına monte ettirmiştir (Akıncı 186; Duhani 95).

Edebiyat-ı Cedide romanlarında şekerleme ve pastaların satıldığı mekân, çocuklar başta olmak üzere pek çok kişinin uğrak yeri Beyoğlu şekerlemecisi Lebon'dur. Lebon, *Aşk-ı Memnu* romanında Beyoğlu'na araba gezmelerine çıkan Adnan Bey'in oğlu Bülent'in arabacıya tarif ettiği dükkânların başında gelir: "Şimdi şekerlemeci Lebon'a diye yükselen nidaların arkası kesilmezdi" (Halit Ziya 45).

Hayal İçinde romanında Nezih, her fırsatta Diyarülolalar'ın kızlarını takip eder. Yaptığı bütün işlerin ekseninde İzmaro vardır. Birkaç akşam operaya giden Nezih'in arkadaş grubu ve Nezih, Diyarülolalar'ın kızlarını takip ederler ve Lebon'un önünde karşılaşılır: "Bir Pazar günü yine oyundan dönerken Lebon'un önünde onlara rast geldi" (Hüseyn Cahit 207).

Beyoğlu'nda hem gazino hem de restoran niteliği gösteren mekânların başında ise Cafe et Restaurant Luxembourg (bkz. Ek 7) gelmektedir. Mekân, Brun ve Bossy tarafından İstiklal Caddesi No:157'de kurulur. Cafe Luxembourg'un oldukça görkemli açılış töreni, döneminde çok konuşulmuş ve gazetelerde haber olmuştur. 16 yıl boyunca caddenin en pahalı lokantalarından biri olan Restaurant Luxembourg'ta yemek yemek önemli bir ayrıcalıktır. Özellikle cam önüne oturanlar Beyoğlu Caddesi'ndeki kalabalığı seyrederek. Lokal giriş katı kafe, birinci katı lokanta olarak hizmet verir. Hafta sonlarında ise balolar düzenlenir. 1876 yılında, işletmeciler tesisi Victor Rossi'ye devreder. Rossi, otel ve restoranı büyütmek için tesisi, Grande Rue Pera No. 128 adresindeki Devaux binasına taşır. Luxembourg, yeni adresinde daha büyük bir mekâna sahiptir. Grand Hotel Cafe et Restaurant 1900'lü yıllarda kapanmış ve Beyoğlu tarihindeki yerini almıştır (Akıncı 170).

Halit Ziya, *Mai ve Siyah* romanında Beyoğlu gazinolarının evli erkeklerin uğrak yeri olduğunu anlatır. İstanbul'un uzak yerlerinden bin türlü zahmete katlanarak gelen adamlar, Beyoğlu gazinolarında vakit geçirmekten kendini alamaz. Beyoğlu'nda çokça para harcamak zorunda kalan bu adamlar, aynı cömertliği evlerinde göstermezler:

Beyoğlu'nda bir gazino penceresinin dışarıyı görebilecek bir köşesinde türlü leziz şeylerle çayını içmek için para esirgemezken evde çocuklarına, midesine çöksün de fazla yemesin diye bayat eklemek yediren pintiler... (Halit Ziya 201).

Mai ve Siyah romanın bir başka bölümünde romancı, Ahmet Cemil ve Ahmet Şevki Efendi'yi bir akşam vakti Beyoğlu'na götürür. İkili, Beyoğlu gece yaşantısını ve uğrak mekânlarını tanıtırçasına bir geceye şahit olurlar. Bir müddet Luxembourg gazinosunun camından gelip geçeni seyrederek:

-Nerede oturacağız?

Ahmet Cemil:

-Luxembourg'da dedi. Beyoğlu'nda en çok zevk aldığı yer burasıydı, orada ön tarafta bir yere oturur, önünden aşağıya yukarıya geçen halkı seyrederek (Halit Ziya 92).

Luxembourg'dan sıkıldıktan sonra gidecekleri yere karar verirken de Beyoğlu'nun diğer sosyalleşme mekânlarını dile getirirler:

Ahmet Cemil için Beyoğlu'nun en eğlenceli kahvehanesi burasıdır. Canınız daha kapanç yer istiyorsa Couronne var, Gambrius var, Centra var... Kahve kahve dolaşırız. İsterseniz Palais de Cristal'in, Concordia'nın yanlarında cam kapılı, içi daima gürültülü, kapısı açıldıkça sokağa dumanla karışık kadın sesiyle bir çatlak keman ahengi fişkıran kahvelerden birine gidelim. İşte Beyoğlu, işte Beyoğlu'nun zevki! (Halit Ziya 94).

Aşk-ı Memnu romanında Behlül tanıtılırken yalnız kalmayı sevmeyen biri olduğu vurgulanır. Behlül, Beyoğlu'nda yalnız yürümek, Beyoğlu kafelerinde yalnız oturmamak, bir gezinti esnasında arabada yalnız başına kalmamak için çaba gösterir. Behlül'un tek başına kalmak istemediği mekânlardan biri de Luxembourg'dur. Romanlarda Luxembourg, kişilerin yalnızlığını giderecek bir niteliğe sahiptir: “Onun için lazım olan şey Beyoğlu'ndan yalnız geçmemek; Luxembourg'a giderse kendisini dinleyecek bir muhatap bulmak, Kâğıthane'ye gidecek olursa arabada bir kişi kalmamaktı” (Halit Ziya 73).

Zavallı Necdet romanında Necdet Feridun, Şişli'de ikamet ettikleri dönemde vaktinin büyük kısmını Beyoğlu mekânlarında geçirir. Varlıklı bir aileye mensup olan Necdet, Beyoğlu'nun kafe ve gazino mekânlarını boş bırakmaz. Cafe et Restaurant du Luxembourg bu mekânlardan biridir:

Servet yönünden de talihin lütfuna ermiş bulunuyordu. Mektedirten çıktuktan sonra Necdet Feridun'u nadiren görürdüm. Şişli'de ikamet ettikleri için kış mevsimleri bazen Lüksemburg Gazinosu'nun bilardo salonunda, Concordia Tiyatrosu'nun fuayesinde kendisine tesadüf ettiğim zaman büyük bir neşeyle beni selamlar, şakalaşır, sonra da adeta zorla ele geçirir (Safvet Nezihî 2).

Edebiyat-ı Cedide romanlarında ismi çok geçen mekânlardan biri de Tokatlıyan Lokantası ve Tokatlıyan Otelidir (bkz. Ek 8). Kafe ve lokanta alanı, Tokat ilinden göçmüş olan Mıgırdıç Tokatlıyan tarafından 1895'te açılır. Tesisin tüm mobilyaları, masaları, sandalyeleri ve koltukları, tüm çatal, kaşık, bıçak ve kaşıklar Fransa'dan getirilir. Restoran, yemek ve mezeleri ile ön plana çıkar. Kahve bölümü için hazırlanan pastalar, kekler, şekerlemeler o dönemde İstanbul'un en iyilerindedir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının otele büyük faydası olur. Savaşın başlamasıyla otelin mali durumu düzelir. Savaş zamanında balo, davet ve düğünler hiç eksik olmaz. Savaşın getirdiği zorluklar, ekmek bulmayı bile zorlaştırırken Tokatlıyan Otelinde lüks ve israf hız kesmeden devam eder. Daha sonra 1920'li yıllarda işletmecisi değişen mekân, aynı isimle varlığını sürdürür, iş hanına çevrilir. Hayvan çekişli tramvaylar döneminde Şişli-Pera hattının son durağı Tokatlıyan Otelinin önüdür. Mekâna ulaşımın kolay olması bilinirliğini artırır. Tokatlıyan Otel, lokanta ve kafesi ile Beyoğlu kültüründe ve tarihinde çok önemli bir isimdir (Akıncı 130-131; Batur ve Yenil 87; Duhani 145).

Tokatlıyan, romanlarda keyifli bir akşam yemeği için gidilen ilk yerlerden biridir. *Salon Köşelerinde* romanında Tokatlıyan Otel ve Tokatlıyan Lokantası yeme-içme mekânı olarak yer alır. Yabancı ailelerle Şekip, burada yemek yer. Sadece yemek değil tatlı ve dondurmaları da Tokatlıyan'da tadar. Şekip, romanda yabancı ailelerle burada çokça vakit geçirmekte, böylece Batılı bir yaşamı sergilemek istemektedir. Romanda Şekip ve yabancı ailelerin birliktelikleri Beyoğlu'nda, daha özelinde Tokatlıyan'da yaşanır: "Beyoğlu'ndan çıktım. Daha erken olduğundan önce bir dondurma yemek üzere Tokatlıyan'ın önünde arabadan inerek yukarı kattaki salona çıktım" (Safveti Ziya 72).

Mehmet Rauf'un *Menekşe* romanı, Hüseyin Bülent'in Tokatlıyan'dan çıkıp bir arabaya binerek Taksim taraflarına gitmesiyle başlar. Hüseyin Bülent Tokatlıyan'da vakit geçirmiştir: "Beyoğlu Caddesi'ni böyle kış günleri için aşırı sayılacak bir halk ile doldurulmuş olan bu şubat gününün akşamına doğru Tokatlıyan'ın kapısının önüne çıktığı vakit Taksim tarafını gösterir" (Mehmet Rauf 15).

Zavallı Necdet romanında, Necdet Feridun için Tokatlıyan'ın yeri ayrıdır. Beyoğlu'nda bulunduğu zamanlarda acıktığı zaman aklına ilk Tokatlıyan gelir. Necdet Feridun, mekânın sahibi Mıgırdıç Tokatlıyan'ın yemeklerinin meşhurluğunu ifade eder ve mekândan ayrıntılarıyla bahseder:

Bedesten'de bir süre dolaştıktan sonra insan açlık belirtilerini hissetti mi, hemen akla doğal olarak Tokatlıyan Lokantası gelir. Mıgırdıç Efendi nefis yemekler pişirmekle meşhurdur. O gün Bedesten'deki gezintiye son verdikten sonra ben de öyle yaptım. Kuyumcular içinden geçerek Tokatlıyan lokantasının yolunu tuttum. Dönem merdivenlerden çıkıp da kendime tenhaca bir masa aramaktayken sol tarafta köşeye tesadüf eden sofraya gözüme ilişti. Dinlenmek, bir nefes almak için hemen kadife sandalyeye

oturduğum ve süslü yemek listesini incelemeye başladım. Hayret etmeyiniz. Büyük lokantaların listeleri incelemeye değerdir. Orada ismini şimdiye kadar işitmediğimiz garip yemeklere tesadüf ederiz (Safvet Nezihî 39).

Necdet Feridun, Meliha ile olan gizli aşkının ayrıntılarını bir arkadaşına anlatarak rahatlar. Bu elemli aşk macerasını arkadaşına Tokatlıyan'da anlatır. Tokatlıyan, kişilerin sıkıntılarını, arkadaşlarıyla dertleşme ortamını sunabilecek bir mekândır. Mıgırdıç Efendi'nin mekânında yemek alanının haricinde koyu sohbetlerin yapılarak içkilerin yudumlanacağı bir bölüm de vardır:

Hatırlıyor musun? Midilli'den geldikten bir süre sonra Tokatlıyan'ın İstanbul'daki lokantasında sana tesadüf etmiştim. O zaman maceranın devamını anlattığım sırada Meliha'dan pek çekindiğimi ve vaziyetin neticesinden korktuğumu söylemiştim (Safvet Nezihî 39).

Zavallı Necdet romanında Meliha'ya olan tutkusu Necdet'i hasta etmeye yetmiştir. Ona Meliha'yı hatırlatan her türlü alandan uzaklaşmak ister, yemekleri dışarıda yer. Tercih ettiği mekânların başında da yine Tokatlıyan gelir: “Akşam yemeğini bazen bahçedeki lokantada ve bazen de Tokatlıyan'da yiyordum. Bazı kere biraz vakit geçirmek için piyasa etmeye bile mecbur oluyordum” (Safvet Nezihî 79).

Eylül romanında Suat, tek keyfi balık tutmak olan müziğe ilgisi olmayan kocası Süreyya'dan uzaklaşarak saatlerce sanat sohbetleri edebildiği Batı müziğine hâkim olan Necip'e âşık olur. Birbirlerine açılma durumları sancılı geçer. Öyle ki bir akşam yemeği esnasında konağa gelen Necip'in haberini alan Suat, yemek için aşağıya inmez. Bu durumun Necip için pek farklı mesajı vardır ve onu çok üzer. Duygusal olarak yıkılan Necip, soluğu Tokatlıyan'da alır:

Ve yemekten sonra, bir bahaneyle ellerinden kurtulup sokağa fırladığı zaman, bu ateşle yanıyordu. O kadar yanıyordu ki “Ah bir şey, bir şey” diye sızlıyordu, “bir şey, bir çare, bir şifa” birden aklına gelen fikre o kadar esir oldu ki kendini bir arabaya atarak, “Çabuk, Tokatlıyan...” dedi. Tokatlıyan, bu kış gecesinin saat onunda tenhaydı, yalnız birkaç, yemekte geç kalmış, masa başında yemekten sonrasının rahatıyla konuşmaya dalmış takımları vardı. Orada bir masaya oturdu. Garsona “Viski!” dedi, garson viskiyle soda getirmişti ve büyük bardağa bu İngiliz rakısından iki parmak kadar koydu. Necip “Koy, koy” dedi ve tek hamlede rakının yarısını içti (Mehmet Rauf 223).

Beyoğlu'nun otellerinden olan Pera Palas (bkz. Ek 9) Orient-Express'in, Uluslararası Yataklı Vagonlar ve Büyük Avrupa Ekpresleri Kumpanyası'nın, yataklı-yemekli vagonlarla İstanbul'a düzenlediği turlarla gelen yolcuların İstanbul'da konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. 1900'lü yılların en ünlü baloları otelin geniş salonlarında yapılır. Saraylar dışında ilk elektrikli asansör de bu otelde kullanılır. Ayrıca musluklarından sıcak

su akan İstanbul'daki ilk yapı olmasıyla Pera Palas oteli, bu gün de Beyoğlu'nun kimliğini oluşturan mekânların başında gelir (Akıncı 142; Batur ve Yenal 227; Duhanı 38).

Kurulduğu günden itibaren ağırladığı misafirleriyle dikkat çeken Pera Palas, Edebiyat-ı Cedide romanlarında yer aldığı haliyle şık ve zarif bir mekândır. *Aşk-ı Memnu* romanında Behlul ve Bihter'in ilişkisi yalıdağiler tarafından şüphe uyandırmaya başlar. Bu durum, Behlul ve Bihter'i rahatsız eder. Behlul, Bihter'le ilişkileri üzerine doğan şüpheleri silmek için yalı hayatından uzaklaşarak Pera Palas'a yerleşmek istediğini söyler. Amacı, üzerlerine çevrilen dikkatleri dağıtmaktır: "Size hakikati söyleyeyim mi? Bu yalı hayatından bıktım. Pera Palas'da şık, zarif bir oda, ondan sonra... Behlul, Bihter'in sesini işiterek susmuştu" (Halit Ziya 268).

Otel, romanlardaki balo ve toplantıların merkezi hâlinedir. Safveti Ziya'nın *Salon Köşelerinde* romanında Beyoğlu'yla ilgili önemli ayrıntılar yer alır. Eserin genelinde başta Pera Palas olmak üzere diğer toplantı mekânlarından sıkça bahsedilir. Romanın geneline yayılan davetler, Beyoğlu'ndaki mekânlarda yapılır. Pera Palas ve diğer mekânlarda yapılan valsler eserin geneline hâkimdir: "O akşam Pera Palas'ta büyük bir balo veriliyordu; kış mevsiminin ilk ve kibar balolarından biri olduğu için Beyoğlu'nun kibar aileleri bu daveti kaçırmamışlardı" (Safveti Ziya 3).

Romanın bir bölümünde, sevdiği kız Miss Lydia'nın yanına gitmek isteyen Şekip, otele girmekte çekingen kalır. Öyle ki kendinin orada yabancı kalacağını düşünür. Daha sonra cesaretini toplayarak herkes gibi Pera Palas'a likör içmeye gelip bir müşteri gibi girebileceğini düşünür:

Herkes gibi, mesela bilardo oynamaya, bir likör içmeye gelivermiş bir müşteri gibi Pera Palas'a giremez miydim? Şimdi Pera Palas'ın sarı atlaslarla döşenmiş ufak salonu, parlak camekânları kaloriferle ısıtılmış havasıyla gözümün önüne geliyordu (Safveti Ziya 55).

Pera Palas'tan başka bir diğer otel de Londra Oteli'dir (bkz. Ek 10). Otel, Meşrutiyet Caddesi ile Kallavi Sokak'ın kesiştiği yapı adasında Glavani Ailesi'nin ahşap konağının yerine kâğıt olarak inşa edilir. Otelin ismi Avrupa'da 18. yüzyılda başlayan turizm modasından gelmektedir ki, o dönemde otel isimlerine İngiliz şehir isimleri bile verilmiştir. Otel, zamanının tüm konforunu içerecek şekilde inşa edilmiş, ağır mobilya ve şatafatlı perdelerle döşenmiştir. Otelin banyolu ve hidrolik asansörü bulunur. Sonraki yıllarda Levantenler'in eski etkinliklerini kaybetmeleri üzerine otelin parlak günleri geride kalır. Otel, yüzyılı geçen tarihinde Beyoğlu'ndaki önemli yapılardan biridir (Akıncı 140; Batur ve Yenal 218).

Salon Köşelerinde romanında Şekip, Londra Oteli'nin önünden geçerken yüzüne dökülen yağmur taneleri ve kulağına çalınan müzik sesi ile düşünmeye dalar ve otelin içindeki sahneler zihninde canlanır: "Londra Oteli'nin

kapıları kapanmış, panjurları indirilmiş, yalnız merdiven yanındaki misafir salonunda ince bir keman sesi, ardından sürekli el şakırtısı duyuluyordu” (Safveti Ziya 57).

3. Lokal, Dernek, Tiyatro ve Eğitim Mekânı Olarak Beyoğlu

Beyoğlu'nun kulüplerinden olan Cercle d'Orient (bkz. Ek 11), içeri girmek için parola bilmenin zorunlu olduğu bir mekândır. Politika gereği İngilizler, gittikleri her büyük şehirde bu tür dernekler ve kulüpler kurmuşlardır. Bu sayede şehrin iş adamları, sermaye sahibi aileleri ve devlet adamları bir araya toplanarak sosyal bir çevre yaratılmıştır. Beyoğlu'nda kurulan bu cemiyetin üyeleri arasında Levantenler, azınlık mensubu bankerler, devlet adamları, it-halatçılar ve mağaza sahipleri vardır. Cercle D'Orient, savaş yıllarında, işgal kuvvetlerinin üst düzey kumandanlarının her akşam toplandığı bir mekân haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla cemiyetin Fransızca olan ismi Türkçe “Büyük Kulüp” olarak değiştirilir. Daha sonra Beyoğlu'ndaki merkez kapatılarak Çiftelhavuzlar'daki mekân kullanılmıştır (Akıncı 258; Batur ve Yenal 72; Duhani 155).

Salon Köşelerinde romanında roman kişileri, Cercle D'Orient'in önünden geçerler: “Serklodyan'ı geçtik, Sakızağacı Sokağına girdik” (Safveti Ziya 60).

Union Française (bkz. Ek 13) ise o dönemde İstanbul toplum hayatında önemli bir grup haline gelen Fransız kolonisi için lokal olarak projelendirilir. Cemiyetin kurucusu Monsieur Berger, İstanbul'a Fransız askeri ataşesi olarak gelir, Genel Borçlar İdaresi'nde Fransız senetlerinin temsilciliği görevini yapar. Yapı, dört katlı kârgir olarak inşa edilir. Mimar Vallauray, arsayı enine üç parçaya bölmüş, ortadaki parçaya büyük bir hol, yanlarında kalan diğer iki parçaya da toplantı odaları, kitaplık ve ofis işlevlerine uygun alanlar tasarlamıştır. Bina, 1930 ve 1970'de iki yangın geçirir (Akıncı 263; Batur ve Yenal 213; Duhani 29).

Menekşe romanında Hüseyin Bülent, sanata olan ilgisini Union Française'de İstanbul Sosyete Müzikali tarafından verilen konseri dinleyerek gösterir. Konser, Hüseyin Bülent'in ruh âleminin derinlerinde iz bırakmıştır: “Burada, Union Française'de, İstanbul Sosyete Müzikali tarafından verilen konserlerde bir iki defa bu senfonileri dinledim; dünyada gerçek zevki hissettiğin yegâne saniyeler bunlardır zannederim” (Mehmet Rauf 29).

Salon Köşelerinde romanında Şekip, Union Française'de verilen konferanstan çıkan mösyölerle karşılaşır. Kulübün üyeleri, seçkin varlıklı kişilerdir. Fransız kolonisi mensupları, sefaret çalışanları kulübün başlıca üyeleridir: “Saat on birden sonra Union Française'deki konferanstan birkaç mösyö geldiler” (Safveti Ziya 38).

Osmanlı modernleşmesinin en önemli eğitim kurumu Galatasaray Lisesi'dir (bkz. Ek 12). Okul, Sultan Abdülaziz Devri'nde kurulmuş ve öğrenci

kaydına 1868’de başlamıştır. Fransız eğitimci Ernest de Salve, okulun müdürlüğüne tayin edilir. Ayrıca ihtiyaç duyulan diğer Fransız öğretmen ve mubas-sırlar da İstanbul’a getirilir. Ders araç gereçlerinden, karyolalara kadar pek çok eşya Fransa’dan getirilerek öğrencilere seçkin bir ortam sunulur. 1908-1910 yılları arasında, yenilikçi kişiliğiyle öne çıkan Tevfik Fikret, okul müdürlüğüne getirilir. Bugünkü binada yer alan Büyük Amfi, Tevfik Fikret Salonu, Biyoloji, Fizik, Kimya laboratuvarları onun döneminde eklenen birimlerdir. (Şişman 323; Akıncı 273; Batur ve Yenal 102).

Galatasaray Lisesi, Edebiyat-ı Cedide romanlarının dikkat çeken eğitim kurumudur. Roman kişilerinin bir kısmı eğitimini burada tamamlamış ve farklı kademelerde devlet kurumlarında memuriyet hayatlarına başlamışlardır. *Zavallı Necdet* romanında Necdet Feridun’un âşık olduğu Meliha’yı, Necdet’in arkadaşı İbrahim Şemsi ile evlendirmeye karar verirler. Meliha’nın ailesi, arkadaşının huyunu Necdet Feridun’a sorarlar. Necdet Feridun, Galatasaray Lisesi’nden tanıdığı İbrahim Şemsi Bey’i yere göğe sığdıramaz: “Pek güzel layıkıyla tanırım. Mekteb-i Sultani’de altı sene bir sınıfta eğitim gördük. Mekteb-i Sultani’den çıktuktan sonra asker olmak istedim” (Safvet Nezih 21).

Aşk-ı Memnu romanında Behlul, Galatasay Lisesi’nde eğitim alması için ailesi tarafından İstanbul’da bırakılır: “Babası vilayetlerden birine memur olarak gittikten sonra Behlul Galatasaray’nda yatılı olarak bırakılmıştı. Haftada bir gece Adnan Bey’in yalısına giderdi” (Halit Ziya Uşaklıgil 72).

Hüseyin Cahit Yalçın’ın *Hayal İçinde* romanında Nezih, âşık olduğu Diyaşpulolar’ın kızı Zomulato hakkında sürekli araştırma yaparak sağlıklı bilgi almaya çalışır. Yaptığı araştırmalar sonucunda, Zomulato’nun Galatasaray Lisesi’nde bir süre eğitim aldıktan sonra Paris’e gittiğini öğrenir: “Ha, bilirim, dedi. İsmi Zomulato’dur. Mekteb-i Sultani’de bir parça bulundu. Sonra Paris’e gitti, enjenyör geldi” (Hüseyin Cahit 51).

Romanlarda ismi geçen sosyalleşme mekânlardan bir diğeri de Palais de Cristal’dır (bkz. Ek 14). Palais de Cristal, 1800’lü yıllarda açılır. Daha önce yerinde Fransız tiyatrosu bulunmaktadır. Tiyatro, Pera eğlence hayatının önemli merkezlerinden biri haline gelir. Bu durumun oluşmasında iki Fransız işletmecinin buranın restoranını tamamlaması, öğle ve akşam yemeklerinde alakart, tabldot yemekler çıkmaya başlaması etkili olmuştur. 1890’lı yıllarda Beyoğlu’nda bazı lokantalar kapanınca tiyatro salonu bu durumdan faydalanır, mekân yenilenir. Palais de Cristal’de tavan yeniden aydınlatılır ve süslemele-riyle 1910 yılına kadar caddenin en önemli eğlence mekânlarından birisidir. Palais de Cristal, 1923 yılında yıkılarak yerine Elhamra Pasajı inşa edilmiştir (Akıncı 206; Batur ve Yenal 126; Duhani 120).

Mai ve Siyah romanında Ahmet Cemil’in gazeteden arkadaşı olan Raci, Beyoğlu gazinolarının büyüüne kapılır. Evde kendine muhtaç olan çocuğu ve karısını geride bırakarak Palais de Cristal’i kendisine mesken edinir: “Ahmet Cemil, Raci’nin ikide bir Palais de Cristal’de geç vakte kadar kaldıktan sonra

geceyi de evinden başka bir yerde geçirdiğini bilir. Kaç kere bedbaht karısı matbaanın kapısına kadar gelir” (Halit Ziya 18).

Romanda, Ahmet Şevki ve Ahmet Cemil, Beyoğlu gazinolarına kendini kaptıran Raci’yi evine dönmeye ikna etmek için bir akşam Beyoğlu’na gitmeye karar verirler. Ahmet Cemil, bu gezinti esnasında Palais de Cristal hakkında Ahmet Şevki’ye şöyle bir bilgi verir:

Kahve kahve dolaşırız, demiştim. İsterseniz Palais de Cristal’in, Concordia’nın yanında cam kapılı, içi daima gürültülü, kapısı açıldıkça sokağa dumanla karışık kadın sesiyle bir çatlak keman ahengi fişkıran kahvelerden birine gidelim... Palais de Cristal’in merdivenlerinden çıkarken Ahmet Cemil arkadaşına dedi ki:

- *İşte İstanbul’un en yüksek eğlence yeri.*
- Ve kendi şivesine uydurarak tercüme etti:*
- *Kasr-ı Billûr.*
- *Kıymeti itibariyle mi yüksekliği itibariyle mi?*
- *Her iki şekilde (Halit Ziya 95).*

Batı tarzı tiyatro Osmanlı toplum hayatına geç girmesine rağmen sonrasında etkili ve yetkin bir yapıya kavuşmuştur. Beyoğlu’ndaki tiyatro mekânları bu açıdan Edebiyat-ı Cedide romanlarında yer alır. Beyoğlu’ndaki tiyatrolarından Concordia tiyatrosu (bkz. Ek 15) 1870 Beyoğlu Yangını’ndan sonra kurulmuştur. Birçok tiyatro binasının yangınla tahrip olmasıyla cadde-deki tiyatro ihtiyacını Concordia tiyatrosu karşılar. Tiyatro sahnesi çok küçük olan mekânda ancak 5-6 oyuncu oynayabilmiştir (Akıncı, 205; Duhani 120).

Tiyatro, roman kişilerinin sosyalleştikleri önemli alanlardandır. Birçok tiyatro kumpanyası, gösterilerini toplumla burada buluşturur. Tiyatroya hevesli roman kişileri, tiyatrolarda bolca vakit geçirir. *Aşk-ı Memnu* romanında Behlül de can sıkıntısı hiç geçmeyen biri olarak tiyatrolara sıkça uğrar. Eğlenmek için bir operetin nağmelerine kapılmak, Erenköy bağlarında siyah çarşafli bir kadın peşinde gezmek, pazar günleri Concordia’nın şarkıcı kadınlarının biriyle Maslak’a gidip bir cuma günü Çırçır Suyu’nda saz dinlemek Behlül’un rutinlerindedir: “Bir pazar günü Concordia’nın şarkıcı kadınlarından birini arabayla Maslak’a götürür, bir cuma günü Çırçır Suyu’nda saz dinlerdi. İstanbul’un hiçbir mekân yoktu ki Behlül oradan bir zevk payı almasın” (Halit Ziya 72).

Behlül’un çapkınlıkları ve Beyoğlu mekânlarındaki serüvenleri *Aşk-ı Memnu* romanında geniş yer tutar. Behlül, Nihal’i piyano başına oturarak ona getirdiği notaları dinleyip hülyalara daldığında duyduğu bir ezgi ona hiç yabancı gelmez ve eserin kapağına bakarak hemen hatırlar. Eseri ilk kez Concordia sahnesinde Hollandalı şarkıcı kız Kette’den duymuştur:

Bu, bir sene önce bütün Beyoğlu'nun ağzında dolaşan bir havaydı ki birinci defa olarak Concordia sahnesinde bir Hollandalı kızdan işitilmişti. O vakit Behlul bu parçayı özel olarak getirtmişti. Nihal şimdi onu çalarken Behlul kendisini Concordia'da çalgın arkadaşlarının arasında görüyordu (Halit Ziya 255).

Mehmet Rauf'un *Eylül* romanında gizli âşıklar Necip ve Suat; müzik, opera ve tiyatroya meraklılardır. Onları bu yasak aşka iten durum, her ikisinin de sanata olan bağlılıklarıdır. Necip'le Suat sık sık musiki ve tiyatro konusunda uzun sohbetler yaparlar. Necip ve Suat, sadece mekânla yetinmez. Orada yer alan bütün sanatçıları da yakinen tanırlar. Concordia'da yer alan hastalıklı bir kız bahsi de şöyle geçer:

Bir zamanlar Concordia'ya giderken bilmem hatırlar mısın ince, hastalıklı bir sarışın kız söylenir dururdu.

Ve elindeki notayı piyanonun önüne koyarak:

-“Santa Lucia, Barkarola” dedi (Mehmet Rauf 133).

Mai ve Siyah romanında ise Ahmet Cemil, Ahmet Şevki Efendi'ye mekân beğendirirken Concordia'nın etrafında gürültülü eğlence mekânlarından bahseder. Beyoğlu, her türlü insana hitap edecek mekân çeşitliliğine sahiptir ve Ahmet Cemil, Ahmet Şevki Efendi'nin bu mekânlardan birini seçmesini ister: “İsterseniz Concordia'nın yanlarında cam kapılı, içi daima gürültülü, kapısı açıldıkça sokağa dumanla karışık kadın sesiyle çatlak keman ahengi fişkıran kahvelerden birine gidelim” (Halit Ziya 94).

Salon Köşelerinde romanı da Concordia ve artistlerinin anlatıldığı bir diğer eserdir. Anlaşılır ki Concordia mekân olmanın haricinde romanlarda sanatçıları ve çalışanlarıyla kendine yer bulan bir üne sahiptir: “Benim!.. Mini-mini!.. Ve sonra Sızıska! Yani Kristal'in, Konkordiya'nın en ucuz, orta malı fahişesi!” (Safveti Ziya 5).

Ayrıca *Zavallı Necdet* romanında Necdet Feridun, arkadaşıyla Concordia tiyatrosunun fuayesinde karşılaşır, üstelik Concordia tiyatrosunda çalışan Bertha kardeşlerin küçüğüne de âşıktır:

Kış mevsimleri bazen Luxemburg'ta, bilardo salonunda, Concordia tiyatrosunun fuayesinde kendine tesadüf ettiğim zaman büyük bir neşeyle beni selamlar, şakalaşır (Safvet Nezihi 2).

Hâlbuki ben o zaman havai hevesime bağlı ve zevkime tutkundum. O sene Concordia Tiyatrosu'na gelmiş olan Bertha kardeşlerin küçüğünü seviyordum (Safvet Nezihi 97).

Tepebaşı Bahçesi (bkz. Ek 17) bünyesinde bulundurduğu yazlık ve kışlık tiyatro sahneleriyle Edebiyat-ı Cedide romanlarında kendine yer bulmuş açık bir mekândır. Bugün Tepebaşı Bahçesi'nin bulunduğu alanda katlı bir

otopark bulunmaktadır. 1871 yılında başlayan Karaköy-Beyoğlu tünel inşaatından çıkan toprak da bu alana yığılır. Zaman içerisinde Beyoğlu Belediyesi bu alana park inşa eder ve alana “Jardin Publique” adı verir. Bahçe, tiyatrosu olan bir mesire alanı olarak planlanır, bahçenin yapımı başladıktan sonra, 1872 yılında bir İtalyan tiyatrosu kurulması düşünülür ancak Tepebaşı Bahçesi 1880 yılında tamamlanır, tiyatro yapımı gerçekleşmez. 1890 yılında dönemin İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa, Beyoğlu’nda birçok tiyatro yapan Hosep Aznavur’a bu işi verir. Tepebaşı Tiyatrosu, o dönemdeki adıyla Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu, zamanın diğer büyük salonlarında olduğu gibi bünyesinde sabit bir topluluk barındırır. Tiyatro 54 yıl boyunca Dârülbedâyi’nin de ana sahnesi olmuştur (Akıncı 212; Batur ve Yenal 222).

Tepebaşı Tiyatrosu ve tiyatrodaki çalışan sanatçılar, Edebiyat-ı Cedide romanlarında çokça yer alır. Çapkın roman kahramanları, pahalı hediyelerle kandırdıkları tiyatro oyuncularıyla vakit geçirir. Bu çapkın kahramanların başında *Aşk-ı Memnu*’nun Behlül’ü ve *Zavallı Necdet* romanının Necdet Feridun’u gelir. Bahçesinde yemekli toplantılar yapılabilen bu mekânda, akşamları gruplar hâlinde gelenler eğlenceli vakitler geçirir.

Anlatıcı, *Mai ve Siyah* romanının giriş kısmında yazarların yemekli toplantısının Tepebaşı Bahçesi’nde yapıldığını söyler: “Bu gece işte, Tepebaşı Bahçesi’nde yazı kuruluna o ziyafet veriliyordu” (Halit Ziya 1).

Salon Köşelerinde romanında anlatıcı, Pera Palas’tan çıktıktan sonra ileride Tepebaşı Tiyatrosu’ndan çıkan maskeli kişileri görür. Tepebaşı Tiyatrosu maskeli eğlencelerin de mekânıdır: “Boş gözlerle sokağa bakmaya başladım: Tepebaşı Tiyatrosu’ndan birçok maskeler gülüşerek, bağırarak, latife ederek çıkıyorlardı” (Safveti Ziya 30).

Maskeli baloların ve diğer etkinliklerin, Edebiyat-ı Cedide romanlarında yer alan sosyalleşme alanlarından olduğu anlaşılabilir. *Ferdâ-yı Garâm* romanında Macit, Sermet’e giyim konusunda ne kadar hassas ve takıntılı olduğunu anlatır. Kaba bir potin giymiş adamı görmemek için Les Petits-Champs yani Tepebaşı Bahçesi’ndeki tiyatrodaki yerini değiştirmek zorunda kaldığını şöyle dile getirir: “Bir gün de fena, kaba bir potin giymiş bir adam, Pötişan’da yerimi değiştirmeye, bu yüzden karşımdaki güzel bir kadının seyriinden vazgeçmeye mecbur etti” (Mehmet Rauf 22).

Tepebaşı Tiyatrosu’nun sosyalleşmek için önemli mekânlardan biri olduğu, birçok tiyatro kumpanyasının dönem itibarıyla Tepebaşı Tiyatrosu’nda sahne almasından anlaşılabilir. Seyirci, yeni bir temaşa çeşidini görmek ve eğlenmek isterken farkında olmadan Batı medeniyetinin günlük hayatına dair pek çok unsuru da benimser (Budak 408). Toplum, Batı’yı bu tiyatro kumpanyaları ile seyretme ve inceleme fırsatı bulur. Gündelik yaşantıların, kişiler arasındaki ilişki durumlarının, giyilen kıyafetlerin, yeme ve içme durumlarının sahnelenmesi, topluma batıyı tecrübe etme fırsatı sağlar.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Hayal İçinde* romanın büyük bir kısmında olaylar, Tepebaşı Bahçesi'nde geçer: "Akşamüzeri Tepebaşı Bahçesi'ne gidiyor musunuz? Tesadüfen bizim Amor'a rast gelirsiniz, rica ederim ona bakarak iki satır bir şey yazıp bana gönderiniz" (Hüseyin Cahit 140).

Zavallı Necdet romanında Necdet Feridun Meliha'ya olan aşkının acısını Beyoğlu mekânlarında yaşar. Beyoğlu mekânlarının, sinir rahatsızlığına iyi geldiğini düşünür:

Ancak akşam oldu mu başka bir dünyaya dalıyordum. Beyoğlu âleminin, medeniyet kargaşasının dalgaları arasına karışıyordum. Akşamüzeri Tepebaşı Bahçesi'ne gidiyordum. Bir köşeye çekilerek, dönüp dolaşmaya kendini kaptırılmış olan madamları, matmazelleri seyre dalıyordum (Safvet Nezihî 79).

Edebiyat-ı Cedide romanlarında ismi geçen bir diğer tiyatro da Odeon tiyatrosudur (bkz. Ek 16). Tiyatro, 1875 yılında açılır. Tiyatronun salonu bembeyazdır ve diğer detayları ise altın yıldızlarla boyanır. Tiyatronun salonu 60, sahnesi ise 280 gaz lambasıyla aydınlatılır. Öncelikle sirk olarak açılan tiyatro, sonra balkonlu bir yapıya taşınır, daha sonraları sinemaya dönüştürülür. Günümüzde Odeon tiyatrosunun yerinde bir alışveriş merkezi bulunmaktadır (Akıncı 210).

Salon Köşelerinde romanında yol üzerinde ilerleyen Şekip, tiyatronun önünden geçer: "Tokatlıyan'ı geçtik. Odeon'un önünde yine aynı halk... Pervasız, hissiz adamlar" (Safveti Ziya 5).

Aşk- ı Memnu romanında Behlul, kış aylarını Odeon'un balolarında geçirir: "Ramazan akşamlarında Direklerarası gezmelerini sürdürür, kışın Odeon'un balolarında ortalığı neşesinin gürültüsüne boğardı" (Halit Ziya 73).

Sonuç

Sanat ve edebiyat, mekân kurgusuyla bilinçli veya bilinçdışı olarak, bireyin çevresiyle ve nesneyle olan ilişkisinin en net biçimde gözlemlenebildiği yapılarıdır. Mekân, bireyin yaşadığı fiziki ve ruhi çevrenin tasvirinin bir şekilde ortaya konulabilmesi açısından değer taşır. Dolayısıyla sanatkar hem mekânda yaşar hem de yaşadığı mekânı en ince ayrıntılarına kadar sanat eserinde yaşatır. Bir değişim ve yenileşme sürecine giren Türk edebiyatı için Beyoğlu, Doğu ile Batı arasında kendini arayan aydınlar ve roman kahramanları için vazgeçilmez bir mekândır.

Edebiyat-ı Cedide romanlarında mekân, Beyoğlu ve Beyoğlu'nun mağazalarıdır. Beyoğlu, cazibe merkezi göreviyle romanlarda Avrupa'nın küçük ama etkili bir sahnesi olmuştur. Bölgenin gayrimüslim halka ev sahipliği yapması, pek çok sefaretî bünyesinde barındırarak tüccar, bürokrat ve gezgine yaşam alanı olması yenileşmenin ve değişimin tüm yönleriyle izlenmesi açısından kıymetlidir. Edebiyat-ı Cedide romanlarının kahramanları, Doğu ile

Batı arasında kalan insanın kendi varlığını çözme, evrende bulunduğu yeri anlama sürecinde bir arayış içindedirler. İçinde yaşadığı toplumdan farklı bir dünyayı hissedene ve yaşayan roman kahramanlarının bu arayışları ve arayışın ruhlarında yarattığı derin kırıklıkların ve ruhi tasvirlerin izleri, Beyoğlu mekânları vesilesiyle izlenebilmektedir. Aslında yaşadığı toplumdan ayrı bir dünyayı tecrübe eden aydınların fiziki ve ruhi tasvirleri, edebi eserler vasıtasıyla toplum hayatının geneline de belli oranda ve çerçevede işaret eder demek, çok da yanlış olmasa gerektir. Nitekim mekânın bireyin dünyasındaki tesirini, bugün de Türkiye toplum hayatında sosyal medya başta olmak üzere tüm alanlarda görmek mümkündür. Memnuniyetsizlikler, mutluluklar, mutsuzluklar, kimlik arayışları veya kimlik gösterileri-göstergeleri, istekler vs. bilinçli veya bilinçaltı olarak mekândan yansımakta ve mekân vesilesiyle okunabilmektedir.

Edebiyat-ı Cedide Kitaplığı'nda yer alan romanlardan *Aşk-ı Memnu*, *Hayal İçinde*, *Eylül*, *Mai ve Siyah*, *Salon Köşelerinde*, *Ferda-yı Garâm*, *Genç Kız Kalbi* ve *Menekşe* ile muhteva açısından önemi dolayısıyla *Kırık Hayatlar* ve *Zavallı Necdet* bu çalışmada Beyoğlu'nun incelendiği eserlerdir.

Toplumun Batı'yı tecrübe etme noktasında yanı başında bulunduğu başlıca mekân Beyoğlu'dur. Oluşan Beyoğlu cazibesinin çerçevesini çizmek için romanlarda yer alan Beyoğlu mekânları, üç başlık altında incelenmiştir. Birinci başlıkta, toplumun ilk kez karşılaştığı ürünleri alma fırsatı bulunduğu alaf-ranga alışveriş mağazalarına yer verilmiştir. Bu mağazalarda, Avrupa'dan temin edilen ve insanların birçoğuyla ilk kez karşılaştığı ürünler satılmıştır. İkinci başlıkta, Batı'nın günlük yaşantısını gözler önüne seren yeme-içme ve konaklama, eğlence mekânları incelenmiştir. Gayrimüslimler tarafından işlenen bu mekânlar, daha önce tadılmamış lezzetleri müşterilerine sunarak Beyoğlu cazibesini oluşturan unsurlar arasındaki yerini almıştır. Üçüncü başlıkta ise lokal, dernek, tiyatro ve eğitim mekânları değerlendirilmiştir. Gazinolar, müzikli eğlencelerin yapıldığı oteller ve Avrupalı kumpanyalar tarafından eserlerin sahnelendiği tiyatrolar romanlarındaki sosyalleşmenin merkezini oluştururken sadece Beyoğlu'nun değil tüm Osmanlı toplumunun Avrupalı yüzü olan Galatasaray Sultanisi de roman kahramanlarının eğitim mekânıdır.

KAYNAKLAR

Akıncı, Turan. *Beyoğlu Yapılar, Mekânlar, İnsanlar(1831-1923)*. Remzi Kitabevi, 2018.

Bachelard, Gaston. *Uzanım Poetikası*. İthaki Yayınları, 2008.

Batur, Enis, ve Engin Yenal. *Bir Beyoğlu Fotoromanı*. Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Budak, Ali. *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2008.

- Çıkla, Selçuk. *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*. Akçağ Yayınları, 2004.
- Duhani, Said Naum. *Eski İnsanlar, Eski Evler, 19.Yüzyılda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası*. Kırmızı Kedi Yayınevi, 2022.
- Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Casusları*. Kronik Yayıncılık, 2021.
- Halit Ziya Uşaklıgil. *Mai ve Siyah*. Hazırlayan Ali Faruk Ersöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Halit Ziya Uşaklıgil. *Aşk-ı Memnu*. Hazırlayan Ali Faruk Ersöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Halit Ziya Uşaklıgil. *Kırık Hayatlar*. Editör Mustafa Çelik Doğan, Can Sanat Yayınları, 2020.
- Hüseyin Cahit Yalçın. *Hayal İçinde*. Hazırlayan Gökhan Tunç, Hitabevi Yayınları, 2019.
- Halit Ziya Uşaklıgil. *Edebiyat Anıları*. Hazırlayan Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*. Dergâh Yayınları, 2022.
- Kavcar, Cahit. *Batılılaşma Açısından Edebiyat-ı Cedide Romanı*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Mehmet Rauf. *Eylül*. Hazırlayan Pınar Güven ve Berire Umaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Mehmet Rauf. *Ferdâ-yı Garâm*. Hazırlayan Mehmet Kanar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Mehmet Rauf. *Menekşe*. Hazırlayan Ertan Engin, Palet Yayınları, 2012.
- Okay, Mehmet Orhan. "Edebiyât-ı Cedide." *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 398-399.
- Parlatır, İsmail. "Edebiyat-ı Cedide ." *İslam Ansiklopedisi*, c. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 573-575.
- Safvet Nezihi. *Zavallı Necdet*. Hazırlayan Banu İşlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Safveti Ziya. *Salon Köşelerinde*. Hazırlayan Nuri Akbayır, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Şişman, Adnan. "Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi." *İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss. 323-326.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Kitabevi. 1997.
- Tuğluk, Abdülhakim. *Edebiyat-ı Cedide Romanında Mekân*. 2012. İnönü Ü, Yüksek lisans tezi.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://istiklal.ist/mekanlar>. Erişim: 26.03.2022

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/union-francaise-binasi>. Erişim: 23.12.2022

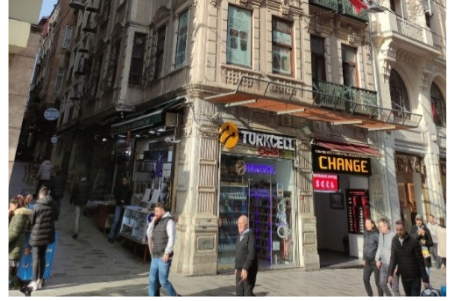
EKLER: Siyah-beyaz fotoğraflar https://istiklal.ist/mekanlar_adresinden, Union Française'in fotoğrafı <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/union-francaise-binasi> adresinden alınmıştır. Renkli fotoğraflar da makale yazarları tarafından çalışma için 08.12.2022 ve 06.06.2023 tarihlerinde çekilmiştir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %80, İkinci Yazar %20.

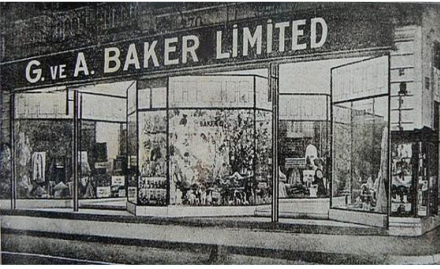
ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

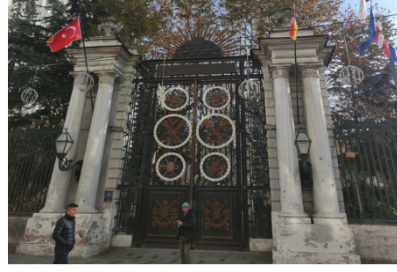
EKLER:**(1) OLIONDOR:****(2) BON MARCHE:****(3) BAZAR DU LEVAN:**

(4) BOTTER:**(5) BAKER MAĞAZASI:****(6) LEBON PASTANESİ:****(7) CAFE ET RESTAURANT DU LUXEMBOURG:**

(8) TOKATLIYAN:**(9) PERA PALACE:****(10) LONDRA OTELİ:****(11) CERCLE D'ORIENT:**

(12) MEKTEB-İ SULTANİ:**(13) UNION FRANÇAISE:**

(14) PLAIS DE CRISTAL:**(15) CONCORDIA(OMONIA) TİYATROSU:****(16) ODEON TİYATROSU:****(17) TEPEBAŞI TİYATROSU:**

(18) KROKİ:

Yayın Tanıtımı: Gür, Murat. *Başka Bir Tarih Hayal Etmek: Türk Edebiyatında Ükronya*. Günce Yayınları, 2023. ISBN: 978-625-826-4425, 215s.

Türk edebiyatında disiplinler arası çalışmalar son yıllarda giderek artmaktadır. Tarih ve edebiyat arasındaki ilişkiselliği açığa çıkaran birçok olgu farklı bakış açılarıyla literatürde yerini alır. Bu bakışla ükronya ve karşıolgusal tarihin de söz konusu çalışmalarda yeni açılımlar getireceği söylenebilir. Nitekim “Ükronya, Türk edebiyatında yeni ortaya çıkan değil, yalnızca sınırları henüz belirlenmemiş bir edebî türdür. Dolayısıyla sınırları belirginleşene ve yerleşinceye kadar adlandırılmasından sınıflandırılmasına, hatta tür olup olmadığına kadar birçok tartışmanın gerektiği belirtilmelidir” (Gür, *Edebî Bir Tür... 711*). Bundan dolayı ükronyanın edebiyat ve tarihin arasında farklı kurgulamalarla bilimsel bir bakış sergilenmeye açık bir alan olduğu ifade edilebilir. Murat Gür’ün *Başka Bir Tarih Hayal Etmek: Türk Edebiyatında Ükronya* başlıklı çalışması söz konusu alanın Türk edebiyatındaki yerine kaynaklık edilebilecek olması açısından dikkat çekmektedir.

Çalışma, 2023 yılının mart ayında Günce Yayınları tarafından 215 sayfa olarak yayımlanmıştır. Eserde ükronyanın edebî eserlere nasıl yansıtıldığı ve bu türün karşıolgusal açıdan tarihî ve edebî ölçütleri sorgulanır. Yazarın çıkış noktası ükronyanın edebî bir formla incelenmesidir. Bundan dolayı ükronya ve karşıolgusal düşüncenin kavramsal ve kuramsal boyutunun yanında edebiyat sahasındaki görünümleri ele alınmıştır.

Eser, “Giriş” dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde bireyin hayal etme sürecinde meydana gelen “gerçek” ile “mümkün” arasındaki çatışma ele alınır. Bu noktada Yahya Kemal’in *Deniz Türküsü* başlıklı şiiri alıntılanır. Sonrasında çalışmanın muhtevası hakkında bilgi verilir. Literatür taramalarında ‘ükronya’nın nasıl tanımlandığı aktarılır. Bu türün ‘alternatif tarih ve karşıolgusal tarihî kurmaca’ şeklinde yer aldığı vurgulanarak Türk edebiyatındaki olguları beyan edilir. Karşıolgusal düşüncenin birçok farklı disipline konu olan bir düşünce biçimi olduğuna, bu disiplinler içerisinde edebiyatın ve tarihin yerine dikkat çekilir. Türkiye’deki karşıolgusal tarihî kurmacanın dizi ve sinema sektöründeki

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Doğanay DAĞLAR

Erciyes Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Yeni Türk Edebiyatı ABD
Yüksek Lisans Öğr.

daglardoganay@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2670-5768

Atf

Citation

Dağlar, Doğanay. “Yayın Tanıtımı: Gür, Murat. *Başka Bir Tarih Hayal Etmek: Türk Edebiyatında Ükronya*.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 223-229.

YAYIN TANITIMI
BOOK REVIEW

örnekleri verildikten sonra bu anlatı biçiminin edebî sahadaki yayılım ölçütleri vurgulanır.

Birinci Bölüm “Karşıolgusal Düşünce ve Tarih Tahayyülleri” başlığını taşır. “Karşıolgusal Düşüncenin Yapısı ve İşlevleri” alt başlığında bu terimin leksikolojik bilgileri aktarıldıktan sonra edebî boyutu sorgulanır. Konu hakkında başat kaynaklara başvurularak tarihî karşıolgusallığın hangi koşullar çerçevesinde temel özellikleri gösterebileceği gerekçelendirilir. Söz konusu düşünce biçiminin bilimsel çerçevesi belirtildikten sonra farklı disiplinlerdeki işlevleri ifade edilir. Bu noktada psikolojik, felsefi ve tarihî boyutlar öne çıkarılır. Karşıolgusalların belirlenen biçimlerinden çok hedef etrafında birleşen bir yapı oldukları açıklanır. Bu yapının işlevsel bir teoriyi de beraberinde getireceği anlaşılır. Bununla beraber karşıolgusal nedenselliğin psikolojik olguları tespit edilir. “Başka Bir Dünya Tahayyülünün Tarihi ve Felsefesi” alt başlığında karşıolgusal tarihin edebiyat ekseninde değerlendirilebileceği ileri sürülür. Bu noktada tarihî varsayımların alternatif sorularla bu farklı düşünce deneyinin edebî formlar aracılığıyla aktarılabilirliği belirtilir. Söz konusu tarihî düşünce biçiminin Klasik Çağ’dan günümüze kadar uzanan süreci hakkında bilgi verilir. “Türk Düşüncesinde Karşıolgusal Tarihin ‘Kök’leri” alt başlığında karşıolgusal düşünce ve tarihin Türk kültüründeki izleri ele alınır. Bu düşünce ve tarihin Köktürklerin ikinci döneminden kalmış olan yazılı anıtlara kadar uzanabileceği ifade edilir. Türk kültür ve medeniyetini hakkında oldukça önemli bilgiler taşıyan bu yazıtların edebî ve tarihî bir boyuta sahip oldukları gerekçeleriyle birlikte aktarılır. Bu eserlerin Türk düşünce dünyasında karşıolgusal düşünce ve tarihin ilk örneklerini oluşturabileceğini öne süren yazar, karşıolgusal önermelerin Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk taşlarında benzer bir yapıda kurulduğunu yazıtlarda bulunan ifadelere dayanarak açıklar. Ardından Bengü taşlardaki karşıolgusalların aynı zamanda Türklerin Tanrı algısını ve inanç sistemlerini de yansıttığını, dolayısıyla Türklerin inanç dairesinin böyle bir bakışla yeni yorumlama alanlarını açacağı tespit edilir. “Karşıolgusal Varsayımlardan Anlatıya Doğru: Türk Tarih yazımında Karşıolgusalların Kullanımı” alt başlığında Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi tarihlerinde muhtelif karşıolgusallara yer verildiği açıklanır. Bu noktada Ahmet Cevdet Paşa’nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri örneklendirilerek karşıolgusallığın amacının tarihî bir nedensellik ile kullanımına dikkat çekilir. Sonrasında Mehmet Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan ve Hüseyin Nihal Atsız’ın tarih yazımındaki karşıolgusalları adı geçen araştırmacıların eserlerinden hareketle açığa çıkarılır. Atsız’ın bu hususta önem arz ettiği anlaşılır. Nitekim yazarın *Ruh Adam* adlı romanında karşıolgusal tarih varsayımlarının edebî sahanın içerisinde nasıl yer bulduğu ispatlanır. Romanda geçen tarih ile ilgili düşüncelerle, karşıolgusal tarih anlatısının yapısı hakkında analitik bir çözümleme yöntemine işaret edilir. Böylece karşıolgusal tarih önermelerinin Türk tarih yazıcılığının önemli bir yeri teşkil ettiği ortaya konur. “Günümüzde Karşıolgusal Tarih Çalışmaları” alt başlığında karşıolgusal tarih anlayışının akademik tarihcilikte 21.yüzyılın başından itibaren bir teori olarak kabul edilmeye başlandığının altı çizilir. Konu hakkında ele alınan çalışmalar detaylı bir biçimde açıklanır. Dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmaların tanıtımından sonra bu metinlerin metodolojik boyutu tespit edilir. Teorik ve pratik işlevsellerinin yanı sıra çalışmaların ayrıntılı

çerçevesi çizilir. Son olarak karşıolgusal tarihin Türk tarihyazımındaki öngörülerini belirtir.

İkinci bölüm “Ükronya ya da Karşıolgusal Tarihî Kurmaca” başlığı ile yer alır. “Ükronya Nedir, Ne Değildir: Adlandırma ve Tanım” alt başlığı genel bir tanımlama ile başlar. Sonrasında belirlenen adlandırmaların gerekçeleri sorgulanır. Bu türün özellikleri ve sınırlılıkları irdelenir. Edebiyat ve tarih arasındaki ilişki doğrultusunda ükronyanın yerleşik edebî türler ile olan bağı sorgulanır. Söz konusu türün hayalî tarih, varsayımsal tarih (hypothetical), subjektif tarih (subjunctive), konjonktürel tarih, koşullu tarih, olası tarih, şüpheli tarih, alternatif tarih, ükronya, tarihsel olabilirler ve tarihsel eğerler şeklinde çeşitli adlandırmalara sahip olduğu dile getirilir. Tarih araştırmacılarının adlandırma hususunda belirli bir uzlaşma varılmadığı aktarılır ‘karşıolgusal tarih’ teriminin bu adlandırmaları karşılayabilen bir yapıya sahip olduğu vurgulanır. Batı’daki eleştirel ve teorik çalışmalarda türü tanımlamak için alternatif tarihten sonra en sık kullanılan terimin ükronya olduğu gerekçeleriyle birlikte aktarılır. Ükronya üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar ve kaynaklar tanıtıldıktan sonra Batı’da ükronya ile birlikte en sık kullanılan terimin “alternatif tarih” olduğu açığa çıkarılır. Bu adlandırmanın terminolojik boyutu hakkında bilgi verilir. Devamında terim hakkında Türkiye’deki çalışmalar kapsamlı bir biçimde açıklanır. Çalışmaların ükronyayı hangi adlandırmalarla ele aldığı ortaya çıkarılır. Bu adlandırmalar içerisinde ‘alternatif tarih’in sorunlu olduğu gerekçeleriyle ortaya konulur.” Ükronyanın Poetikasına Giriş” alt başlığında edebî bir tür olarak ükronyanın geçmişe dönük biçimde birtakım sorular ve sorgulamalar aracılığıyla bir tahayyül sürecine işaret ettiğine ve bu türün edebî kurgulanmalarına dikkat çekilir. Ükronyanın sınıflandırma hususu, postmodern tarihsel kurgu ve bilimkurgu ile türsel bir ilişki barındırdığı, bu alanlarla ilgili konumlandırma sorunu ele alınır. Bu türün yapısalcı bir yaklaşımla ayrı bir tür olarak değerlendirilebileceği kanıtlanır. Konuyla ilgili değinilmesi gereken çalışmalar ve özgün bir düşünce yöntemiyle ükronyanın tarihî kurmaca/roman ile arasındaki akrabalık bağı açığa çıkarılır. Ükronya anlatılarının konumlanan türler ile ayrışma noktaları hakkında literatür araştırmasına başvurulur ve bu anlatıların neyi amaçladığını ilişkisellik etrafında tespit edilir. “Tarih Anlatan Edebî Türler Arasında Bir Seyahat” alt başlığında tarihî bir temsil türü olarak ükronya ya da karşıolgusal tarihî kurmacanın tarihî anlatan edebî türler ile olan ilişkileri tartışılır. Bu türlerin kesiştikleri ve ayrıştikleri noktalara değinilir. İlk olarak karşıolgusal tarih ile onun edebî biçimi ükronya arasındaki ilişkisi ele alınır. Bu ilişkinin temel bileşenlerinin “analitik” ve “kurgusal” olarak ikili bir ayrışım oluşturabilecek yapıya sahip olduğu açıklanır. Ükronyanın türlerle ilişkiselliği açısından bilimkurgu ile olan bağlantısı dile getirilir. Bu noktada çalışmanın anlamlandırılabilir boyutunu açığa çıkarmak için öncelikle bilimkurgu tanımlamaları vurgulanır. Sonuç itibarıyla bilimkurgu ve ükronyaların ayrı türler olarak ele alınması açısından kurgulanan yapının çıkış noktalarının farklı olduğu gözler önüne serilir. Sonrasında ükronya anlatıları ve bilimkurgu ile benzer bir ilişki yapıda bulunan ‘fantastik’ tür karşılaştırılır. Yazar, bu noktada “ükronya anlatılarında fantastiğin aksine amaç, genel olarak, ‘gerçek dünya tarihinin’ olasılıklarını sergileyerek okuru tarihyazımının doğası üzerine düşünmeye çağırarak, tarihin farklı çizgilerde ilerleyebileceğini göstererek bugünkü gerçekliğin zorunlu olmadığını” (Gür,

Ükronya... 86) vurgulayarak söz konusu iki türün ilişkisel boyutunu açığa çıkarır. Ükronya anlatılarının ilişkisinin bulunduğu bir diğer türün postmodern tarih anlatıları olduğu ifade edilir. Ükronyanın postmodern anlatılar gibi kurmaca yapılarına karşı bir içeriğe sahip olmadığı altı çizilir. Bu türün postmodern anlatıların aksine gerçeklikle ilgili bir kabulleniş ve müdahaleye açık olduğu, geçmişe karşı belirli bir kurgusal kurulum taşıdığı anlaşılır. Bununla birlikte ükronyanın doğrudan postmodern tarih anlatılarının bir alt türü olarak konumlandırılmayacağı gerekçelendirilir. Devamında tarih anlatan edebî türler içinde ükronya ile yapısal bir benzerlik gösteren türün klasik tarihî kurmaca/roman olduğu ifade edilir. Her iki türün de merkezinde tarihî gerçekliğin bulunduğunu ancak ükronyanın kanonlaşmış tarihin gerçekliğini kabul etmesin yanında onun üstüne yazıldığını, dolayısıyla tarihî roman ile akrabalık bağı gösterse de onun bir alt türü olarak değerlendirmenin doğru bir yaklaşım olmayacağı belirtilir. Tüm bu ilişkisel bağ etrafında “Ükronyaların belirleyici niteliğinden, yani bir ayrışma noktasından itibaren gerçek dünyanın tarihinden farklı, kendine özgü bir zaman çizgisine sahip yeni bir dünya yaratılmasından yola çıkıldığında, kolaylıkla kendi başına bir tür olduğu” (Gür, *Ükronya...* 95) ileri sürülür. “Bir Edebî Türün Sergüzeşti: Ükronyanın Doğuşu ve Yükselişi” alt başlığında ükronyanın 19.yüzyılda Fransa’da bir farkındalık kazandığı, bu türe ait ilk metinleri ve türün kurucuları hakkında bilgi verilir. Ükronyanın roman biçiminde ilk geniş kapsamlı örneğini Louis Geoffroy tarafından kaleme alınan 1836 yılında yayımlanan *Napolyon ve Dünyanın Fethi: 1812-1832* adlı metnin oluşturduğu aktarılır. Buna göre metinde yer alan kırılma noktalarının tarihî bir gerçeklik ile “bu dünyanın gerçekliğinden daha iyi biçimde kurulan” (99) yapı arasındaki tarih yeniden yazılır. Ükronyanın roman biçimindeki ilk örneğini Louis Geoffroy verse de bu türe “ükronya” adını veren ismin Charles Renouvier olduğu belirtilir. İleri sürülen bu ifade konu hakkında yayımlanan ilk kaynaklara dayandırılır. Dünyada “ükronya” adlandırmalarına sahip olan muhtelif çalışmalar kapsamlı bir biçimde ele alınır. Sonrasında Türk edebiyatındaki durumu değerlendirilir. Bu türün edebiyatımızda son yıllarda ortaya çıkmaya başladığını ve bu anlatıların yayılımının gittikçe artacağı öngörülür.

Üçüncü bölüm “Ükronyanın Türk Edebiyatındaki Görünümleri” başlığını taşır. “Ütopya ile Ükronya Arasında Bir Endülüs Düşü: İsmail Gaspıralı ve *Darürrahat Müslümanları*” alt başlığında ükronya anlatılarının zeminini oluşturan metinlerin rüya anlatıları ve ütopyalar olduğu aktarılırak İsmail Gaspıralı’nın *Darürrahat Müslümanları* başlığıyla kaleme aldığı ütopyasının böyle bir düşünce ile incelenebileceği belirtilir. Eserin içinde yer alan “Darürrahat” ülkesinin ütopya anlatılarının yapısı itibarıyla karşıolgusal bir dünya olarak değerlendirilebileceği eserin muhtevasına dayandırılarak gerekçelendirilir. Eserin barındırdığı ayrışma noktasının ükronyaya yakınlaştıran bir özellik gösterdiği ancak yaratılan tarihin gerçek tarihle aynı anda var olmasından dolayı tam anlamıyla “ükronya” olarak sınıflandırılmayacağı ifade edilir. Sonuç itibarıyla *Darürrahat Müslümanları*’nın ütopya ve ükronya arasında konumlandırılacak bir edebî özellik gösterdiği, eserin ükronya anlatılarının gelişiminde önemli bir yeri teşkil ettiği anlaşılır. “Karşıolgusal Tarihin Gölgesinde ‘Gizli Tarih’ Anlatıları: Hüseyin Nihal Atsız’ın Romanları” alt başlığında Atsız’ın romanlarının ükronya anlatılarını oluşturan bir yapı göstermediği fakat karşıolgusallığın edebî dönüşümü hususunda iyi bir örnek

olabileceğine dikkat çekilir. Bu noktada ükronyaya en yakın eserinin *Deli Kurt* olduğu belirtilir. İleri sürülen bu düşünce romanın kahramanlarından Çakır'ın 'talihin başka türlü gidebileceğine' dair olan ifadeleri ile desteklenir:

“Talih başka türlü yürüseydi İsa Beğ taht için can vermiş bir şehzade değil, tahtın üstünde oturan Osmanlı Beğ'i olacaktı... Ve o zaman... O zaman, şimdi yoksul bir köy evinde kendi karşısında oturarak yemek yiyen şu çocuk, yani Deli Kurt Murad, böyle pırtılar içinde yaşayan bir Murad değil, sırmalı giyimler giymiş şehzade Murad olacaktı. O zaman, şimdi bir köy mezarlığında taşı bile olmadan yatan Balâ Hatun, Bursa ve Edirne saraylarının sahibi hatun olacak, kim bilir ne hayratlar yaptıracak ve Murad'dan başka ne Mehmed'ler, Süleyman'lar, Mustafa'lar, Orhan'lar, Kasım'lar, Osman'lar doğuracaktı. Şimdi bunların hepsi kaybedilmiş birer hayaldi” (Atsız, *Deli Kurt* 38).

Bu ifadelerin karşıolgusal bir düşünceye dayanması metnin ükronya anlatıları etrafında gerilim ve merak unsurlarıyla ön plana çıktığı vurgulanır. Sonrasında *Ruh Adam* romanı 'gizli tarih'in penceresinden incelenir. Nitekim romanda yer alan askerî tarihin karşıolgusal tarih önermeleri ile ilişkisel bir işlev taşıdığı anlaşılır. Bu doğrultuda *Ruh Adam*'daki gizli tarih anlatısının karşıolgusal bir yapıya araç olduğu şu ifadelerle ileri sürülür:

“- Selim Beğ! Osmanlı tarihini şöyle gerilere doğru düşününüz. Tahta geçmek uğrunda yahut taht için tehlikeli olduklarından dolayı yüzlerce şehzade can vermişti [...] Yıldırım Beyazıd'dan sonraki şehzadeler kavgasını biliyorsunuz. Büyük şehzade Süleyman'dı ve meşru hükümdar oydu. Fakat kardeşleri tarafından öldürülünce zavallı, padişahlar listesinden bile silindi. [...] Şimdi biraz sonrasına gelelim: Kanunu Sultan Süleyman'ın büyük şehzadesi bir Mustafa vardı. Yavuz Sultan Selim çapında birisiydi. O da türlü tezvirata kapılan babası tarafından acıklı şekilde öldürüldü. Öldürülmeseydi tahta o geçecekti” (Atsız, *Ruh Adam* 82-83). Söz konusu “karşıolgusal yapı aracılığıyla kurulan gizli tarih anlatısı burada olduğu gibi geçmişteki bir ihtimalin hâlen süregelmesine dayandırılır” (Gür, *Ükronya...* 121).

“Yahya Kemal ve Başka Bir Tarihin Rüyası: “Çamlar Altında Musahabe/ler” alt başlığında Yahya Kemal'in, kanonlaşmış tarihe karşıt bir tarihî anlatı kuran ilk isimlerden olduğu ifade edilir. “Çamlar Altında Musahabe I” metninde ükronyanın geçmişe dair anlatılan hikâyenin içerisinde sunulduğu belirtilir. Bu noktada hikâyenin Şehzade Mehmet'in Trakya ovalarında kaybolmasından sonra Apollon'un kâhinlerinden olduğunu söyleyen Calchas isimli bir ihtiyarla karşılaşmasıyla başladığı dile getirilir. Daha sonra Şehzade Mehmet'in, Zağanos Mehmet Paşa ve avcıları tarafından bulunduğu, belirli bir süre sonra tahta geçtiğini, yeni yaratılan zaman çizgisiyle Bizans'ı fethederek bir çağın kapanmasına vesile olduğunu ve metni ükronya anlatısına dönüştüren 'ayırışma noktası'nın fetihten sonra sunulduğu aktarılır. Nitekim fetihten sonra gerçek dünyanın tarihi ile kurulan ilişki, gerçek tarihten önemli bir 'an' ile bununla çelişen karşıolgusal bir dünya yaratımına dayandırılır. Sonrasında metinde yer alan karşıolgusalılık ile gerçek dünya arasındaki ilişkisellik ele alınır ve Yahya Kemal'in “Çamlar Altında Musahabe I” başlıklı anlatısı içinde yer alan ‘çerçevelemiş hikâye’nin yapısı itibarıyla “ükronya” etiketine uygun bir metin olduğu tespit edilir. Bu tür anlatıların yazarın

hayalleriyle dış dünyanın gerçeklerinin karşılaştırılması açısından fonksiyonel bir içerik taşıdığı ifade edilir. Sonrasında “Çamlar Altında Musahabe III” metninin de ükronya biçiminde değerlendirilebileceği ileri sürülür. Metinde yer alan mekân tasvirine yoğunlaşılır. Buna göre metinde “akşamları sofalarında kızları şarkı söyleyen beldede” (Beyatlı 273) şeklinde geçen ifade aracılığıyla metnin klasik bir ütopya çerçevesi çizdiği anlaşılır. “Çamlar Altında Musahabe I” metninden farklı olarak “...adı anılmasa da Fatih’in dönemi ‘Türk İntibahı Devri’ biçiminde adlandırılır. Üstelik ilkindeki İslam’a yönelik vurgular tamamen ortadan kaldırılmış ve sanata dair bütün göndermeler açık bir ‘Türklük’ çerçevesine oturtulmuştur” (Gür, *Ükronya...* 139). “Çamlar Altında Musahabe II” başlıklı anlatısının ise geleceğe dönük bir ükronya anlatısı çizmesi değerlendirilir. Yazar-anlatıcının ‘rüya’da zaman makinesi aracılığıyla bir seyahat gerçekleştirdiği ve seyahat ettiği yerin karşıolgusal bir dünya olduğu ileri sürülür. Bu noktada metnin “bilimkurgu ükronyası” şeklinde tasnif edilebileceği görülür. “Mustafa Kemal’in Olmadığı Bir Türkiye’nin Tarihi: Seyfi Öngider, Mustafa Kemal’in Saati” alt başlığında *Mustafa Kemal’in Saati* adlı eserin tarihî bir nitelik gösterdiği, eserin gerçek tarihten ayrılma noktaları ele alınır. Buna göre eserde Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal, sağ üst cebindeki saatine baktıktan sonra saati sağ alt cebine koyar ve 06.05’te göğsünün sağ yanına isabet alan şarapnel parçası nedeniyle şehit olur. Bu durum eserin ayrışma noktası oluşturduğu ileri sürülür. Nitekim gerçek tarihte aynı saatin Mustafa Kemal’in hayatını kurtardığı belirtilir. Bu iki olayın tarihî bir eksende yer alması bir bakıma yeni bir tarih çizgisini oluşturduğu dile getirilir ve karşıolgusal düşünce dünyasına girilmiş olduğu aktarılır. Sonrasında eserin ideolojik boyutuna yer verilir ve genel bir değerlendirme girişiminde bulunulur. Ele alınan değerlendirmenin sonucunda *Mustafa Kemal’in Saati*’nin Türk milliyetçiliğinin karşısında bulunan ideolojik ittifaka yazılmış olan ‘karşıolgusal anlatı’ olarak konumlandırılır. “Ya Şehzade Mustafa Tahta Çıksaydı: Uğur Ziya Şimşek, *Şehzade/Sultan Mustafa*” alt başlığı *Şehzade/Sultan Mustafa* adlı eserin karşıolgusal bir tarih kurgulanması değerlendirmesiyle başlar. Nitekim bu değerlendirme eserin arka kapağında yer alan “Ya tahta ‘O’ çıksaydı?” sorusundan yola çıkılarak ele alınır. Devamında romanın muhtevisiyatına yer verilir. Buna göre Şehzade Mustafa yerine boyu, posu, yüzü ona benzeyen biri Sultan Süleyman’ın Konya’da kurulmuş otağına getirilir ve boğdurtulur. Romanda kurmaca bir kişi olan Sofu Şehzade Mustafa’nın annesi Mahidevran’a durumu açıklar. Sultan’ın ve çevresindekilerin Mustafa’yı uzun yıllardır görmediğini, şehzade yerine gidecek olan kişinin bu hususta eğitildiğini ancak tüm bunların gerçekleşememe ihtimaline karşı orduyu ve tahtı ele geçirmek için tedbir aldıklarını aktarır. Eserde karşıolgusalın ayrışma noktasının babasının kendisini öldüreceğinden emin olan Şehzade’nin Kanuni’nin otağına doğru yürümesiyle başladığı vurgulanır. Bu noktada zamanın ve tarihin yeni bir biçimde ilerlemeye başladığı anlaşılır. Nitekim eserde Kanuni’nin şehzadeye “Mühür senindir Mustafa!” demesi söz konusu düşünceyi destekler. Devamında karşıolgusal dünyanın Sultan Mustafa’nın ‘erdemli insan’ modelini gösterdiği ve tek hedefinin ‘dünya barışını kurmak’ olarak sunulduğu belirtilir. Romanın ükronya anlatısını sağlayan ismin kurmaca bir karakter olan Sofu olduğu açıklanır. Şehzade Mustafa tahta çıktıktan sonra Sofu’nun karşıolgusal tarihin seyrine müdahale edebilecek gizli planlar yapması bu düşünceyi destekler. Sonuç itibarıyla de *Şehzade/Sultan Mustafa* adlı eserin kahramanları ve tarihi yeniden

kurgulaması yönüyle karşıolgusal tarihin önemli bir örneği olduğu anlaşılır. “1553’ten 2013’e Sultan Mustafa’nın Osmanlı’sı: Eray Aydın, *Aşk, Kılıç ve Muska*” alt başlığında *Aşk, Kılıç ve Muska* adlı romanın ükronyanın edebî gelişimi açısından bir dönüm noktasını teşkil ettiğinin altı çizilir. Romanın yazarı Eray Aydın’ın yarattığı karşıolgusal dünya ile günümüzün bir arada sunulduğu, tarihin ve tarihî unsurların yeniden yaratım biçiminin ükronya türünün daha belirgin bir görünüm kazanmasına olanak sağladığına dikkat çekilir. Romanın bütünüyle 16.yüzyıldan 21.yüzyıla kadar uzanan süreci kapsamaması, bu süreç içerisinde ükronya anlatısının parça parça sunulması, tarihî isimlerin günümüz dünyasına ait olan mekânlarda yer alması ve gerçek dünyanın üzerine karşıolgusal tarihin edebî bir formla yazılması bu türün Türk edebiyatındaki gelişimini ortaya koyar. “Millî Karakter Mitini Meşrulaştırmak: Kutlu Altay Kocaova, *İzmihlâl*” alt başlığını taşıyan son evrede Kutlu Altay Kocaova’nın *İzmihlâl* adlı romanı incelenir. 1913 yılında başlayan anlatıda Enver Paşa, Talat Paşa ve Mustafa Kemal tarihten ayrıldığı belirtilir. Romanın ayrışma noktasını Enver Paşa’nın öldürülmesinin oluşturduğu ileri sürülür. Bu düşünce, Enver Paşa’nın ardından Mehmet Rifat Paşa, Ali Fethi, Mustafa Kemal ve Talât Paşa’nın da suikasta uğraması sonucunda karşıolgusal dünyanın yaratımına dayandırılır. Romanın eksiltmeli bir yapı göstermesinin kaotik bir karşıolgusalılığı beraberinde getireceği ifade edilir. Romanın içeriğinden hareketle millî ve politik bir boyuta sahip olduğu tespit edilir. Tarih sahnesinden çıkarılan isimlerin gerçek dünyada ulusal ve küresel anlamda önemli figürler olmalarından dolayı eserin kaotik bir süreci barındırdığına işaret edilir. Bu süreçte Türk milletinin içinde bulunduğu ahval ve şerait karşısında vazifesinin ‘bağımsızlık’ ve ‘mücadele’ olduğu hatırlatılır. Tüm bunların sonucunda romanın, millî karakter mitinin meşrulaştırılmasına hizmet eden bir yapıya sahip olduğu anlaşılır.

KAYNAKLAR

- Atsız, Hüseyin Nihal. *Deli Kurt*. Ötüken Neşriyat, 2013.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Ruh Adam*. Ötüken Neşriyat, 2011.
- Beyatlı, Yahya Kemal. “Çamlar Altında Musahabe III.” *Mektuplar/Makaleler*. İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977, ss. 271-276.
- Gür, Murat. “Edebî Bir Tür Olarak Ükronya ve Alternatif Bir Tarihin Anlatısı: İzmihlâl.” *Söylem Filoloji Dergisi*, 7 (3), 2022, ss. 711-725.
- Gür, Murat. *Başka Bir Tarih Hayal Etmek: Türk Edebiyatında Ükronya*. Günce Yayınları, 2023.

Yayın Tanıtımı: Köksal, Mehmet Fatih. Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-necât (İnceleme-Tenkritli Metin-Dil İçi Çeviri-Açıklamalı Dizin). Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022. ISBN: 978-975-17-5340-3, 432 s.

Türk kültür tarihinde yaygın olarak “*Mevlid*” adıyla anılan *Vesiletü'n-necât*, yüzyıllar boyunca *Mevlidü'n-nebî*, *Mevlid-i Şerîf*, *Mevlûd*, *Mevlûd-ı Şerîf* gibi adlarla anılmış, çoğaltılıp okunmuştur. Mevlid çalışmalarındaki önemli ve öncü çalışmalarıyla bilinen Sayın Mehmet Fatih Köksal, *Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-necât (İnceleme-Tenkritli Metin-Dil İçi Çeviri-Açıklamalı Dizin)* adlı çalışmasını 2022 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayımlayarak kültür ve edebiyat tarihine kazandırmıştır.

Çalışma, “inceleme”, “metin” ve “açıklamalı dizin” olmak üzere üç ana bölüm ve metnin “tıpkıbasım”ını içermektedir. “*Ön Söz*” de Köksal, Türk kültür ve edebiyat tarihinde “en çok okunan, dinlenen, söylenen eser” olması hasebiyle *Vesiletü'n-necât*'ın -yazma ve matbu olmak üzere- nüsha sayısının fazlalığına; akademik ve popüler birçok yayının varlığı mevcut iken böyle bir neşre neden gerek duyulduğuna; en önemlisi de mezkûr eserin en eski nüshası olarak tespit edilerek ilim âlemine duyurulan Michigan nüshasının mevlid üzerine yapılacak yeni çalışmaları nasıl etkileyeceğine ve söz konusu nüshanın önemine temas etmektedir.

“İnceleme” bölümünde “Süleyman Çelebi'nin Hayatı”, “Vesiletü'n-Necât” ve “Şiirleri” ele alınmıştır. “Süleyman Çelebi'nin Hayatı” başlığı altında şairin doğum yeri ve tarihi, ailesi ve çevresi, eğitimi, mesleği ve ölümü ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Köksal, “Mevlid Sahibi İki Süleyman mı?” başlığı altında Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*'nde ortaya attığı, birbirine yakın zamanlarda yaşayan, eserine biri diğerinden be-

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ

Bursa Uludağ Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

kadriyeh@uludag.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3584-4612

Atf
Citation

Hocaoğlu Alagöz, Kadriye. “Yayın Tanıtımı: Köksal, Mehmet Fatih. Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-necât (İnceleme-Tenkritli Metin-Dil İçi Çeviri-Açıklamalı Dizin).” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 231-234.

YAYIN TANITIMI
BOOK REVIEW

yitler almış iki Süleyman olduğuna dair iddiasının yabana atılmaması gerektiği görüşünü, nüshalardan hareketle temellendirir (19-24).

“Vesîletü’n-necât” başlığında, eserin adı ve yazılışı, nazım şekli, vezni, beyit sayısı ve nüshaları, konusu ve bölümleri, eserin Arapça bölümleri, kaynakları, tesirleri ve önemi alt başlıklarıyla ele alınıp ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmayı asıl önemli kılan ve diğer çalışmalardan ayıran, önceki yayınlarda kullanılmayan, daha doğrusu Köksal ve Küçük’ün yayımladıkları makaleye (2022) kadar varlığı bilinmeyen Michigan Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan nüshanın değerlendirilmiş ve metne dâhil edilmiş olmasıdır. İstinsah tarihi bulunmamakla birlikte yazı ve tezhip hususiyetleri dikkate alındığında XV. yüzyılın ilk yarısına hatta ilk çeyreğindeki bir zaman dilimine tarihlenebilecek mezkûr nüsha sayesinde eserin gerçek beyit sayısı, içindeki Arapça şiirlerin eserin orijinalinde yer alıp almadığı meselesi, eserin tam adı ve Süleyman Çelebi’nin *Vesîletü’n-Necât* dışında manzumelerinin olup olmadığı gibi pek çok karanlıkta kalan nokta aydınlanmış, Süleyman Çelebi ve eserine dair yeni bilgiler ortaya çıkarılmıştır (8).

Michigan nüshasındaki söz başlarına göre eserin tam adı, *Vesîletü’n-necât fî Mevlidi Eşrefi’l-Mevcûdât*’dır (25). Ayrıca Michigan nüshası, daha önce *Vesîletü’n-necât*’ın metnini neşredenlerin, müstensihler tarafından eklendiği düşüncesiyle ya hiçbirini almadıkları ya da sadece birkaçını metne dâhil ettikleri ondan fazla Arapça manzumenin, eserin orijinalinde olduğunu; Arapça manzumeleri ihtiva ettiği için nüsha ailesine dâhil edilmeyen bazı nüshaların ise sahihliğini kanıtlamıştır (36-40).

Michigan nüshasının sağlamlığı ve sahihliğini, *Vesîletü’n-necât*’ın yazım yılıyla (H. 812) örtüşen beyit sayısı da işaret etmektedir. Köksal’ın kaleminden bu durum şöyle dile gelir:

Nüshada toplam 800 beyit ve 5 bentten oluşan bir muhammesteki 25 mısra vardır. 25 mısra 12,5 beyte tekabül eder ki bu durumda nüshadaki toplam beyit sayısı 812,5 beyittir. Beyit sayısını ‘812 buçuk’ çıkararak fazladan bir mısranın da tesadüfi olmadığı kanaatindeyiz. Süleyman Çelebi’nin bu uygulamayla 812 yılının yarısı olan 6. ayında (Cemâziyelâhîr / Ekim-Kasım 1409) bitirdiğine işaret etmiş olması uzak ihtimal değildir (67).

“Metin” başlığı altında, tenkitli metne geçmeden önce “Nüshaların Tanıtımı ve Şecere” tespiti yapılır. Bu bölümde “Tenkitli Metinde Kullanılan Nüshalar” ve “Tenkitli Metinde Kullanılmayan Diğer Eski Nüshalar” başlığı altında toplam on iki nüsha tanıtılmış; en eski nüshaların sekizi tenkitli metinde kullanılmıştır. “Muahhar nüshalar” olarak ifade edilen XVII. yüzyıl ve sonrasında istinsah edilmiş hiçbir nüsha metne dâhil edilmemiştir. “University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms.

412” nüshasının, en eski nüsha olarak değerlendirilmesindeki sebepler sıralanmış, nüshalar arasındaki ilişkiler açıklanarak şecere tespiti yapılmıştır. Michigan nüshasında istinsah tarihi ve müstensih adı bulunmamakla birlikte “... yazı, kâğıt, tezyinat ve imla hususiyetlerinden yola çıkarak XV. yüzyılın başında, belki de Süleyman Çelebi hayattayken ve muhtemelen de saray için istinsah edilmiş olmalıdır” ifadeleriyle değerlendirilen nüsha için kütüphanenin elektronik (çevrim içi) katalogunda yer alan notlara da dikkat çekilmiştir (57).

Michigan nüshasının imlası, XV. yüzyıl başlarına işaret eden imla hususiyetleri göstermektedir. Bu durum, “Nüshanın Dil ve İmla Hususiyetleri” başlığında ele alınmıştır. Eklerin kelimelerden ayrı yazılması; -an, -en, -in, -in, bazen -dan, -den eklerinin tenvin ile yazılması; baştaki kalın s (ص) seslerinin sin (س) ile yazılması; Türkçe kelimelerde ünlülerin harf yerine harekeyle gösterilmesi; Türkçe ekin tenvinle gösterilmesi; çekim ekinin kelimededen ayrı yazımı; +ki ekinin uyum korunarak -gı şeklinde yazılması; ayrılma durum ekinin -dın olarak yazılması söz konusu imla özelliklerinden sadece birkaçıdır (58-60). Ayrıca iki kelimenin varlığı, nüshanın eskiliği ve diğer nüshalara üstünlüğü konusunda kayda değer bir delil olarak nitelendirilmiştir:

1. Dakı: söz konusu bağlaç nüshada h (ح) harfi ile hiç kullanılmamıştır.

2. Klasik Osmanlı Türkçesindeki “Tanrı” kelimesinin imlasının “Tangrı” şeklinde gösterilmesi (60-61).

Nüshanın XV. yüzyıl ortalarından sonra görülmeyen Selçukî nesihle kaleme alınması; ilk iki sayfasındaki tezyinatın tipik XIV.-XV. yüzyıl tezhip örneği olması ve bu yüzyılın başlarında istinsah edilmiş bir *Garîb-nâme* nüshası ile benzerliği, nüshanın eskiliğini gösteren diğer hususlardandır (62-64).

Köksal, Michigan nüshasının bunlara ilave olarak Arapça mensurmanzum bölümleri eksiksiz ihtiva eden tek nüsha olması, Süleyman Çelebi'nin Arapça bilgisi yanında nazım/şiiir bilgisini de gösteren örnekler ihtiva etmesi ve Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 5480 nüshasındaki Hz. Muhammed'in amcası (?) Abdulmuttalib'e ait olduğu iddia edilen şiiir meselesini aydınlığa kavuşturması gibi hususiyetleriyle de sadece eski değil, farklı, önemli ve değerli bir nüsha olduğunu ortaya koyar. (65-66).

“Tenkitli Metin” başlığında hem en eski hem de en sahih nüsha olduğu Köksal tarafından tespit edilen Michigan nüshası esas alınmış; nüsha farkları ve metne dair gerekli görülen açıklamalar aparatta gösterilmiştir. Beyitlerin dil içi çevirileri yapılmış ve ardından “açıklamalı dizin” çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca kitabın sonunda ayrıntılı bir kaynakça da

okuyucuya sunulmuştur. Çalışmanın sonunda çeşitli açılardan önemi üzerinde durulan ve metne esas teşkil eden Michigan Üniversitesi nüshasının tıpkıbasımına da yer verilmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında uzun yılları kapsayan akademik birikimin ürünü olan *Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-necât (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri-Açıklamalı Dizin)* adlı çalışma gerek metin neşri gerek inceleme bölümleriyle genelgeçer kabuller yerine kaynakların asıllarına inerek mukayeseli değerlendirmeleri ihtiva etmesi açısından dikkat çekmektedir. Söz konusu eserin hem Türklük bilimi çalışmalarında hem de mevlid çalışmalarında güncelliğini koruyacak temel kaynaklardan biri olarak araştırmacılara kılavuzluk edeceği muhakkaktır. Bu vesileyle ilim ve kültür dünyasına bu kıymetli eseri kazandıran Mehmet Fatih Köksal'a yürekten teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

Köksal, M. Fatih, ve Rıfat Kütük. "Vesiletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 28, 2022, ss. 393-430.

Köksal, Mehmet Fatih. *Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-necât (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri-Açıklamalı Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI (TÜBAR) YAYIN İLKELERİ 2023

Türklük Bilimi Araştırmaları (Journal of Turkology Research) 1995'te kurulmuş yılda iki sayı yayımlanan (biannual) uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir.

A. Amaç ve Kapsam

TÜBAR, Türk dünyasının ve Türk kültür hayatının değerlerini ve sorunları bilimsel ölçütler çerçevesinde uluslararası alana taşımak; bu değerleri geliştirmek için yapılan çalışmaları kamuoyuyla paylaşarak akademiye katkı sağlamak amacıyla 1995'te kurulan uluslararası hakemli bir dergidir.

TÜBAR, Türk Dili ve Edebiyatı başta olmak üzere Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Dilbilimi, Halkbilimi, Sanat Tarihi gibi kültür bilimlerinin çeşitli alanlarında yapılan bilimsel çalışmalar sonucu ortaya çıkmış araştırma makalelerine yer verir. Bununla birlikte aynı alanlarda yapılmış kitap hacmindeki bilimsel çalışmaların tanıtımları da dergide yer alır.

B. Etik Beyan

Yazarlık ve telif hakkı konusundaki sorumsuzluklar, intihal (plagiarism), uydurmacılık (fabrication), çoklu yayın (duplication), bölerek yayımlama (salami-zation), insan-hayvan etiğine saygısızlık, kaynakların taraflı seçilmesi ve çıkara dayanan taraflı yayın yapmak; akademik etik kurallarını ihlal etmenin en sık karşılaşılan biçimleridir. TÜBAR'da bilimsel makaleleriyle yer alan yazarlar, çalışmalarındaki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiklerini, kendilerine ait olmayan her türlü ifade, bilgi ve bulgunun kaynağına eksiksiz atıfta bulduklarını kabul etmiş sayılırlar. Kabul edilen bu durumun aksi ortaya çıktığında oluşacak her türlü yasal sorumluluk yazara aittir.

İnsanlarla yapılacak sosyal deney ve anket uygulamalarında kişilerin rızası esastır. Rızanın alınamayacağı durumlarda ilgilinin bağlı olduğu kurum / kuruluşlardan etik beyan onayı almaları ve bunu çalışmalarlarıyla birlikte ibraz etmeleri gerekir.

Dergimiz; editörleri, kurul üyeleri, hakemleri ve yazarlarının her türlü akademik faaliyetinde COPE (Committee on Publication Ethics)'un ölçütlerinin esas alınmasını önermektedir (<https://publicationethics.org/>).

C. Yazıların Gönderilmesi ve Takibi

1. Aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmış yazılar, <http://dergipark.gov.tr/tubar> adresi üzerinden gönderilebilir. Dergipark sistemine kayıt olmak ve sistemi kullanmakla ilgili öğretici metin ve videolar yine <http://dergipark.gov.tr/> sitesinde mevcuttur.

2. Gelen her yazı, yazarla yayın sözleşmesi yapıldıktan sonra, öncelikle editörlük tarafından muhteva ve şekil bakımından -ana ilkelere uygunluk açısından- incelendikten sonra geciktirilmeden üç hakeme gönderilir. Gelen hakem raporlarında düzeltme teklifi varsa durum yazara bildirilir. Üç hakemin ikisinden olumlu rapor alan ve varsa hakem düzeltmeleri tamamlanarak iki olumluya tamamlanan yazılar “yayına hazır yazı” kabul edilir. Hakem süreci tamamlanan yazıların durumu (ister olumlu ister olumsuz olsun) yazarlara bildirilir. Yayına hazır yazılar yayımlanmak üzere sıraya konur. Sıralamada yer alan yazıların yayımlanması belirli bir süre alabilir. Dolayısıyla kabul edilen yazıların, müteakip sayıda yayımlanması garanti edilmez. Bununla birlikte yayın kurulunun, hakemler tarafından kabul edilmiş yazıların yayımlanmamasına veya ertelenmesine karar verme yetkisi bulunmaktadır. Hakem adları ve yazar adları karşılıklı olarak dergimizde mahfuzdur ve açıklanmaz.

3. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

4. TÜBAR, yayımlandığı ilk günden bu yana basılan bir dergidir ve elektronik ortamlarda var olduğu kadar basılı olarak var olmayı da bir yayının politikası olarak kabul etmektedir. TÜBAR’ın basılarak yayımlanan sayıları Türkiye’nin çeşitli kütüphanelerine gönderilir. Bununla birlikte makalesi yayımlanan yazarlara, derginin ilgili sayısı (2 adet) ve yazarın makalesinin ayrı basımı (10 adet) gönderilir. Dergiye gönderilen tüm aday makalelerin sahipleri, yazılarının değerlendirme sürecine girmeden önce 400TL katılım ücreti öderler. Aday makale sahiplerinden toplanan katılım ücreti; derginin basım, dizim, yayım ve dağıtım işlerinde oluşan giderleri karşılamak için kullanılır. Herhangi bir hak mahrumiyeti veya ayrımcılığa sebebiyet vermemek için aday makale sahiplerinden toplanan katılım ücretleri, çalışma yayımlansa da yayımlanmasa da geri ödenmez. Katılım ücretinin ödenmesi, aday makalenin yayımlanacağı anlamına gelmez.

D. Yazım Kuralları

1. Başlık: Yazının içeriğini yansıtır nitelikte olmalı, BÜYÜK HARFLERLE ve koyu karakterlerle 11 punto ile yazılmalıdır. (Hiza-lama: soldan – girinti yok – aralık: önce 0 nk – sonra 6 nk – satır aralığı: tek)

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Başlıktan sonra sola dayalı, soyadın tamamı büyük harfle olmak üzere unvanıyla (11 punto) birlikte yazılmalıdır. (Hizalama: soldan – aralık: önce ve sonra 6 nk – satır aralığı: tek) Yazarın kurumu (okulu, fakültesi, bölümü), e-posta adresi ve ORCID numarası dipnot (*) olarak (9 punto) gösterilmelidir.

3. Öz: 10 punto ile yazının başında, konuyu kısa ve öz bir biçimde ifade eden en az 150, en fazla 250 kelimelik bir özet bulunmalı; özetin bir satır altına, 3-5 kelimedenden oluşan “Anahtar Kelimeler” yazılmalıdır. Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimelerin altına İngilizce başlık, öz (Abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) eklenmelidir. (Hizalama: iki yana yaslı – soldan 1 cm girinti – aralık: önce ve sonra 6 nk – satır aralığı: tek – 10 punto)

4. Başlık: Ana başlıkların tamamı büyük harfle, koyu, ara başlıkların ilk harfleri büyük harfle; alt başlıklar küçük harfle yazılmalı, sonuna iki nokta (:) konularak karşısından devam edilmelidir. Hiçbir başlıkta otomatik başlıklandırma, otomatik numaralandırma veya benzeri işaretleme kullanılmamalıdır! Başlıklar numaralandırılmak isteniyorsa bu, el ile yapılmalıdır.

Ana, ara ve alt başlıklar aşağıdaki gibi olmalıdır. Hiçbir başlıkta otomatik başlıklandırma, otomatik numaralandırma veya benzeri işaretleme kullanılmamalıdır! Başlıklar numaralandırılmak isteniyorsa bu, el ile yapılmalıdır.

ANA BAŞLIK

Ara Başlık

Alt başlık:

5. Ana metin:

a. Mümkünse 16,5 cm (en) x 24,7cm (boy) ile özel ölçeklendirilmiş sayfa boyutuyla (değilse standart A4 boyutuyla), kenar boşlukları üst-alt-sağ ve soldan 2,5cm olacak şekilde, Microsoft Word 2010 veya üstü programlarla yazılmış (ve mutlaka. docx formatında kaydedilmiş) olmalıdır. Metnin gerektirdiği durumlarda, fontlar ayrıca bir dosya hâlinde verilmek kaydıyla, transkripsiyon harfleri kullanılabilir (Hizalama: iki yana yaslı – girinti yok – ilk satır soldan 1 cm – aralık önce 6 nk – sonra 6 nk – satır aralığı: tek – times new roman 11 punto). Metne otomatik sayfa numarası ve herhangi bir alt-üst bilgi eklenmemelidir! Metin gövdesinde hiçbir otomatik işlem komutu (dizin girdisi ögesi, otomatik içindekiler, otomatik başlıklandırma, otomatik numaralandırma, otomatik biçimlendirme, otomatik kaynak gösterme veya makro gibi) bırakılmamalıdır!

b. Gönderilen makalenin uzunluğu; özet, anahtar kelimeler, metin ve kaynakça dâhil 8000 (sekiz bin) kelimeyi geçmemelidir.

c. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, yazarın tercihi ve konunun gereğine bağlıdır. Sistematik bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

ç. Çizelge, tablo, fotoğraf vb. malzeme, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı; kolay anlaşılır, yalın ve yeterli açıklamayı haiz olmalıdır. Tablo içindeki yazılar 9 punto karakter ile yazılmalı ve düzenlemeye elverişli olmalıdır. Tabloların adlandırılması ve numaralandırılmasında, Word’ün otomatik işlem komutları kullanılmamalıdır!

E. İmlâ, Dil ve Üslûp

Özel imlâ gerektirmeyen durumlarda, TDK Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır. Dil ve ifade yönünden, bilimsellik dışı unsurlar bulunmamalıdır.

F. Kaynak Gösterme (Atıf):

TÜBAR, MLA (Modern Language Association of America)’in belirlediği atıf sisteminin 9. versiyonunu kullanmaktadır.

1. Metin içi alıntılar “tırnak içinde” yazılmalı; italik karakter kullanılmamalıdır. Üç satırı geçen alıntılar, tırnak içine alınmadan, soldan 1 cm daha içeriden, yazıdan bir punto küçük olarak verilmelidir (blok alıntı). Zorunluluk olmadıkça koyu karakter kullanılmamalıdır! Sadece zorunlu açıklamalarda dipnot kullanılmalı, diğer atıflar metin içinde gösterilmelidir. Yazarın adı veya soyadı alıntidan önce zikredilmediyse, alıntının ardından parantez içinde yazılmalıdır (Soyad XX). Zikredildiyse yalnızca sayfa numarasıyla yetinilmelidir. Numaradan önce “s.” gibi bir kısaltma kullanmaya gerek yoktur. Alıntıyı takip eden cümlelerin noktalama işareti, parantez içi verilen bilgilerden sonra kullanılmalıdır.

Örnek: (Kut 16)

Yazar eserini Soyadı Kanunu’ndan önce vermişse yazar adı yazılmalıdır.

Örnek: (Muallim Naci 213)

2. Aynı konuda birden fazla kaynağa atfı yapılacaksa, aralara noktalı virgül (;) konulmalıdır.

Örnek: (Okay 194; Köksal 87)

3. İki yazarlı çalışmalara değinilirken arada ve bağlacı kullanılmalıdır.

Örnek: (Koraş ve Baykoca 211)

4. İkidenden fazla yazarlı kaynaklarda ise birinci yazarın soyadından sonra (vd.) kısaltması konulmalıdır.

Örnek: (Kaplan vd. 532)

5. Aynı yazara ait, aynı yıl yayımlanmış birden fazla esere atfı yapılacaksa eser ismi ve sayfa numarası biçiminde gösterilmelidir:

Örnek: (Karakışla, Osmanlı Kadın Telefon Memureleri 105), (Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar* 52).

6. Aynı soyada sahip yazarların yayınlarında, yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

Örnek: (H. Yıldız 45)

(A. Yıldız 120)

7. Dipnot açıklamalarında atfı yapılacaksa orada da aynı usul takip edilmelidir.

Örnek: Bu konuda geniş bilgi için bkz. Levend 189-207; Dilçin 296; Kut 87-93.

8. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Örnek: Aktaş (69), bu hususu...

9. İkincil kaynaklardan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Örnek: Süleyman Nazif (40, Bilgegil 27’den).

10. Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

11. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa erişim tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir.

12. Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi ve benzeri yayınlarda eserin ismi kullanılmalı, ismin çok uzun olduğu örneklerde ilk iki kelimeyle yetinilmelidir.

G. Kaynakça (Bibliyografya) Düzenleme

1. Metnin sonunda, yazarların soyadına göre sıralanmalıdır. Soyadı Kanunu'ndan önceki eserlerde yazarın adı esas alınmalıdır. (Hizalama: İki Yana Yaslı – 10 punto, Asılı: 1 cm)

2. Bir yazarın birden fazla eserine yer verilecekse yayım tarihi eski olandan yeni olana doğru sıralanmalıdır.

3. Makaleler, bildiriler ve ansiklopedi maddeleri için: Yazar soyadı, adı, kaynağın yayın tarihi -yazar adıyla tarih arasına virgöl konulmaksızın- (parantez içinde), makale / bildiri / madde başlığı (“tırnak içinde”); süreli yayım / bildiri kitabı / ansiklopedi adı (italik), belliyse cilt (c), sayı (no), sayfa(lar) (ss.). Yayımlanmış bildirilerde de bildiri kitabının basım tarihi (yıl) ile birlikte sempozyum / kongre vb. toplantının düzenleniş tarihi de bulunmalıdır. Yayımlanmamış bildirilerde bildirin sunum tarihi, toplantıyı düzenleyen kurum, toplantının düzenleniş günleri belirtilmelidir.

4. El yazması eserler için eserin yazarı belliyse önce yazar adı, parantez içinde “yazma” kısaltması olarak (yz.) ibaresi, sonra sırasıyla eserin adı (italik), bulunduğu kütüphane, koleksiyon ve numarası ve -gerekirse- sayfa numaraları yazılmalıdır.

Kitap örneği:

Aktaş, Şerif. *Şiir Tahlili – Teori ve Uygulama*. Akçağ Yayınları, 2009.

İki yazarlı:

Enginün, İnci, ve Zeynep Kerman. *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. Dergâh Yayınları, 2007.

Kitap bölümü örneği:

Tanpınar, Ahmet Hamdi. “Romana Dair.” *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Dergâh Yayınları, 2005, ss. 45-70.

Makale örneği:

Korkmaz, Zeynep. “Anadolu ve Rumeli Ağzılarının Dayandığı Temeller.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, c. 55, no. 1, 2007, ss. 87-110.

İki yazarlı:

Esen, Ülkühan Bike, ve Özlem Atay. “Türkiye’nin Yaratıcı Şehirleri.” *bi-lig*, no. 92, 2020, ss. 29-54.

Üç veya daha fazla yazar tarafından kaleme alınan kitap ve makalelerde, ilk yazarın soyadı ve adı; sonra “vd.” kısaltması gösterilmelidir:

Eker, Gülin Ögüt, vd. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Millî Folklor Yayınları, 2006.

Bildiri örneği:

Koz, M. Sabri. “Belli Mahlaslar Üzerinden Şiir Söyleme Geleneği ve Türkiye’de Yazılan Alevi-Bektaşî Cönk ve Mecmualarındaki Hatâî Mahlaslı Şiirler.” *I. Uluslararası Şah İsmail Hatâyî Sempozyumu Bildirileri*, 9-11 Ekim 2003, Hazırlayan Gülağ Öz, ATO Yayını, 2004, ss. 184-217.

Ansiklopedi maddesi örneği:

Akün, Ömer Faruk. “Divan Edebiyatı.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 389-427.

Tez örneği:

Yaygın, E. Özlem. *Pul Mecmuası’nda Edebî ve Kültürel Hareketlilik*. 2019. Gazi Ü, Yüksek lisans tezi.

Okay, Cüneyd. *An Intellectual of the Second Constitutional Period: Nüzhet Sabit His Life Personality and Views*. 2000. Boğaziçi Ü, Doktora tezi.

El yazması eser örneği:

Âlî b. Mustafa, *Nasihatü’s-Selâtn*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, Şer’iyye, No. 611, vr. 5b.

Not: Eseri çeviren, yayıma hazırlayan ya da esere editörlük yapanların ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir. Bu sıfatlar kullanılırken kısaltmaya (Ed. Haz. Çev. gibi) başvurulmamalıdır:

Vassaf Kadri, ve Süleyman Sûdî. *Millî Cinâyât Koleksiyonu*. Hazırlayan Didem Ardalı Büyükarman, Ötüken Yayınları, 2021.

Zweig, Stefan. *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar*. Çeviren İknur İgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.